

Львівський держаний університет внутрішніх справ
Національний університет «Львівська Політехніка»
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості

**ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

Київ - Львів
Видавництво «Львівська політехніка»
2017

УДК: 339.922:351.863](477)
ББК: У580.83+У9(4Укр)8+У9(4Укр)0-98
С

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 11 від «21» травня 2017 р.)

Рецензенти: **Штангрет А.М.** - д.е.н., проф. завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки обліку і оподаткування Української академії друкарства.
Лобозинська С.М. - д.е.н., проф. професор кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Авторський колектив: Подольчак Н.Ю., проф., д.е.н., Гавриляк В.Я., к.е.н. - розділ 1.1; Олексів І.Б., проф., д.е.н. - розділ 1.2; Білик О.І., доц., к.е.н. - розділ 1.3; Карковська В.Я., к.е.н., доц. - розділ 4; Пушак Я.Я., проф., д.е.н., Дума О.І., асист. - розділ 1.5., Наливайко Н.Я., к.е.н. - розділ 1.6.; Химич О.В., доц., к.е.н. - розділ 1.7; Савчук М.Р., асист. - розділ 1.8; Вішка І.С., асист. - розділ 1.9; Мельник Я.В. канд.держ.упр. – розділ 1.10; Ворона П.В., доц., д.держ.упр. – розділ 1.11 Красівський Д.О., канд.держ.упр., - розділ 1.12; Красівський О.Я., проф., д.і.н. – розділ 1.13; Томаневич Л.М., доц., к.е.н., Гаврилів В.М., аспірант – розділ 2.1.; Франчук В.І., проф., д.е.н., Курляк М.Д. викл. – розділ 2.2; Ревак І.О. доц., д.е.н. – розділ 2.3; Тосько Р.Р., асист.-розділ 2.4; Живко З.Б. проф., д.е.н. – розділ 2.5; Боков О.В., с.н.с. канд.держ.упр., - розділ 2.6; Шостак І.В. к.е.н. – розділ 2.7; Вітряк Т.Б. к.е.н. – розділ 2.8.

С Публічне адміністрування та економічна безпека в умовах європейської інтеграції : Монографія / За заг.ред. Н.Ю.Подольчака, Я.Я. Пушака та П.В. Ворони– Львів: Ліга-Прес, 2017. – 274 с.

ISBN

У колективній монографії розглянуто сучасний стан, основні напрямки розвитку та теоретико-методологічні основи публічного адміністрування, а також актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки держави та трансферу технологій в умовах європейської інтеграції.

Рекомендовано для наукових працівників, освітян, аспірантів та здобувачів освіти економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ I. ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	6
1.1. Адміністрування трансферу технологій шляхом створення консультативних рад та інноваційно-спрямованого розподілу фінансових ресурсів (Подольчак Н.Ю., Гавриляк В.Я.)	6
1.2. Комерціалізація університетських наукових досліджень в умовах європейської інтеграції: проблеми економічної оцінки (Олексів І.Б.)	21
1.3. Оцінювання надійності недержавних пенсійних фондів (Білик О.І.)	26
1.4. Управління розвитком національної економіки на основі дослідження впливу заощаджень на рівень валового внутрішнього продукту (Карковська В.Я.)	42
1.5. Ефективність публічного адміністрування в Україні: проблеми та виклики (Пушак Я.Я., Дума О.І.)	58
1.6. Екологічні аспекти трансферу технологій з допомогою лізингу у діяльності деревообробних підприємств (Наливайко Н.Я.)	79
1.7. Методологія формування інвестиційної карти як інструменту публічного управління інвестиційною діяльністю (Химич О.В.)	89
1.8. Роль емоційного інтелекту у формуванні лідера (Савчук М.Р.)	104
1.9. Функціональні стратегії розвитку трудових ресурсів підприємств (Вішка І.С.)	116
1.10. Перспективи використання європейського досвіду для реалізації принципу децентралізації в публічному управлінні (Мельник Я.В.)	129
1.11. Проблематика методології процесу реформування публічної влади (Ворона П.В.)	140
1.12. Соціальний діалог як механізм удосконалення соціально-трудових відносин у контексті детінізації зайнятості (Красівський Д.О.)	148
1.13. Чинники та загрози національній безпеці Україні та Польщі (Красівський О.Я.)	157
РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ	168
2.1. Інвестиційна безпека як фактор макроекономічного відтворення (Томаневич Л.М., Гаврилів В.М.)	168

2.2.	Концептуально-методичний підхід до вдосконалення системи продовольчої безпеки України (Франчук В.І., Курляк М.Д.)	180
2.3	Позиціювання інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки (Ревак І.О.)	196
2.4.	Методологія оцінювання корупційних ризиків публічних закупівель з метою раціонального використання публічних фінансів (Тосько Р.Р.)	210
2.5	Податкова безпека як складова фінансової безпеки держави (Живко З.Б.)	225
2.6.	Зайнятість у неформальному секторі економіки (Боков О.В.)	240
2.7.	Тіньова зайнятість як загроза економічній безпеці України (Шостак І.В.)	251
2.8.	Показники ринку праці як індикатори економічної безпеки держави (Вітряк Т.Б.)	258
ДОДАТКИ		270

ПЕРЕДМОВА

Основні напрями діяльності забезпечення національної безпеки визначаються життєво важливими національними інтересами України та необхідністю вироблення й використання ефективних засобів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Крім того, забезпечення збалансованості розвитку національної економіки в умовах євроінтеграції вимагає вирішення проблем не лише захисту, але й подальшого розвитку освіти, охорони здоров'я екології навколишнього середовища та інших напрямків соціальної інфраструктури. Такий підхід матиме свої результати і у тому, що освічене та здорове населення в цілому працюватиме продуктивніше, а зростання обсягів виробництва товарів і послуг призводить до зменшення витрат, що також є складовою формування політики сталого розвитку національної економіки.

Дослідження напряму публічного управління як системи суспільних відносин у контексті формування європейського адміністративного простору актуалізується внаслідок сталої тенденції до глобалізації суспільного управління, реалізації базових принципів такого управління через імператив принципу гуманізму, формування суто європейського підходу до концепту публічного адміністрування як принципово нового виміру існування інтегрованих систем публічного управління. Напрацювання та ґрунтовне визначення засад публічного управління в умовах трансформації інтегрованої системи міжнародних, національних, регіональних та самоврядних структур управління в Україні виступає важливою складовою процесу демократизації суспільних відносин в межах європейського адміністративного простору, виконання європейських принципів взаємодії органів влади різних рівнів, концептуалізації засад організації і розподілу владних повноважень, ефективної побудови системи делегованого управління в діяльності управлінських структур всіх рівнів. Адже у системі національних інтеграційних процесів публічного управління, державно-управлінські відносини, державно-управлінська діяльність набувають нових характерних ознак, посилюється суб'єктність управлінської діяльності, виокремлюються її засади та напрями. Відкритість системи державного управління проявляється у постійному процесі гармонізації принципів, механізмів та методів територіального врядування з посиленням інструментів і механізмів делегування повноважень, побудові багаторівневих, вертикально інтегрованих структур управління.

Справжньої суспільної цінності об'єктивізація публічного управління набуває в галузі відтворення соціальних умов життя. Таким чином, публічне управління тим ефективніше, чим більше за наявних можливостей відтворюється суспільних благ. Безсумнівно технології сучасного публічного менеджменту є надважливими. Однак, ефективність не повинна залежати безпосередньо від окупності витрат

на функціонування системи, а більшою мірою має пов'язуватись із гарантованими можливостями держави задовольняти суспільні потреби. Отже, важливо знайти баланс між задоволенням суспільних потреб і суто економічними імперативами розвитку.

РОЗДІЛ І.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

1.1. Адміністрування трансферу технологій шляхом створення консультативних рад та інноваційно-спрямованого розподілу фінансових ресурсів

У трансформаційний період розвитку вітчизняної економіки втрачено тісні зв'язки і ефективну співпрацю між підприємницькими структурами, державними організаціями та вищими навчальними закладами (ВНЗ). За час становлення вітчизняної економіки кожен із суб'єктів намагався насамперед вижити і втрачені механізми співпраці по сьогоднішній день не відновлено. Як наслідок, існують різні вимоги до підготовки фахівця з точки зору роботодавця та із позиції освітніх організацій, відсутні інвестиції з боку бізнесу для підготовки висококваліфікованих кадрів, наявна ізоляція навчально-наукового процесу від бізнес-середовища, виникає низка невимушених фінансово-економічних порушень адміністраторами та працівниками ВНЗ через відсутність роз'яснень та повідомлень з боку державних органів влади тощо.

Сьогодні на ринку життєвий цикл продукції з кожним днем скорочується. І для того, щоб підприємству бути конкурентоздатним, необхідно вести постійно пошук нових технологій, ідей тощо. Якщо проаналізувати досвід співпраці в цьому напрямі в інших країнах світу, то можна побачити, що конкурентоспроможні підприємства розміщуються навколо наукових центрів, ВНЗ. Своєю чергою ВНЗ також виграють від взаємодії з бізнесом. Приклад Стенфордський університет, Мічиганський технологічний університет, Гарвардський університет, навколо яких сформувались багато інноваційних підприємницьких структур. Така співпраця та формування на одній території науково-навчально-виробничих центрів надзвичайно слабо розвинена в Україні і реалізуються лише перші спроби щоб її розвинути. Головною передумовою для стрімкого інноваційного розвитку у США, підвищення якості наукових досліджень та освітньої діяльності, активізації бізнес діяльності стало розуміння різними зацікавленими групами того, що розвиток економіки та підприємництва неможливий без тісної кооперації науки та бізнесу [1, с. 67].

Світові та українські тенденції свідчать, що співпраця між бізнесом, органами влади та ВНЗ може приносити взаємовигідні дивіденди. Університет вже давно не є організацією, де монотонно займаються навчанням та науковою роботою, в якого є визначене майбутнє, яке повністю залежить від державної підтримки. За сучасних умов

університет – це великий, складний, вимогливий, конкурентний бізнес, виживання якого великою мірою залежить від злагодженої співпраці з іншими суб'єктами ринку та врахування їх вимог у навально-науковому процесі.

З іншого боку, стратегічним ресурсом будь-якої організації є працівники. Їхні знання, навички, вміння закладаються в процесі навчання. Однак ці знання часто не відповідають вимогам та потребам сучасних організацій. Особливо непідготовленим є студент до роботи в державних структурах влади та державних організаціях.

Важливо зазначити, що Україна задекларувала стратегію вступу до Європейського Союзу. Перші кроки в освітній сфері Україна вже здійснила. Прогнозовано, що в недалекому майбутньому нас очікує всеєвропейський ринок з високим рівнем конкуренції у всіх видах підприємницької діяльності. І виживання та розвиток Вищої школи та бізнес-структур, публічних організацій багато в чому залежатиме від співпраці між ними. Тому ми пропонуємо закласти фундамент для довгострокового діалогу з метою підвищення рівня конкурентоспроможності учасників співпраці.

В Україні та світі існують позитивні приклади використання такої форми співпраці між ВНЗ та державними організаціями, бізнес-структурами. Консультативні ради за участі представників бізнес-структур, державних органів влади, громадських та публічних організацій сформовано у Національному університеті «Києво-Могилянська Академія», Національному університеті «Львівська політехніка». Серед позитивів та напрацювань у діяльності консультативної ради в Національному університеті «Львівська політехніка» слід відзначити, що фактично ради формуються у кожному окремому інституті Національного університету «Львівська політехніка», з представників організацій, які зацікавлені у випускниках відповідного інституту. Крім того, на консультативних радах розглядаються прикладні проекти, щоб забезпечити принцип максимальної результативності її роботи.

Мета формування консультативних рад у ВНЗ за участі представників бізнесу – це взаємообмін пропозиціями, думками, розроблення практичних консультацій та системна взаємодопомога шляхом формування партнерських відносин між підприємницькими структурами, громадськими, державними, публічними організаціями, ЗМІ та ВНЗ. При цьому важливою умовою ефективної діяльності консультативних рад є відсутність політичної підтримки будь-якої із партій тобто дотримання аполітичності і спрямування основних зусиль на вирішення спільних проблем.

Сформовані таким чином консультативні ради є дорадчими підрозділами, що мають на меті вироблення прикладних консультацій для вдосконалення різних напрямів та сфер діяльності ВНЗ та його

окремих підрозділів. Усі члени консультативної ради (підприємницькі структури, засоби масової інформації, недержавні та публічні організації) повинні бути представлені лише одним членом для збереження паритетності при виробленні ініціатив та прийнятті управлінських рішень в межах проектів, що реалізуватиме консультативна рада. При цьому представники членів консультативної ради виконуватимуть свої обов'язки на громадських засадах, а їхня участь носитиме виключно добровільний характер. Члени консультативних рад (КР) не є співробітниками ВНЗ, а виступають зовнішніми експертами.

Також до участі в консультативній раді доцільно залучати і представників інших організацій (особливо актуально іноземних ВНЗ та НДІ), що дало б змогу ділитися успішним досвідом розвитку ВНЗ. Тобто КР діятиме як експертний орган у ВНЗ, утворений на громадських засадах за участю представників громадськості, що має формалізовану внутрішню структуру і за яким ВНЗ закріплює певні повноваження та з якими консультуються з приводу прийняття і виконання рішень щодо освітньо-наукової діяльності.

Члени консультативної ради матимуть унікальну можливість наблизитися до підготовки основного ресурсу будь-якого підприємства, а саме трудового ресурсу. При цьому передбачається, що члени консультативної ради активно братимуть участь у підготовці фахівців шляхом формування рекомендацій та пропозицій щодо удосконалення процесу підготовки фахівців у ВНЗ, реалізації спільних проектів. Участь у консультативній раді відомого ВНЗ передбачає престиж для кожного із її учасника, оскільки добре знаний ВНЗ (НТУУ «Київський політехнічний інститут», Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний університет «Львівська політехніка», НТУ «Харківський політехнічний інститут» тощо) є відомим брендом. Рівень престижу залежатиме також від успішності та результативності розвитку проекту «Консультативна рада», а отже від активності кожного члена у проекті. Консультативна рада передбачає окремі аспекти діяльності за аналогією з бізнес-клубами, тобто обопільне збагачення усіх членів такої організації.

ВНЗ створюватиме сприятливі умови для роботи КР та бере на себе зобов'язання ретельно розглядати та впроваджувати рекомендації і пропозиції, які не суперечать чинному законодавству, що і є основним показником ефективності консультацій, надаваних КР.

Можна виокремити основні види діяльності консультативної ради:

1. Сприяє у формуванні та активно налагоджує взаємовідносини у взаємовигідній площині між підприємницькими структурами, публічними, державними та громадськими організаціями.

2. Формує рекомендації Вченим радам та науково-методичним радам структурних підрозділів ВНЗ для розвитку навчальних планів та навчально-методичного забезпечення навчального процесу.

3. Підтримує процес розвитку наукових ідей та раціональних рішень, комерціалізацію продуктів.

4. Допомагає у працевлаштуванні випускникам відповідно до отриманої спеціальності.

5. Формує рекомендації щодо укладення структурними підрозділами угод про співпрацю із зацікавленими організаціями відповідно до установчих документів ВНЗ.

6. Розвиває рекомендації кафедр ВНЗ щодо покращення навчальних програм, окремих дисциплін, модулів конкретних дисциплін для навчання фахівців.

7. Проводить та забезпечує тренінги, професійні майстер-класи, круглі-столи тощо для студентів, де експерти дискутують з студентами на окремі проблеми та фахові теми.

8. Надає рекомендації та практичні вимоги до умінь, навичок та знань випускників різних кваліфікаційних рівнів та спеціальностей, відповідно до сучасних ринкових тенденцій та ринку праці.

9. Створює сприятливі умови та базу для проходження різних видів практики, практичних тренінгів, програм стажування тощо.

10. Визначає напрями, способи та допомагає у покращенні побутових умов, навчальних аудиторій, бібліотечного фонду та інших засобів для проведення ефективної діяльності ВНЗ.

11. Створює та допомагає у реалізації цілей, стратегії та тактик ВНЗ, в тому числі допомагає визначити актуальні на поточний момент та перспективу спеціальності, визначенні та обґрунтуванні оптимального числа студентів за різними спеціальностями та освітньо-кваліфікаційними рівнями.

12. Сприяє в проведенні науково-прикладних конференцій, тренінгів, студентських олімпіад, конкурсів дипломних робіт, семінарів, інших подій навчально-наукового та прикладного характеру.

Отже, від роботи такої консультативної ради ВНЗ матиме явні переваги та позитивні результати. Однак для ефективної діяльності співпраця має передбачати і вигоду для членів-учасників консультативної ради. Тому участь у консультативній раді дає такі переваги:

1. Пріоритет у працевлаштуванні кращих випускників різних спеціальностей та освітньо-кваліфікаційних рівнів ВНЗ.

2. Підготовка студентів відповідно із вимогами та стандартами члена консультативної ради, можливо шляхом відкриття відповідної спеціалізації (Наприклад, за пропозиціями роботодавців на спеціальності «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» у Львівській політехніці було відкрито дві спеціалізації «Менеджмент

зовнішньоекономічної діяльності» та «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності та митна діяльність»).

3. Використання рішень та рекомендацій членів КР у навчально-науковій, соціальній та інших сферах діяльності ВНЗ.

4. Використання науково-педагогічного потенціалу ВНЗ для підвищення кваліфікації членів КР шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації, тренінгів, семінарів тощо.

5. Надання допомоги у розв'язанні бізнес-проблем та кризових ситуацій організацій-учасників КР за допомогою потенціалу ВНЗ.

6. Залучення на комерційних засадах працівників організацій-учасників КР до рецензування випускних робіт різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, робота головами державних екзаменаційних комісій, проведення та викладання окремих модулів або предметів.

Багато вітчизняних ВНЗ впроваджують систему управління якістю діяльності, а також отримують сертифікат ISO, серед них Львівський банківський інститут Національного університету банківської справи, Київський національний торговельно-економічний університет, Національний університет «Львівська політехніка». Відповідно консультативна рада може використовуватись як чинник зовнішнього контролю за якістю діяльності ВНЗ. Учасників консультативної ради слід залучати до різного виду контролювання (попереднього, поточного та заключного) та моніторингу навчальних процесів, наукової діяльності та інших процесів у ВНЗ. Підвищення якості підготовки фахівців є одним із пріоритетних завдань розвитку та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних ВНЗ. Згідно офіційної статистики, близько п'яти тисяч вітчизняних та іноземних ВНЗ сформували та використовують менеджмент якості згідно із стандартами та нормами ISO 9000 [2, с. 3].

Систематична та результативна робота КР передбачає розроблення та імплементацію певних обов'язкових механізмів реалізації основних цілей і завдань співпраці. Фактично КР є таким собі майданчиком для спілкування та співпраці між різними зацікавленими групами. Тому для того, щоб цей майданчик успішно розвивався та функціонував слід розробити нормативні документи, насамперед ВНЗ «Положення про створення та діяльність Консультативної ради». Крім того, доцільно розробити регламент діяльності, внести поправки у діючі у ВНЗ положення, формувати перед кожним засіданням порядок денний та ознайомлювати із ним членів КР тощо.

Розвиток взаємовідносин між зацікавленими групами, в тому числі і ДПС та ВНЗ в форматі проекту «Консультативна рада», збори учасників доцільно проводити не менше ніж 2 рази у рік, однак не частіше, ніж 1 раз в місяць. Такий графік проведення зборів сформовано на основні практичних спостережень за ефективністю роботи консультативних рад у Національному університеті «Львівська політехніка». Ініціювати

проведення зборів може як учасник КР, так і ВНЗ, на базі якого відбуваються збори. Кожні збори КР рекомендується оформляти протоколом із чітким виокремленням розглянутих питань та сформованих рекомендацій, а також затвердження результатів виконання ВНЗ та/або учасниками КР раніше ухвалених рекомендацій.

Значною перевагою проведення діалогу між ВНЗ та бізнесом, громадськими організаціями та іншими учасниками у форматі КР є те, що обсяг різних видів ресурсів є мінімальним, а винесені рішення можуть суттєво покращити роботу учасників КР. Якщо КР не виконуватиме покладені на неї обов'язки, а вироблені рекомендації не носитимуть практично-результативний характер, то доцільно формувати нову КР, при цьому збитки ВНЗ від реорганізації КР будуть мінімальними. Однак перед безпосереднім виробленням практичних рекомендацій щодо покращення роботи ВНЗ та членів КР доцільно обговорити такі питання:

- стан фундаментальних та прикладних досліджень у ВНЗ, проблеми та перспективи розвитку;

- адаптованість освітньої діяльності до сучасного стану розвитку суспільства, економіки та промисловості;

- визначення завдань та основних цілей діяльності зацікавлених груп у межах КР;

- можливості та способи використання потенціалу кожного із учасників для вирішення проблем іншого учасника;

- підписання угод про взаємовигідну співпрацю у межах КР або інших похідних проектах;

- пропонування організаційної структури КР та відповідно керівників, секретарів КР;

- визначення основних комітетів в межах організаційної структури КР та основних проектів, які реалізовуватимуться спільними зусиллями в межах КР [3].

Для ефективної та цілеспрямованої роботи в межах КР слід формувати та пропонувати конкретні прикладні проекти і відповідно здійснювати організаційно-ресурсне забезпечення реалізації цих проектів. Для цього пропонуємо таку організаційну структуру управління КР (рис. 1).

Керівника КР обирають відкритим голосуванням більшістю голосів. Голова консультативної ради має право усунути за підсумками річної роботи від членства в раді осіб, які не брали активної участі у її роботі, а також які не з'являлись більше ніж на 50% проведених засідань та заходів. Усі члени КР можуть рекомендувати Голові нових кандидатів на членство у КР.

Секретаря КР слід обирати з числа працівників ВНЗ, оскільки він виконуватиме усі підготовчо-організаційні завдання роботи КР (формувані протоколи, організувати інформування членів рад, готувати необхідні матеріали тощо).

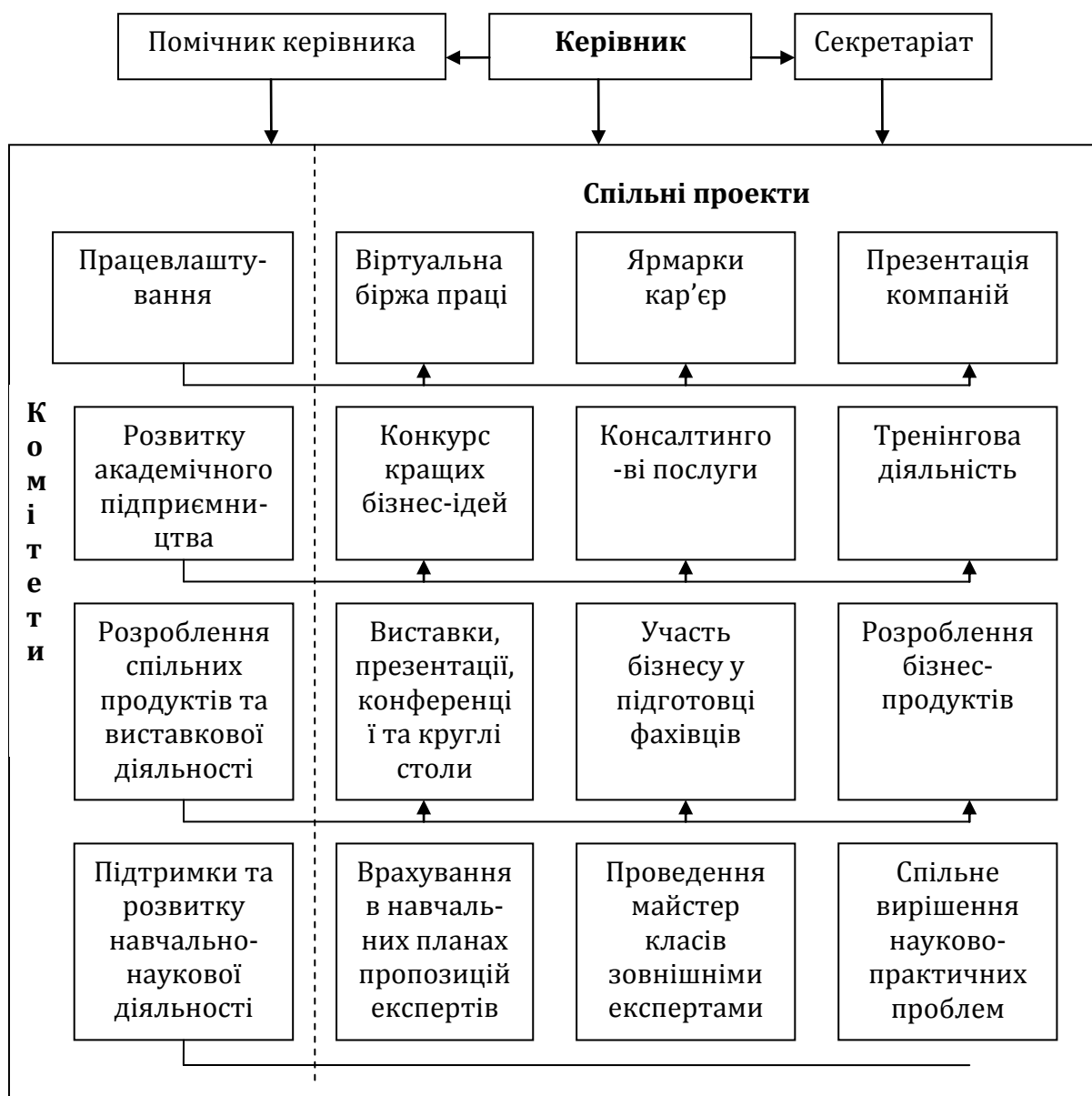

Рис. 1. Пропонована управлінська структура консультативної ради, створеної у ВНЗ

Серед інших в межах діяльності КР за участю підприємницьких структур можна реалізувати такі проекти:

1. Створення Віртуальної біржі праці. На сайті ВНЗ та партнерів по проекту створюється сторінка, де розміщуватимуться пропозиції роботодавців (членів КР) та інших зацікавлених організацій. Своєю чергою ВНЗ бере на себе зобов'язання відбору найкращих студентів та випускників відповідно до вимог роботодавця. При цьому випускники будуть різних років, оскільки зараз у більшості ВНЗ формуються бази

даних про випускників ВНЗ різних років випуску, реалізуються проекти створення «Асоціації випускників ВНЗ» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний університет «Львівська політехніка», Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» тощо).

2. Формування баз практик для студентів. Між ВНЗ та членами КР укладатимуться угоди про проходження практики та цільового, короткотермінового практичного навчання на підприємствах. Таким чином співпраця в межах такого проекту дасть змогу добрати найкращих випускників, випробувати їх у практичній діяльності, підвчити їх необхідним вмінням та навичкам, а можливо навіть за допомогою знань студентів-практикантів вирішити певні практичні проблеми підприємств. Теми практик та бакалаврських, магістерських робіт узгоджуватимуться із підприємствами, у яких студент проходитиме практику.

3. Формування вимог до навчальних планів. Систематично здійснюється перегляд начальних програм та планів відповідно до вимог Болонського процесу і допомога підприємницьких структур по узгодженні планів наблизить систему підготовки фахівців до вимог сучасного ринку.

4. Спільна розробка бізнес-продуктів. Студенти та викладачі мають конкурентоспроможні бізнес-ідеї, з якими вони готові поділитися з підприємницькими структурами. Також науковий потенціал ВНЗ може допомогти членам КР у вирішенні проблем розвитку організацій, які вони репрезентують.

5. Проведення тренінгів для працівників організацій, які представлені у КР на безоплатних або вигідних умовах. Підвищення кваліфікації працівників є передумовою успіху у розвитку організацій. Багато вітчизняних ВНЗ готові надавати допомогу у підвищенні рівня кваліфікації працівників організацій, які представлені у КР. З цією метою будуть проаналізовані потреби організацій та розроблені відповідні семінари, тренінги та тематично-навчальні круглі столи.

6. Презентація організацій та продуктів, проведення виставок, ярмарок та реалізації інших маркетингових та ринково-орієнтованих заходів. В Україні йде укрупнення ВНЗ, а кожен ВНЗ формує певний свій ринок і певного споживача. Наприклад, Львівська політехніка є одним з найбільших ВНЗ в Україні. Близько 40 тисяч студентів, більше 3 тисяч працівників, які водночас є споживачами. Якщо розглядати цих людей у якості споживачів можна чітко визначити характеристики цього сегменту та розробляти відповідні продукти для даного сегменту. Крім того, ВНЗ часто проводять конференції, семінари, олімпіади, на які приїжджають представники різних регіонів України, тому презентація організації під час таких акцій носитиме всеукраїнський характер.

Успішна серія презентацій організацій може перерости в «Тижні бізнесу в ВНЗ» в межах якої організації будуть презентувати продукти, орієнтовані на студентів, викладачів, послуги, які сприяють навчально-науковому процесу, а зі сторони ВНЗ презентуватимуться проекти, які потребують фінансової підтримки для виходу на ринок. У межах цього тижня можна буде провести виставки, ярмарки, семінари та підбір працівників на вакантні посади [4].

Усі запропоновані проекти можуть успішно реалізовуватись в межах КР. Однак такий формат може стати певним обмеженням для реалізації тих проектів, які набули широкого розвитку і для подальшої їхньої успішної реалізації доцільно створювати громадські організації або відповідну підприємницьку структуру (юридичну особу). Наприклад, проект проведення презентацій та виставок наукової та навчальної літератури у львівській політехніці зумовив виникнення круглого столу із представниками видавництва, ВНЗ, керівників МОНУ тощо, та відповідного рішення про формування Асоціації академічних книговидавців України як громадської організації, що опікуватиметься розвитком книговидавництва у сегментів науково-навчально-пізнавальна література.

Загалом послідовність формування та розвитку КР при ВНЗ можна представити графічно (рис. 2). Доцільно додати, що члени КР зобов'язані активно працювати над реалізацією завдань діяльності КР. А засідання КР може бути ініційоване як зі сторони ВНЗ, так і зі сторони членів КР.

Одним із найскладніших завдань забезпечення розвитку ВНЗ та створення умов для адекватного оцінювання діяльності підрозділів ВНЗ є розподіл ресурсів між ВНЗ та їхніми підрозділами. В багатьох країнах світу розподіл здійснюється на основі рейтингування ВНЗ, а всередині ВНЗ на основі оцінювання діяльності підрозділів, викладачів, науковців, дослідників, студентів тощо. Так в Австрії державне фінансування ВНЗ безпосередньо залежить від місця у рейтингу, який отримав ВНЗ, відповідно і між підрозділами ВНЗ йде розподіл ресурсів із використанням якісних та кількісних показників. У Польщі від ефективності діяльності викладача залежить його фінансове забезпечення та матеріальна винагорода, а основою оцінки є експертне опитування студентів.

У вітчизняних ВНЗ є перші спроби поділу ресурсів із застосуванням рейтингів, однак частка ресурсів, яка розділяється між об'єктами за рейтинговими оцінками залишається все ще мінімальною. Зокрема в Київському національному торговельно-економічному університеті діє положення про рейтингування діяльності науково-педагогічних кадрів, Національним університетом «Львівська політехніка» розроблено положення про визначення рейтингу кафедр, згідно з яким працівники кафедр лідерів отримують додаткову матеріальну винагороду, НТУ «Київський політехнічний інститут» використовується положення про

рейтинг діяльності науково-педагогічних кадрів, також таке положення дії в багатьох інших ВНЗ, що дає змогу підвищити ефективність розподілу фонду заробітної плати та стимулювати розвиток працівників та ВНЗ. Однак частка ресурсів, які розподіляються через прозорі та ефективні механізми є мізерно малою.

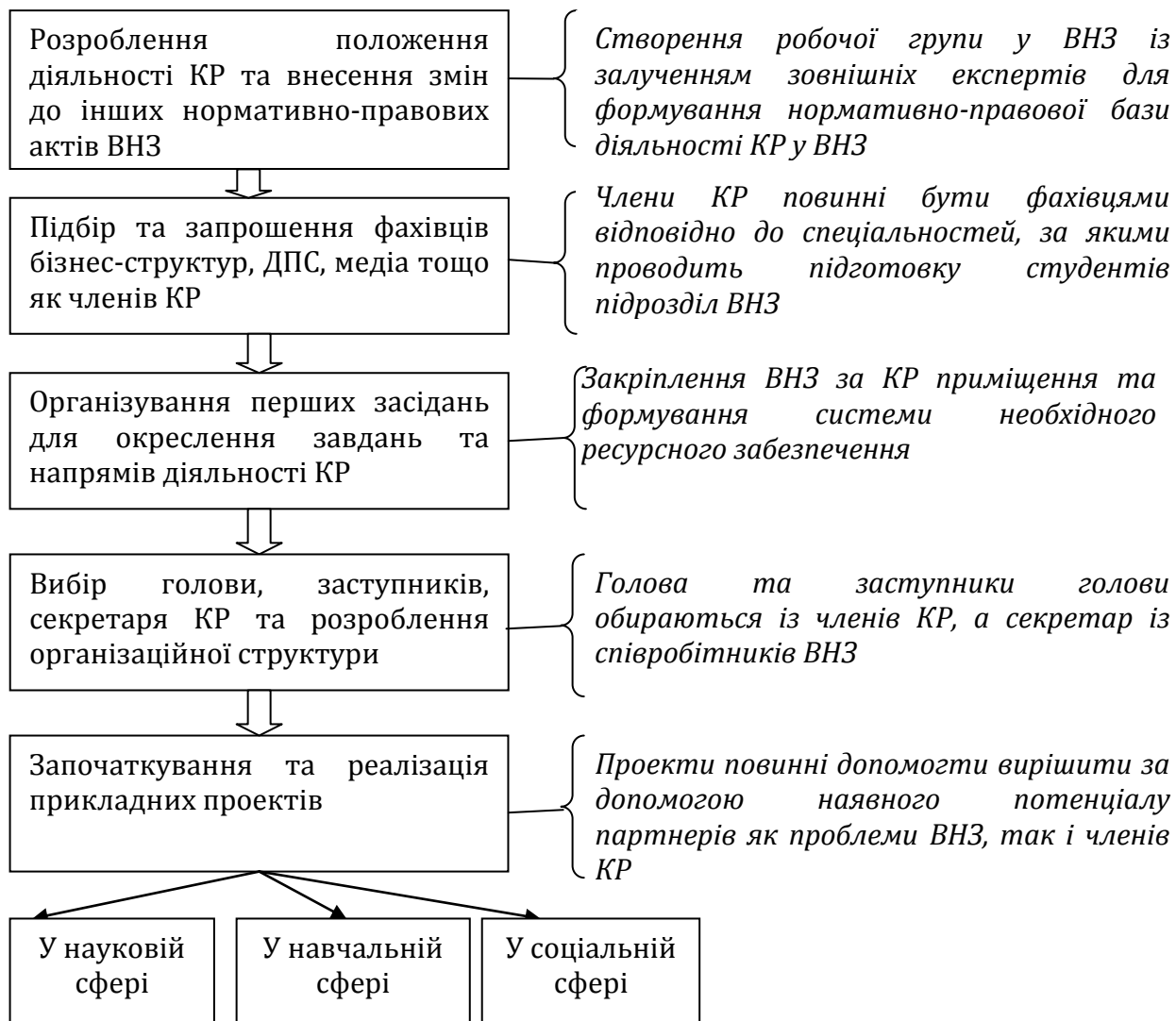

Рис. 2. Етапи реалізації КР у ВНЗ

Внаслідок цього виникають часті конфлікти, слухи про упередженість, заангажованість та непрозорість у процесах поділу ресурсів між потребуєчими суб'єктами. Основна проблема полягає у виробленні чіткого механізму розподілу ресурсів між підрозділами, використовуючи якісні та кількісні показники, а керівники підрозділів повинні оптимально розподілити кошти між працівниками підрозділу.

Особливо гостро стоїть проблема розподілу комерційних коштів, оскільки той, хто заробив ці ресурси вважає їх власними, а інший, хто їх

гостро потребує, апелює про негайне вирішення певних безперечно складних власних завдань.

Аналіз практичної діяльності ВНЗ (Національний університет банківської справи, Київський національний економічний університет, Національний університет «Львівська політехніка», НУ «Харківський політехнічний інститут») показує, що відсоток коштів, що залишається підрозділу, коливається від 40 до 65%. Інша частина коштів спрямовується на загально університетські потреби та цілі. Тобто в середньому кошти поділяються 50 на 50. Виходячи з такої практики поділу коштів, слід базовий норматив залишку коштів у підрозділах, які їх заробили встановити на рівні 50%.

Тобто половина зароблених інститутами, факультетами та іншими навчальним підрозділами коштів від навчання студентів за комерційний рахунок залишаються у них і використовуються на поточні ремонти, видання навчально-методичної та наукової літератури, покращання технічного забезпечення, преміювання працівників, обслуговування олімпіад, конференцій, делегацій, акредитаційних комісій тощо (необхідно чітко обумовити у спеціальному положенні напрями спрямування даних коштів); інші 50% повинні спрямовуватись у спеціальний фонд ВНЗ. Виключення можуть бути для Інститутів дистанційного, заочного та післядипломного навчання, де відсоткові співвідношення можуть бути інші, та перша частка може бути меншою, оскільки рентабельність навчання у таких підрозділів є вищою за рахунок зниження накладних витрат.

Розподіл загальноуніверситетського спеціального фонду повинен базуватись на пріоритетності потреб університету. Дана пріоритетність повинна встановлюватись на засадах результатів роботи спеціальної експертної комісії, яка би складалась із представників кожного підрозділу та вищого керівництва ВНЗ. При цьому на основі прийнятих рішень щодо пріоритетності фінансування проектів та підрозділів слід формувати графік та схеми фінансування (з вказанням дати, сум траншу та його цільове призначення), які схвалюються усіма членами експертної комісії (може схвалюватись вченою радою ВНЗ).

Для забезпечення виконання інших функцій адекватного розподілу ресурсів між підрозділами доцільно ввести систему корегувальних коефіцієнтів, що дасть змогу підвищити мотивованість для збільшення обсягу зароблених коштів та рівень справедливості розподілу коштів відповідно до ринкових умов та пріоритетності у розвитку перспективних інститутів і спеціальностей.

Отже, базову формулу для визначення частки в комерційних коштах підрозділу ВНЗ доцільно записати [5]:

$$Q = \frac{1}{2} \left(\sum_{i=1}^n F_i \right), \quad (1)$$

де Q – частка комерційних коштів, яка залишається у підрозділі ВНЗ;
 F – комерційні кошти, зароблені підрозділом ВНЗ, грн.;
 n – кількість надходжень комерційних коштів;
 i – надходження комерційних коштів.

Далі слід вводити корегувальні коефіцієнти для визначення частки коштів, які залишаються у підрозділу. Зокрема для стимулювання розвитку підрозділу можна ввести корегувальний коефіцієнт K_1 .

$$K_1 = \frac{\Delta S}{\bar{\Delta S}}, \quad (2)$$

де ΔS – зміна кількості студентів, що вступили на навчання до підрозділу і які навчатимуться за комерційні кошти у порівнянні із базовим роком, ос.;

$\bar{\Delta S}$ – середня зміна кількості студентів, що вступили на навчання до ВНЗ і які навчатимуться за комерційні кошти у порівнянні із базовим роком, ос.

Доцільно додати, що базовим роком може бути попередній рік або будь-який інший рік набору студентів. У випадку того, якщо в межах ВНЗ підрозділи використовують різні цінові стратегії та стратегії якості підготовки фахівців, тоді замість зміни кількості студентів доцільно ввести показник зміни доходу від підготовки студентів.

$$K'_1 = \frac{\Delta D}{\bar{\Delta D}}, \quad (3)$$

де ΔD – зміна обсягу доходу, який отримав підрозділ у порівнянні із базовим роком, грн.;

$\bar{\Delta D}$ – середній обсяг доходу, отриманий ВНЗ у порівнянні із базовим роком, грн.

На даний момент розподіляється отримуваний дохід кожним із підрозділів, однак справедливіше буде розподіляти прибуток. Оскільки собівартість підготовки студентів різних спеціальностей суттєво різниться. Для підготовки фахівця з технічних спеціальностей необхідно забезпечити його відповідними лабораторіями, обладнанням, термін навчання його вищий, аніж за гуманітарними спеціальностями. Таким чином ми отримаємо коригувальний коефіцієнт:

$$K''_1 = \frac{\Delta P}{\bar{\Delta P}}, \quad (4)$$

де ΔP – зміна обсягу прибутку, який отримав підрозділ у порівнянні із базовим роком, грн.;

$\bar{\Delta P}$ – середній обсяг прибутку, отриманий ВНЗ у порівнянні із базовим роком, грн.

Також окремо слід враховувати активізацію діяльності підрозділу на міжнародному освітньо-науковому ринку, оскільки активна участь на

світовому ринку підрозділів дасть змогу підвищувати якість освітніх та науково-інноваційних продуктів, нарощувати потенціал, підвищувати рівень кокурентоздатності тощо. Крім того, як уже зазначалося в попередніх підрозділах дисертаційного дослідження, українські ВНЗ намагаються активно брати участь у світових інтеграційних процесах утворення єдиного освітньо-наукового ринку, який активно розвивається під дією глобалізації світової економіки та інтенсифікації Болонського процесу. Для цього слід розробити інтегральний індикатор здобутків підрозділу на міжнародному рівні.

$$I_{\text{м}} = \frac{\frac{C_i}{C} + \frac{V_i}{\text{Кш.о.}} + \frac{V_z}{\text{Кш.о.}} + \frac{H_m}{\text{Кш.о.}} + \frac{D_m}{\text{Кш.о.}}}{\bar{I}_{\text{м}}} \quad (5)$$

де $I_{\text{м}}$ – інтегральний показник здобутків підрозділу на міжнародному рівні;

$\bar{I}_{\text{м}}$ – середній рівень інтегральних показників здобутків усіх підрозділів ВНЗ на міжнародному рівні;

C_i – кількість іноземних студентів, ос.;

C – кількість студентів, які навчаються у підрозділі, ос.;

Кш.о. – загальна чисельність штатних одиниць науково-педагогічних працівників підрозділу, шт.;

V_i – кількість іноземних викладачів, які проводили різні форми занять в підрозділі, ос.;

V_z – кількість викладачів підрозділу, які перебували у науково-творчих відрядженнях або стажуванні за кордоном, ос.;

H_m – нагороди отримані працівниками підрозділу та самим підрозділом на міжнародному рівні (премії, медалі, грамоти, дипломи переможців міжнародних виставок, переможці міжнародних олімпіад, турнірів та конкурсів), шт.;

D_m – доповіді на міжнародних конференціях, симпозиумах, форумах, зборах асоціацій, шт.

Також з метою розвитку перспективних спеціальностей необхідно ввести корегувальний коефіцієнт K_2 . Його можна визначити двома методами:

1) зовнішнім, тобто шляхом аналізу зростання інтересу до спеціальностей в Україні та за кордоном (кількість абітурієнтів, які бажають поступити на такі спеціальності в інших ВНЗ),

2) внутрішній, тобто проаналізувавши кількість поданих заяв на спеціальності (тобто проаналізувати конкурс). Формується коефіцієнт так само як і попередні:

$$K_2 = \frac{Z}{\bar{Z}}, \quad (6)$$

де Z – конкурс на спеціальності підрозділу, кількість заяв, шт./1 місце;

\bar{Z} – середня кількість заяв на спеціальності ВНЗ, шт./1 місце.

Також слід врахувати наукові здобутки підрозділів та результати під час розподілу коштів. Для цього доцільно розрахувати інтегральний показник наукової діяльності та наукового потенціалу підрозділу:

$$I_n = \frac{\frac{D}{K_{и.о.}} + \frac{K}{K_{и.о.}} + \frac{П}{K_{и.о.}} + \frac{M}{K_{и.о.}} + \frac{Г}{K_{и.о.}}}{\bar{I}_n} \quad (7)$$

де I_n – інтегральний показник наукової діяльності та наукового потенціалу підрозділу;

\bar{I}_n – середнє значення інтегрального показники наукової діяльності та наукового потенціалу усіх підрозділів ВНЗ;

D – кількість докторів наук, що захистились протягом року, працівників підрозділу, ос.;

K – кількість кандидатів наук, що захистились протягом року, працівників підрозділу, ос.;

$П$ – кількість публікацій в журналах з найвищим рейтингом, визначеним філадельфійським Інститутом наукової інформації (ISI), шт.;

$Г, M$ – відповідно вітчизняні та міжнародні гранти для розвитку наукової освітньої та інших видів діяльностей, отримані працівниками підрозділу або підрозділом, шт.

Отже, формула для розрахунку частки комерційних коштів, яка залишається для діяльності та розвитку підрозділу ВНЗ із врахування коригувальних коефіцієнтів набуде такого вигляду:

$$Q = \frac{1}{2} \left(\sum_{i=1}^n F_i \right) * (1 + K_1 + K_2 + I_m + I_n), \quad (8)$$

Практичні розрахунки в результаті підстановки реальних даних діяльності підрозділів ВНЗ (Національного університету «Львівська політехніка», львівського банківського інституту Національного університету банківської справи, Національний лісотехнічний університет України) показали, що формула не завжди виконувалась, тобто вагові коефіцієнти могли становити від 50 до 400%. Перевищення значення коефіцієнтів на 30% свідчить про незбалансованість діяльності підрозділів, що загалом негативно відображається на діяльності ВНЗ в цілому.

Загалом сума усіх коригувальних коефіцієнтів не повинна перевищувати 30%, оскільки як показують практичні розрахунки 20% є накладними, загальноуніверситетськими витратами. Тому слід скласти систему рівнянь для визначення частки комерційних коштів, яка залишається для розвитку та діяльності підрозділу.

$$\begin{cases} Q = 1 / 2 \left(\sum_{i=1}^n F_s \right) * (1 + K_1 + K_2 + I_m + I_n) \\ K_1 + K_2 + I_m + I_n \leq 0,3 \end{cases} \quad (9)$$

У випадку коли сума коригувальних коефіцієнтів перевищує 30%, тоді слід надавати сумі коефіцієнтів максимальне значення, тобто 0,3. Також кожен із коригувальних коефіцієнтів може мати певну свою вагу і

для її відображення слід ввести вагові коефіцієнти. При цьому повинна виконуватись ще одна додаткова умова, а саме: сума всіх вагових коефіцієнтів повинна бути рівною одиниці. Тоді система набуде наступного вигляду:

$$\begin{cases} Q=1/2(\sum_{i=1}^n F_i) * (1 + \alpha_1 * K_1 + \alpha_2 * K_2 + \alpha_3 * I_m + \alpha_4 * I_n) \\ \alpha_1 * K_1 + \alpha_2 * K_2 + \alpha_3 * I_m + \alpha_4 * I_n \leq 0,3 \\ \alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 + \alpha_4 = 1 \end{cases} \quad (10)$$

де $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ - вагові коефіцієнти.

Значення вагових коефіцієнтів визначатиметься насамперед встановленими цілями діяльності ВНЗ. Тобто якщо ВНЗ орієнтується на розвиток науки, то максимальне значення повинен мати ваговий коефіцієнт α_4 , у випадку необхідності нарощення обсягів набору студентів, максимальне значення слід надати ваговому коефіцієнту α_1 і т.д.

У ВНЗ в яких проводиться оцінювання діяльності підрозділів (рейтингування) для розподілу комерційних коштів можна використати інтегральний показник діяльності підрозділу. Тобто корегуючий коефіцієнт розраховуватиметься за формулою:

$$K_3 = \frac{I}{\bar{I}}, \quad (11)$$

де I - інтегральний показник діяльності підрозділу згідно із рейтингуванням;

\bar{I} - середнє значення інтегральних показників діяльності підрозділів ВНЗ.

У багатьох ВНЗ рейтингування здійснюється кафедр, а комерційні кошти розподіляються між факультетами чи інститутами. Відповідно корегувальний коефіцієнт можна модифікувати шляхом сумування результатів діяльності усіх об'єктів рейтингування, які входять до підрозділу-отримувача коштів.

$$K_3' = \frac{\sum_{j=1}^k I_j}{\bar{I} * k}, \quad (12)$$

де j - кафедри, які беруть участь у рейтингуванні;

k - кількість кафедр, які входять до складу підрозділу-отримувача комерційних коштів, шт.

Відповідно для таких ВНЗ формула для розрахунку частки комерційних коштів, яка залишається для діяльності та розвитку підрозділу ВНЗ із врахування коригувального індикатора набуде такого вигляду:

$$Q = 1/2 \left(\sum_{i=1}^n F_i \right) * \left(\frac{\sum_{j=1}^k I_j}{\bar{I} * k} \right). \quad (13)$$

Для прийняття остаточних рішень необхідно проаналізувати структуру витрат усіх інститутів, загальноуніверситетську (корпоративну) стратегію розвитку ВНЗ, сформовані бюджети підрозділами та порушення виконання бюджетів у попередніх планових періодах. Наприклад, якщо ВНЗ обрав стратегію підтримки та розвитку підрозділів, які мають значний потенціал та здобутки, тоді слід надати вагові коефіцієнти коригувальних індикаторів, що відображають наявний потенціал повинні бути максимальними. При наявності стратегії розвитку нових видів діяльності, в тому числі спеціальностей, наукових продуктів тощо, тоді максимальні вагові коефіцієнти повинні бути при індикаторах, відображаючих динаміку розвитку підрозділу.

1. Кашук К.М. Проблеми комерціалізації результатів наукових досліджень вищими навчальними закладами України / К.М. Кашук // Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної відеоконференції «Управління інноваційним процесом в Україні: проблеми комерціалізації науково-технічних розробок». – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 67-68.

2. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» № 1013 від 4 липня, 2005 року.

3. Подольчак Н.Ю. Розвиток вітчизняної вищої освіти із врахуванням досвіду акредитації вишів у США / Н.Ю. Подольчак // Науково-аналітичний журнал «Перспектива». – 2015. - №2. – с.18-19.

4. Подольчак Н.Ю. Рейтингування ВНЗ як інструмент забезпечення якості та його зв'язок із системою акредитації/ Н.Ю. Подольчак // Науково-аналітичний журнал «Перспектива». – 2015. - №4(7). – с.22-24.

5. Подольчак Н.Ю. Розвиток якості вищої освіти шляхом застосування досвіду акредитації ВНЗ у США / Н.Ю. Подольчак // Vox Ukrain [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voxukraine.org/2015/09/23/podolchak-rozvytok-yakosti-vyshchoi-osvity-ua/>

1.2. Комерціалізація університетських наукових досліджень в умовах європейської інтеграції: проблеми економічної оцінки

Ефективність комерціалізації результатів наукових досліджень університетів може бути підвищена шляхом застосування стандартних економічних прийомів та методів аналізування середовища функціонування підприємств. Такі методи в основному розроблялись для аналізування економічних умов функціонування, формування тактики і стратегії, а також на оцінювання фінансової ефективності діяльності підприємства. Слід підкреслити, що комерціалізація результатів наукових розробок університетів або передбачає створення нового підприємства (формування спінофів та спінаутів), або здійснюється шляхом реалізації нового інвестиційного проекту в рамках існуючого підприємства. Відповідно, стандартні економічні методи можуть бути спрямованими на аналізування доцільності та економічної

ефективності комерціалізації розробок здійснених в рамках університетів.

Зазначимо, що в рекомендаціях щодо здійснення комерціалізації наукових розробок [1; 2] підкреслюється необхідність застосування ряду економічних методів оцінки доцільності комерціалізації. Однак чіткої сутності таких методів не наведено. так само як не наведено посилання на літературні джерела, в яких детально описані такі методи. Відповідно, метою даної частини є формування загального представлення про методи економічної оцінки комерціалізації результатів наукових досліджень університетів, а також рекомендації літературних джерел з детальним описом таких методів.

Зазначені методи поділяються на два типи, а саме: ті, які можуть використовуватись для якісної оцінки доцільності комерціалізації університетської інновації та ті, які дозволяють здійснювати кількісну оцінку доцільності комерціалізації інноваційної розробки.

Якісна оцінка доцільності комерціалізації університетської інновації в основному пов'язана із застосування стратегічних методів аналізу середовища функціонування підприємства (інноваційного проекту). Стратегічна оцінка здійснюється на тривалий період часу. Слід підкреслити, що здійснювати довготривалу кількісну оцінку ефективності комерціалізації наукових розробок є складним та часто недосяжним завданням через значну мінливість середовища функціонування підприємства. Відповідно, така оцінка має в основному якісний характер.

До методів стратегічної оцінки доцільності комерціалізації наукових досліджень розроблених в університеті можна віднести такі методи: SWOT-аналіз, аналіз п'яти сил конкуренції Портера та PEST-аналіз тощо.

SWOT-аналіз застосовується як при прийнятті рішення про необхідність комерціалізації університетської розробки так і при формуванні нового підприємства для масового виробництва інновації, розробленої в університеті. Даний тип аналізу передбачає співставлення сильних та слабких сторін інновації із зовнішніми можливостями та загрозами, які виникають при її комерціалізації. Аналізування сильних та слабких сторін інновацій має на меті вивчення характеристик інноваційного продукту як такого та його переваг для потенційного споживача. Фактично вивчення сильних та слабких сторін інновації передбачає здійснення так званого внутрішнього стратегічного аналізу. Внутрішній аналіз здійснюється шляхом дослідження відмінних компетенцій університетської розробки, тобто вивчення того чим інноваційна розробка краща порівняно із іншими аналогічними зразками продукції та на якому з етапів ланцюга створення вартості такі переваги виникають. Підходи до здійснення стратегічного внутрішнього

аналізу середовища підприємства (інвестиційного проекту) на мікрорівні, наведені в [3, 74-108; 4, 133-163].

Аналізування потенційних можливостей та загроз щодо розробки інноваційної продукції доцільно здійснювати на основі застосування методів так званого зовнішнього аналізування. Методи оцінювання зовнішнього середовища впровадження університетської інновації можна розділити на два рівні, а саме: методи, які дозволяють оцінити перспективність та конкурентоспроможність інновації на рівні ринку та на рівні країни.

Аналізування можливостей інноваційної розробки на ринку може бути здійснена на основі вивчення п'яти сил конкуренції Портера. Останнє передбачає дослідження конкурентів інноваційної розробки, потенційних конкурентів (в тому числі вхідних бар'єрів на ринок, якщо це нове підприємство), споживачів, постачальників та замінників інноваційної розробки. Позичування інноваційної розробки стосовно п'яти сил конкуренції дозволить зробити висновок про доцільність її впровадження в масове виробництво. Крім того, при аналізуванні потенціалу виведення результатів наукових досліджень на ринок, доцільно також проаналізувати стадію життєвого циклу, на якій він перебуває.

Аналізування економічної ефективності комерціалізації університетської інновації на ринку можна здійснювати з використанням PEST-аналізу, який передбачає вивчення політичних, економічних, соціальних і технологічних факторів, які впливають на процес впровадження інновації. Порівняно із підходом, який базується на 5-ти силах конкуренції Портера, PEST-аналіз дозволяє виявити фактори, які впливають на всі ринки країни.

Більш детально з проблемами стратегічного аналізу зовнішнього середовища інноваційного підприємства можна ознайомитися в [3, 35-73; 4, 95-132].

При здійсненні кількісного оцінювання доцільності комерціалізації результатів університетських досліджень можна застосовувати методи, які спрямовані на аналізування капітальних вкладень, поточних витрат на впровадження інноваційного проекту, доходів та прибутків, які буде отримувати підприємство (спіноф) від реалізації інноваційного проекту, а також показників ефективності реалізації інноваційного проекту. Формули для розрахунків показників ефективності комерціалізації інноваційних розробок, наведені в [1; 5].

Капітальні вкладення використовуються для фінансування покупки активів, необхідних для реалізації інноваційного проекту.

До складу капітальних вкладень на комерціалізацію розробок можуть відноситись [1, 10]:

– вкладення в науково-дослідні, експериментальні, конструкторські, технологічні та проектні роботи;

- видатки на купівлю та освоєння нового обладнання;
- плата за «ноу-хау», ліцензії та інші нематеріальні активи;
- інвестиції у створення виробничих площ, безпосередньо пов'язаних з комерціалізацією розробок;
- кошти на відбір і навчання персоналу;
- інші видатки, необхідні для початку виробництва продукції (наприклад, постановка на серійне виробництво, сертифікація продукції, купівля програмного забезпечення тощо).

Слід зазначити, що капітальні вкладення повертаються інвестору комерціалізації наукових розробок у вигляді амортизаційних відрахувань протягом періоду реалізації інвестиційно-інноваційного проекту, як частина грошового потоку у відповідний період реалізації.

Поточні витрати комерціалізації інноваційної розробки спрямовані перш за все на покриття видатків, пов'язаних із оперативним функціонуванням підприємства, та можуть бути такими [1, 31]:

- витрати на матеріали та енергію;
- витрати на оплату праці;
- відрахування з фонду оплати праці;
- розрахунки за наданий кредит;
- інших витрати, пов'язані з виробництвом інноваційної продукції.

Загальна сума витрат на комерціалізацію інноваційної розробки розраховується так:

$$I = \sum_{t=0}^n \frac{I_t}{a + r f}, \quad (1)$$

де I – загальна сума витрат, необхідна для впровадження інноваційної розробки, I_t – сума капітальних вкладень та поточних витрат на реалізацію інноваційних витрат в t -му періоді, n – кількість періодів; r – норма дисконтування (темп інфляції).

Теперішня вартість доходів, отримана в результаті комерціалізації наукової розробки розраховується так:

$$PV = \sum_{t=0}^n \frac{CF_t}{a + r f}, \quad (2)$$

де CF_t – грошовий потік в періоді t .

Слід підкреслити, що як витрати на впровадження інноваційної розробки такі і отримані в результаті доходи дисконтуються для приведення даних показників до теперішнього часового періоду.

Співставлення показників (2) та (1) дає змогу розрахувати чисту теперішню вартість (економічний ефект), отриману від комерціалізації інноваційної розробки, яка розраховується так:

$$NPV = PV - I, \quad (3)$$

де NPV – це чиста теперішня вартість.

Якщо $NPV > 0$, то можна зробити висновок про доцільність комерціалізації інноваційної розробки, в іншому випадку комерціалізувати інноваційну розробку недоцільно.

Дисконтований індекс прибутковості інноваційного проекту (DPI) є своєрідним показником рентабельності інвестицій інноваційного проекту та розраховуються за формулою (4):

$$DPI = \frac{\sum_{t=0}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t}}{\sum_{t=0}^n \frac{I_t}{(1+r)^t}} - 1, \quad (4)$$

Якщо значення DPI є більшим від нуля, то інноваційний проект доцільно реалізовувати.

Ще одним важливим показником для оцінювання доцільності реалізації інноваційного проекту є термін його окупності ($PV\text{-payback}$), який розраховується за формулою (5):

$$PV\text{-payback} = n, \text{ при якому } \sum_{t=0}^n \frac{CF_t}{a+r^t} > \sum_{t=0}^n \frac{I_t}{a+r^t} \quad (5)$$

$PV\text{-payback}$ показує кількість періодів n необхідних для покриття загальної суми витрат, вкладених в реалізацію інноваційного проекту.

Застосування, зазначених вище якісних та кількісних методів дозволить підвищити рівень обґрунтованості при прийнятті рішення про доцільність комерціалізації результатів наукових досліджень університетів.

1. Методичні рекомендації з комерціалізації розробок, створених в результаті науково-технічної діяльності/ Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації. – К., 2010. – 17 с.

2. Цибульов П.М., Чеботарьов В.П. Популярно про інтелектуальну власність: абетка / за заг. ред. к.е.н. М.В. Паладія. – К.: ТОВ «Альфа-ПІК», 2004. – 56 с.

3. Hill C.W.L., Jones G.R. Strategic Management: an Integrated Approach / C.W.L. Hill, G.R. Jones. - Boston: Houghton Mifflin Company, 2004. – 495 p.

4. Томпсон-мл. А., Стрикленд III А.Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А. Томпсон-мл., А.Дж. Стрикленд III. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. – 928 с.

5. Уолш К. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства: Пер. з англ. / К. Уолш. – К.: Всеуито; Наукова думка, 2001. – 367 с.

1.3. Оцінювання надійності недержавних пенсійних фондів

В умовах гострої нестачі коштів Пенсійного фонду України актуальним залишається питання забезпечення громадян додатковими пенсійними виплатами. Проте формування додаткової пенсії громадян слід здійснювати у працездатному віці. Так, на сьогодні є можливим здійснювати накопичення пенсійних коштів трьома різними способами: шляхом відкриття рахунку у банківській установі, укладання договору страхування, або укладання договору з недержавним пенсійним фондом [1].

Значення додаткового пенсійного забезпечення в соціально-економічній системі країни є вирішальним, адже на етапі накопичення активів формується великий інвестиційний потенціал країни, а на етапі виплат – створюються передумови для покращення купівельної спроможності пенсіонерів. Тому сприяння розвитку недержавного пенсійного забезпечення є вирішальним етапом в діяльності уряду країни.

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» основними учасниками додаткового пенсійного забезпечення виступають недержавні пенсійні фонди, діяльність яких регламентовано ще з 2004 року.

Аналізуючи діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні, слід зауважити, що станом на 31.03.2016р. кількість недержавних пенсійних фондів (НПФ) зменшилася у порівнянні з аналогічним періодом 2015 року на 7 одиниць і становила 69 НПФ. Також сукупні пенсійні активи у першому кварталі поточного року зменшилися на 15,3% і становили 1 992,1млн. грн. (станом на 31.03.2015р. - 2 352,7 млн. грн) [2].

Таким чином спостерігається спад зацікавленості у громадян можливістю отримання додаткової пенсії шляхом здійснення пенсійного накопичення коштів. Особливістю формування пенсійних накопичень є довготерміновість самих договорів, що в умовах економічної та політичної нестабільності значною мірою залежить від поняття надійності тої чи іншої фінансової установи.

Тому важливим є можливість здійснення оцінення надійності НПФ.

Оцінювання надійності НПФ у вузькому сенсі слід розуміти як встановлення відповідності системи параметрів заданим критеріям на основі визначених принципів з використанням необхідного інструментарію.

Враховуючи те, що НПФ є соціально-економічною системою, оцінення надійності НПФ необхідно здійснювати, з врахуванням наступних параметрів: наявність довіри громадян до фонду; здатність фонду до виплати грошових коштів; фінансовий стан фонду. Кожен з цих параметрів буде розраховуватися за допомогою системи розроблених показників.

Надійність НПФ маю включати в себе як якісні, так і кількісні показники: Проте параметр довіри/недовіри досить складно оцінити кількісно, отже, оцінювати його потрібно з використанням якісних характеристик [3, с. 97]. Тому розроблення та використання методики має поєднувати якісні та кількісні показники надійності НПФ.

На сьогодні нагальною проблемою є низький рівень популяризації фінансових установ зі накопичувальною складовою. Тому залишається актуальним питання впровадження інформаційної політики саме у НПФ, яка ґрунтуватиметься на наступних принципах: регулярності, оперативності, доступності, достовірності, повноти, збалансованості, рівноправності, захисту інформаційних ресурсів, а також правил та порядку надання інформації вкладникам, учасникам та іншим зацікавленим особам. Особливо необхідно врахувати специфіку конфіденційної інформації.

Трактування принципів інформаційної політики слід здійснювати наступним чином:

1. Принцип регулярності: НПФ повинен регулярно надавати своїм вкладникам, учасникам та іншим зацікавленим особам інформацію про свою діяльність, використовуючи наявні у його розпорядженні засоби інформації.

2. Принцип оперативності: НПФ повинен інформувати про істотні події та факти, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю самого НПФ, укладених договорах з суб'єктами та учасниками відносин з обов'язкового пенсійного страхування в найбільш короткі терміни.

3. Принцип інформаційної відкритості: забезпечення вільного доступу до публічної інформації про НПФ.

4. Принцип конфіденційності: нерозголошення конфіденційної інформації, якою володіють посадові особи та службовці фонду, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

5. Принцип обережності: межі розкриття інформації щодо інвестування (слід враховувати, що результати інвестування в минулому не визначають доходів у майбутньому, а також те, що держава не гарантує прибутковості розміщення пенсійних резервів (у майбутньому) та інвестування пенсійних накопичень).

6. Принцип достовірності: НПФ повинен надавати лише інформацію, яка відповідає дійсності і є достовірною і документально підтвердженою.

7. Принцип повноти: НПФ повинен надавати достатню інформацію про себе таку інформацію, щоб сформувавши найбільш повне уявлення вкладників, учасників та інших зацікавлених осіб з виникаючих питань.

8. Принцип збалансованості: НПФ повинен балансувати між інформаційною відкритістю з одного боку, і конфіденційністю - з

іншого.

9. Принцип рівноправності: НПФ забезпечує рівні права та можливості в одержанні та доступі до інформації всіма вкладниками та учасниками.

10. Принцип захищеності: НПФ повинен застосовувати допустимі законодавством України способи і засоби захисту конфіденційної інформації.

Відповідальним за дотримання зазначених принципів інформаційної політики повинен бути виконавчий орган НПФ. Його рішення встановлюватиме порядок інформування вкладників, учасників, застрахованих осіб та інших зацікавлених осіб, він контролюватиме своєчасність виконання рішень та вживатиме заходів, пов'язаних з удосконаленням такої роботи. НПФ повинен надавати інформацію, обов'язкову для розкриття відповідно чинного законодавством України.

Таким чином, удосконалена методика оцінювання надійності НПФ включати в себе якісні і кількісні показники діяльності НПФ.

Завершенням оцінення при такому підході є визначення інтегрального показника (рейтингу) надійності з урахуванням значимості. До нього входять показники на основі бального фіксування рейтингу.

Слід виокремити етапи фіксування рейтингу:

ЕТАП 1. Відбір показників фінансової стійкості НПФ.

ЕТАП 2. Визначення значень показників фінансової стійкості НПФ.

ЕТАП 3. Відбір якісних показників, які характеризують фінансову надійність НПФ

ЕТАП 4. Присвоєння якісним показникам певного умовного рівня

ЕТАП 5. Ранжування показників за рівнем значущості

ЕТАП 6. Визначення значень показників у балах з урахуванням їхньої значимості в системі показників НПФ

ЕТАП 7. Визначення значення інтегрального показника надійності НПФ

ЕТАП 8. Визначення класу надійності НПФ

У процесі оцінювання надійності НПФ важливим етапом є вибір і ранжування показників, який починається з формування системи показників. Тому саме на етапі відбору і рахування показників розвиненість інформаційної політики конкретного НПФ є визначальною складовою, оскільки при ранжуванні показників необхідно обирати інформацію, яка оприлюднюється на інтернет-сайті НПФ.

Під системою показників зазвичай розуміють сукупність взаємопов'язаних величин, які всебічно відображають стан і розвиток цього суб'єкта чи явища. Проблема відсутності офіційних методик оцінювання надійності НПФ і яких-небудь нормативних значень параметрів їх функціонування, короткий період збору статистичної

інформації про функціонування НПФ, унеможлиблюють процес визначення надійності фонду. Для визнання сукупності показників системно необхідно, щоб ця сукупність задовольняла ряд вимог: широта охоплення показниками всіх сторін явища; наявність змістовних і формальних взаємозв'язків між показниками; наявність можливості логічного розгортання одних показників з інших. Крім виконання цих вимог, будуючи систему показників, необхідно керуватися такими принципами:

- наявність приватних і узагальнюючих показників;
- принцип видимості (набір показників оптимальний для певного явища);
- принцип допустимої мультиколінеарності (показники мають доповнювати, а не дублювати один одного, бути суттєвими і незначно корелювати між собою);
- принцип розумного поєднання абсолютних і відносних показників, що відображають як екстенсивні, так і інтенсивні чинники розвитку явища;
- адекватності відображення, тобто в системі показників має бути адекватно відображено реальний стан явища, що досягається використанням в оціненні даних бухгалтерського обліку та спеціальної звітності недержавних пенсійних фондів;
- показники мають бути неформальними, тобто володіти максимальним ступенем аналітичності і бути придатними для прийняття рішень у сфері надійності.

Наступним етапом в оціненні надійності НПФ є відбір показників його фінансового стану. Для досягнення стабільної надійності недержавних пенсійних фондів необхідно:

- встановлення законодавчої відповідальності КУА за збереження і приріст коштів НПФ;
- розширення об'єктів інвестування коштів пенсійних накопичень.

На прибутковість від розміщення коштів пенсійних активів впливають: законодавчо закріплені вимоги формування пенсійних резервів, недостатність об'єктів інвестування; фінансова-економічна криза.

На надійність системи недержавних пенсійних фондів впливають такі чинники:

- відповідність між розміром зобов'язань перед учасниками, вкладниками і розміром майнової підсистеми;
- міра відповідальності КУА за негативний результат при переоціненні фінансових активів, розміщених КУА;
- міра відповідальності КУА за збереження та приріст коштів НПФ;
- структура дозволених об'єктів інвестування коштів пенсійних накопичень;
- відображення в звітності результатів інвестування;

- стабільність пенсійного законодавства.

Велика частина з перерахованих чинників, що впливають на надійність системи НПФ, безпосередньо впливають на розмір майнової підсистеми, інвестування коштів пенсійних активів, тому наші пропозиції з підвищення надійності НПФ стосуються саме цих аспектів його діяльності.

Ще однією мірою забезпечення надійності НПФ є створення законодавчих вимог до страхового резерву фонду (рис.1).

Отже, з метою підвищення довіри громадян до недержавних пенсійних фондів, розвитку їх як соціальних інститутів, ми вважаємо за необхідне посилити державне регулювання в цій галузі, що полягає у необхідності введення визначення фінансової надійності НПФ та її відповідності законодавчо встановленим нормативам, зокрема, встановленим оцінкам фінансового стану НПФ; встановлення розширеного списку критеріїв прозорості діяльності; формування державної структури страхування пенсійних коштів громадян.

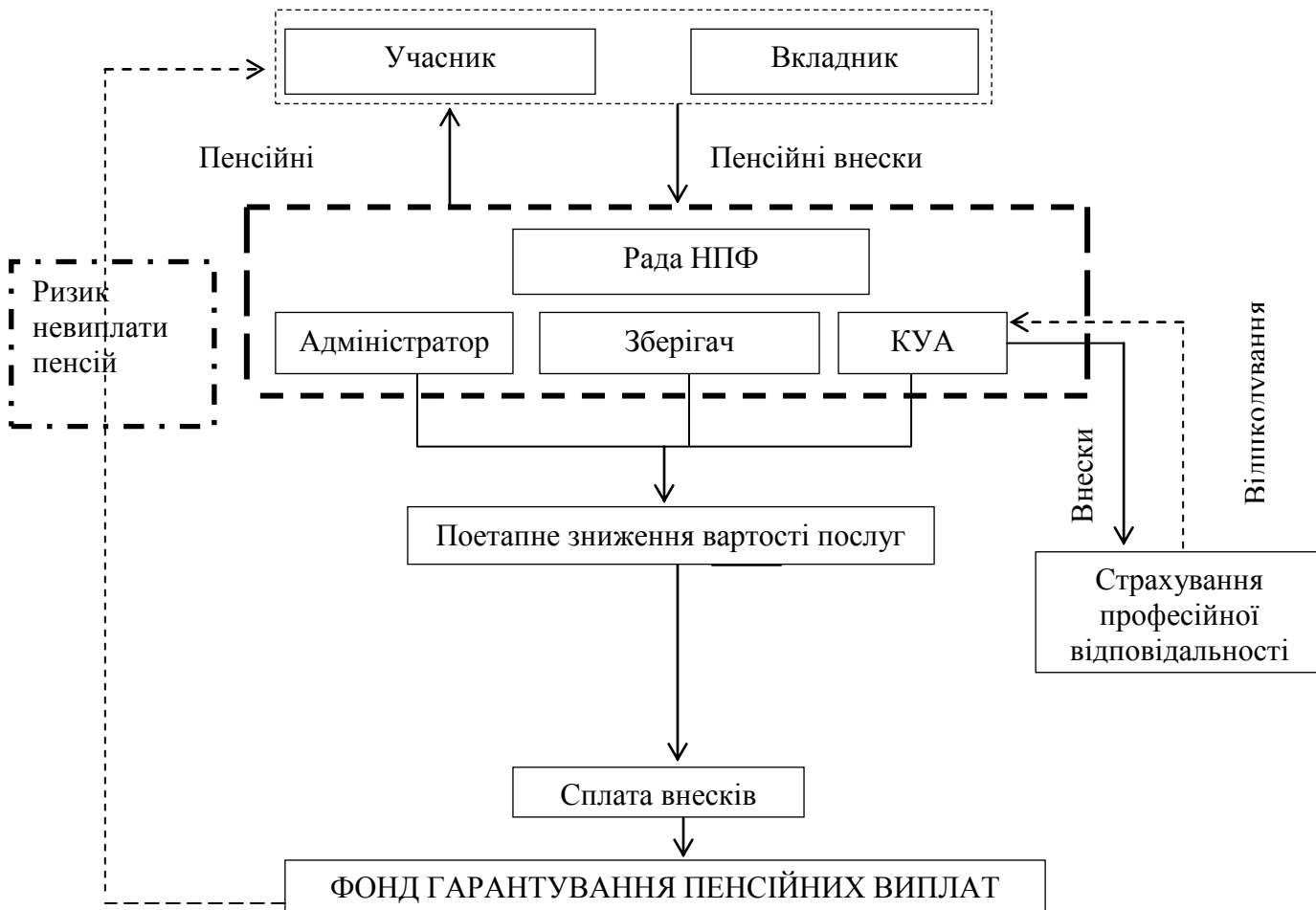

Рис. 1. Додаткове забезпечення надійності НПФ

Для оцінювання надійності НПФ та її зміни слід використовувати систему показників, визначену із урахуванням якісних параметрів і кількісних параметрів, які характеризують діяльність НПФ, як системи.

Отже, виокремлено основні кількісні параметри, які найбільше характеризують надійність НПФ. При виокремленні кількісних показників фінансової надійності, пріоритетне місце займають показники майнового стану НПФ.

Враховуючи те, що НПФ – це система взаємопов'язаних суб'єктів фінансового ринку, то до кожного з цих суб'єктів законодавчо визначено обов'язкові вимоги щодо їхнього майнового стану, але вимоги щодо достатності величини пайового капіталу НПФ не встановлені. При обов'язковому введення другого рівня (накопичувального) пенсійної системи така вимога має бути чітко визначена й у вимогах до НПФ, які матимуть право на здійснення обов'язкового пенсійного накопичувального забезпечення, тому необхідно визначити майнову відповідальність перед вкладниками. Майно для забезпечення статутної діяльності НПФ формує самостійно за рахунок сукупного внеску засновників; цільових внесків вкладників. Зміна цього показника в динаміці може дати уявлення про зміну його розміру, але залишиться нез'ясованим питання, за рахунок чого це відбулося.

Показник достатності майна для забезпечення статутної діяльності (K_1) характеризує здатність фонду здійснювати свою статутну діяльність.

Характеризуючи K_1 , встановлено: його зростання може бути зумовлене як за рахунок сукупного вкладу засновника, так і за рахунок внесків вкладників. А може бути, що весь приріст K_1 отриманий тільки за рахунок коштів від розміщення активів, призначених для забезпечення статутної діяльності фонду. Якщо ж зіставити фактичне значення розміру майна з законодавчо встановленою величиною на момент реєстрації фонду, то можна гарантувати майбутнім пенсіонерам, що в найближчому майбутньому ліцензія в адміністратора НПФ не буде відкликана.

Пенсійні резерви складатимуться з резервів покриття пенсійних зобов'язань і страхового резерву. Страховий резерв НПФ формуватиметься для можливості виконання своїх зобов'язань у випадку форс-мажорних обставин. Резерв покриття пенсійних зобов'язань – це юридично визначені зобов'язання НПФ перед вкладниками з недержавного пенсійного забезпечення. Визначають їх як суму коштів, внесених майбутніми пенсіонерами, та інвестиційного доходу за їхніми пенсійними рахунками. Таким чином, приріст пенсійних резервів, або, навпаки, їхнє зниження не може свідчити про величину інвестиційного доходу, отриманого від розміщення коштів вкладника, оскільки приріст/зниження пенсійного резерву може бути спричинений збільшенням кількості пенсіонерів або їхнім вибуттям. Цей показник може охарактеризувати як діяльність НПФ із залучення нових клієнтів, так і приріст коштів вкладника.

Достатність майна для забезпечення статутної діяльності характеризує показник достатності майна для забезпечення статутної діяльності.

Для застосування показника достатності майна слід встановити його граничні значення: якщо розмір майна для забезпечення статутної діяльності становить понад 10% від сумарної величини пенсійних накопичень (та, далі – пенсійних резервів), то значення K_1 визнається нами як бажане (вважається таке значення найбільш оптимальним, оскільки йдеться про неприбуткову організацію). У тому разі, коли розмір майна становить 10% від суми пенсійних накопичень, то значення K_1 є достатнім. Якщо значення коефіцієнта знаходиться в межах від 10% до 8%, величина майна є низькою. Якщо ж розмір майна становить менше 8% від суми пенсійних нагромаджень, то відповідно значення K_1 є на критичному рівні.

Здатність фонду до виплати грошових коштів характеризує показник загальної ліквідності фонду [4, с. 323]. Якщо коштів пенсійних накопичень недостатньо для виконання фондом зобов'язань перед вкладниками та учасниками фонду, вимоги яких підлягають задоволенню за рахунок відповідних коштів, для виконання таких зобов'язань може бути використано майно, призначене для забезпечення статутної діяльності фонду та кошти страхового резерву.

У випадку невиконання своїх зобов'язань перед пенсіонерами, НПФ або передає їх іншому НПФ, або використовує на виплату пенсій та викупних сум майно. Враховуючи зазначене показник загальної ліквідності фонду визначатиметься як відношення всіх джерел виконання зобов'язань до всіх зобов'язань Фонду з виплати пенсій.

Межі зазначеного показника наступні: фактичному значенню загальної ліквідності фонду (K_2) більше 1,25 відповідає бажаний рівень, фактичному значенню рівне 1,25 відповідає достатній рівень, фактичному значенню показника рівне одиниці відповідає низький рівень, якщо ж показник загальної ліквідності фонду менше одиниці, тоді це – критичний рівень показника, тобто зобов'язань фонду є більше ніж коштів для їхнього виконання.

Результативність управління надійністю фонду характеризує показник структури доходів фонду, що спрямовані на забезпечення статутної діяльності. В процесі діяльності НПФ з метою зростання розміру майна зобов'язаний розміщувати його активи, використовуючи послуги КУА.

Показник K_3 слід визначати як відношення доходів Фонду від розміщення і використання активів до всіх доходів фонду. Межі показника $K_3 = 1$, бажане значення показника. Якщо $0,8 < K_3 < 1$, такий рівень показника є достатнім. Якщо на забезпечення статутної діяльності фонду в рівній частці використовують кошти, отримані від розміщення пенсійних активів і всі інші доходи і $0,5 < K_3 < 0,8$, то такий

рівень показника є низький. Якщо ж частка доходів від розміщення активів займає меншу частину, а на забезпечення статутної діяльності використовують поточні пенсійні накопичення і доходи від самостійного розміщення коштів активів приносять фонду недостатній обсяг коштів, то $K_3 < 0,5$, умовний рівень показника визнають критичним.

До показників надійності НПФ належить і показник поточної надійності (K_4): відношення суми пенсійних виплат на певну дату до суми пенсійних внесків на певну дату. Межі цього коефіцієнта: звичайно при значенні цього коефіцієнта, наближеного до 0, значення можна визнати як бажане, і, навпаки, при наближенні значення коефіцієнта більше одиниці – як критичне. Проте слід ураховувати, що при значенні цього коефіцієнта 0, НПФ не виконує свого функціонального призначення, при значенні більше одиниці – НПФ необхідно переглядати відносини з компаніями, що його обслуговують. Тому потрібно конкретизувати межі цього коефіцієнта: приймати за бажаний рівень значення показника менше 0,25; за достатній – у межах 0,25 – 0,75; низький – у межах 0,75 – 1; критичний – більше одиниці.

КУА здійснюють інвестування коштів пенсійних накопичень і саме ці компанії надають дані про прибутковість від інвестування без розкриття термінів перебування на рахунку суми активів. Здійснення оцінення реальної прибутковості пенсійних накопичень із розкриттям термінів перебування пенсійних накопичень залежатиме від зазначених показників. Значення цих показників залежить, з одного боку, від активності у діяльності фонду, а з іншого – від активності майбутніх пенсіонерів з формування недержавної пенсії або накопичувальної частини пенсії (в перспективі, при введенні відповідного законодавства). На значення K_1 , K_2 , K_3 безпосередньо впливають залежність рівня резервів фонду та рівня зобов'язань. Отже, при їхньому збільшенні слід збільшувати і значення показників K_1 , K_2 , K_3 .

Розміщення пенсійних коштів недержавних пенсійних фондів зобов'язані здійснювати КУА. Право вибору керуючої компанії, є прерогативою самого фонду. Саме доходність розміщення засвідчує відповідальність діяльності КУА, Дохідність розміщення активів пенсійних накопичень визначається як відношення дохідності з розміщення коштів пенсійних накопичень до рівня інфляції за той же період часу (K_5). Якщо значення реальної дохідності пенсійних накопичень знаходиться в межах від 1,5 до 2, тобто дохідність розміщення значно перевищує рівень інфляції в країні, то умовне значення показника оцінюють як бажане. Якщо $1,5 > K_5 > 1,25$, то кошти пенсійних накопичень перевищують рівень інфляції, забезпечуючи достатній рівень реальної дохідності коштів. Якщо K_5 знаходиться в межах від 1,25 до 1, то пенсійні активи зберігаються, не зменшуючись, але й не збільшуючись, і рівень показника є низьким. Якщо ж $K_5 < 1$, то

кошти пенсійних накопичень, незважаючи на розміщення, таки зменшуються, не зберігаючись, а рівень показника є критичним.

Активність НПФ характеризує показник (K_6), тобто різниця між одиницею і відношення чистих активів конкретного НПФ на певну дату до чистих активів всіх НПФ на певну дату. Бажаним значенням цього показника буде наближення до 0, проте це свідчить про монополізацію ринку пенсійного забезпечення серед НПФ. Значення рівне 1 буде свідчити про бездіяльність конкретного НПФ, межі показника встановлено: $0,4 < K_6 < 0,6$ – бажаний рівень; $0,6 < K_6 < 0,8$ – достатній рівень; $0,8 < K_6 < 0,9$ – низький рівень; $0,9 < K_6 < 1$ – критичний.

Система оцінення надійності недержавних пенсійних фондів та межі зазначених коефіцієнтів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Межі коефіцієнтів надійності*

Коефіцієнт	Критичний	Низький	Достатній	Бажаний
K_1	Менше 8% сумарної величини пенсійних накопичень	Від 10% до 8% сумарної величини пенсійних накопичень	Рівне 10% сумарної величини пенсійних накопичень	Більше 10% сумарної величини пенсійних накопичень
K_2	Менше 1	Рівне 1	Рівне 1,25	Більше 1,5
K_3	Менше 0,5	0,8–0,5	1–0,8	Рівне 1
K_4	Більше 1	0,75 –1	0,25–0,75	Менше 0,25
K_5	Менше 1	1,25–1	1,5–1,25	1,5 –2,0
K_6	0,9–1	0,8–0,9	0,6–0,8	0,4–0,6

Ранжування показників за рівнем значущості здійснено за допомогою експертного оцінювання на основі евристичного методу (метод експертних оцінок) [4, с. 421], шляхом визначення місця кожного показника в системі 16-ти показників з використанням думки десяти експертів у сфері недержавного пенсійного забезпечення (табл.2).

Таблиця 2

Ранжування показників

Позначення	Показник	Ранг
R_1	Показник достатності майна для забезпечення статутної діяльності (відношення пайового капіталу до пенсійних внесків) (K_1)	1
R_2	Показник загальної ліквідності фонду (відношення всіх джерел виконання зобов'язань до всіх зобов'язань фонду з виплат пенсії) (K_2)	2
R_3	Наявність інформаційної політики	3
R_4	Показник структури доходів фонду, що спрямовуються на забезпечення статутної діяльності (відношення доходів Фонду від розміщення і використання активів до всіх доходів фонду) (K_3)	4
R_5	Показник поточної надійності (відношення суми пенсійних виплат на певну дату до суми пенсійних внесків на певну дату) (K_4)	5
R_6	Показник реальної доходності накопичень (відношення доходності з розміщення коштів пенсійних накопичень до рівня інфляції за той же період часу) (K_5)	6
R_7	Показник активності НПФ (різниця між одиницею та відношенням	7

	чистих активів конкретного НПФ на певну дату до чистих активів всіх НПФ на певну дату) (К ₆)	
R ₈	Стабільність пенсійного законодавства	8
R ₉	Дотримання законодавчих вимог	9
R ₁₀	Відповідність умов договорів Пенсійним правилам фонду	10
R ₁₁	Розкриття інформації про розмір нарахованого на пенсійні рахунки інвестиційного доходу за останні роки роботи	11
R ₁₂	Розкриття умов договору	12
R ₁₃	Використання новітніх платіжних засобів	13
R ₁₄	Доступність інформації	14
R ₁₅	Дотримання вимог до кандидатів на керівні посади	15
R ₁₆	Відсутність вступних, організаційних та інших видів внесків	16

В результаті оцінення показники подано за рівнем значущості (табл.3).

Таблиця 3

Система показників оцінювання надійності НПФ

Позначення	Показник	Характеристика
R ₁	Показник достатності майна для забезпечення статутної діяльності (К ₁)	Характеризує здатність фонду здійснювати свою статутну діяльність
R ₂	Показник загальної ліквідності фонду (К ₂)	Здатність НПФ здійснити виплати
R ₃	Наявність інформаційної політики	Розроблення і дотримання правил інформаційної політики
R ₄	Показник структури доходів фонду, що спрямовані на забезпечення статутної діяльності (К ₃)	Визначає частку доходів НПФ, яка спрямована на забезпечення безперервної і надійної роботи фонду
R ₅	Показник поточної надійності (К ₄)	Визначає відношення виплат фонду на певну дату до пенсійних внесків на ту саму дату
R ₆	Показник реальної дохідності накопичень (К ₅)	Визначає відношення дохідності з розміщення коштів пенсійних накопичень до рівня інфляції
R ₇	Показник активності НПФ (К ₆)	Характеризує активність НПФ відповідно до сум чистих активів
R ₈	Стабільність пенсійного законодавства	Характеризує частоту зміни пенсійного законодавства
R ₉	Дотримання законодавчих вимог	Характеризує відповідність діяльності НПФ законодавчим вимогам
R ₁₀	Відповідність умов договорів Пенсійним правилам фонду	Етичність при укладанні пенсійних договорів
R ₁₁	Розкриття інформації про розмір нарахованого на пенсійні рахунки інвестиційного доходу за останні роки роботи	Рівень інформаційної прозорості НПФ, доступності та роз'яснень
R ₁₂	Розкриття умов договору	Умова виплат накопичених сум пенсійних внесків при розірванні контракту або переведення в інший НПФ
R ₁₃	Використання новітніх платіжних засобів	Характеризує використання НПФ новітніх платіжних засобів у сфері обслуговування клієнтів

R14	Доступність інформації	Можливість ознайомлення вкладників зі Статутом НПФ і змінами і доповненнями
R15	Дотримання вимог до кандидатів на керівні посади	Наявність необхідної освіти, стажу роботи та репутації
R16	Відсутність вступних, організаційних та інших видів внесків	Наголошення на відсутність додаткових витрат

Оцінення узгодженості дій експертів і достовірності експертних оцінок проводили за допомогою коефіцієнта конкордації (W), який свідчить про ступінь узгодженості думок експертів і, як наслідок, про достовірність їх оцінок (таблиця 4).

Таблиця 4

Значення показника

№	Показник	Рівень показника							
		Бажаний	Допустимий	Низький	Критичний				
		Значення	Значення	Значення	Значення				
1	2	3	4	5	6				
Значення кількісних показників									
R1	Показник достатності майна для забезпечення статутної діяльності (K ₁), %	Більше 10% сумарної величини пенсійних накопичень	Рівне 10% сумарної величини пенсійних накопичень	Від 10% до 8% сумарної величини пенсійних накопичень	Менше 8% сумарної величини пенсійних накопичень				
R2	Показник загальної ліквідності фонду (K ₂)	Більше 1,5	Рівне 1,25	Рівне 1	Менше 1				
R4	Показник структури доходів фонду, що спрямовуються на забезпечення статутної діяльності (K ₃)	Рівне 1	1- 0,8	0,8-0,5	Менше 0,5				
R5	Показник поточної надійності (K ₄)	Менше 0,25	0,25-0,75	0,75 -1	Більше 1				
R6	Показник реальної доходності накопичень (K ₅)	1,5 -2,0	1,5-1,25	1,25-1	Менше 1				
R7	Показник активності НПФ (K ₆)	0,4-0,6	0,6-0,8	0,8-0,9	0,9-1				
Умовне значення якісних показників									
R3	Стабільність пенсійного законодавства	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1
R8	Дотримання законодавчих	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1

	ВИМОГ								
R ₉	Відповідність умов договорів Пенсійним правилам фонду	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1
R ₁₀	Розкриття інформації про розмір нарахованого на пенсійні рахунки інвестиційного доходу за останні роки роботи	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1
R ₁₁	Розкриття умов договору	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1
R ₁₂	Використання новітніх платіжних засобів	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1
R ₁₃	Доступність інформації	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1
R ₁₄	Дотримання вимог до кандидатів на керівні посади	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1
R ₁₅	Відсутність вступних, організаційних та інших видів внесків	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1
R ₁₆	Стабільність пенсійного законодавства	Так	4	Як правило	3	Іноді	2	Ні	1

Визначення суми балів, що припадає на кожний з показників надійності НПФ, з використанням правила Фішберна :

$$k_i = \frac{2(N - n + 1)}{N(N + 1)},$$

де k_i – максимальний бал для і-того показника, n – значимість показника (від 1 до 16), N - загальна кількість показників (16).

Правило Фішберна відображає той факт, що про рівень значимості показників невідомо нічого, крім того, що вони розташовані по порядку убудування значущості (табл.5).

Таблиця 5

Бальні значення показників надійності

Позначення	Показник	Значимість	Критерій Фішберна	Бал
R ₁	Показник достатності майна для забезпечення статутної діяльності (K ₁)	1	0,118	11,8
R ₂	Показник загальної ліквідності фонду (K ₂)	2	0,110	11,0

R ₃	Наявність інформаційної політики	3	0,103	10,3
R ₄	Показник структури доходів фонду, що спрямовуються на забезпечення статутної діяльності(K ₃)	4	0,096	9,6
R ₅	Показник поточної надійності (K ₄)	5	0,088	8,8
R ₆	Показник реальної доходності накопичень (K ₅)	6	0,081	8,1
R ₇	Показник активності НПФ (K ₆)	7	0,074	7,4
R ₈	Стабільність пенсійного законодавства	8	0,066	6,6
R ₉	Дотримання законодавчих вимог	9	0,059	5,9
R ₁₀	Відповідність умов договорів Пенсійним правилам фонду	10	0,051	5,1
R ₁₁	Розкриття інформації про розмір нарахованого на пенсійні рахунки інвестиційного доходу за останні роки роботи	11	0,044	4,4
R ₁₂	Розкриття умов договору	12	0,037	3,7
R ₁₃	Використання новітніх платіжних засобів	13	0,029	2,9
R ₁₄	Доступність інформації	14	0,022	2,2
R ₁₅	Дотримання вимог до кандидатів на керівні посади	15	0,015	1,5
R ₁₆	Відсутність вступних, організаційних та інших видів внесків	16	0,007	0,7
Всього			1	100

Відповідно бажаним рівнем буде значення критерію Фішберна, в графі критичне значення ставимо значення максимального рівня поділеного на 4.

Далі знаходимо інтервал (i)

Бальне значення для рівня «низький» рівне бальне значення критичного рівня збільшеного на інтервал [5, с. 134]

Бальне значення допустимого рівня рівне бажаному значенню зменшеному на інтервал (табл.6).

Таблиця 6

Розподіл балів за рівнями

Позначення	Показник	Значення			
		Бажане	Допустиме	Низьке	Критичне
R ₁	Показник достатності майна для забезпечення статутної	11,8	8,82	5,88	2,94

	діяльності (К ₁)				
R ₂	Показник загальної ліквідності фонду(К ₂)	11,0	8,27	5,51	2,76
R ₃	Наявність інформаційної політики	10,3	7,72	5,15	2,76 2,57
R ₄	Показник структури доходів фонду, що спрямовуються на забезпечення статутної діяльності(К ₃)	9,6	7,17	4,78	2,39
R ₅	Показник поточної надійності (К ₄)	8,8	6,62	4,41	2,21
R ₆	Показник реальної доходності накопичень (К ₅)	8,1	6,07	4,04	2,02
R ₇	Показник активності НПФ (К ₆)	7,4	5,51	3,68	1,84
R ₈	Стабільність пенсійного законодавства	6,6	4,96	3,31	1,65
R ₉	Дотримання законодавчих вимог	5,9	4,41	2,94	1,47
R ₁₀	Відповідність умов договорів Пенсійним правилам фонду	5,1	3,86	2,57	1,29
R ₁₁	Розкриття інформації про розмір нарахованого на пенсійні рахунки інвестиційного доходу за останні роки роботи	4,4	3,31	2,21	1,10
R ₁₂	Розкриття умов договору	3,7	2,76	1,84	0,92
R ₁₃	Використання новітніх платіжних засобів	2,9	2,21	1,47	0,74
R ₁₄	Доступність інформації	2,2	1,65	1,10	0,55
R ₁₅	Дотримання вимог до кандидатів на керівні посади	1,5	1,10	0,74	0,37
R ₁₆	Відсутність вступних, організаційних та інших видів внесків	0,7	0,55	0,37	0,18

Для кожного з якісних показників можливі умовні оцінення:

- так (є в наявності, завжди, в повному обсязі) – 4;
- як правило (в основному, досить повно) – 3;
- іноді (в окремих випадках) – 2;
- ні (ніколи, ні в яких випадках) – 1.

Таким чином розрахунок інтегрального показника надійності НПФ здійснюють за відповідною шкалою(табл. Крім того, значення інтегрального показника надійності, засноване на розрахунку запропонованих показників, безсумнівно, може дати більше уявлення про надійність НПФ, ніж така величина, як обсяг пенсійних резервів або пенсійних накопичень як для потенційних вкладників, так і для державних органів влади та інших установ та організацій.

Таблиця 7

Рейтингова шкала надійності НПФ

Назва	Сума балів	Рі-вень	Характеристика
Дуже висока надійність A++	100 – 85	ВИСОКИЙ РІВЕНЬ НАДІЙНОСТІ	НПФ є найнадійнішим. Це лідер серед вітчизняних НПФ, здатний протистояти впливу зовнішнього середовища, що має низькі операційні ризики, здатний до стабільного розвитку, а репутація є дуже високою. НПФ розміщує кошти майбутніх пенсіонерів з високою прибутковістю, характеризується високою здатністю своєчасно і повністю виконувати зобов'язання перед майбутніми пенсіонерами. Має високий рівень стабільності і позитивні перспективи в довгостроковому періоді.
Висока надійність A+	85 – 70		Надійність НПФ перебуває на високому рівні. НПФ розміщує кошти майбутніх пенсіонерів з високою прибутковістю, характеризується високою здатністю своєчасно і повністю виконувати зобов'язання перед майбутніми пенсіонерами. Має високий рівень стабільності і позитивні перспективи в довгостроковому періоді. Проте НПФ більш піддається впливу проявам екзогенного характеру, хоча досить швидко реагують на них.
Достатня надійність A	70 – 55	ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ НАДІЙНОСТІ	Надійність НПФ є достатньою і перебуває на рівні вищому ніж середній. НПФ розміщує кошти майбутніх пенсіонерів з достатньою прибутковістю, характеризується достатньою здатністю своєчасно і повністю виконувати зобов'язання перед майбутніми пенсіонерами. Має достатній рівень стабільності і позитивні перспективи в короткостроковому періоді, проте більше піддається негативним впливам екзогенного характеру, а боротьба з їх наслідками носить більш тривалий характер.
Прийнятна надійність B++	55 – 40		Надійність НПФ перебуває на середньому рівні. НПФ розміщує кошти майбутніх пенсіонерів з прийнятною дохідністю, характеризується прийнятною здатністю своєчасно і повністю виконувати короткострокові зобов'язання перед майбутніми пенсіонерами, але має меншу ділову активність, уразливий до перепадів характеристик зовнішнього середовища, містить елементи, здатні ослабити фонд в майбутньому. Має прийнятний рівень стабільності.
Задовільна надійність B+	40 – 25		Надійність НПФ є задовільною. НПФ розміщує кошти майбутніх пенсіонерів з задовільною прибутковістю, характеризується задовільною здатністю своєчасно і повністю виконувати поточні зобов'язання перед майбутніми пенсіонерами. Вразливий до перепадів характеристик зовнішнього середовища, містить елементи, здатні ослабити його в майбутньому.

Низька надійність B	25 – 10	НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ НАДІЙНОСТІ	Надійність НПФ є низькою. Характеризується здатністю виконувати поточні зобов'язання перед майбутніми пенсіонерами в незначному обсязі. Прибутковість розміщення коштів майбутніх пенсіонерів нижче рівня інфляції. Має нестабільний фінансовий стан. При погіршенні зовнішніх і внутрішніх чинників може відбутися різке послаблення надійності НПФ
Ненадійність C	Нижче 10		НПФ ненадійний. Прибутковість розміщення коштів майбутніх пенсіонерів нижче рівня інфляції. Фонд нестабільного розвитку з поганими перспективами, що має серйозні фінансові труднощі, без перспективи виконання поточних зобов'язань.

Таким чином, надійність НПФ можна втримувати на належному рівні, регулюючи якісні показники. Для цього необхідно:

- розробити, затвердити і виконувати інформаційну політику, яка відповідає вимогам законодавства;
- відстежувати вимоги законодавства щодо ліцензування НПФ;
- збільшувати розмір майнової підсистеми з урахуванням майбутніх змін законодавства;
- внести зміни в пенсійні договори відповідно до пенсійних правил фонду;
- розкривати інформацію про розмір нарахованого на пенсійні рахунки інвестиційного доходу за останні роки роботи, розписуючи зарокми;
- доповнити пенсійні договори умовами про те, що при розірванні договору та переказ коштів в інший фонд вкладнику будуть повернені всі внесені пенсійні внески і 60–85% нарахованого за час дії договору доходу від інвестування коштів за вирахуванням здійснених фондом до моменту розірвання договору виплат;
- своєчасно публікувати всі зміни та доповнення до Статуту НПФ;
- своєчасно публікувати відомості про дотримання вимог до кандидатів на керівні посади;
- публікувати інформацію про відсутність вступних, організаційних та інших видів внесків;
- забезпечити доступність інформації про НПФ у мережі Інтернет і повноту та простоту сайту;
- створення умов для використання новітніх платіжних систем з метою забезпечення прозорості та зручності для учасників НПФ.

З метою забезпечення ефективного розвитку системи недержавних пенсійних фондів в Україні, слід здійснювати незалежне оцінення їхньої надійності.

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» № 1057-15; станом на 20.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

2. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.03.2016[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/NPF_I_kv%202016.pdf

3. Губинский А.И. Надежность и качество функционирования эргатических систем / Губинский А.И. – Л.: Наука,1982. –270с.

4. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу: [навч. посіб.] / Г.І. Купалова – К.: Знання, 2008. – 639 с.

5. Бровчак С. В. Анализ рисков, возникающих при работе негосударственных пенсионных фондов [Електронний ресурс] / С. В. Бровчак, М. В. Сироткина // Аналитический портал Пенсионный консультант. – Режим доступу : www.pension.ru.

1.4. Управління розвитком національної економіки на основі дослідження впливу заощаджень на рівень валового внутрішнього продукту

Найбільш важливе значення при дослідженні певного явища має встановлення взаємозв'язків між економічними величинами. Тому, щоб ефективно управляти економічними процесами та явищами, треба вміти вимірювати ці зв'язки кількісно.

Досліджуючи проблематику трансформації заощаджень в інвестиції необхідно здійснити оцінювання впливу заощаджень на валовий внутрішній продукт. Інвестиційна активність залежить від активізації використання заощаджень, що має вплив на економічне зростання національної економіки.

Таке трактування, перш за все, потребує з'ясування того, чи дійсно існує зв'язок між такими категоріями, як ВВП та заощадження, і якщо існує, то який характер цього зв'язку і наскільки він тісний.

Особливу увагу потрібно акцентувати на частці чистих заощаджень, оскільки вони є джерелом інвестицій, а чим більший приріст інвестицій тим вищі темпи економічного зростання. Тобто, нестача заощаджень породжує нестачу інвестицій, що супроводжується невідповідністю якості основного капіталу, який спричиняє зниження обсягів випуску та опосередковано якості продукції, а це, в свою чергу, впливає на рівень доходу. Відповідна ситуація призводить до нестачі заощаджень, що спричиняє нераціональну пропорцію в розподілі доходу між споживанням і заощадженнями та національною інституційною структурою розподілу заощаджень. Вагомим фактором зростання ВВП є мобілізація внутрішніх та іноземних інвестицій з метою прискорення економічного зростання.

При дослідженні управлінні заощадженнями національної економіки та їхній вплив на рівень ВВП необхідно враховувати такі їх складові, як заощадження сектору загального державного управління, домашніх господарств, фінансових і нефінансових корпорацій та прямі іноземні інвестиції, оскільки при відсутності зовнішньоекономічних зв'язків не існує будь-якого автоматичного вирівнювання темпів зростання між країнами, які залишаються незмінними і залежать від рівня заощаджень і розвитку НТП в даній країні.

У національній економіці причиною повільного росту ВВП можуть бути не тільки низька норма заощаджень, але і неефективність економічних стимулів, нераціональний розподіл ресурсів. Тому, доцільним є виділення таких положень, без врахування яких неможливе управління розвитком національної економіки. До них відносяться такі положення як [1, 4, 5]:

- необхідність мобілізації заощаджень для залучення достатніх інвестицій в національну економіку, при цьому їх нарощування є необхідною, але не достатньою умовою ефективного розвитку;
- відкритість внутрішнього ринку і зовнішньої торгівлі, що призводить до збільшення суми заощаджень та іноземних інвестицій в економіку країни;
- ефективний розвиток безпосередньо пов'язаний з дією таких факторів, як накопичення капіталу (через заощадження та інвестиції).

Дослідження управління розвитком національної економіки на основі впливу заощаджень на рівень ВВП охоплює такі завдання:

1. Встановлення залежності між загальним обсягом заощаджень і рівнем ВВП.
2. Встановлення залежності між найвагомішими складовими заощаджень і рівнем ВВП.
3. Встановлення залежності між структурою заощаджень та рівнем ВВП.
4. Встановлення залежності між заощадженнями та рівнем ВВП з урахуванням фактору часу.

Кількісні дослідження подібних завдань доцільно здійснювати шляхом побудови відповідних економетричних моделей степеневого виду, які є найбільш уживаними при дослідженні економічних процесів на макрорівні [2, 3].

Економетричне моделювання здійснюється у такій послідовності: концептуальна постановка завдання, специфікація моделі, збір даних і оцінювання параметрів моделі, тестування моделі на адекватність, верифікація моделі [1].

Розглянемо процес економетричного моделювання кожного із завдань.

1. Вплив заощаджень на рівень ВВП умовно можна записати за допомогою економетричної моделі функціонального зв'язку загального вигляду:

$$V = f(Z), \quad (1)$$

де V - валовий внутрішній продукт, млн. грн.;

Z - загальна сума заощаджень, млн. грн.

Цей вплив можна конкретизувати за допомогою моделі $V(Z)$, яка матиме такий вигляд:

$$V = e^{\alpha_0} \times Z^{\alpha_1}, \quad (2)$$

де α_0 - параметр, який характеризує вплив усіх інших факторів;

α_1 - параметр, який характеризує вплив заощаджень на рівень ВВП.

Розглянемо детальніше зв'язок між рівнем ВВП і заощадженнями з використанням коефіцієнта еластичності (E):

$$E = \frac{Z}{V} \times \frac{dZ}{dV} = \frac{Z}{e^{\alpha_0} \times Z^{\alpha_1}} \times e^{\alpha_0} \times \alpha_1 \times Z^{\alpha_1 - 1} = \alpha_1 \quad (3)$$

Отже, коефіцієнт еластичності дорівнює параметру (α_1), на основі якого можна буде відобразити зміну заощаджень та їх вплив на ВВП.

Під усіма іншими факторами управління розвитком національної економіки на основі впливу заощаджень на рівень ВВП слід розуміти фактори, які можна розмежувати на такі групи:

- цінові фактори, які включають: ефект відсоткової ставки (при зростанні цін зростає попит на гроші, що спричиняє зростання відсоткової ставки. Внаслідок цього зменшується ВВП за рахунок попиту на ті товари, для купівлі яких необхідний кредит); ефект багатства (зростання цін спричиняє зменшення фіксованих доходів); ефект чистового експорту (здійснює вплив на ВВП через зовнішньоекономічну діяльність, тобто він проявляється тоді, коли відбувається зміна цін на товари на внутрішньому ринку);

- нецінові фактори:

- очікування: цей фактор породжується звичайно психологією поведінки економічних суб'єктів. Очікування можуть впливати на поточну поведінку як домогосподарств, так і підприємств. Очікування зростання темпів інфляції має вплив на ВВП, оскільки у цьому випадку збільшуються поточні закупівлі споживчих товарів, випереджаючи зростання цін. Зміни у витратах на інвестиції залежать від очікувань підприємств. Якщо перспективи на отримання високих прибутків від реалізації майбутніх інвестицій непереконливі, то інвестиційні витрати будуть зменшуватись, що викличе скорочення ВВП;

- економічна політика держави: збільшуючи державні закупівлі уряд сприяє збільшенню ВВП. Підвищуючи прибутковий податок з населення, уряд зменшує безподатковий дохід населення, зменшуючи обсяг ВВП. Піднімаючи податки на прибуток підприємств, уряд викликає зниження очікуваної норми чистого прибутку від

вкладених інвестицій. Це призведе до зменшення інвестиційної складової ВВП. Збільшення грошової маси в економіці підвищує ВВП, а скорочення її призводить до зменшення ВВП;

- зміни у світовій економіці: оскільки на ВВП впливає чистий експорт, то це означає, що зміни, які відбуваються у кон'юктурі міжнародної торгівлі, також мають вплив на ВВП. Ці зміни можуть впливати таким чином:

- зростання економічної активності іноземних партнерів, що супроводжується зростанням їх ВВП, спричиняє зростання вітчизняного експорту, а це в свою чергу – зростання ВВП;

- зміна рівня цін (зростання) у країні іноземних партнерів, це спричиняє збільшення експорту у вітчизняній економіці, що призводить до зростання ВВП;

- макроекономічні фактори: пропозиція, попит та розподілу. Фактори пропозиції включають кількість та якість природних та трудових ресурсів, обсяг основного капіталу, науково-технічний прогрес. Саме ці фактори визначають спроможність зростання ВВП, але слід враховувати здатність до зростання та реальне зростання, яке впливає з наступних факторів. Фактори попиту передбачають зростання виробничого потенціалу за рахунок забезпечення повного використання обсягів всіх ресурсів. Фактори розподілу передбачають розподіл зростаючих обсягів ресурсів з метою отримання максимальної кількості корисної продукції.

- науково-технічний прогрес: НТП тісно пов'язаний із інвестиційною діяльністю. Інвестиції по різному можуть впливати на економіку. З одного боку інвестиції призводять переважно до економії витрат праці та збільшення витрат основного капіталу, які отримали назву трудозберігаючими. З іншого боку інвестиції є фондозберігаючими. Якщо перші призводять до збільшення прибутку стосовно заробітної плати, то другі – до збільшення зарплати стосовно прибутку. В дійсності зростанню ВВП сприяють інвестиції в основний капітал.

Поряд із факторами, які мають значний вплив на зростання ВВП, існують такі фактори, які спричиняють його скорочення, до числа яких можна віднести законодавчу діяльність держави в галузі охорони праці, навколишнього середовища тощо.

Існує також ряд факторів, які впливають на зростання ВВП, але вони з великими труднощами піддаються кількісному оцінюванню. До них відносять забезпеченість країни різноманітними природними ресурсами, кількість та якість земельних угідь, кліматичні умови, соціальне, культурне, політичне середовище і навіть національні традиції.

Розглянемо вплив заощаджень національної економіки та іноземних інвестицій на рівень ВВП з урахуванням даних за 1997 – 2014 рр.

З метою дослідження залежності ВВП від заощаджень подамо степеневу функцію (2) в лінійно-логарифмічній формі. Загальний вигляд розробленої лінійної моделі $V(Z)$ буде таким:

$$\ln V = 4.157 + 0.76 \ln Z, R^2 = 0.98 \quad (4)$$

Економетрична модель фінансово-економічної безпеки на основі впливу заощаджень на рівень ВВП у степеневій формі набуде вигляду:

$$V = e^{4.157} \times Z^{0.76} . \quad (5)$$

Еластичність ВВП відносно заощаджень свідчить про те, що зростання заощаджень на 1% спричиняє зростання ВВП на 0,76% ($\alpha_1 = 0.76$). Вплив усіх інших факторів (α_0) становить 4,16%. Коефіцієнти кореляції (0,99016) та детермінації (0,98041) свідчать про адекватність побудованої моделі, оскільки розрахункове значення F-критерія Фішера перевищує критичне значення (табл. 1).

2. На основі аналізу даних щодо обсягів заощаджень національної економіки та іноземних інвестицій у розподілі за секторами економіки можна виявити такі тенденції:

- фінансові і нефінансові корпорації, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, не витрачають валовий дохід на споживання. При цьому усі кошти використовуються на заощадження, що характеризується необхідністю зростання валового доходу як джерела оновлення основного капіталу та розширеного відтворення;

- заощадження сектора державного управління зменшились, що характеризує зниження значення даного показника сектора у нагромадженні активів національної економіки;

- заощадження сектора домашніх господарств за досліджуваний період зросли, що є позитивним, оскільки саме домашні господарства повинні бути найбільшим кредитором національної економіки;

- прямі іноземні інвестиції за аналізований період зростають, що є свідченням привабливості національної економіки для іноземних інвесторів.

Вплив заощаджень на рівень ВВП (V) з урахуванням найвагоміших складових заощаджень (Z_i) відобразимо за допомогою степеневі функції такого виду:

$$V = V(Z_i) = e^{\alpha_0} \times Z_1^{\alpha_1} \times Z_2^{\alpha_2} \times Z_3^{\alpha_3} \times Z_4^{\alpha_4}, \quad (6)$$

де Z_1 - заощадження сектору загального державного управління;

Z_2 - заощадження домашніх господарств;

Z_3 - заощадження фінансових і нефінансових корпорацій та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства;

Z_4 - прямі іноземні інвестиції.

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ – шукані параметри багатфакторної моделі.

Модель $V(Z_i)$ залежності ВВП від окремих складових заощаджень з урахуванням зведення степеневі функції до лінійно-логічного виду набуде такого вигляду:

$$\ln V = 1.561 + 0.199 \times \ln Z_1 + 0.607 \times \ln Z_2 + 0.060 \times \ln Z_3 + 0.251 \times \ln Z_4, \quad (7)$$

$$R^2 = 0.99$$

У степеневій формі економетрична модель (14) набирає вигляду:

$$V = e^{1.561} \times Z_1^{0.199} \times Z_2^{0.607} \times Z_3^{0.060} \times Z_4^{0.251}. \quad (8)$$

Побудована багатфакторна модель $V(Z_i)$ є адекватною, розраховане за значенням коефіцієнта детермінації (0,98591) значення F-критерія Фішера перевищує критичне значення. Проведені розрахунки дають змогу зробити певні висновки на підставі економічного змісту параметрів зростання заощаджень сектору загального державного управління на 1%, при сталості усіх інших складових заощаджень призведе до зростання ВВП на 0,199%. Зростання заощаджень домашніх господарств на 1% спричиняє зростання ВВП на 0,607%, при умові, що Z_1, Z_3, Z_4 - сталі. У свою чергу, якщо спостерігатиметься зростання заощаджень фінансових і нефінансових корпорацій на 1% при сталій величині інших складових, то ВВП зростатиме на 0,060%. Зростання прямих іноземних інвестицій на 1% супроводжуватиметься зростанням ВВП на 0,251%.

3. Вплив структурних зрушень (d_{z_i}) у загальній сумі заощаджень національної економіки на рівень ВВП (V) відображає модель виду $V = V(d_{z_i})$

Питома вага кожної складової заощаджень визначається шляхом ділення окремої складової заощаджень на їх загальну суму:

- питома вага заощаджень сектору державного управління (d_{z_1}):

$$d_{z_1} = \frac{Z_1}{Z} \times 100\%; \quad (9)$$

- питома вага заощаджень домашніх господарств (d_{z_2}):

$$d_{z_2} = \frac{Z_2}{Z} \times 100\%; \quad (10)$$

- питома вага заощаджень некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, фінансових корпорацій та нефінансових корпорацій (d_{z_3}):

$$d_{z_3} = \frac{Z_3}{Z} \times 100\%; \quad (11)$$

- питома вага прямих іноземних інвестицій (d_{z_4}):

$$d_{z_4} = \frac{Z_4}{Z} \times 100\%. \quad (12)$$

Отже, загальний вигляд моделі буде таким:

$$V = V(d_{z_i}) = e^{\alpha_0} \times d_{z_1}^{\alpha_1} \times d_{z_2}^{\alpha_2} \times d_{z_3}^{\alpha_3} \times d_{z_4}^{\alpha_4}. \quad (13)$$

З урахуванням оцінок параметрів моделі (13) модель впливу структурних зрушень заощаджень на ВВП набере такого вигляду:

$$\ln V = 10.395 - 0.449 \times \ln d_{z1} - 0.534 \times \ln d_{z2} - 0.328 \times \ln d_{z3} + 1.539 \times \ln d_{z4}, \quad (14)$$

$$R^2 = 0.91.$$

У степеневій формі економетрична модель набирає вигляду:

$$V = e^{10.395} \times d_{z1}^{-0.449} \times d_{z2}^{-0.534} \times d_{z3}^{-0.328} \times d_{z4}^{1.539}. \quad (15)$$

Розрахункове коефіцієнта детермінації (0,90966) та F-критерія Фішера (17,69) підтверджують статистичну адекватність побудованої моделі. У степеневій моделі оцінки параметрів $\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ характеризують кількісний зв'язок між ВВП та відповідно кожною часткою складової заощаджень національної економіки у відносному (відсотковому) виразі. Тому їх трактування буде наступним: якщо питома вага заощаджень сектору державного управління у загальній сумі заощаджень зросте на 1%, а питома вага заощаджень домашніх господарств, фінансових, нефінансових корпорацій та прями іноземні інвестиції не зміняться, то ВВП зменшиться на 0,449%; якщо питома вага заощаджень домашніх господарств у загальній сумі заощаджень зросте на 1%, а інші складові залишаться незмінними, то ВВП зменшиться на 0,534%; якщо питома вага заощаджень фінансових, нефінансових корпорацій зросте на 1%, а решта питома вага складових буде сталою, то ВВП зменшиться 0,328%; і нарешті, якщо питома вага прямих іноземних інвестицій зросте на 1%, і питома вага інших складових залишиться без змін, то ВВП зросте на 1,539%.

Від'ємне значення параметрів $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ з економічної точки зору відображають наявну тенденцію до зниження впливу питомої ваги заощаджень секторів державного управління домашніх господарств, фінансових та нефінансових корпорацій на рівень ВВП на противагу іноземним інвестиціям, роль яких відчутно зростає.

4. При досліджуванні управління розвитком національної економіки на основі впливу заощаджень на рівень ВВП слід враховувати дію певних часових факторів, а саме:

- тимчасові зміни: у випадку тимчасового зниження (збільшення) отриманого доходу спостерігається зниження (зростання) споживання. Внаслідок цього відбувається зниження (зростання) заощаджень. Оскільки мова йде про тимчасові коливання доходу, то відповідно відбувається зміна заощаджень за рахунок зниження (збільшення) найбільш ліквідної його частини – заощаджень в грошовій формі, тим самим інші складові заощаджень можуть залишатись практично без змін;

- постійні зміни: у випадку постійного зниження (зростання) доходів, кінцеве споживання буде постійно зменшуватись (зростати), а заощадження до певного моменту залишаться незмінними;

- очікування майбутніх змін; дохід залишається незмінним, проте припускається тенденція до зниження майбутнього доходу. У такому випадку зростатиме частка заощаджень в початковому періоді. Мається

на увазі зростання менш ліквідних та короткострокових складових заощаджень.

Вплив фактору часу (t) та заощаджень (Z_i) на рівень ВВП (V) можна відобразити з допомогою моделі, яка містить у якості незалежних змінних фактор часу (t) заощадження сектору загального державного управління (Z_1), заощадження домашніх господарств (Z_2), заощадження фінансових і нефінансових корпорацій (Z_3) та прямі іноземні інвестиції (Z_4).

Таку залежність представимо за допомогою моделі $V(t, Z_i)$:

$$V = (t, Z_i) = e^{\alpha_0 + \beta \times t} \times Z_1^{\alpha_1} \times Z_2^{\alpha_2} \times Z_3^{\alpha_3} \times Z_4^{\alpha_4}. \quad (16)$$

де t - фактор часу.

У результаті розрахунку параметрів моделі (16) фінансово-економічної безпеки на основі впливу заощаджень на рівень ВВП з використанням фактору часу (t) отримуємо таку модель:

$$\ln V = 7.81 + 0.128 \times t + 0.049 \times \ln Z_1 + 0.158 \times \ln Z_2 + 0.030 \times \ln Z_3 + 0.152 \times \ln Z_4, \quad (17)$$

$$R^2 = 0.99,$$

Або у степеневій формі:

$$V = e^{7.81 + 0.128 \times t} \times Z_1^{0.049} \times Z_2^{0.158} \times Z_3^{0.030} \times Z_4^{0.152}. \quad (18)$$

Розраховані значення коефіцієнта детермінації (0,99694) та F-критерія Фішера свідчать про її адекватність (табл.1).

Дослідження моделі впливу заощаджень національної економіки та іноземних інвестицій на ВВП при врахуванні фактору часу дозволяє зробити наступні висновки: при зростанні заощаджень загального державного управління (Z_1) на 1%, та сталості значень заощадження домашніх господарств (Z_2), фінансових і нефінансових корпорацій (Z_3), та прямі іноземні інвестиції (Z_4), рівень ВВП зростає на 0,049%; при зростанні заощадження домашніх господарств на 1%, і сталості усіх інших факторних ознак рівень ВВП зростає на 0,158%; у свою чергу зростання заощаджень фінансових і нефінансових корпорацій (Z_3) на 1% при сталій величині інших складових призведе до зростання рівня ВВП на 0,030%; якщо прямі іноземні інвестиції (Z_4) зростуть на 1% при сталості усіх інших факторів, то рівень ВВП зростає на 0.152%. Найбільш важливим є фактор Z_2 , далі фактори Z_4, t, Z_1, Z_3 .

Зведені результати дослідження залежності рівня ВВП від обсягу заощаджень наведені в табл.1.

Таблиця 1

Результати дослідження впливу заощаджень на рівень ВВП

Зміст залежності	Вид залежності	Оцінка адекватності моделі
1. Вплив загальної суми заощаджень (Z) на рівень ВВП	<p>Модель $V(Z)$</p> $V = e^{4.157} \times Z^{0.76}$	$R^2 = 0.98$ $F_{розр.} = 200,2$ $F_{крит.} = 5,99$

(V)		Модель адекватна
2. Вплив заощаджень на рівень ВВП (V) з урахуванням найвагоміших складових (Zi).	<p>Модель V(Zi)</p> $V = e^{1.561} \times Z1^{0.199} \times Z2^{0.607} \times Z3^{0.060} \times Z4^{0.251}$	$R^2 = 0.99$ $F_{розр.} = 122,5$ $F_{крит.} = 6,39$ Модель адекватна
3. Вплив структурних зрушень (d_{zi}) у загальній сумі заощаджень на рівень ВВП (V).	<p>Модель V(d_{zi})</p> $V = e^{10.395} \times d_{z1}^{-0.449} \times d_{z2}^{-0.534} \times d_{z3}^{-0.328} \times d_{z4}^{1.539},$ $d_{z1} + d_{z2} + d_{z3} + d_{z4} = 100\%$	$R^2 = 0.91$ $F_{розр.} = 17,62$ $F_{крит.} = 6,39$ Модель адекватна
4. Вплив фактору часу (t) та заощаджень (Zi) на рівень ВВП (V)	<p>Модель V(ti, Zi)</p> $V = e^{7.81+0.128t} \times Z1^{0.049} \times Z2^{0.158} \times Z3^{0.030} \times Z4^{0.152}$	$R^2 = 0.99$ $F_{розр.} = 390,8$ $F_{крит.} = 4,39$ Модель адекватна

Відзначимо, що застосування багатофакторних економетричних моделей впливу заощаджень національної економіки та іноземних інвестицій на рівень ВВП дозволяє спрогнозувати темпи розвитку ВВП та оцінити вплив кожної складової заощаджень на зміну ВВП.

Держава може безпосередньо впливати на інвестиційні ресурси підприємств та секторів за допомогою управління наявним доходом, який залишається в їхньому розпорядженні, тобто саме через державні закупівлі продукції цих підприємств, їх субсидювання та рівень податкового навантаження. Також певну роль відіграють капітальні трансфери, які проявляються у формі державних інвестиційних субсидій. Проте зростання інвестиційного потенціалу підприємств за рахунок збільшення бюджетного дефіциту, порушення принципів самофінансування можуть призвести до зменшення ресурсів загального обсягу внутрішнього кредиту.

Сектор домашніх господарств має найскладніші прямі та опосередковані зв'язки із іншими секторами економіки, оскільки домашні господарства в кінцевому результаті є власниками найбільшої частини національного капіталу та переважно одержують доходи у формі особистого доходу. Тому саме в домашніх господарствах чітко проявляється зв'язок між доходом та заощадженнями, які спрямовуються на підтримання відповідного рівня доходу впродовж життєвого циклу та забезпечують належний рівень фінансово-економічної безпеки. Важливе місце серед інвестицій домашніх господарств займає придбання житла, фінансові інвестиції та фізичні капіталовкладення, які належать окремим сім'ям.

Аналізуючи інвестиційний потенціал України як основу трансформації заощаджень в інвестиції, потрібно виділити такі обмеження:

- рівня трансформації заощаджень в інвестиції. Нестача заощаджень уповільнює темпи зростання країни. Якщо заощадження компенсується іноземними інвестиціями, що призведе до перевищення імпорту над експортом, тоді країна може забезпечити заплановані темпи зростання;

- здатність країни залучати інвестиції залежить від наявності трудових, управлінських та адміністративних факторів, які сприяють трансформації заощаджень в інвестиції. Ця здатність також залежить від наявності попиту на продукцію, вироблену в результаті інвестицій;

- залучення іноземних інвестицій, забезпечує трансформацію у разі нестачі власних заощаджень, однак воно породжує цілу низку обмежень, а саме залежність від зовнішніх та внутрішніх факторів.

Проілюструємо схематично дослідження фінансово-економічної безпеки на основі трансформації заощаджень в інвестиції залежно від інвестиційного потенціалу та ВВП (рис. 2.).

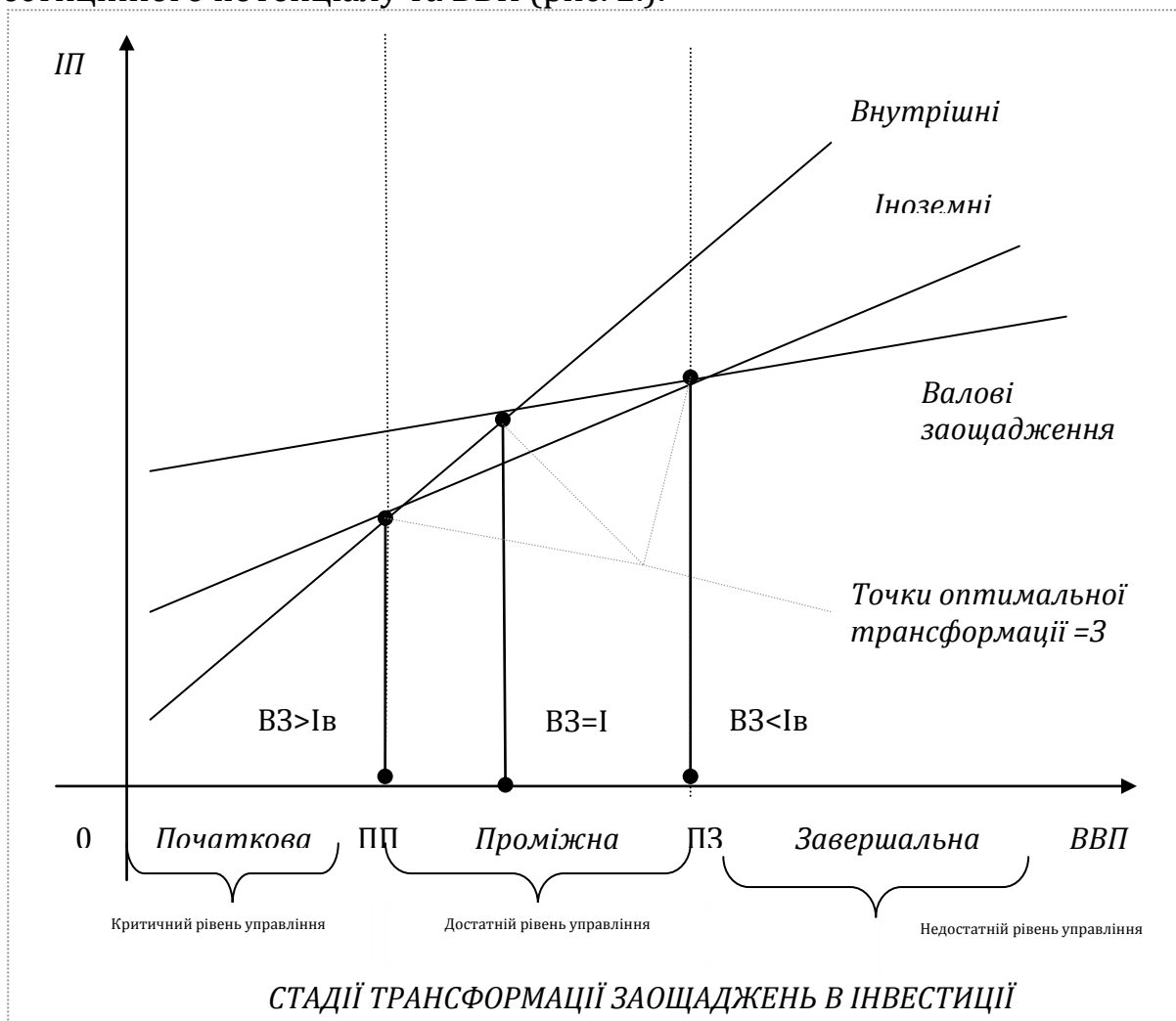

Рис. 2. Дослідження управління розвитком національної економіки на основі трансформації заощаджень в інвестиції залежно від інвестиційного потенціалу та ВВП

Джерело: власна розробка на підставі [11]

Доцільно припустити, що на початковій стадії трансформації заощаджень в інвестиції головним обмеженням є залучення капіталу, оскільки нижньою межею початкової стадії є саме інвестиції, а найвищою – заощадження, які необхідно використати як джерело інвестицій.

Початкова стадія характеризується перевищенням валових заощаджень над внутрішніми інвестиціями, тобто надмірне заощадження поряд із недостатніми реальними можливостями для вкладення інвестицій. Згідно із цим основною перешкодою для трансформації заощаджень в інвестиції є не дефіцит інвестиційних ресурсів, а саме несприятливий інвестиційний клімат, що супроводжується незначними обсягами іноземних інвестицій. Якщо недостатньо іноземних інвестицій, активізувати трансформацію можуть національні (валові) заощадження. Ця стадія визначається критичним рівнем управління.

Для цієї стадії важливим є максимальне залучення та ефективне використання національних (валових) заощаджень. Цього можна досягнути за допомогою політики активного й цілеспрямованого інвестування.

Точка *ПП* відображає перехід до проміжної стадії, яка характеризується обмеженням іноземних інвестицій та характеризується достатнім рівнем управління. Точка оптимальної трансформації забезпечує трансформацію повного обсягу національних заощаджень у внутрішні інвестиції. На цій стадії виникають так звані «точки оптимальної трансформації», які характеризуються рівністю заощаджень та інвестицій. Така ситуація для національної економіки є позитивною. Проте, з часом може виникнути значно більша потреба в інвестиціях, що приводить до використання набагато більших інвестиційних ресурсів. У такій ситуації додатково потрібні іноземні інвестиції, які на цій стадії є обмеженнями. Для залучення іноземних інвестицій необхідно створити привабливі та сприятливі умови.

Початок завершальної стадії демонструє точка *ПЗ*. Ця стадія характеризується обмеженнями національних (валових) заощаджень та недостатнім рівнем управління. Для збільшення обсягів внутрішніх інвестицій країна залучає іноземні інвестиції. На цій стадії виникає значна потреба у внутрішніх інвестиціях, що супроводжується розвитком національної економіки, зокрема інновацій. Обмежений рівень національних заощаджень та незначний обсяг іноземних інвестицій не забезпечують потрібного обсягу внутрішніх інвестицій. У такій ситуації необхідно розробити заходи щодо залучення інвестиційних джерел із тіньової економіки. Стадії трансформації заощаджень в інвестиції утворюють безперервний процес, тобто услід за завершальною стадією розпочинається початкова.

Загалом країна має можливість уникнути обмежень, які заважають трансформації заощаджень в інвестиції. Це застосування політичних інструментів (податкової, амортизаційної, зовнішньої політик), покликаних зменшити такі обмеження.

Розрахунок інвестиційного потенціалу України (табл. 2.) і ступінь його використання можна охарактеризувати так:

- інвестиційний потенціал 2004 р. збільшився на 4 % відносно 2003 р. за рахунок зростання валових заощаджень у ВВП;

- у 2014 р. порівняно із 2003 р. інвестиційний потенціал знизився на 16 %, що свідчить про низький рівень інвестиційної діяльності.

Таблиця 2

Інвестиційний потенціал національної економіки за 2003 – 2014рр.

Показники					
ВВП, млн. грн.		I, млн. грн.	ВЗ, млн. грн.	ІП, %	
Роки	2003	267344	51011	74330	28
	2004	345113	75714	109251	32
	2005	441452	93096	113362	26
	2006	544153	125254	126980	23
	2007	720731	188486	177217	25
	2008	949864	233081	197473	21
	2009	913345	250158	151746	17
	2010	1079346	195927	197649	18
	2011	1299991	241785	208406	16
	2012	1404669	283116	198619	14
	2013	1465198	263661	152610	10
	2014	1586915	224327	183587	12
<i>ВВП – валовий внутрішній продукт</i>					
<i>I – інвестиції в основний капітал</i>					
<i>ВЗ – валові заощадження</i>					
<i>ІП – інвестиційний потенціал національної економіки</i>				${}^2\dot{I} = (\hat{A}\zeta / \hat{A}\hat{I}) * 100\%$	
<i>Трендова модель</i>					
<i>ІП</i>		$\hat{\sigma} = 30,729\hat{\sigma}^{-0,2039}$ $R^2 = 0.84$			

Власна розробка на підставі [12]

Аналіз інвестиційного потенціалу національної економіки дає підстави стверджувати, що рівень його використання низький. Для активізації інвестиційного потенціалу потрібно підвищити рівень трансформації заощаджень в інвестиції.

Характеристика заходів щодо управління заощадженнями як основного джерела інвестицій національної економіки України

Учасника процесу трансформації	Заходи
фінансові і нефінансові корпорації	Розробка заходів із сприяння зростання обсягів виробництва національних підприємств, зниження рівня витрат виробництва та підвищення його ефективності, передбачає орієнтацію на активізацію інвестиційної діяльності на підприємствах. Пріоритет для стимулювання інвестицій має надаватися інноваціям, які допоможуть досягнути швидкого розвитку виробництва, сформувати фінансові ресурси, розвиток яких матиме мультиплікативний ефект для інших виробництв та галузей народного господарства. Слід стимулювати реструктуризацію підприємств, яка забезпечить поліпшення управління активами, впровадження ефективного фінансового планування, відновлення довгострокової інвестиційної діяльності підприємства
домашні господарства	Розробка заходів щодо підвищення рівня доходів населення, коригування їх відповідно до рівня інфляції згідно з чинним законодавством, та орієнтація на заходи щодо збільшення заощаджень та акумуляції тимчасово вільних грошових коштів населення в інвестиції. Потрібне відновлення довіри населення до вітчизняних кредитно-фінансових установ та цінних паперів, а також стимулювання трансформації заощаджень населення на потреби забезпечення підприємницької діяльності, утворення малих підприємств
сектор загального державного управління	Особливу увагу потрібно приділити заходам із забезпечення достатнього наповнення державного бюджету, балансуванню його витратної частини та орієнтація на підвищення ефективності використання державних заощаджень. Переваги у виборі напрямів державних інвестицій мають надаватися галузям, які необхідні для забезпечення розвитку економіки і є недостатньо привабливими для приватних інвесторів. Державні інвестиції слід використовувати також як засіб створення передумов для залучення приватних та іноземних інвестицій у пріоритетні галузі
іноземні суб'єкти	Необхідно забезпечити для іноземних інвесторів сприятливі умови щодо вкладення інвестицій в економіку України нарівні з українськими інвесторами, орієнтуватися на надання виважених пільг довгостроковим інвестиційним проектам, які розраховані на подальше реінвестування частини одержаного прибутку у пріоритетні сфери економіки. Одночасно потрібне сприяння підвищенню ефективності використання іноземних інвестицій, контролю за дотриманням зобов'язань, розробці інвестиційної політики з урахуванням інтересів потенційних інвесторів. Необхідним є створити умови для розробки та реалізації спільних інвестиційних проектів на базі регіонального співробітництва

Для формування заощаджень як основного джерела інвестицій національної економіки України, які мають вплив на рівень ВВП та управління розвитком національної економіки, необхідно щодо кожного учасника процесу трансформації, тобто підприємств, населення, держави, іноземних суб'єктів розробити певні заходи [6, 7, 8, 9, 10].

Для більш глибокого дослідження формування обсягу заощаджень систематизуємо та охарактеризуємо фактори, які мають на нього вплив:

- соціально – економічні фактори:

- доходи. Залежність заощаджень від доходів має велике практичне значення при проведенні фінансової політики. З одного боку, досягнення високого рівня життя населення дає для економіки великий стимул для заощадження і можливість трансформації їх в інвестиції. З іншого боку, необхідно приділяти особливу увагу високозабезпеченим верствам населення, як джерела значної частки заощаджень. Є ще один аспект отримання доходів, тобто доходи отриманні незаконним шляхом (тіньові доходи), які створюють проблеми їх використання. Виникає проблема легалізації таких доходів, а поки що із них формуються немобілізовані заощадження, а також вивезення їх за кордон. Тому, чим більше тіньових доходів, тим більший об'єм немобілізованих заощаджень. Стимулювання таких заощаджень недоцільне;

- доходи фінансового ринку. Цей фактор має важливе значення, особливо для заощаджень, які спрямовуються на отримання доходу. Чим вища дохідність фінансових інструментів, тим більший стимул для формування заощаджень. Недосконалість фінансових ринків, а також їх незначний розвиток є негативним для заощаджень;

- інфляція. Складний і неоднозначний фактор, який має вплив на потенціал заощаджень. З одного боку, рівень доходності на фінансовому ринку включає інфляційну складову. Висока інфляція дозволяє отримати високий номінальний дохід від вкладень. Проте, це свідчить про нестабільний розвиток економіки і високий рівень ризику. При сталому розвитку економіки і нормальному рівні інфляції (5-7% річних) дохід буде приносити тільки суми заощаджень, що доступно не кожному. Тому даний аспект буде відігравати в основному другорядну роль. Проте, з іншої сторони, інфляція, знижує рівень реальних доходів, в тому числі доходів від інвестицій. А це в свою чергу послаблює формування потенціалу заощаджень. Крім цього, інфляція знецінює вже існуючий обсяг заощаджень. Вихід з такої ситуації формування заощаджень в іноземній валюті тощо. Таким чином, інфляція має двоїстий вплив на формування заощаджень;

- податки. Їх рівень має значний вплив на формування заощаджень, а саме чим вищі ставки податку, тим нижча частка заощаджень в доході. Зростання податків спричинить зростання тіньових доходів, вивіз капіталу за кордон. Тому, застосування податкових пільг призведе до зростання заощаджень;

- споживання та його особливості. Один із важливіших факторів, який впливає на заощадження. Вплив проявляється через рівень доходів (чим вищий рівень доходів тим більші заощадження), раніше нагромаджені матеріальні і нематеріальні активи (чим їх більше тим менша потреба в них). Проте, значна частка активів придбана давно фізично і морально вже зношена і потребує заміни. Це призведе до потреби у формуванні заощаджень на ці цілі;

- соціально-економічна ситуація в країні. Розвиток національної економіки активізує формування потенціалу заощаджень. Проте, соціально-економічна нестабільність призводить до зниження рівня заощаджень;

• політичні фактори. Заощадження залежить від політичної ситуації, в першу чергу, через спрямованість її для розвитку національної економіки. Негативна політична ситуація призводить до нестабільності і зниження обсягу заощаджень. Для цього держава має розробити спеціальні заходи, які сприятимуть відновленню довіри широких мас населення до влади та ринкових механізмів регулювання;

• психологічні фактори. Можливості управління психологічними факторами обмежені і реалізуються в основному в довгостроковому періоді (підвищення інтелектуального та культурного рівня, чи підвищення рівня довіри).

Значення описаних факторів має важливе практичне значення, тобто дає можливість регулювати формування заощаджень, в тому числі стимулювати трансформацію заощаджень в інвестиції. Формування заощаджень передбачає необхідність максимальної реалізації інтересів усіх учасників процесу заощадження, що слугуватиме підвищенню ефективності їх використання.

Підвищення ефективності використання заощаджень полягає у реалізації наступних умов:

- достатній і стабільний рівень доходів, за допомогою якого можна забезпечити трансформацію заощаджень;

- активізація інвестиційної спрямованості заощаджень при умові отримання певного доходу від інвестицій, захисту від недобросовісних фінансово – кредитних організацій та негативних наслідків політико – економічних подій в країні.

Тому, пропонується вжити певних заходів для захисту інтересів власників заощаджень:

- розвиток інфраструктури фінансового ринку, який пропонує великий вибір форм, що акумулюють і розміщують заощадження, способи вкладення заощаджень і умов їх привабливості;

- виробничу орієнтацію інвестування заощаджень із гарантією отримання соціальної та економічної вигоди, разом з тим в реальному секторі повинен існувати суттєвий попит на додаткові фінансові ресурси;

Для зростання частки заощаджень потрібно зосередити увагу на вирішенні ряду наступних питань:

- відповідне співставлення дій ринкового саморегулювання із активним державним впливом на процес заощадження;
- стабілізація макроекономічної ситуації, що допоможе активізувати заощадження в процес інвестування;
- розробка та подальша реалізація політики заощаджень, спрямованої на ефективне трансформування заощаджень;
- припинення діяльності спекулятивних фінансових структур;
- контроль за зовнішніми і внутрішніми державними зобов'язаннями та управління ними;
- нормування відтворювального процесу в основних виробничих комплексах;
- створення конкурентоспроможних галузей у вітчизняній промисловості;
- введення в дію системи державного гарантування банківських вкладів;
- розвиток інститутів колективного фінансування, які допоможуть акумулювати заощадження та зменшать інвестиційні ризики.

Управління розвитком національної економіки на основі дослідження впливу заощаджень на рівень ВВП в Україні свідчить, що для активізації цього процесу потрібно створити необхідні умови для ефективного формування та використання як національних, так і іноземних заощаджень.

1. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М.І. Крупка – Львів.: Видавничий центр львівського національного університету ім. І. Франка, 2001. – 608 с.

2. Лук'яненко І.Г. Економетрика / І.Г. Лук'яненко, Л.І. Краснікова. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 494 с.

3. Наконечний С.І. Економетрія / [С.І. Наконечний, Т.О. Терещенко, Т.П. Романюк]; [вид. 4-те, доп. та перероб.] – К.: КНЕУ, 2006. – 528 с.

4. Національна економіка / О.Є. Кузьмін, У.І. Козут, І.С. Процик, Г.Л. Вербицька: за заг. ред. О.Є. Кузьміна. – Львів: В-во Нац.ун-т «Львівська політехніка», 2010. – 188 с.

5. Національні заощадження та економічне зростання / [за ред. д.е.н. Б.Є. Кваснюка]. – К.: «МП Леся», 2000. – 304 с. (Ін-т ек. прогноз)

6. Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік: ЗУ від 20. 06. 2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - № 2278-VI. – ст. 470.

7. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні: ЗУ від 01. 07. 2010 // ВВР. – 2010. - № 37. – ст. 496.

8. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: ЗУ від 11. 09. 2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

9. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: ЗУ від 23.03.2000 / Відомості Верховної Ради України. – 2000. - № 25. – ст.195.

10. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті ЗУ від 31. 05. 07 // Відомості Верховної Ради України. – 2007.- № 44. – ст.510.

11. Рут Франклін Р. Міжнародна торгівля та інвестиції / Рут Франклін Р., Філіпченко А.: пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 743 с.

12. Державний комітет статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

1.5. Ефективність публічного адміністрування в Україні: проблеми та виклики

Виклики, які постають перед Україною сьогодні вимагають ефективного функціонування системи державного управління. Державного управління є важливим механізмом формування та реалізації державної політики на всіх рівнях, пріоритетним завданнями якого є регулювання та вдосконалення форм і методів управлінської діяльності для забезпечення прав і свобод людини та сталого розвитку країни (економічного, політичного, соціального).

В умовах поглиблення інтеграційних процесів державно-управлінська діяльність потребує чіткого визначення основних засад та напрямків свого розвитку, саме тому система публічного адміністрування повинна ґрунтуватися на засадах відкритості та забезпечувати оптимальне поєднання принципів, механізмів, методів та інструментів для побудови ефективної багаторівневої інтегрованої структури управління.

Проте діюча система публічного адміністрування в Україні залишається неефективною, корумпованою та внутрішньо суперечливою, що є суттєвою перешкодою на шляху до позитивних змін у суспільстві та державі. Недостатній рівень прозорості та відкритості у сфері державного управління, нечіткість розмежування політичної та адміністративної сфер, недостатній професійний рівень державних службовців, відсутність єдиної системи оцінювання їх компетентності, низький рівень дисциплінарної відповідальності, недосконалість механізму політичного та адміністративного контролю в системі державного управління – всі ці фактори є деструктивними елементами в організації ефективної системи публічного адміністрування.

Публічне адміністрування передбачає функціонування універсального організаційно-правового механізму виявлення, узгодження і реалізації суспільних потреб та інтересів, формування прав та обов'язків учасників суспільних процесів та їх взаємовідносини в правому полі [2].

Інтегрованим показником ефективності функціонування публічного адміністрування є рівень довіри громадян до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та позитивні тенденції, підтверджені результатами чергової оцінки системи державного управління України за базовими показниками SIGMA

(Support for Improvement in Governance and Management), оскільки кожна держава зацікавлена в формуванні та діяльності таких органів влади, які відповідають її національній політиці та підтримуються більшістю населення.

Перевага кількісної складової системи державного управління над її якісними показниками не дає очікуваних позитивних результатів її функціонування та дає поштовх до оптимізації її структури. Так, станом на 1 січня 2015 р. загальна кількість державних службовців становить 380257 осіб, з них 295709 - державні службовці та 84548 - посадові особи місцевого самоврядування. Це становить 8,7% від загальної чисельності населення України (42895,7 тис. осіб) [4], що перевищує відповідний показник більшості країн Європейського Союзу.

Рис. 1 Загальна кількість державних службовців та осіб місцевого самоврядування (2005-2015 рр.) [4]

Рис. 2. Розподіл державних службовців в органах публічного адміністрування в Україні в 2015 році [4]

Неефективно побудована система публічного адміністрування має свої наслідки: погіршення макро- та мікроекономічних показників держави та збільшення недовіри до органів державної влади.

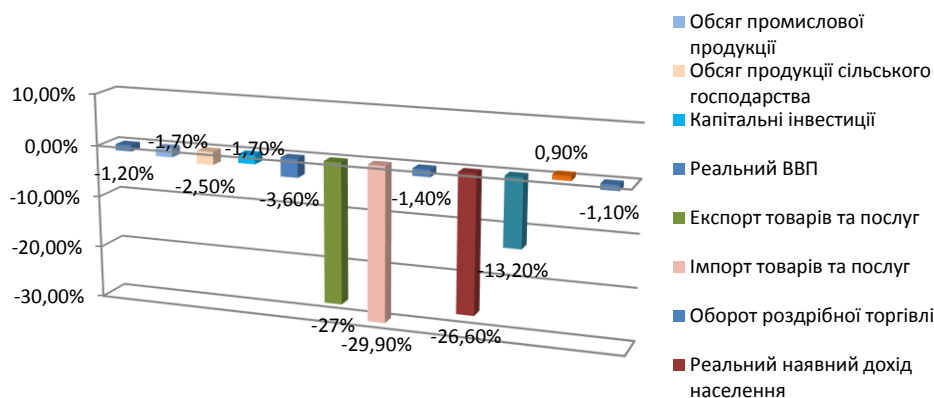

Рис. 3. Динаміка основних макроекономічних показників за період січень 2015 - січень 2016 рр.*

* Сформовано на основі джерел [5]

Важливим показником оцінки ефективності державного управління сфер людської діяльності є Індекс глобальної конкурентоспроможності, який розраховують в межах дослідження Всесвітнього економічного форуму. Україна у 2015 році посіла 79 місце серед 140 країн світу (рис. 3). Динаміка є негативною. Тому, базуючись на даному показнику, можна стверджувати про неефективність державного апарату та публічного адміністрування в Україні. Як бачимо, на основі проведеного дослідження кількість державних службовців не переходить в якість публічного адміністрування та рівня життя населення. Необхідною є ротация та, можливо, глибокі реформи державного апарату, не тільки в техніко-технологічному аспекті, але і у відношенні зміни способу та механізмів організації публічного адміністрування в Україні.

В сфері державного управління, як і в будь-якій сфері суспільних відносин, одним з ключових елементів впливу на функціонування системи є людський фактор. На думку громадського діяча, доктора економічних наук Богдана Гаврилишина [6], в Україні, незважаючи на її сучасний непростий стан, дуже високою є якість людського капіталу, і саме цей фактор, при розумного його використанні, може стати ключовим в розбудові національної системи публічного адміністрування.

В цьому аспекті важливу роль відіграють особистісні характеристики державного службовця, рівень його культури та особистої відповідальності, внутрішнього почуття обов'язку, моральні

принципи, дотримання норм службової та управлінської етики. Підвищення показників відповідності поведінки державних службовців законодавчо визначеним загальним етичним нормам, слугувало би своєрідним фундаментом для формування довіри громадян до органів влади всіх рівнів та сприяло створенню позитивного іміджу всієї сфери державного управління.

Підкреслюючи пріоритетність людських ресурсів в сфері державного управління, важливим є підтримка високого рівня існуючих моральних цінностей та норм, які в поєднанні являтимуть етику публічного адміністрування [7].

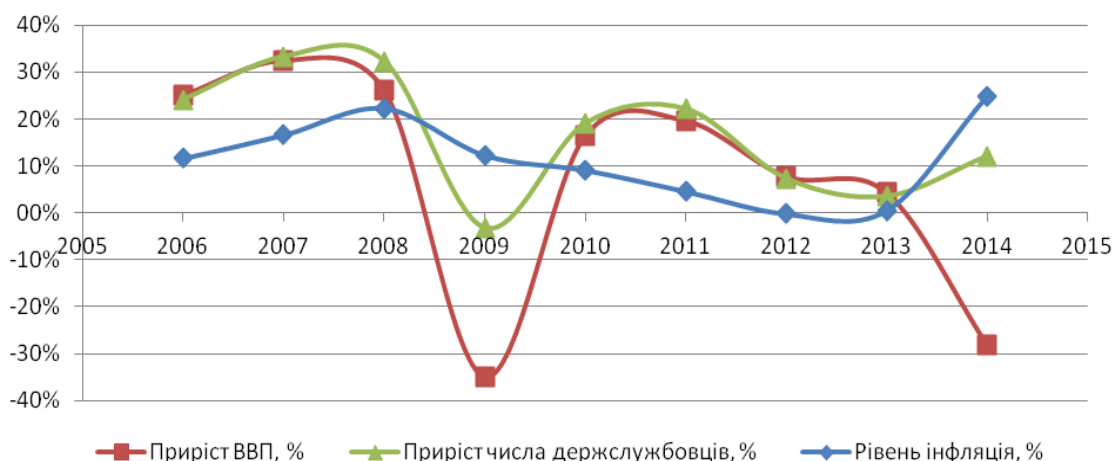

Рис. 4. Динаміка приросту ВВП, інфляції і числа держслужбовців в Україні за 2006-2014рр.

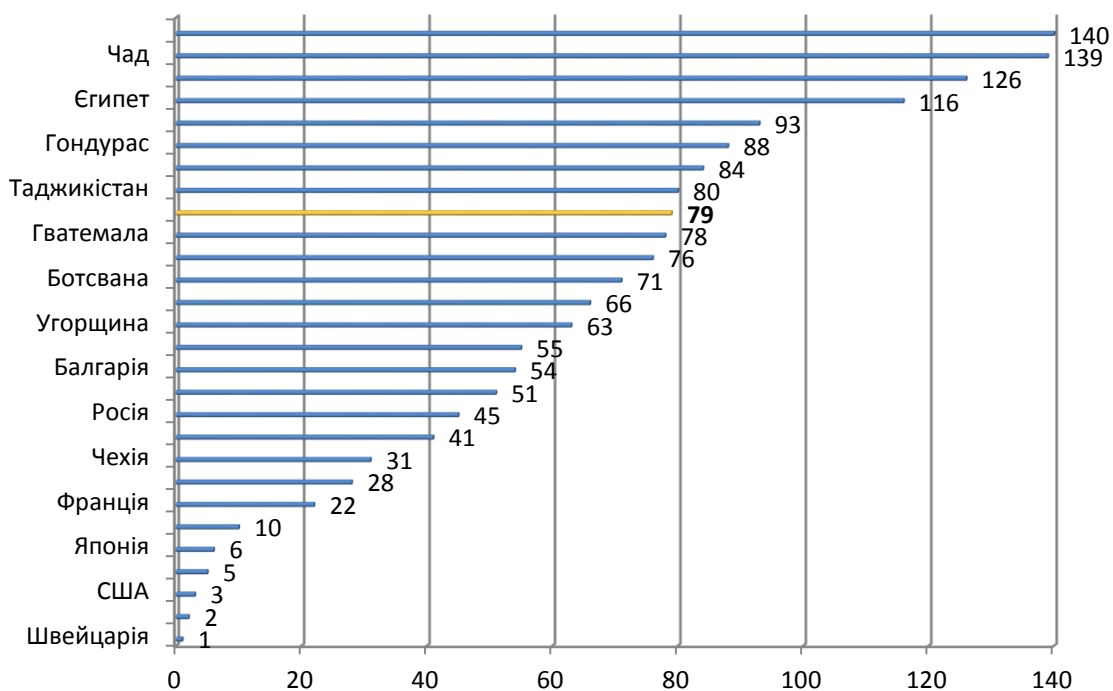
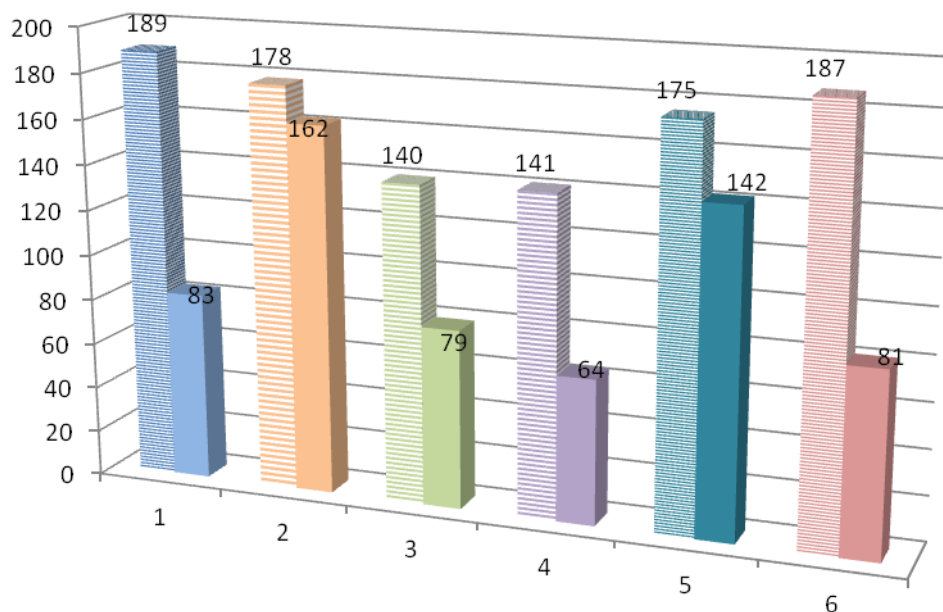

Рис. 3. Рейтинг країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності (2015р.)

У всесвітньому рейтингу Індексу сприйняття корупції СРІ Україна посідає 130 місце зі 168 позицій (2015 р.). На сьогоднішній день індекс СРІ країни складає 27 балів зі 100 можливих [8].

1- Doing Business (2016)	4 - Глобальний інноваційний індекс (2015)
2- Індекс економічної свободи (2015)	5 - Індекс сприйняття корупції (2014)
3 - Глобальний індекс конкурентоспроможності (2015)	6 - Індекс людського розвитку (2014)
- - Кількість країн – учасників рейтингу
 - Позиція України в рейтингу

Рис. 5. Позиція України у міжнародних рейтингах (2015р.)

З огляду на ситуацію потреба реформування вітчизняної системи державної служби набуває особливої актуальності. З цією метою з 2015 року стартувала підготовка нової законодавчої бази у сфері державної служби. Національною державною службою за участю Представництва ЄС в Україні, міжнародних експертів і представників громадськості був підготовлений проект Стратегії реформування державного управління на 2015-2020 роки, в рамках якого розроблено нову редакцію Закону України «Про державну службу» [9], який регулює основні принципи, правові та організаційні засади функціонування публічної державної служби.

Реформування системи державного управління має сприяти оптимізації функцій інститутів державної влади, розподілу повноважень і визначення зон відповідальності з використанням ефективних моделей управління, реалізація яких передбачає нову структуру відносин: «влада – громадськість». Пріоритетними напрямками є побудова ефективної соціально – орієнтованої системи публічного адміністрування, основними завданнями якої є надання якісних

адміністративних послуг громадянам на рівні, що відповідає європейським стандартам, вчасне і адекватне реагування на соціально-економічні, зовнішньополітичні та інші виклики.

Реалізація даних напрямків передбачає розподіл політичної та адміністративної сфер діяльності, побудову цілісної та незалежної адміністративної судової системи, створення системи ефективного фінансового менеджменту з чітким регламентуванням відповідальності за порушення фінансової дисципліни, забезпечення високого професійного рівня державних службовців, оптимізацію процесу формування кадрової політики, підвищення якості надання послуг в сфері державного управління, підвищення етичної складової системи публічного адміністрування.

Концепція нового публічного менеджменту передбачає децентралізацію управління за рахунок розширення повноважень і відповідальності органів місцевого самоврядування. Основне завдання уряду полягає в тому, щоб надати місцевим громадам можливість самостійно вирішувати свої проблеми і контролювати якість надаваних публічних послуг. Даний підхід співвідноситься з основними цінностями місцевого самоврядування - автономією (децентралізованим управлінням), демократією (цивільним участю) і ефективністю (близькістю влади до населення). Держава передає функції з надання публічних послуг недержавним (комерційним і суспільним) організаціям, залишаючи за собою функції контролю і вироблення загальної стратегії. Така децентралізація дозволяє забезпечити більшу гнучкість і ефективність управління, а також стимулює конкуренцію між постачальниками послуг, підвищення громадянської і соціальної відповідальності. Недоліком концепції нового публічного менеджменту є акцент на комерціалізацію публічного сектора і недостатнє врахування ролі соціально-політичної участі і взаємодії.

Ключовим завданням концепції керівництва є трансформація внутрішніх і зовнішніх взаємин традиційного уряду з метою оптимізації надання послуг, а також розширення участі громадян, громадських і приватних структур у процесах прийняття соціально значущих рішень. Відповідно до даної концепції управління - це постійне і активна взаємодія держави і недержавного сектора, що забезпечує адаптацію управлінських механізмів в умовах зростаючої складності і динаміки сучасного суспільства, різноманітності соціальних проблем. Взаємодія їх складається виходячи з уявлення про найбільш ефективному вирішенні проблеми. Громадянське суспільство добре управляється з різноманітністю, ринок - з динамічними аспектами, публічний сектор (держава) - з комплексністю сучасного суспільного розвитку. Основний управлінським завданням залишається визначення дизайну поєднання участі цих трьох основних акторів, пов'язане із заміною домінування центру та чіткого розподілу повноважень концептом множинності

акторів управління і їх кооперації. Відбувається все більше горизонтальний і вертикальний розподіл управлінської діяльності, виробляються більш ефективні форми взаємодії. Сучасний процес державного управління можна порівняти з політичною мозаїкою з взаємопов'язаних політик, програм і проектів усіх рівнів.

Одним з ключових моментів сучасних концепцій управління є децентралізація, що передбачає передачу повноважень і відповідальності від центральної державної влади на нижні рівні управління і недержавному сектору. І в тому і в іншому випадку процес прийняття соціально значущих рішень і контроль над їх виконанням стають ближче населенню. В останні роки децентралізація стала воістину глобальним явищем. Не випадково доповідь Всесвітнього банку і Союзу міст і місцевих урядів був присвячений проблемам децентралізації та локальної демократії [10]. Причинами децентралізації дослідники називають: політичні зміни, які дали місцевим громадам право висловлювати і відстоювати свої інтереси; технологічні зміни і глобальну інтеграцію, що змінили уявлення про межі управління і самоврядування; нарешті, труднощі централізованої системи управління і необхідність участі регіональних і місцевих урядів в політичних і економічних процесах.

Децентралізація в значній мірі вплинули на відносини між центральною владою і місцевим самоврядуванням, проте це не означає довільного характеру змін, що відбулися. Межі децентралізації залежать від політичної ваги, людських і фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні місцевої влади. Крім того, децентралізація управління не існує поза державою, вона проводиться з ініціативи та під контролем центральної влади. Але децентралізація неможлива, якщо місцева влада є не більше ніж виконавцем політики центральної влади. Ці екстремальні позиції обмежують простір місцевого самоврядування, визначають його «діапазон можливостей». Політичні системи прагнуть до необхідного балансу відповідно до умов в кожній країні.

Адміністративна децентралізація передбачає підзвітність місцевої влади вищим її рівнями. Саме в такому варіанті вона визначається в Програмі розвитку ООН (UNDP). Адміністративна децентралізація частіше асоціюється з деконцентрації або делегуванням. Підконтрольних (підзвітних) відносин з вищою владою не існує при політичній децентралізації (деволюції). Деконцентрація передбачає наявність системи адміністративної відповідальності в галузі управління підвідомчими територіями, створеної за дорученням центральної влади. Деконцентрація на відміну від деволюції передбачає управління відносин і адміністративної ієрархії, в той час як деволюція виключає будь-які ієрархічні відносини між державою та місцевою владою. На думку авторів згаданої доповіді, така відмінність дає

підставу взагалі не розглядати деконцентрацію як один з варіантів децентралізації [10, с. 314].

Одним з елементів деконцентрації є делегування повноважень службам територіальної компетенції. На практиці термін «делегування» може використовуватися і для позначення проміжних ситуацій: державна влада і повноваження делегуються децентралізованій владі (тобто виборної, а не призначеної зверху) і здійснюються від імені та в інтересах держави, тобто децентралізована влада в даному випадку стає підзвітною державі. Такі ситуації не розглядаються як централізація і позначаються як делегування влади і повноважень. У конкретному випадку виборна легітимність може послаблювати контроль вищої влади або, навпаки, масштаби делегованої влади та обов'язків послаблюють децентралізацію, тому що контроль здійснюється вищестоящою владою.

В строгому розумінні децентралізація - це існування в місцевому масштабі виборної влади, відмінною від адміністративної влади держави, здійснення в рамках закону її власних повноважень та обов'язків, для чого вона має статус самоврядування під контролем держави. І в цьому сенсі децентралізація невіддільна від ідеї місцевого самоврядування та демократичних принципів. Але обсяг наданих повноважень недостатній, щоб визначати рівень децентралізації в окремій країні, для цього необхідно враховувати і режим, в якому ці повноваження здійснюються і контролюються державою.

Важливою перепорою на шляху децентралізації є рівень бюрократії в публічних організаціях, які функціонують в Україні. В аспекті досліджуваної теми варто прийняти рішення між альтернативними варіантами: еволюційна чи революційна зміни бюрократичної системи в Україні. Вирішення цього питання та ряду означених в ході даного дослідження дасть змогу сформулювати бачення майбутніх кроків у напрямку підвищення ефективності системи публічного менеджменту в Україні.

На даному етапі доцільно розглянути сутність поняття «бюрократія» в історичному та управлінському ракурсі, а також запропонувати напрямки удосконалення системи державного управління України.

Питання бюрократії в системі державного управління в даний час є особливо важливим як в теоретичному, так і в практично-політичному розумінні. Україна переживає глибокі соціальні перетворення. Політика демократизації поглибила розуміння необхідності корінних змін, розширила соціальну базу і набуває суперечливого характеру.

Практика перших десяти років незалежності переконливо свідчить, що для досягнення будь-якого серйозного обмеження бюрократизму можна, лише спираючись на глибокі наукові дослідження. Тим часом ці питання довгий час знаходилися в числі тих

численних животрепетних проблем, які всіляко оминалися, залишалися без належної теоретичної уваги.

У той же час наростання бюрократичних тенденцій у всіх сферах громадського життя обумовлювало інтерес широкої громадськості до цієї проблематики. Дефіцит наукових досліджень прагнуть хоча б частково заповнити засоби масової інформації, в яких тільки побіжно фіксуються факти бюрократизму в діяльності різних управлінських структур.

Розуміння суті поняття «бюрократія» виходить із Римської імперії. Римським легіонерам за рахунок скарбниці шилися плащі з щільного, грубого сукна, пофарбованого в червоний колір. Поступово латинським словом *burgus* (червоний) стали взагалі іменувати цей тип тканини. У новий час аплікації з подібного ж матеріалу широко використовувалися для прикраси меблів різних видів – більярдних і письмових столів, стільців, ліжок, книжкових шаф тощо. Французькі меблярі винайшли невеликий письмовий столик з модними тканевими вставками, призначений для дам вищого світу, і придумали для нього більш витончене слівце – *bureau*, у якому солдатська міцність старого терміна *burgus* явно згладжувалася. Згодом становлення абсолютизму, як точно помітив ще А. де Токвіль, повсюдно супроводжувалося бурхливим ростом числа державних канцелярій і їхніх службовців. При Людовіку XIV їхня загальна кількість значно перевищувала число офіцерів, і питома вага канцелярій в управлінні всіма суспільними справами стрімко росла, часом викликаючи глухе невдоволення в суспільстві. Наслідуючи вищим класам, світ канцелярій став повсюдно використовувати матерчаті покриття столів. У вищого керівництва вони були червоного кольору, у середнього – зеленого, у чорноробів канцелярії – сірого, так що по цій колірній символіці відразу можна було визначити статус службовців. Наприкінці XVIII ст. у середовищі фізіократів до слова «бюро» додали досить уживане грецьке слово «кратія»; так з'явилося слівце «бюрократія», тобто правління, панування канцелярій.

Запозичений термін «бюрократія» в українських реаліях вступає у конфронтацію з терміном «чиновництво», яке виникло на початку XIX ст. Слово «чиновник» на староцерковній мові означало не людину, а звід правил, по якому священнослужителі відправляли церковну службу. Світське використання цього терміну, а також похідного від нього терміну «чиновництво», застосовуваного для «позначення всієї цивільно-службової корпорації».

Цивільна служба вважалася менш гідною і престижною, аніж військова. Цивільні чиновники, прагнули наслідувати військовим, їх мундирам, дисципліні і навіть званням – у підсумку з'явилися цивільні капітани, майори і генерали. Окрім того, військові, що одержали каліцтво в боях або виведені у відставку (навіть через негідну офіцера

поведінку), часто вступали на цивільну службу, вносячи в неї дух відповідної корпоративності і принципи військового підпорядкування та управління.

Чиновницька служба давала великі переваги порівняно з іншими суспільними професіями і заняттями — стабільні оклади, премії та пенсії, чини й ордени, після досягнення визначеного рангу — дворянство. Стало ясно, що кар'єра чиновника надавала можливість вертикальної соціальної мобільності і входження в привілейовані групи і навіть у правлячий клас у виді почесного громадянства, особистого і потомственного дворянства тощо. «Неминучим наслідком усього цього був надмірний вплив службовців із цивільного відомства, причому цілі покоління, переважно не з дворян, присвячували себе цілком цивільній службі, вбачаючи в ній ідеал своїх бажань і прагнень, дійсно, утворили із себе особливий клас...» [11]. Цей «клас» володів власною статусною ієрархією, корпоративною соціальною психологією, засобами групового захисту й ідентифікації (чого коштували одні мундири і чини).

Але історично процес виникнення сучасної бюрократії як самостійного суспільного явища збігся з створенням нових великих історичних одиниць — національних держав у Європі, тобто з XVI ст. абсолютизм мав потребу в масі адміністраторів, що займаються особливим видом управлінської діяльності, регульованої правом. Апарат ріс дуже швидко, його робота постійно і складно диференціювалася, виключна монополія дворянства на його наповнення та поповнення поступово зникла, крім того, дворяни часто не хотіли займатися, як їм здавалося, другорядною роботою. І тоді в апарат пішло міське населення, державна служба стала вважатися особливою і престижною професією, з тієї пори її носії об'єктивно об'єднуються в самостійний «клас» [11].

В основі бюрократії лежить зумовлюване корпоративними бюрократичними інтересами прагнення верхів підкорити функціонування держави зміцненню і збереженню свого пануючого привілейованого положення. У бюрократії тотожність державного інтересу й особистих приватних інтересів виражено в такій формі, що державний інтерес зводиться до особистих приватних інтересів, що протистоїть іншим приватним інтересам. Бюрократія не тільки володіє державою, перетворюючи її у свою приватну власність, але і вважає себе кінцевою метою держави. При цьому фактично держава існує вже лише у виді різних бюрократичних сил, зв'язаних між собою за допомогою субординації і сліпого підпорядкування [12]. Виходячи з того, що бюрократія є по своїй сутності «держава як формалізм», К. Маркс відзначає, що вона є такою і за своєю метою, оскільки робить формальні цілі своїм змістом і усюди вступає в конфлікт із реальними цілями. «Вона змушена тому видавати формальне за зміст, а зміст — за щось формальне. Державні задачі перетворюються в канцелярські

задачі, а канцелярські в державні» [12]. У силу того, що держава і її основні структури обюрокрачуються, чиновники неминуче перетворюються в бюрократів, для яких державна мета перетворюється в їхню особисту мету, у погоню за чинами, до кар'єризму.

Деякі вчені готові навіть визнати, що бюрократизм в умовах нашого суспільства характеризується відривом апарату управління, тих чи інших його ланок від інтересів і волі народу, але в той же час рішуче заперечують як те, що бюрократи утворюють особливий соціальний прошарок, що володіє незалежністю і переслідує своєкорисливі корпоративні інтереси, так і те, що існує бюрократія як специфічна форма організацій, де влада не залежить від більшості її членів [12].

Як було зазначено, в історичному контексті термін «бюрократія» пов'язують з канцелярською тяганиною, непотрібною діяльністю тощо. Але ці негативні явища не є бюрократією як такою, а недоліками в реалізації правил роботи та цілей організації, поведінка працівників, звичайні труднощі, які залежать від розміру організації і т.п. Поряд з цим є цілий ряд наукових праць, де бюрократичні структури критикуються за їх нездатність до впровадження нововведення, відсутністю достатньої мотивації персоналу тощо [13, с. 136].

В ідеалі бюрократії притаманні ведення технічних справ компетентними і безпристрасними виконавцями відповідно до закону і процедури, упорядковане діловодство, незалежність від суб'єктивних впливів. Словом, в умовах організації сучасного типу існує держава загальнообов'язкових регламентованих процедур, виконання яких не залежить від того, хто саме і стосовно кого їх виконує. Усі рівні перед єдиним порядком. Уніфікація стає гарантією проти недоліків конкретних людей і можливих зловживань. Такою є концепція раціональної бюрократії за М. Вебером. Його підхід до трактування раціональної бюрократії є важливим в аспекті дослідження зазначеної теми, оскільки ідеї розроблені М. Вебером є вагомими для сучасних українських реалій, їх врахування може підвищити ефективність управління публічних структур в Україні. Сутність теорії М. Вебера складають такі поняття:

- чіткий розподіл праці, що веде до появи висококваліфікованих спеціалістів на кожній посаді;
- ієрархія управління, за якою кожен нижчий рівень контролюється вищим і підпорядковується йому;
- наявність взаємопов'язаної системи узагальнених правил і стандартів, що забезпечують координацію виконання різних завдань;
- відсутність непорозуміння в міжособових стосунках;
- організація найму на роботу в суворій відповідності до кваліфікаційних вимог, а також захист службовців від безпідставних звільнень;

- стратегія довгострокового найму співробітників;
- рух нагору в середині організації на підставі компетентності і широких знань, що набуваються з вислугою років [14, с. 274].

М. Вебер визначає бюрократію як організацію з пірамідною структурою влади, що використовує силу дії універсальних і безособових правил, щоб підтримати цю структуру, яка приділяє головну увагу недискреційним аспектам управління.

Характеристика моделі ідеальної бюрократії Макса Вебера:

1. Високий ступінь розподілу праці.
2. Чітка управлінська ієрархія.
3. Численні правила, стандарти та показники оцінки роботи.
4. Дух формальної знеособленості (відсутність симпатій та переваги до окремих робітників).
5. Підбір кадрів в організації за їх діловими та професійними якостями [15, с. 148].

Переваги бюрократії полягають в створенні раціональних структур з широкими можливостями їх універсального застосування, а недоліки – у формуванні тенденції нівелювання людей. В цілому ж формалізм бюрократії призвів до розповсюдження спрощених схем управлінської праці.

Разом з цим підходу М. Вебера властиві і певні недоліки:

- надмірне використання правил, норм, інструкцій
- втрата взаємозв'язків із споживачами
- відсутність спонтанного реагування
- неможливість швидко пересуватись по службі.

Ідею раціональності М. Вебер заклав і в основу моделі «ідеального» типу сучасної адміністративної організації, створивши теорію раціональної бюрократії. Для нього раціональне управління суспільством і бюрократія Західної Європи початку ХХ ст. - синоніми. Вчений відсік усе негативне, що не є, на його думку, сутнісним для характеристики бюрократії, і створив її Ідеальний тип. Більше того, існуючу буржуазну державу, право і бюрократію Вебер, вважаючи найвищою мірою раціональними, фактично перетворив на політичний ідеал. Загальність і незнищенність апарату управління - гарантія існування бюрократії. Висока оцінка бюрократії М. Вебером (як вершина управлінської раціональності та ефективності; як ідеальний тип управління) пояснюється тими значними перевагами бюрократії, що полягають у створенні раціональних структур з широкими можливостями універсального застосування їх у різних соціальних інституціях. При цьому раціональність М. Вебер розглядав як взаємозв'язок влади, управління та способу життя, а ідеальність - як зразок раціональної організації.

Для забезпечення раціональної організації управління, за М. Вебером, діяльність чиновників повинна регламентуватися такими вимогами:

- чітке визначення й неухильне дотримання системи вертикальних зв'язків (службова ієрархія);
- відрегульований поділ праці, що ґрунтується на спеціалізації;
- система правил і директив чітко встановлює права й обов'язки працівників (членів) і організації;
- система чітко і точно визначених методів і прийомів при виконанні завдань.

Запорукою високої професійності бюрократії є чітка організація постійно діючого, підпорядкованого регламентові апарату чиновників, де кожний займає певне становище (завдяки особистій незалежності); призначення за угодою (контрактом); одержання належної заробітної плати; відповідна професійна кваліфікація та ін. Важливими умовами є й відокремлення приватного життя від службової діяльності; можливість службового зростання і службової недоторканності. Порушення цих умов призводить до втрати особистої незалежності чиновника і, відповідно, до виникнення казнокрадства, хабарництва, зловживання службовим становищем, сваволі, формалізму тощо [16, с. 78].

Сучасна концепція бюрократії (її ще називають «реалістичною»), фактично є зараз пануючою в країнах Західної Європи. По суті йдеться про поступове доповнення і модернізацію веберівської моделі.

Конструкція М. Вебера багато в чому стала основою для розвитку адміністративних наук у ХХ ст. Особливо це стосується «формальної» («класичної») теорії, що сконцентрувала зусилля на вивченні організаційних структур, їхньої ієрархії, взаємодії інформаційних потоків, статусу різних рівнів службовців, нормалізації регулювання всіх сторін діяльності організації.

Таким чином, бюрократія розвивалась, як процес становлення державно-управлінського апарату із переходом влади від абсолютистської монархії до децентралізованого управління адміністративно-територіальними одиницями. Проте, ефективність бюрократичної системи залежить не тільки від історичного підґрунтя, але і від управлінських підходів та способів організації, що продемонстровано М. Вебером у «раціональній бюрократії».

Завершальним етапом аналізування теми ефективності публічного адміністрування є огляд європейського досвіду публічного адміністрування, як передового та сформованого в результаті тривалого історичного процесу.

Велика Британія. Досвід Британії, яка була в авангарді реформ державного управління, Німеччини, а також Франції та скандинавських країн дозволяє побачити, наскільки різні передумови, зміст і результати децентралізації. Довгий час Британія була зразком децентралізованого

політичного управління, заснованого на культурі громадянського суспільства і представництві місцевих інтересів у національному уряді, хоча становище місцевого управління в британській Конституції визначено двозначно і амбівалентно (Х. Елкок, М. Вітон). Що стосується адміністративного управління, то історично склалися дві його моделі: «партнерська» і «агентська» [17, с. 2]. У моделі «партнерства» місцева влада, маючи значну самостійність у визначенні і реалізації своєї політики, є співвимірною центральним установам під контролем парламенту. У моделі «агентства» місцева влада здійснює національну політику під контролем центральних департаментів, не маючи або маючи мало самостійності. Передання владних повноважень з центрального на нижній рівень (деволюція) стала найважливішою суспільно-політичною подією останніх років.

Протягом ХХ в. автономія органів місцевого управління поступово обмежувалася, все більше перетворюючись на підзвітність центрального уряду. Перехід від партнерської до агентської моделі відносин супроводжувався посиленням контролю з боку центрального уряду і адміністративної залежності місцевої влади. Порівнюючи Сполучене Королівство з рештою Європи, дослідники називають його одним з найбільш централізованих держав всупереч репутації і багатовіковим традиціям [17, с. 498]. Центр залишив територіям найменше автономії і посилив контроль над ними в той момент, коли більшість інших держав приступили до децентралізації управління. Але в рамках цих тенденцій з'явилися можливості для реалізації потенціалу місцевого управління в нових умовах, для значного підвищення його ефективності та суспільної значимості. На думку дослідників, саме в ХХ ст. склалися формотворчі характеристики і виразні патерни сучасного британського місцевого управління. М. Лафлін відносить до них 1) багатофункціональність як відповідальність за широке коло послуг, критично важливих для держави загального добробуту та 2) включеність в широку мережу окремих організацій, де колективні можливості багатьох учасників об'єднуються для ефективного вирішення проблеми [18, с. 80].

Різниця в специфіці центрального і місцевого управління дозволила дослідникам в кінці 1980-х рр. зробити, здавалося б, парадоксальний висновок. На думку Р. Роудз, сучасна Британія є не унітарною державою, а скоріше диференційованої політією, в якій локальний рівень грає ключову роль [19]. Концепт «дуального держави» П. Сондерса дозволяє ще більше розмежовувати функції центральної і місцевої влади, перш за все в соціальній сфері. Згідно П. Сондерса, держава настільки відмежувалася від функції соціальних інвестицій, що вони стали переважно функціями місцевої влади, а також різних громадських організацій і приватно-державних партнерств з причини їх кращої пристосованості для вирішення соціальних завдань і близькості

до населення [20]. Функціонування соціальної системи без участі держави є однією з найактуальніших проблем ліберальної ідеології. Так, англійський історик і політолог Д.Грін доводить, що держава загального добробуту виконує свої соціальні зобов'язання менш ефективно, ніж конкурентна система соціального забезпечення, що поєднує економічні свободи з індивідуальною відповідальністю і громадянською активністю [21].

Важливо також зазначити, що реформи управління в Англії завжди розглядалися в контексті діяльності правлячої партії та кабінету міністрів, відповідальних за загальний політичний клімат в країні, пропоновану ідеологію, концепцію змін і цілі розвитку. Це знайшло відображення в дослідницьких підходах, що дозволяють не обмежуватися аналізом місцевого управління в період правління тієї чи іншої політичної партії або лідера і фокусувати увагу на порівнянні контекстів, наприклад, післявоєнного кейнсіанського загального добробуту держави, дерегульованої економіки М. Тетчер і Дж. Мейджора, змішаного « третього » шляху при нових лейбористах і Е. Блера. Погляди на реформи місцевого самоврядування є частиною політичної ідеології та соціальної філософії.

На початку ХХІ ст. місцеве управління набуло нових рис, з чим пов'язаний зростаючий до нього інтерес. Сучасне значення місцевого управління Дж. Чандлер визначає двома важливими моментами: 1) здатністю місцевої влади координувати значну частину локальних функцій і вибирати стратегію розвитку і благополуччя спільноти в цілому; 2) тим, що місцева влада є єдиним агентом, що представляють інтереси місцевих громад на національному рівні [22, с. 12]. Узагальнюючи, можна сказати, що децентралізація державного управління «по-англійськи» означає деволюцію центральної влади і підвищення відповідальності місцевого управління при розширенні та розвитку різних форм взаємодії держави та суспільства.

Німеччина. Історія комунального самоврядування в Німеччині, як прийнято там позначати місцеве управління, відображає історію становлення базових німецьких цінностей: корпоративізму суспільно-економічного життя, переваги місцевого самоврядування над центральною владою, юридичного закріплення горизонтальних політико-соціальних відносин і форм громадського самоврядування. Велике значення мало й те, що відносини між центром, землями і комунами історично склалися під впливом самоврядних традицій вільних міст - Гамбурга, Бремена, Любека. В рамках сформованої культури державності сформувалися два основних напрямки - неполітичний (або юридичний) і політичний, які пов'язують з іменами їх засновників - Ф. фон Штайна і Р. фон Гнейста відповідно.

Політична традиція втілює в себе ліберальну ідею комунальної автономії і дозволяє розглядати місцеве самоврядування як

саморегулювання. В основі неполітичною концепції самоврядування лежить ідея сильної державної інтеграції комун. З цієї позиції держава за допомогою встановлення ієрархічних відносин управляє суспільством і контролює комунальне самоврядування. Державі відводиться завдання інтегрувати індивідуальні інтереси і волевиявлення місцевих громад. У концепції саморегулювання більша увага приділяється цивільній участі і комунальній автономії, в той час як за неполітичною концепцією самоврядування - ефективного вирішенню завдань і подальшої інтеграції комунального самоврядування з державою. Участь громадянської і ефективність управління стали своєрідними полюсами всіх реформ місцевого самоврядування [23, с. 14-15].

Статус сучасного комунального самоврядування визначається статтею 28 Основного закону, яка надає громадам право «регулювати всі обставини місцевої громади в рамках закону під свою відповідальність». Державний нагляд за діяльністю комун обмежується перевіркою законності, відповідності їх рішень нормам права і несення своєї відповідальності перед громадянами. Слід зазначити, що орієнтація комунального самоврядування на задоволення інтересів громади та її членів забезпечує політичним партіям широкі можливості впливу на місцеву політику, політичну соціалізацію і участь громадян в місцевому самоврядуванні [24].

На відміну від Великобританії реформи державного управління в Німеччині були задумані «знизу». Початок перетворень поклали функціональні реформи місцевого самоврядування 1960-х рр. Їхній зміст і цілі полягали в тому, щоб зробити невеликі і розрізнені громади і округи здатними виконувати більшість державних завдань і повноважень [25, с. 59]. У 1980-х рр. Німеччина, як і інші розвинені європейські країни, зіткнулася зі спадщиною держави загального добробуту. Рішенням проблеми соціального утримання, незабезпеченість пенсій і соціальних допомог стала децентралізація управління. Подальші реформи місцевого самоврядування виявляються пов'язаними з широким комплексом соціально-економічних проблем.

Важливо відзначити, що принцип децентралізації був узятий на озброєння християнсько-ліберальної коаліцією - ХДС / ХСС і ВДП - в якості альтернативи соціал-демократичному курсу. Децентралізація стала основою програми модернізації країни шляхом скорочення впливу держави і посилення інститутів громадянського суспільства [26, с.104-105]. При цьому сили, представлені, як правило, опозиційними політичними партіями, прагнуть не просто по-новому поглянути на місцеве самоврядування, а й «вписати» ці погляди в свою політичну програму, яку підтримують певні соціальні верстви і категорії населення. Інновації в галузі місцевого самоврядування найменше виглядають технічним управлінським рішенням, вони є принциповим моментом, що зачіпає інтереси як основних політичних сил, так і

широких верств населення. Децентралізація дає можливість перерозподілити функції і відповідальність не строго вниз по вертикалі, а в найрізноманітніших напрямках і конфігураціях.

Від реформ місцевого управління в Британії німецькі реформи відрізняються поступовістю і більшою орієнтацією на громадську участь, ніж на впровадження ринкових принципів в процес надання публічних послуг. Проте і в Німеччині, і в Британії держава звільняється від зайвої соціальної відповідальності, передаючи більшість соціальних функцій на рівень місцевих громад.

Франція. Децентралізація державного управління у Франції має специфіку. І, хоча Франція є унітарною державою, її політико-адміністративна система залишається однією з найскладніших в Європі - складається з чотирьох рівнів: комуна, департамент, регіон і держава. Починаючи з 1982 р в країні проходить реформа органів місцевого самоврядування, покликана розширити місцеву автономію і обмежити адміністративний контроль з боку держави. На відміну від англосаксонських країн Франція проводила адміністративні реформи не з метою впровадження ринково орієнтованих механізмів і підвищення ефективності діяльності бюрократії. Пріоритетами реформування стали посилення демократичних засад в державному управлінні та активізація місцевого самоврядування і тільки потім - впровадження принципів менеджменту. У цьому відбилися базові цінності французького суспільства - соціальна справедливість, рівність громадян перед законом, пріоритет громадського інтересу над приватним, які специфічним чином відобразились в сильних патерналістських настроях громадян.

У Франції не спостерігається чіткої відповідності партійної ідеології та спрямованості реформ місцевого самоврядування. Відзначається загальний, за невеликим винятком, поворот в сторону децентралізації управління та деконцентрації функцій державної влади, встановлення широкого партнерства політики, бізнесу і громадянського суспільства на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях. Однак в основному це проявилось в передачі значних повноважень з центрального на місцевий рівень. [27, с. 38-58].

Скандинавія. Загальною характеристикою скандинавських країн є комбінація сильної центральної влади, слабких регіонів і добре розвиненої місцевої автономії. Для скандинавської моделі місцевого самоврядування, на відміну від британської і французької, значимі аспекти функціональності і участі. Політичний простір детерміновано не тільки державою, а й низовими рівнями прийняття рішень, такими як провінції і муніципалітети [28, с. 11].

У Скандинавських країнах сучасне місцеве самоврядування влаштовано швидше за принципом агентства, ніж партнерства, що нагадує досвід Британії. У Швеції реформи першої хвилі (1970-ті рр.)

були транзитом від місцевого самоврядування з рисами прямої демократії до сучасної функціонально-організованої репрезентативної системи [29, с. 122]. У Фінляндії особливістю реформ управління в 1990-х рр. стало проведення масштабних перетворень саме на місцевому рівні. Так само, як і в Швеції, вони були орієнтовані на досвід Британії: агентські з широкою автономією відносини між рівнями управління, впровадження ринкових принципів в надання публічних послуг і т.д. Але комерціалізація і переклад публічних послуг на місцевий рівень негативним чином позначилися на соціальній сфері, традиційно відрізнялася високим рівнем і якістю надання послуг. Після цього фінська реформа управління стала орієнтуватися на німецький досвід поступових перетворень з використанням пілотних проектів.

Європейські країни демонструють різні підходи до реформи державного управління, і тільки з певною часткою умовності можна протиставляти ці підходи один одному як централізацію і децентралізацію і приписувати, наприклад, Англії і Франції дві крайні протилежні ситуації. Так само, як і говорити, що Німецька модель тяжіє до Франції, а Скандинавські країни - в сторону Англії. Дійсно, в результаті реформ в Англії проявилася тенденція до централізації і контролю місцевих інтересів. У Франції місцеві політики впливають на центр при відстоюванні інтересів комун. Але, як відзначають дослідники, порівняння ситуації до і після реформ дозволяє зробити неоднозначні висновки. В ході реформ управління в Англії відбулися більш глибокі зміни, в той час як у Франції мало що змінилося [30, с. 17].

Різниця в підходах до децентралізації багато в чому визначається змістом центру локальних відносин і потенціалом місцевого самоврядування. Аналіз реформ та сучасного місцевого самоврядування також може дати підстави для різних висновків. Судячи з бюджету, чисельності службовців, території муніципалітетів тощо, Британія має сильну місцеву владу. Якщо виходити з критерію формальної місцевої автономії і свободи від центральної влади, то висновок виявляється іншим. Реформи в Англії привели до того, що місцева влада характеризувалась обмеженою свободою від центральної влади.

Досить важко скласти загальне уявлення про ідеальну збалансовану модель центру локальних відносин, що, здавалося б, необхідно зробити в умовах розвитку багаторівневої системи управління в Європейському Союзі. Одні дослідники визначають баланс між центральним контролем і місцевої автономією достатністю ресурсів у кожній зі сторін для захисту своєї політики і автономії (Х. Елкок, М. Вітон). Інші автори фокусують увагу на балансі між прагненням центральної влади контролювати периферію і тим самим утримувати націю як інтегроване ціле і вимогами, висунутими периферією до центру, підтримувати місцеву автономію (Дж. Чандлер). Але з точки зору історичної еволюції аргументи Дж. Чандлера здаються найбільш

переконливими. Дослідник пояснює специфіку центру локальних відносин особливостями національного будівництва в кожній окремій державі [29, с. 197]. Сучасна адміністративно-територіальна організація національних держав є результатом багатовікових конфліктів, в яких склалися певні моделі взаємовідносин центру і периферії. Використовуючи фактор історичного розвитку можна визначити внесок різних сил в освіту національної держави. Створено його за допомогою змін зверху національною елітою, або в результаті локальних, периферійних повстань і революцій, або завдяки консолідації малих незалежних держав в одну націю. Так, в Англії національна інтеграція була досягнута через уряд, що представляло місцеві інтереси, а у Франції - шляхом проникнення держави в місцеві спільноти через систему префектів [30, с. 18].

Історично склалося так, що в Британії місцеві адміністрації мають свого роду «індивідуальність», і це стало постійним об'єктом критики з боку центральної влади. У Франції кожна комуна і кожен департамент керувалися за єдиними адміністративними правилами і перебували під однаковим контролем держави. Таким чином, відносини між центром і периферією спочатку встановлювалися в різних контекстах. У Франції ці відносини були тіснішими, не тільки в адміністративному, а й політичному сенсі, коли регіональні еліти рекрутувалися в політику загальнонаціонального рівня. На противагу Франції в Британії ці зв'язки були менш тісними і автономія центральної влади і місцевої у відношенні одна до одної була закріплена в конституційній конвенції.

Відносини центральної влади і місцевої в різних країнах еволюціонували різними шляхами. Крім того, розглядаючи ці відносини, необхідно розрізняти етапи генезису і відтворення. Як зазначає Г. Стокер, в залежності від акценту - на історії або сьогоденні - дослідження може дати протилежні результати [21, с. 498]. В сучасних умовах зазначені відносини знаходять нові риси. Реформи управління виявили протилежні тенденції, в тому числі щодо власних традицій політичної культури, як це було в Англії та Франції. Схожими виявилися проблеми, з якими зіткнулися більшість європейських країн. Як відзначають дослідники, загальний зміст реформ кінця ХХ ст. полягав у усуненні обставин, що обмежують місцеве самоврядування і інші управлінські структури всередині кожної політичної системи [10, с. 11].

Досвід реформ державного управління в європейських країнах показав, що межі децентралізації обумовлені специфікою центрально-локальних відносин і потенціалом місцевого самоврядування. Політична децентралізація і комерціалізація публічних послуг в Англії, підвищення ролі комун і поступовий перехід до ринкових відносин в управлінні Німеччини, адміністративні реформи і активізація місцевих громад у Франції - всі ці процеси відображають ту чи іншу модель децентралізації, на які орієнтуються інші європейські країни.

Таким чином, система публічного адміністрування повинна ґрунтуватися на принципах політичної нейтральності, пріоритету інтересам суспільства та орієнтуватися на нові методики та інструменти публічного адміністрування, які дають можливість усунути поточні недоліки (бюрократизацію, неефективне керівництво, корупція)

Ми вважаємо, підвищення ефективності публічного адміністрування в Україні можливе через:

- Децентралізацію функцій державних структура на територіальний рівень;
- Спрощення регулятивного законодавства в сфері економіки, яке з одного боку зменшить бюрократичне навантаження на підприємців, з іншого боку усуне точки виникнення корупції, які неминуче прив'язані до різного роду дозволів, сертифікатів, розпоряджень;
- Підготовка нового покоління державних службовців з високою кваліфікацією;
- Широкий обмін досвідом публічного адміністрування із країнами ЄС (Польща, Литва, Латвія, Швейцарія, Швеція) через проведення спільних конференцій з публічного адміністрування, залучення фахівців із публічного адміністрування у відставці в якості консультантів та тренерів;
- Підвищення матеріальної мотивації державних службовців на всіх рівнях, що підвищить цінність посади для особи – публічного адміністратора

1. Концепція реформування публічної адміністрації в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

2. http://www.pravo.org.ua/files/stat/Concept_public_administration.pdf

3. Молошна О. Л. Особливості формування державно-службових відносин в умовах становлення системи публічного адміністрування в Україні // О.Л. Молошина// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nads.gov.ua/sub/dnepropetrovska/ua/publication/content/5939.htm?s398224032=b75230b5ab2becd438d3a2f8a518c763>

4. Колесникова К. О. Співвідношення державного управління та публічного адміністрування у процесі суспільної трансформації

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://putp.in.ua/f/a/2013-3-06.pdf>

6. Національне агентство України з питань державної служби. Державна служба в цифрах 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

7. http://www.center.gov.ua/attachments/article/26/CSF_2015_UKR.pdf

8. Державна служба статистики України. Соціально-економічний розвиток України в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Гаврилишин: не вірю, що люди, які тепер при владі, поправлять стан України // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/gavrylyshyn-ne-viryu-shcho-lyudy-yaki-teper-pry-vladi-popravlyat-stan-ukrayiny>

10. Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу.

11. Нова державна служба: європейська модель належного управління для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
12. <http://www.center.gov.ua/pres-tsentr/materiali/item/1873>
13. Економічний дискусійний клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
14. <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-0>
15. Закон України «Про державну службу» № 889-VIII від 10.12.2015 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
16. Garcea J. (eds.). *Local government reform: a comparative analysis of advanced Anglo-American countries* / Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2008.
17. Косяків В. М., Митрошенко О.А. Бюрократичні прояви і методи боротьби з ними // *Сучасна держава і право*. – 1985. – № 6. – С. 21.
18. Худокормов А.Г. *Экономические корни бюрократизма*. – М.: Наука, 1988. – 268 с.
19. Шелдрейк Дж. *Теория менеджмента: от тейлоризма до японизации* / Дж. Шелдрейк. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.
20. Уорнер М. *Классики менеджмента* / М. Уорнер. – СПб.: Питер, 2001. – 1168 с.
21. Юхименко П.І. *Історія економічних учень: Навч. посіб.* – К.: Знання-Прес, 2001
22. Корф Г. *Критика теорий культуры Вебера Макса и Герберта Маркузе*. М., 1975.
23. Грин Д.Дж. *Возращение в гражданское общество: Социальное обеспечение без участия государства* / пер. с англ. М.: Новое издво, 2009.
24. Loughlin M. *Legality and locality: the role of law in central-local government relations*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
25. Rhodes R.A.W. *Beyond Westminster and Whitehall: the sub-central governments of Britain*. Taylor & Francis, 1988.
26. Saunders P. *Social Theory and the Urban Question*. London: Routledge, 2004.
27. Stoker G. *Comparative local governance* // *The Oxford handbook of political institutions* / R.A.W. Rhodes, S.A. Binder, B.A. Rockman (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2006.
28. Chandler J. *Local government in liberal democracies: an introductory survey* / Ed. N. Y.; L.: Routledge, 1993.
29. Bogumil J., Holtkamp L. *Kommunalpolitik und Kommunalverwaltung: eine policyorientierte Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag, 2006.
30. Holtkamp L. *Kommunale Konkordanz- und Konkurrenzdemokratie: Parteien und Bürgermeister in der repräsentativen Demokratie*. Wiesbaden: Springer, 2007.
31. Püttner G. (Hg.). *Handbuch der kommunalen Wissenschaft und Praxis. Band 3: Kommunale Aufgaben und Aufgabenerfüllung*. N. Y.; Berlin: Springer, 1983.
32. Германия. *Вызовы XXI в.* / под ред. В.Б. Белова. М.: Весь мир, 2009.
33. Thoening J.-C. *Modernizing Sub-National Government in France: Institutional Creativity and Systemic Stability* // *State and local government reforms in France and Germany: divergence and convergence* / V. Hoffmann-Martinot, H. Wollmann. Wiesbaden: Springer, 2006.
34. Gidlund J., Jerneck M. (eds.). *Local and regional governance in Europe: evidence from Nordic regions* / Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2000.
35. Chandler J.A. *Local government today*. Manchester: Manchester University Press, 2001.
36. Mabileau A. *Local politics and participation in Britain and France*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
37. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в

Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 18 березня 2015 р. № 227-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/227-2015-%D1%80>

38. Реформа державного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

39. <http://reforms.in.ua/ua/reforms/reforma-derzhavnogo-upravlinnya>

40. Україна у світових рейтингах/ Офіційне видавництво державної фінансової політики України. [Електронний ресурс]/ /Вісник – 2015.- №45 – Режим доступу: <http://www.visnik.com.ua/ua/pubs/id/9160>

41. Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. Заключний документ міжнародної конференції «Стратегія адміністративної реформи: рекомендації SIGMA Урядові України»// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.center.gov.ua/pro-tsentr/proekti/sigma>

1.6. Екологічні аспекти трансферу технологій з допомогою лізингу у діяльності деревообробних підприємств

Конкурентоспроможність підприємства є однією з найважливіших категорій ринкової економіки, що характеризує можливість та ефективність його адаптації до умов конкурентного середовища [1, с. 27]. Проблеми підвищення конкурентоспроможності деревообробних підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках є надзвичайно важливими й актуальними на сьогодні. Особливої гостроти ці проблеми набувають в умовах посилення інтенсивності конкуренції на окремих ринках, де підприємствам – виробникам деревообробної продукції потрібно постійно відслідковувати кон'юнктурні зміни, коливання вартості сировинних ресурсів, а питання рентабельності їхніх активів напряму залежать від рівня використання новітнього обладнання й устаткування у виробничій сфері.

Цілеспрямоване управління екологізацією виробництва може стати важливою рушійною силою інноваційних та інвестиційних процесів на галузевих підприємствах з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності, а фінансовим інструментом досягнення цього може бути лізинг. Однією з найвагоміших конкурентних переваг використання лізингу є можливість використання сучасного ресурсо- та енергоощадного обладнання задля розроблення нових видів продукції й одержання вигод від цінової конкуренції на ринку (рис. 1).

З рис. 1 слідує, що не лише виробники деревообробної продукції зможуть одержати вигоди від застосування лізингу. Однозначні переваги одержать як споживачі деревообробної продукції, так і суспільство загалом. При цьому, запровадивши лізингові відносини на другому етапі (деревообробці), ефект від них поширюється по ланцюгу на всі подальші етапи. Таким чином, вигоди від використання лізингу проявляються не лише на етапі виробництва, а й у соціальній сфері життя людей, тобто він має як економічні, так і соціальні цінності.

Рис. 1. Можливі вигоди від використання лізингу на основних етапах виробництва та реалізації продукції

Примітка: сформовано автором на основі опрацьованих літературних джерел

За відсутності у необхідній кількості сучасного обладнання та можливості здійснювати якісну переробку деревини, однією з проблем розвитку деревообробних підприємств є переважаюча орієнтація на одержання прибутку у короткостроковій перспективі, що спонукає експортувати необроблену деревину (зокрема, за тіншовими схемами) або деревину низького рівня переробки.

Така діяльність приносить негайну фінансову вигоду на ранніх стадіях технологічної обробки деревини, проте позбавляла галузь і країну загалом значної кількості робочих місць і зумовлює скорочення надходжень до бюджетів різних рівнів, знижуючи конкурентоспроможність продукції з деревини як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Більше того, під прикриттям експорту дров'яної деревини за тіншовими схемами здійснюється експорт ділової деревини, що є абсолютно неприпустимим з позицій стратегічних інтересів регіону.

9 квітня 2015 р. Верховна Рада України прийняла зміни до Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів

підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» [2] (щодо мораторію на експорт лісо - та пиломатеріалів у необробленому вигляді). Згідно з даним законом тимчасово (строком на 10 років) забороняється вивезення за межі митної території України необроблених лісоматеріалів.

Виробництво деревообробної продукції галузевими підприємствами характеризується високим рівнем енергоспоживання та матеріаломісткістю, що невиправно здорожує її вартість. Окрім того, негативно впливають чинники спрацьованості виробничого обладнання, застарілі технології виробництва та незначне використання ресурсо-, зокрема енергоощадного обладнання. Враховуючи світові тенденції зростання цін на енергоресурси, галузевим підприємствам необхідно терміново модернізувати обладнання, устаткування та технології виробництва, запровадити режим економії енергії, дотримуватись екологічних норм та інтенсифікувати виготовлення інноваційної продукції. Такі зміни вимагатимуть значних капіталовкладень, які найдоцільніше здійснити за допомогою лізингу.

Експорт необробленої деревини позбавляє деревообробні підприємства можливості конкурувати своєю продукцією на ринках збуту. Виробництво деревообробної продукції характеризується високим рівнем енерго- та ресурсоспоживання, що здорожує її вартість. Окрім того, негативно впливають чинники спрацьованості основних засобів (рис. 2) і використання застарілих технологій виробництва.

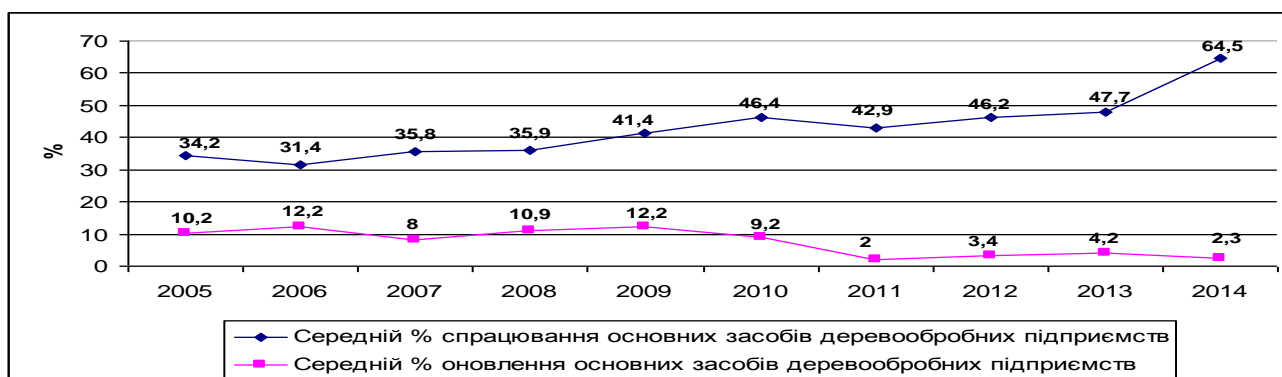

Рис.2. Динаміка коефіцієнтів спрацювання та оновлення основних засобів деревообробних підприємств України, %

Примітка: побудовано на основі даних Державної служби статистики України

Особливо незадовільною є ситуація на галузевих підприємствах Карпатського регіону України на виробничих стадіях із найсуттєвішими негативними довкільними впливами (шліфування, опорядження, утилізація відходів).

У всіх областях регіону ступінь спрацювання основних засобів на деревообробних і меблевих підприємствах є досить високим, а в деяких випадках навіть загрозливим, оскільки складає більше 50% (рис. 3).

Високий відсоток спрацювання основного технологічного обладнання негативно впливає на діяльність галузевих підприємств, знижуючи продуктивність, ускладнюючи, а подекуди й унеможливаючи виготовлення конкурентоспроможної продукції, що є однією з основних причин збитковості галузі.

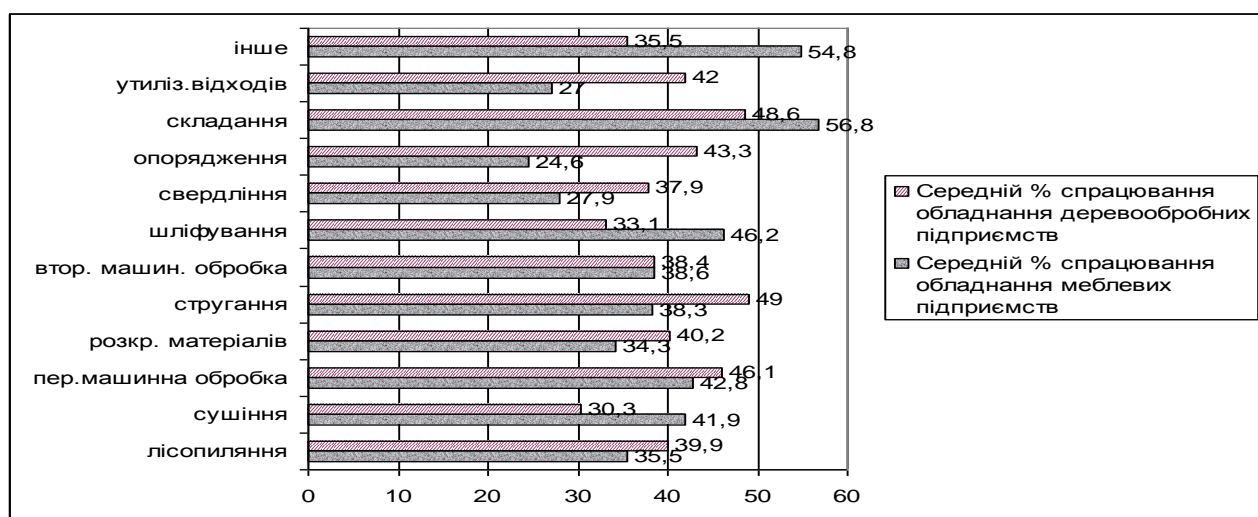

Рис. 3. Середній відсоток спрацювання основного технологічного обладнання деревообробних і меблевих підприємств Карпатського регіону України, %

Примітка: сформовано на основі результатів проведеного дослідження

Орієнтація на продукцію низького рівня переробки деревини в нових конкурентних умовах змусило б частину підприємств піти з ринку лісового сектору або конкурувати з високотехнологічними західними виробниками за рахунок низьких цін і підвищеного рівня експлуатації трудових ресурсів. Безумовно, такий шлях – це стратегічна поразка за наявності власного лісового ресурсу.

Технологічний рівень експортованої сировини надзвичайно низький. Без вітчизняної сировини майже призупинила свою роботу велика кількість деревообробних та меблевих комбінатів, яких в Україні нараховується понад 6,5 тисячі. В основному це підприємства Державного агентства України з управління державними корпоративними правами та майном, Державного агентства лісових ресурсів України, частка продукції яких в загальному обсязі становить майже 70%. Отже, зникають робочі місця, знижуються надходження до бюджету, іноземні товаровиробники завойовують вітчизняні ринки меблів.

Чим глибша переробка деревини – тим вища ціна вітчизняних виробів з неї та більше людей забезпечені роботою. Пріоритетним

напрямом експорту мають бути товари, наприклад, меблі, а не сировина, як кругляк – унікальний ліс, грошова експортна вартість якого не є високою.

У табл. 1 представлено перелік найбільших експортерів України з іноземним капіталом. Слід зауважити, що дані підприємства, маючи іноземного інвестора, безумовно краще забезпечені власною технологічною базою, ніж більшість вітчизняних галузевих підприємств, а відтак можливістю випускати якісну продукцію.

Таблиця 1

Найбільші експортери України з іноземним капіталом

№ з/п	Назва підприємства	Експорт у 2013 р., млн. грн.	Основні види продукції
1	2	3	4
1	Кромберг енд Шуберт, Україна	1328	Кабелі та дроти для автотранспорту
2	Леоні Ваєрінг Системз УА ГмбХ	1068	Дроти та кабелі
3	Джейбіл Секрїт Юкрейн Лімітед	983	Електро та радіо компоненти
4	ТЕТРА ПАК Україна	969	Упаковка та пакувальне обладнання
5	Крафт Фудз Україна	541	Кондитерські вироби
6	Джей Тї Інтернешнл Україна	526	Цигарки
7	СЕ Борднетце Україна	505	Вузли, деталі, обладнання для автомобілів
8	Ядзакї Україна	493	Комплектуючі для автопромисловості
9	Фїліп Морріс Україна	486	Тютюн
10	Фїшер Мукачеве	375	Гірські та бігові лижі
11	Тамбрандс-Україна	359	Гїгієнічні вироби
12	Кроно-Україна	322	ДСП
13	Сїріус Екстружен	303	Упаковка
14	Барлінек-Інвест	273	Дерев'яне покриття для підлоги
15	Електролюкс Україна	241	Пральні машини
16	Тютюнова компанія «ВАТ ПРИЛУКИ»	237	Тютюн
17	Сандора	210	Безалкогольні напої, вина, снеки
18	Костал Україна	196	Комплектуючі для автопромисловості
19	Преттл-Кабель Україна	188	Комплектуючі для автопромисловості

Примітка: систематизовано автором на основі [3]

З табл. 1 слїдує, що серед 19 найбільших експортерів України з іноземним капіталом є лише чотири галузеві підприємства (ТЕТРА ПАК

Україна, Фішер Мукачево, Крона-Україна та Барлінек-Інвест) із загальною сумою експорту в 1939 млн. грн., що складає 20% від загальної суми експорту усіх найбільших експортерів України.

На нашу думку, якщо б усі галузеві підприємства мали можливість доступу до нового, сучасного обладнання, могли самостійно проводити модернізацію свого виробництва та, як наслідок, здійснювати розробку та виготовлення нових видів продукції, експорт необробленої деревини значно б зменшився. Використовуючи лізинг, можна вже сьогодні отримати те обладнання, яке конкуренти зможуть придбати лише завтра.

Крім того, застосовуючи лізинг, не вилучаються настільки необхідні для підприємств обігові кошти, адже лізингові платежі сплачуються поступово упродовж періоду лізингової угоди. Таким чином, не знижуючи показники власної ліквідності, галузеві підприємства зможуть оперативнo одержати саме те обладнання, котре є необхідним для їхнього виробництва. Навіть, якщо у подальшому виникають прорахунки у бізнес-плануванні й інвестиції у нові проекти виявляються нерентабельними, завжди є можливість розірвати лізингову угоду, повернувши обладнання лізинговій компанії. Підприємство ризикує лише авансом і першими лізинговими платежами, доки практично не виявиться, наскільки економічно ефективними були інвестиції.

Окрім того, фактор непинного зростання цін на деревину у світовому масштабі зумовлює підвищений інтерес виробників до її раціональнішого використання. Випуск сертифікованої продукції з деревини, безумовно, підвищить конкурентоздатність галузевих підприємств, надасть їм можливість розширення сегменту збуту на міжнародних ринках, покращить їхнє фінансове становище.

Професор Синякевич І.М. [4, с. 98] стверджує, що екологічна сертифікація продукції – це процедура, що підтверджує відповідність виготовленої продукції вимогам екологічних стандартів. Продукція, що пройшла процедуру екологічної сертифікації, називається «зеленою», або «екологічно чистою», оскільки в процесі її споживання або використання не завдається шкода споживачам та навколишньому природному середовищу. Така продукція маркується спеціальним знаком. Виробник продукції після проходження процедури екологічної сертифікації отримує сертифікат, що підтверджує її відповідність екологічним вимогам.

Екологічна сертифікація продукції може бути як добровільною так і обов'язковою. Як інструмент екополітики підприємства, вона дозволяє досягнути таких позитивних результатів:

- споживачі отримують інформацію про наявність на ринках екологічно чистих товарів;

– збільшення частки екологічно сертифікованої продукції призводить до зменшення забруднення навколишнього природного середовища та покращення стану здоров'я населення;

– зростає конкуренція на ринках продукції за випуск екологічно чистих і екологічно безпечних товарів, яка сприяє розвитку раціонального природокористування.

Разом з тим, необхідно враховувати деякі еколого-економічні особливості екологічної сертифікації продукції, зокрема:

– на проведення екологічної сертифікації виробники продукції витрачають додаткові кошти, що призводить до зростання її ціни;

– добровільна процедура екологічної сертифікації, на думку багатьох учених, має перевагу над обов'язковою;

– екологічна сертифікація продукції динамічно розвивається та вдосконалюється.

Продукція, яка пройшла екологічну сертифікацію, повинна бути виділеною серед її загального обсягу за допомогою екологічного маркування. Міжнародні стандарти (ISO) мають інформувати споживача продукції про її якість, екологічну корисність, енергетичний менеджмент та ін..

Більшість стандартів ISO використовуються у багатьох країнах світу, в тому числі й в Україні. Українська національна версія стандартів називається ДСТУ ISO.

Усі стандарти ISO мають своє маркування, яке вказує на сферу його застосування.

ISO 9000 – це система управління якістю, сертифікація за якою гарантує, що підприємство може випускати продукцію на стабільному рівні якості та постійно його підвищувати. Використовуючи цей стандарт виробник контролює якість, що мінімізує ризик виготовлення продукції невідповідної якості.

ISO 22000 – гарантує споживачам безпеку кінцевого продукту, оскільки під час його виробництва всі ключові фактори, включаючи мікробіологічні, хімічні та фізичні, перебувають під повним контролем підприємства. Сертифікація підприємства за даним стандартом гарантує споживачам безпеку сировини, домішок і компонентів, що використовуються під час виробництва. Вона також забезпечує впевненість у тому, що контролюються всі фактори ризику, які впливають на виробничий процес.

ISO 14001 – це системи управління довкіллям. Впровадження цього стандарту на підприємстві означає, що виробник прагне мінімізувати негативний вплив на нього результатів своєї діяльності.

ISO 27000 – це система міжнародних стандартів, котра включає стандарти з інформаційної безпеки.

Для діяльності деревообробних підприємств є важливим поєднання обидвох систем якості ISO 9000 та ISO 14001 оскільки, лише

таким чином вони зможуть інтегруватися в міжнародну комплексну систему управління якістю, що має назву «загальне управління якістю» (TQM) [5, с. 261].

Необхідно звернути увагу на схожість цих двох систем, оскільки обидві очолюються керівництвом підприємства, є частиною його політики, спрямовані на розвиток і удосконалення діяльності, прагнуть до підвищення його конкурентоспроможності на ринках збуту, покликані забезпечити розуміння власних інтересів підприємства та вимог споживачів продукції.

Слід також врахувати, що випуск сертифікованої продукції деревообробними підприємствами Карпатського регіону України пов'язаний з певним ризиком, котрий полягає у неспроможності певної категорії споживачів купувати її за пропонованими цінами. Тому, термін окупності витрат на виробництво та збут безумовно зростає. Окрім того, є низка перешкод, котрі виникають перед галузевими виробниками при випуску такої продукції, оскільки це зобов'язує їх на усіх етапах її виробництва (лісовирощування, лісозаготівля, транспортування, зберігання, обробки деревини, опорядження, складання) максимально зберегти природні якості сировини.

Провівши опитування на деревообробних і меблевих підприємствах Карпатського регіону України щодо перспектив випуску сертифікованої продукції, ми одержали достатньо позитивний результат: 77,8% меблевих і 56,3% деревообробних підприємств відповіли, що готові випускати сертифіковану продукцію. До 44% деревообробних і 66,7% меблевих підприємств надходили запити від споживачів, щодо бажання купувати таку продукцію (рис. 4).

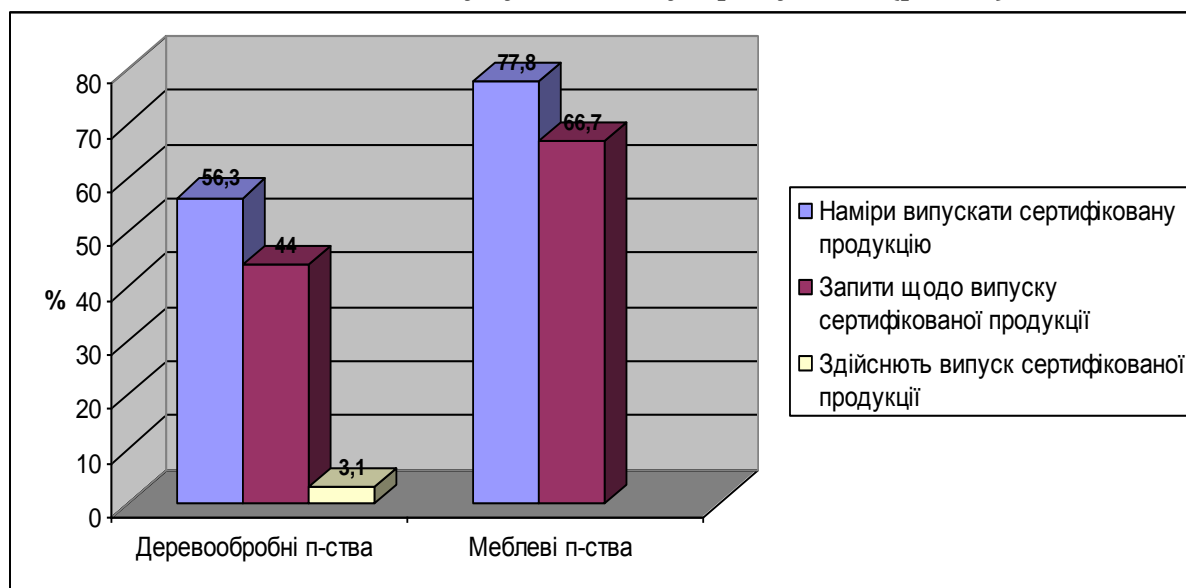

Рис. 4. Перспективи випуску сертифікованої продукції деревообробними та меблевими підприємствами Карпатського регіону України

Примітка: сформовано автором на основі результатів проведеного опитування

З рис. 4 слідує, що достатньо вагома частка галузевих підприємств готові випускати сертифіковану продукцію, не зважаючи на те, що більшості з них для цього необхідно буде вдосконалювати технологічний процес шляхом заміни існуючого обладнання на сучасне.

Під час здійснення екологічної сертифікації продукції важливо з'ясувати: хто відповідає за її впровадження та хто буде здійснювати оплату цієї процедури. Практика здійснення екологічної сертифікації галузевими підприємствами засвідчує, що підприємства можуть пройти сертифікацію як за власні, так і за спонсорські кошти. Потужні деревообробні підприємства спроможні самотійно профінансувати процедуру сертифікації продукції, розуміючи, що це відкриває для них нові можливості на ринках збуту.

На нашу думку, гарантом проведення сертифікації продукції на малих і середніх деревообробних підприємствах могла би бути держава. Саме держава має взяти на себе частину витрат, які повинні понести деревообробні підприємства під час здійснення сертифікації, адже самотужки їм здійснити цю процедуру неможливо через брак фінансових ресурсів.

Запровадивши екологічну сертифікацію своєї продукції, деревообробні підприємства змогли б:

- підвищити свою конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
- покращити фінансові результати за рахунок нарощування випуску та продажу екологічно чистої продукції;
- підвищити свій експортний потенціал за рахунок випуску перспективної групи екологічних товарів та надання відповідних послуг;
- розв'язати екологічні проблеми регіону за рахунок використання сучасного очисного устаткування;
- вирішити низку проблем матеріального й енергетичного забезпечення за рахунок істотного зменшення потреби у відповідних ресурсах.

Виробництво екологічно чистої продукції є головною умовою підвищення конкурентоспроможності галузевих підприємств регіону. Якість продукції, включаючи її екологічність, новизну, технічний рівень, відсутність дефектів, надійність і безпечність у експлуатації є ключовим чинником в утриманні позицій на ринках збуту та забезпеченні максимального рівня продажу своєї продукції.

Серед найголовніших завдань, котрі ставлять перед собою деревообробні підприємства Карпатського регіону України на найближчі роки, згідно результатів проведеного нами опитування: на першому місці – збільшення обсягів виробництва (48%); на другому місці – освоєння та впровадження нових технологій (обладнання) (44%);

на третьому місці – підвищення якості продукції (30%); на четвертому місці – запровадження нової номенклатури продукції (26%) та на п'ятому місці – стабілізація ситуації з сировинною базою (24%) (рис. 5).

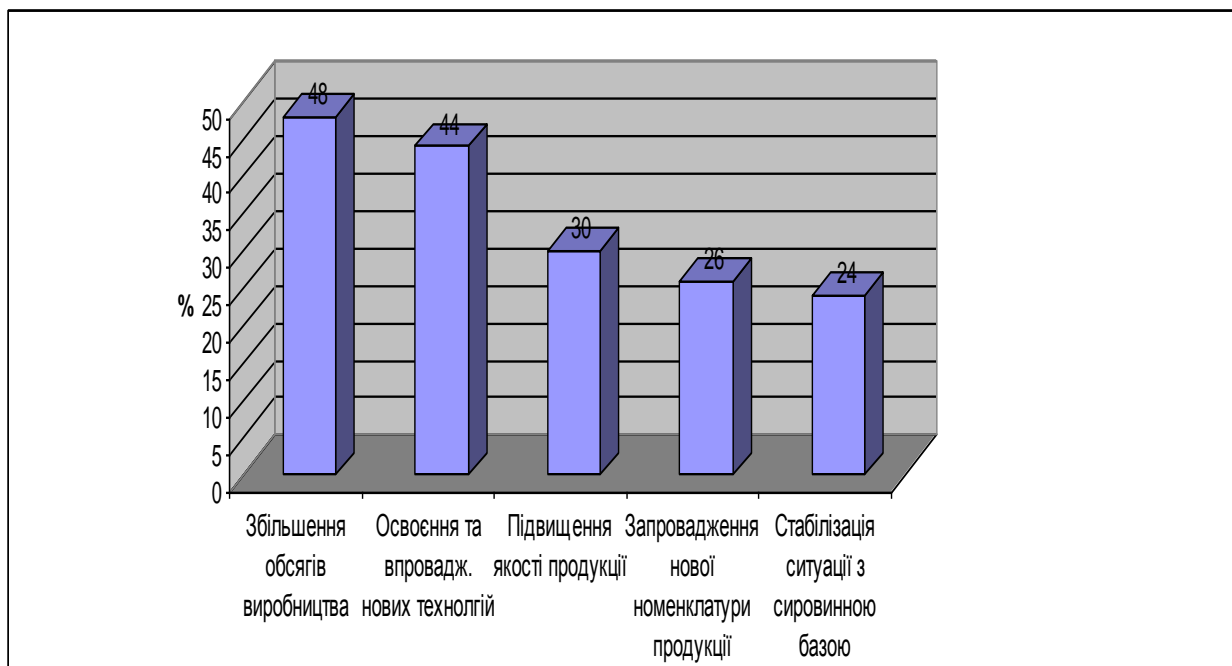

Рис. 5. Основні перспективні завдання деревообробних і меблевих підприємств Карпатського регіону України

Примітка: складено автором на основі результатів проведеного опитування

Одержані нами результати засвідчують, що галузеві підприємства регіону готові збільшувати обсяги виробництва та запроваджувати нову номенклатуру своєї продукції, а якщо врахувати, що 56,3% деревообробних і 77,8% меблевих підприємств мають наміри випускати сертифіковану продукцію, то можна припустити, що саме екологічно чисту продукцію мають намір у перспективі випускати дані підприємства. Досить велика кількість опитаних нами респондентів висловила бажання оновлювати та впроваджувати нові технології на виробництві. Найефективніший спосіб, на нашу думку, здійснити це – застосувати лізинг.

Оновлюючи технологічну базу, на засадах лізингу, деревообробні підприємства зможуть одержати такі вигоди:

- збільшити обсяги вітчизняної конкурентоспроможної продукції, що відповідає вимогам споживчого ринку та сучасним екологічним вимогам;
- впровадити ресурсозберігаючі технології, зменшити енергоємність та матеріалоемність виробництва;
- підняти екологічну та технічну безпеку виробництва, покращити умови праці;
- збільшити рівень зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць в галузі;
- підвищити рівень добробуту працівників;

– збільшити бюджетні надходження.

Отже, досліджуючи екологічні аспекти лізингових відносин у підвищенні конкурентоспроможності діяльності деревообробних підприємств, нами було виявлено, що конкурентоспроможність продукції деревообробних підприємств, насамперед, повинна відповідати вимогам цільових груп споживачів або обраного ринку за найважливішими характеристиками: технічними, економічними й екологічними.

Проаналізовано, що екологічна характеристика продукції поряд з економічно обґрунтованою ціною зможе вплинути на підвищення конкурентоспроможності галузевих підприємств. Досліджено, що значна частка галузевих підприємств регіону готові випускати сертифіковану продукцію, не зважаючи на те, що більшості з них для цього необхідно буде вдосконалювати технологічний процес шляхом заміни існуючого обладнання на прогресивне.

Обґрунтовано, що екологічна характеристика продукції поряд з економічно обґрунтованою ціною зможе вплинути на підвищення конкурентоспроможності деревообробних підприємств.

1. Драган О.І. Управління конкурентоспроможність підприємства: теоретичні аспекти: монографія / О.І. Драган. – Київ: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2006. – 160 с.

2. Закон України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» від 8.09.2005р. / [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Снякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Снякевич. – Львів: ЗУКЦ, 2003. – 188 с.

5. Шаповал М.І. Менеджмент якості: підручник. – К.: Знання, 2006. – 471 с.

1.7. Методологія формування інвестиційної карти як інструменту публічного управління інвестиційною діяльністю

Активізація інвестиційної діяльності дозволяє реалізувати потенціал мезорівня. Публічне управління інвестиційною діяльністю через державні інституції та місцеві органи влади відіграє важливу роль у стимулюванні інвестиційних потоків для подолання наявних диспропорцій у розвитку регіонів, уникнення «поляризації» інвестицій та розвитку депресивних територій.

Як зазначено у Концепції інвестиційної реформи, «...державна повинна примусити гроші працювати і додати корпораціям поштовх для початку інвестицій» [1]. Ціллю «Інвестиційної реформи» є подолати

проблем на шляху активізації інвестиційної діяльності за допомогою використання конкретних інструментів. Серед пріоритетних завдань «Інвестиційної реформи» на особливу увагу заслуговують напрями, пов'язані зі створенням інвестиційної інфраструктури – системи інституцій для залучення інвестицій, розробки інвестиційних пропозицій (проектів), поширення інформації про Україну у світі та покращення її іміджу.

За підрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, загальна потреба в інвестиціях для структурної перебудови економіки становить від 140 до 200 млрд дол., а щорічна потреба в інвестиціях – від 3 до 4 млрд дол. США [2, с. 10].

Отже, актуальним питанням є формування системи інституцій, які б сприяли залученню інвестицій, створення сукупності матеріалів інформативного характеру для інвесторів щодо інвестиційних проектів та пропозицій, інфраструктури, можливостей регіонів, ресурсів та умов ведення бізнесу, використання сучасних інструментів управління інвестиційною діяльністю, а саме інвестиційних карт, інвестиційних паспортів, з метою підвищення іміджу та привабливості України і її регіонів.

Дослідження проблем формування інформаційного середовища, інструментів акумуляції інформації для інвесторів з метою активізації інвестиційної діяльності на мезорівні зумовлює постановку таких завдань:

- розкриття змісту поняття «інвестиційна карта»;
- обґрунтування її необхідності в сучасних умовах господарювання;
- формування основних вимог до побудови інвестиційної карти.

Про економічну міць, багатство, рівень розвитку культури, авторитет місцевої влади й успішність регіону на рівні країни та на міжнародному рівні свідчить імідж регіону. Його формування має відбуватися, використовуючи сучасні інструменти створення інформаційного середовища.

Дослідження необхідності, а саме інвестиційної карти регіону провели Л. Петкова, В. Проскурін, зазначаючи, що «...зручним і доступним способом подачі інформації щодо передумов і можливостей інвестування території є інвестиційна карта. Завдяки її використанню в схематичному вигляді і дуже концентровано можна подати максимум корисних даних, що в першу чергу цікавлять інвестора та дозволяють йому здійснити економічне обґрунтування доцільності інвестиційного проекту...» [3]. Але ці науковці не наводять дефініцію інвестиційної карти, не розглядають, яким чином вона має формуватися і які її функції у сучасних умовах господарювання.

Умови та середовище ведення інвестиційної діяльності змінюються залежно від науково-технологічного прогресу. У зв'язку з

комп'ютеризацією сучасних розрахункових операцій, появою світової мережі Інтернет відбувається глобалізація економічних процесів, спрощується міграція капіталу з країни в країну й обмін інформацією між різними суб'єктами господарювання та з'являються нові можливості в органів влади щодо активізації інвестиційної діяльності, формування привабливого іміджу та промоції регіону та країни на міжнародних ринках.

Перші кроки у формуванні інформаційного середовища для інвестора зробило Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, створивши у 2011 році «Єдине інвестиційне вікно», що працює під міжнародним брендом «InvestUkraine». Це унікальний механізм персональної допомоги інвестору в межах інвестиційного процесу «InvestUkraine». Центр є неприбутковою установою й надає свої послуги безкоштовно, його діяльність фінансується за рахунок Державного бюджету. Місією «InvestUkraine» є максимальне сприяння інвесторам у реалізації їх інвестиційних планів через надання всебічної підтримки та спеціалізованих сервісних послуг.

Існує стратегічна програма розвитку «InvestUkraine» з залучення інвестицій, складовими елементами якої є такі напрями [4]:

- створення Єдиного інвестиційного вікна – механізму, за допомогою якого значно скорочується шлях інвестора на ринок України;
- створення Біржі проектів – бази даних кращих інвестиційних можливостей в Україні;
- активне просування кращих галузевих та регіональних проектів.

Для надання професійних послуг «InvestUkraine» має відповідний штат фахівців та мережу регіональних відділень по Україні.

Створення такого центру відображає позитивні зрушення в напрямі формування позитивного іміджу регіону та країни, але інформація, яка розміщена на сайті «InvestUkraine», цілісно не відображає ресурсів, потенціалу регіону, інвестиційних проекти, які відбулися чи планують реалізуватися.

Уважаємо, що поняття інвестиційна карта слід розуміти, як цілісний візуалізований, інформаційний інструмент в електронній та паперовій формах, який містить відомості щодо інфраструктури, комунікацій, ресурсів, інвестиційних проектів, інвестиційних пропозицій, інвестиційних площадок, вільних економічних зон, територій пріоритетного розвитку регіону та іншу інформацію, яка потрібна інвестору при прийнятті рішення щодо інвестування.

Необхідність створення інформаційної системи для інвестора у вигляді інвестиційної карти також пов'язана і з попитом на інформацію, детермінованим якісними характеристиками і властивостями самої інформації в карті, її призначенням, змістом, можливістю застосування та ін.

Інвестиційна карта спрямована на надання допомоги інституціям, які створені для активізації інвестиційної діяльності, стимулювання вкладення капіталу у певні пріоритетні галузі, виявлення потенційних інвесторів в тому чи іншому секторі, а також на визначення можливостей для двосторонніх інвестицій. Інакше кажучи інвестиційна карта – це сучасний інструмент інформування інвестора про ресурсний потенціал країни і її регіонів. Інвестиційна карта поєднує в собі статистичні дані про надходження іноземних інвестицій, інвестиційні проекти та пропозиції, діяльність суб'єктів господарювання, регіональні переваги. Зручність її в тому, що інформація зібрана в одному місці, має спільну структуру, візуалізовану і представлена статистичними даними.

Отже, цінність формування інвестиційної карти для потенційного інвестора важко переоцінити. Інвестиційна карта регіону є потужним та важливим інструментом неупередженої та прозорої діяльності органів місцевого самоврядування із залучення інвестицій, іноземних чи вітчизняних. Для максимальної ефективності впливу на потенційного інвестора розміщеної в ній інформації акцент необхідно робити на конкурентних перевагах регіону, принциповій відмінності його від інших, тих унікальних характеристиках, які можна знайти лише тут.

Формування інвестиційної карти регіону важливий, але водночас і складний процес. Для її створення необхідно вивчити інвестиційну привабливість кожного регіону, проаналізувати сучасний стан та напрями інвестиційної діяльності, визначити перспективи розвитку та ресурсний потенціал регіону, привабливі умови для інвесторів тощо. Такий процес може реалізуватися лише за наявності тісних взаємовідносин та співпраці між різними гілками влади (державної, обласної, місцевої, селищної та сільської). Важливість саме такої співпраці пов'язана з таким:

- формування пріоритетних напрямів інвестування в регіоні має відповідати стратегії розвитку регіону та державним напрямам розвитку;

- пропозиції щодо визначення привабливих сфер інвестування та створення інвестиційних проектів мають формуватися та узгоджуватися з органами влади та населенням відповідної території, де планується реалізовувати проект;

- для будівництва величезних промислових об'єктів, таких, як автомобільні заводи, шахти, переробні підприємства, потрібно враховувати так звані спільний інвестиційний потенціал, тому що для їх реалізації необхідні земельні ділянки, що займають територію декількох сільських рад, а іноді і районів. У таких випадках слід взяти до уваги інвестиційні ресурси декількох територіальних громад, спільні дороги, інженерні мережі, транспортні, енергетичні комунікації тощо.

Ціль створення інвестиційної карти для будь-якого регіону має вбачатися в активізації інвестиційної діяльності, розкритті його

ресурсний потенціалу, сприянні привабленню іноземних інвестицій в проекти на території відповідного регіону. Створення інвестиційної карти регіону сприятиме обґрунтуванню вибору пріоритетних напрямів розвитку на мезорівні та формуванню стратегічних планів розвитку.

Завдання, які необхідно виконати за допомогою формування інвестиційної карти мезорівня, такі:

1) представити на карті регіону об'єкти інвестиційної інфраструктури;

2) запропонувати зручний механізм пошуку інвестиційних проектів;

3) ознайомити користувачів з інформацією про обраний інвестиційний проект;

4) представити можливості оцінки географічного положення об'єктів інвестицій і навколишньої інфраструктури;

5) продемонструвати досвід успішних проектів на території регіону.

Структура інвестиційної карти має складатися з пунктів, які розкривають інформацію про регіон (рис.1).

На інвестиційній карті регіону має бути представлена конкретна інформація про його міста і райони, а саме:

- природно-ресурсний потенціал;
- економічний потенціал;
- рівень освоєння і урбанізації території;
- об'єкти інфраструктури.

В інвестиційній карті інформація щодо інвестиційних проектів та пропозиції оформляється за такою послідовністю:

- компанія-інвестор;
- країна інвесторів;
- тип та назва проекту та організаційно-правова форма організації;
- загальний опис (назва, адреса, місце розташування, вид діяльності, короткий опис проекту, який реалізується);
- характеристика земельної ділянки (категорія земель, форма власності землі (державна, приватна), вид власності (оренда, власна));
- транспортно-логістична інфраструктура (траси, залізничні колії, аеропорти, порти, митні пости);
- комунікаційна інфраструктура (мобільний зв'язок, мережа Інтернет);
- нерухомість (промислова територія, офісна територія (вільна та зайнята));
- пільги резидентам (так, ні);
- науково-освітня інфраструктура (вищі навчальні заклади I-II та III-IV рівня акредитації, загальноосвітні заклади інше);
- покращення інфраструктура навколо інвестиційних об'єктів, дістатися до яких можна в межах 30 хв. (житло для персоналу, лікарня, готель, спорткомплекс, торгово-розважальний центр, конференц-зали);
- фінансування (кредитні програми, венчурне фінансування інше);

- період реалізації проекту (рік початку та рік завершення);
- контакти;
- статус проекту;
- інша додаткова інформація;
- посилання на сайт.

Аналогічними є вимоги до подачі, інформації пов'язаної з вільними економічними зонами, інвестиційними майданчиками, територіями пріоритетного розвитку, національними проектами. Види інвестиційних проектів різняться залежно від сфери діяльності підприємства і можуть стосуватися:

- 1) добування паливно-енергетичних корисних копалин;
- 2) добування корисних копалин, за виключенням паливно-енергетичних;
- 3) виробництва транспортних засобів та обладнання;
- 4) інших видів виробництва;
- 5) виробництва електроенергії, газу і води та їх розповсюдження;
- 6) легкої промисловості;
- 7) обробки деревини та виробництва виробів з дерева;
- 8) хімічної промисловості;
- 9) металургійного виробництва;
- 10) виробництва харчових продуктів (соків тощо);
- 11) сільського господарства;
- 12) операцій з нерухомістю, оренди, надання послуг;
- 13) державного управління, гарантування військової безпеки;
- 14) освіти;
- 15) охорони здоров'я та надання соціальних послуг;
- 16) надання комунальних послуг та інших індивідуальних послуг;
- 17) риболовства та рибного господарства;
- 18) видобутку корисних копалин;
- 19) оброблювальної промисловості;
- 20) будівництва;
- 21) оптової та роздрібної торгівлі; ремонту автомобілів та інших побутових приладів;
- 22) готелів та ресторанів;
- 23) транспорту та зв'язку.

ІНВЕСТИЦІЙНА КАРТА РЕГІОНУ

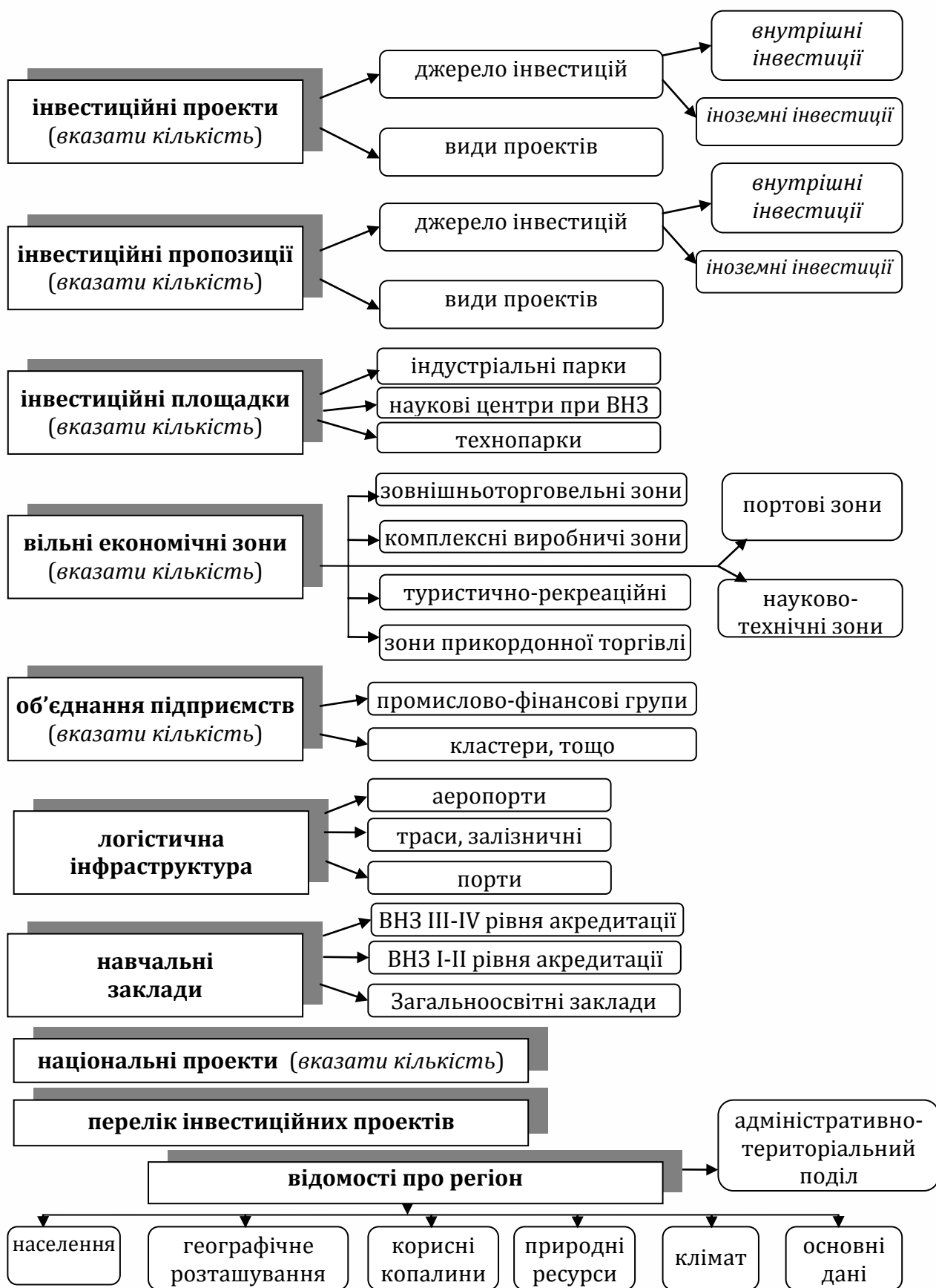

Рис. 1. Структура інвестиційної карти регіону [4]

Інвестиційні карти та паспорти відіграють важливу роль у формуванні сприятливого інвестиційного іміджу регіону і можуть бути основою:

- для формування та обґрунтування стратегічних програм розвитку територій;
- визначення пріоритетних сфер розвитку;
- підвищення конкурентоспроможності;
- виокремлення першочергових питань у соціально-економічному розвитку регіону, країни;
- визначення переваг та недоліків розвитку регіону;
- створення інвестиційних майданчиків та інвестиційних пропозицій для інвестора;
- необхідну суму інвестиційних ресурсів для здійснення запланованих інвестиційних проектів, які можна реально освоїти у визначені терміни;
- формування та порівняння ефективності впровадження різних заходів органами влади, щодо активізації інвестиційної діяльності.

Інвестиційна карта включає інформацію, яка має повністю розкрити всю інформацію про регіон, про його інвестиційні проекти, господарську діяльність, стан та перспективи. Інвестиційні карти призначені для інформатизації інвесторів, активізації інвестиційної діяльності, формування пріоритетних напрямів розвитку та розкриття інвестиційного потенціалу регіону. Тому функціями інвестиційної карти є інформування інвесторів, стимулювання інвестиційної діяльності та сприяти формуванню довгострокових стратегій розвитку регіонів.

Розробка інвестиційної карти має відбуватися відповідно до таких принципів:

- достовірності інформації;
- інформативності або повноти і придатності інформації для користувача – інформація, яка наводиться в інвестиційній карті має відображати всі аспекти інвестиційної діяльності та давати відповідь інвестору на основні його питання щодо стану та перспектив інвестування;
- оперативності – оновлення інформації швидко та якісно, з урахуванням змін та особливостей інвестиційної діяльності в регіоні;
- розповсюдженості – інвестиційні карти мають бути розроблені перше у паперовій формі і потім у електронній версії, яка викладається в Інтернет-ресурсі;
- структурованості – інвестиційна карти має складатися зі структурних інформативних блоків інформації для інвестора;
- логічності та послідовності – інформація має логічно викладатися та у послідовності, яка відображена у структурі інвестиційної карти;
- наочності – візуалізація інформації для інвестора.

Інвестиційна карта обов'язково має містити регіональні мультиплікатори, ступінь інформативності, яких важко переоцінити. Чим вищим є значення регіонального мультиплікатора, тим більше підстав мають органи влади для позитивного вирішення питання про розміщення у цьому регіоні державних інвестицій і створення сприятливих та пільгових умов для приватного інвестування.

Система макроекономічних показників розвитку регіону є базою для оцінки мультиплікативних ефектів, що характеризують залежність між основними параметрами регіональної економіки. Найпростішим регіональним мультиплікатором, що характеризує взаємозв'язок регіонального попиту та пропозиції, є мультиплікатор попиту, або мультиплікатор кейнсіанського типу [6]. Послідовність його використання є така:

1. Шляхом побудови регресійної моделі залежності витратів населенні регіону на товари та послуги від наявного доходу, визначається гранична схильність до споживання.

2. За допомогою регресійної моделі, що описує залежність імпорту до регіону від валового продукту, встановлюється регіональна гранична схильність до імпорту.

3. Визначається середній коефіцієнт податків за період 2010–2011 рр. і являє собою відношення суми податкових надходжень до суми ВРП за цей період.

4. Обчислюється регіональний мультиплікатор економічної політики (M_p) за формулою [6; 7]:

$$M_p = \frac{1}{1 - ГСС(1 - СКП) + ГСІ} \quad , \quad (1)$$

де ГСС – гранична схильність до споживання;

ГСІ – гранична схильність до імпорту;

СКП – середній коефіцієнт податків.

Для обчислення мультиплікатора економічної політики для м. Києва та Львівської області нами використано дані за період 2008–2012 рр. (табл. 1).

Гранична схильність до споживання у м. Києві – це коефіцієнт регресії у моделі $y = 104883,5 + 0,195x$, а у Львівській області ГСС є коефіцієнт регресії в моделі $y = -13861 + 0,763x$.

Гранична схильність до імпорту у м. Києві виступає коефіцієнтом регресії в рівнянні $y = 74119 + 0,463x$, а ГСІ Львівщини – коефіцієнт регресії в рівнянні $y = -1833 + 1,059x$.

Середній коефіцієнт податків для м. Києва в розглядовому періоді становив 0,142 а для Львівської області – 0,157.

Отже, мультиплікатор економічної політики для м. Києва (M_p) є таким:

$$M_p = \frac{1}{1 - ГСС(1 - СКП) + ГСІ} = \frac{1}{1 - 0,195(1 - 0,142) + 0,195} = 0,774 \quad (2)$$

Отримане нами значення загальноукраїнського мультиплікатора економічної політики дещо перевищує те його значення, яке отримано для 2011 р. Г. І. Лопушняк (0,829) [7].

Таблиця 1

Вихідні дані для обчислення мультиплікатора економічної політики для м. Києва та Львівської області*

Роки	Імпорт, млн. грн.	ВВП та ВРП млн грн	Витрати населення на придбання товарів та послуг, млн грн	Наявний дохід, млн грн	Податкові надходження до зведеного бюджету, млн грн
1	2	3	4	5	6
м. Київ					
2008	119817,815	135900	102456	49929	
2009	189511,875	169564	137542	56982	
2010	159881,96	169537	109450	76250	
2011	132391,2	196639	120864	104912	26758
2012	183341,97	223774	133219	117367	32860
Львівська обл.					
2008	7737,97865	27987	24518	24420	
2009	14061,0225	35534	32784	32513	
2010	13113,9976	35955	33664	33706	
2011	16786,24	41655	40906	42064	6614
2012	26437,81	52103	51274	48924	8105

*Власне опрацювання автора на основі джерел [8].

Проте, на нашу думку, використаний нами методичний апарат обчислення мультиплікатора більш досконаліший ніж той, яким послуговувала Г. І. Лопушняк, бо відповідно до останнього ГСС і ГСІ обчислювалися не за допомогою регресійного аналізу, а як відношення відповідних приростів, на які (відношення) сильний вплив справляли випадкові коливання.

Що стосується Львівської області, то мультиплікатор має такий вигляд:

$$M_p = \frac{1}{1 - ГСС(1 - СКП) + ГСІ} = \frac{1}{1 - 0,763(1 - 0,157) + 1,059} = 1,149 \quad (3)$$

Отже, маємо підстави для висновку, що у 2008–2012 рр. Львівська область належала до кола тих регіонів України, в яких насамперед мають розміщуватися державні інвестиції і створення сприятливих та пільгових умов для приваблення інвестицій.

Обґрунтуємо пропозиції щодо формування інвестиційної карти Львівської області. Львівська область має унікальний природно-

рекреаційний потенціал, високий рівень наукових розробок, розвинену мережу наукових та науково-дослідних установ, висококваліфікованих фахівці, сприятливе геополітичне розташування в центрі Європи, а також розвинену мережу міжнародних транспортних коридорів. Усе це формує унікальні можливості для впровадження нових інвестиційних проектів.

Львівська область багата унікальними родовищами мінеральних вод та грязей з лікувальними властивостями, на базі яких функціонують та розвиваються відомі курорти м. Трускавець та м. Моршин. На сьогодні у цих містах налічується 133 санаторно-курортних закладів. Також родючі землі Львівщини, дають можливість розвивати сільське господарство. Для того щоб сформувавши інвестиційний потенціал регіону, вважаємо, слід провести економічну оцінку землі тобто належить визначити, де краще буде вирощувати злакові культури чи овочі, а де займатися садівництвом, які землі будуть придатні для забудови житловими будинками чи курортно-рекреаційними санаторіями та інше, а які території будуть привабливі для будівництва заводів та підприємств та тощо.

Райони Львівської області не використовують в повному обсязі свій інвестиційний та ресурсний потенціал. Розгляд інвестиційних ресурсів Бродівського, Перемишлянського районів дав можливість установити, що на їх теренах є значні запаси земель, на яких можна розвивати аграрний сектор економіки області. У районах Карпат інвестиційні ресурси визначені природно-кліматичними умовами, що є добрим підґрунтям для вкладення коштів у розвиток туризму, рекреації, виробництва лісопродукції, використання потенціалу і багатства гір.

Для уникнення нерівномірних тенденцій розвитку районів області необхідно ставити за мету відшукування науково обґрунтованого механізму планування та використання ресурсів територій, починаючи із найменших самоврядних громад до великих міст. При цьому за основу, у першу чергу, треба брати наявність інвестиційно привабливих ресурсів, таких, як земельні запаси, корисні копалини, сировина для перероблення, об'єкти нерухомості, інфраструктура комунікацій, інженерні мережі.

Відповідь щодо наявності зазначених інвестиційних ресурсів та перспектив їх використання повинен дати Генеральний план населеного пункту та Схема планування територій.

Однак на сьогодні розроблення зазначених документів відбувається відокремлено кожною громадою й практично майже не враховується так званий спільний інвестиційний потенціал. Наприклад, для будівництва таких величезних промислових об'єктів, як автомобільні заводи, шахти, переробні підприємства необхідні земельні ділянки, що займають територію декількох сільських рад, а іноді і районів (проект будівництва шахти «Любельська» в Жовківському районі). У таких

випадках необхідно врахувати інвестиційні ресурси декількох територіальних громад, спільні дороги, інженерні мережі, транспортні, енергетичні комунікації тощо.

Для залучення інвестицій, які за обсягами перевищують можливості окремих органів місцевого самоврядування, необхідно розробляти Схеми планування визначених територій.

Матеріали просторового планування мають за мету:

- донести до потенційного інвестора привабливість територій з точки зору виду, джерел та обсягу інвестицій;
- визначити ефективність використання об'єктів суспільної інфраструктури;
- зберегти природний потенціал та екологічну безпеку території;
- підвищити рівень зайнятості;
- забезпечити максимальну самокупність самоврядних громад від використання ресурсів її території завдяки реалізації інвестиційних проектів.

Прийняття ряду законів України що так чи інакше регулюють засади інвестиційної діяльності сприяє інвестиційній привабливості, але не завжди встановлений випробовуваний механізм їх реалізації. Для інвестиційного планування регіону необхідно звернути особливу увагу на положення Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [9]. Зазначеним законом передбачено розробку генеральних планів населених пунктів та схем планування територій як основного документу, згідно з яким повинно здійснюватися просторове та соціально-економічне планування територій. Здійснюючи аналіз залучення інвестицій в економіку області, досліджено відповідні закономірності, які вказують на певну диспропорційність та нерівномірність щодо галузевої структури, географічного розташування об'єктів інвестування, а також джерел і видів інвестиційних ресурсів.

Місцеві органи влади мають визначити пріоритетні напрями розвитку для окремих районів та скласти цілісну стратегічну програму економічного розвитку на довгостроковий період, виявити основні проблеми при формуванні інвестиційної привабливості регіону й запропонувати рекомендації щодо підвищення інвестиційної привабливості кожного району області та заходи, що сприятимуть ефективному та збалансованому розкриттю інвестиційного потенціалу Львівської області.

Ефективна збалансована регіональна інвестиційна політика, яка відповідає поставленим соціально-економічним цілям і завданням це – найважливіший фактор економічного зростання та підвищення добробуту населення. Отже, важливо забезпечити раціональне поєднання інвестиційної інструментів планування та регулювання, а саме, щоб конкретні рішення на різних рівнях господарського управління були узгоджені з визначеними шляхами досягнення

загальної мети. Ефективне використання інвестиційних ресурсів та їх накопичення може відбуватися ґрунтуючись на створених попередньо відповідних для цього умов. Ураховуючи необхідність поліпшення соціально-економічного стану регіонів і як наслідок країни в цілому, потрібно вжити низку цілеспрямованих дій та заходів для досягнення економічного зростання, стабілізації виробництва та виходу його на новий науково-технічний рівень. Важливо акцентувати увагу в регіональній інвестиційній політиці на формуванні та сприянні реалізації основних пріоритетних напрямів регулювання інвестиційної діяльності, визначенні пріоритетних сфер розвитку.

На основі досліджень залучення інвестицій у Львівську область, особливо іноземного капіталу, визначилися певні негативні тенденції, зокрема неринковість та недостатня динамічність розвитку економіки області. Найбільша частка інвестицій у фінансову сферу або низький показник інвестування у Буському, Радеківському, Перемишлянському, Мостиському, Турківському та в інших районах області.

Львівська область лідирує серед 20 регіонів за рівнем розвитку фінансового ринку. Конкурентними перевагами є доступ до ринку фінансових ресурсів, капіталу та наявність венчурного капіталу. Показник надійності банків дещо нижчий за середній в областях. При цьому Львівська область у глобальному рейтингу посідає лише 112-те місце за розвитком фінансового ринку, що відображає незадовільну економічну ситуацію загалом по Україні.

ЛОДА визначено пріоритетні напрями розвитку Львівської області у сфері економіки:

1. Пріоритетний розвиток комплексів і галузей:

- туристично-рекреаційного комплексу;
- виробництво будівельних матеріалів;
- сільського господарства;
- харчової і переробної промисловості;
- інфраструктури області (зокрема, реформування комунального господарства, розвиток мережі та підвищення якості автомобільних доріг, розвиток авіаційного транспорту, систем комунікацій, електрифікація залізничного транспорту).

2. Селективний розвиток окремих комплексів:

- паливно-енергетичного комплексу;
- легкої промисловості;
- хімічної промисловості.

3. Точковий розвиток підприємств машинобудування (зокрема, радіоелектроніки) та інших галузей.

Історично складена спеціалізація районів Львівщини може послужити гарним планом для інвесторів, адже, як правило, в певних районах зосереджується найбільш ефективно виробництво. В регіонах Львівщини можна розвивати такі види діяльності, як: харчопереробна,

рослинництво, тваринництво, машинобудування, енергетика, деревообробна, хімічна, нафтохімічна, целюлозно-паперова.

Отож, ґрунтуючись на попередніх дослідженнях інвестиційної діяльності у Львівській області у другому розділі дисертації та з метою активізації інвестиційної діяльності для соціально-економічного розвитку на національному та регіональному рівні, виходячи з ресурсного потенціалу кожного району (Додаток А), сформульовано пропозиції, відповідно до яких пріоритетними напрямками інвестування у Львівській області, є:

- сільське господарство (рослинництво, тваринництво тощо);
- туризм, рекреація;
- лісове господарство;
- переробна промисловість;
- ІТ-технології;
- логістичні центри.

Також ми пропонуємо умовно поділити територію Львівщини на 5 секторів, відповідно до природних ресурсів, трудового потенціалу, історичних умов, що склалися (Додаток А):

- сектор 1. У ньому слід розглядати як пріоритетний напрям розвитку сільське господарство (рослинництво, тваринництво тощо);
- сектор 2 – це туризм, рекреація, санаторного-курортні комплекси, лісове господарство;
- сектор 3 акумулює в собі значний потенціал для розвитку ІТ-технологій та туризму;
- сектор 4. Зважаючи на географічне розташування, розвиток логістичних центрів та вибодуток будівельних матеріалів має стати першочерговим завданням розвитку.
- сектор 5 – багата на корисні копалини (коксівне вугілля), тобто розвиток переробної промисловості в ній має бути першочерговим завданням, а також перспективним є розвиток харчової промисловості.

Отже, виділивши пріоритетні напрями інвестування Львівщини: туризм; машинобудування; добувна промисловість; аграрний сектор; будівельний сектор, ІТ-технології, логістика, варто звернути увагу, що це представлено на початковому варіанті інвестиційної карти Львівської області, яку необхідно доповнити відповідною інформацією для інвестора. Однією з найперспективніших галузей економіки Львівщини, вважаємо, є туризм, аграрний сектор та ІТ-технології.

Зазначимо, що санаторно-курортна сфера області може успішно розвиватися. По-перше, зелений туризм або відпочинок на природі. У Львівській області вже функціонують приватні міні-готелі в районі м. Жовкви, м. Сколе й м. Турки, усього їх налічується більше 500. Такий вид відпочинку стає усе більше популярним, а кошти і засоби, вкладені в створення міні-готелів, повертаються за 3–5 років. По-друге, гірськолижний туризм. У м. Славсько функціонують відомі гірськолижні

курорту Карпат. Характерною особливістю земельних ресурсів області є високий рівень їх використання для ведення сільського господарства (58,2 %), більше 31 % усієї земельної площі області займають ліси та лісові покриття. Стримуючими факторами у розвитку аграрного сектора виступає недосконалість земельної реформи, застарілість та зношеність обладнання, низька частка впровадження інновацій, відсутність достатньої державної підтримки тощо.

Так, м. Львів входить у трійку міст України, після м. Києва та м. Харкова, щодо розвитку ІТ-технологій. У світовому рейтингу виробників програмного забезпечення Україна посідає 15 місце. В Україні налічується близько тисячі компаній, що займаються розробкою програмного забезпечення: у сфері зайнято близько 25–30 тисяч українських фахівців, 55–60 % нашого аутсорсингу – це продукція на експорт. У м. Львові є більше як 20 компаній, у кожній з яких працює більше як 20 людей, а великих компаній у Львові – 5. Лідер серед замовників – це США. У Львові 50 % обсяг робіт є на іноземне замовлення, на європейський ринок – 30–40 % [10].

Очікуваними результатами реалізації відповідних заходів щодо стимулювання інвестиційних потоків буде: створення привабливого інвестиційного іміджу міста Львова в Україні та за її межами; створення сприятливого інвестиційного клімату у місті; залучення технічної допомоги через міжнародні організації та їх програми співробітництва; покращення поінформованості потенційних інвесторів про можливості інвестування у місто Львів; покращення стану комунальних мереж міста; створення додаткових робочих місць; збільшення надходження коштів до міського бюджету; створення основи для розвитку у місті Львові пріоритетних галузей економіки; забезпечення впізнаваності міста і його інвестиційних проектів серед ключових інвестиційних кіл України та за кордоном; збільшення обсягу інвестицій [11].

Отже, сформовано пропозиції, щодо вибору пріоритетних напрямів розвитку та формування інвестиційної карти Львівської області, ґрунтуючись на природно-кліматичному та ресурсному потенціалі кожного району з метою активізації інвестиційної діяльності та соціально-економічного розвитку мезорівня. Пропонуємо сформувати довгострокову програму розвитку Львівської області, в якій мають бути вказані перспективні напрями розвитку конкретних територій, ґрунтуючись на інвестиційній карті. Програма має бути розроблена на 20–30 рр., це буде основний фактор ефективного соціально-економічного розвитку області та покращання її інвестиційного середовища. Інвестиційні карти призначені для інформатизації інвесторів, активізації інвестиційної діяльності, формування пріоритетних напрямів розвитку та розкриття інвестиційного потенціалу регіону. Також, обґрунтовано теоретико-методичні засади формування інвестиційних карт як інструмента планування та

регулювання інвестиційної діяльності на мезорівні, які містять чітко визначену інформацію, необхідну інвестору для прийняття рішення щодо інвестування у цілісній та візуалізованій формі.

1. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : me.kmu.gov.ua/file/link/179133/..invest_klimat%2006_03_2012.d.
2. Петкова Л. О. Муніципальні інвестиції та кредити : серія «Навчальні програми для працівників місцевого самоврядування» / [Електронний ресурс] / Л. О. Петкова, В. В. Проскурін – К., 2006. – Кн. 9. – 158 с. – Режим доступу : <http://users.i.com.ua/~zddm/RUSSIAN/INVBOOK/parts/autors.htm>.
3. «InvestUkraine» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://investukraine.com/uk>.
4. Химич О. В. Основи формування інвестиційних карт / О. В. Химич // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-тех. праць. – Львів, 2013. – Вип. 23.7. – С. 295–302.
5. Коваленко Е. Г. Региональная экономика и управление: [учеб. пособ.] Е. Г. Коваленко – СПб. : Питер, 2005. – 288 с.: ил. – (Серия «Учебное пособие»).
6. Лопушняк Г. І. Бюджетні видатки як інструмент державного регулювання соціально-економічного розвитку України [Електронний ресурс]/ Г. І Лопушняк // Демократичне врядування : наук. вісник. – 2011. – Вип. 6. – Режим доступу до журналу : <http://www.lvivacademy.com/visnik6/fail/+Lopushnjak.pdf>.
7. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Август Трейд, 2013. – 560 с.
8. Про регулювання містобудівної діяльності: Закону України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 4570-VI – Ст. 32.
9. Комплексна стратегія розвитку Львова 2012-2025 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/9315c344519dd559c2256bb50042bc5c/23349f49bc91ba52c225793400489747/\\$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/9315c344519dd559c2256bb50042bc5c/23349f49bc91ba52c225793400489747/$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf).
10. Проблеми підвищення інвестиційної привабливості України / М. А. Голованова, В. І. Мельникова, О. П. Мельникова, О. Г. Мельников // Бізнес Інформ: наук. журнал. – 2012. – №6. – С. 59–62.
11. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stat.lviv.ua/ukr/themes/06/theme_06.php?code.
12. Інвестиційна реформа. Концепція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/files/Invest_Reforma_UKR.pdf27.

1.8. Роль емоційного інтелекту у формуванні лідера

Будь-яка людина сповнена емоціями, без яких вона не може існувати, та які безперервно впливають на її дії у роботі та у повсякденному житті.

Емоції — це специфічна форма взаємодії людини з навколишнім світом, спрямована на пізнання цього світу та свого місця в ньому через самого себе у формі переживань. Ця специфічність виявляється в суттєвих якостях позитивного й негативного полюсів емоції, що означає

їх диференціацію. Емоції припускають тілесні зміни поширеного характеру — в диханні, пульсі, залозо-виділеннях тощо — і на ментальному рівні, стан збудження чи хвилювання, що позначається сильними почуттями, і зазвичай імпульсом щодо певної форми поведінки.

Здатність усвідомлювати сенс власних емоцій і використовувати отримані при цьому знання для управління собою і стосунками з іншими людьми є «емоційним інтелектом» (EQ). У психології поняття «емоційний інтелект» з'явилося відносно недавно, і з кожним днем інтерес до нього зростає. Проведенні вченими дослідження показали, що рівень особистих досягнень людини великою мірою визначається не показником інтелекту IQ, а емоційними здібностями. З цього можна сказати, що маючи високий рівень інтелекту («бути розумним») не гарантує його володареві успіху в кар'єрі або щастя в особистому житті. Не дивлячись на те що наша культура досі сконцентрована на отриманні академічних знань і абсолютно ігнорує емоційний інтелект (EQ), саме від нього залежить успіх кожного топ-менеджера у бізнесі. В цьому випадку IQ - це система пізнавальних здібностей (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, всі розумові знання і уміння). На відміну від IQ, рівень якого багато в чому визначений генами, рівень EQ залежить від зусиль самої людини. Розвиток емоційного інтелекту – складна робота, але саме вона підвищує особисту ефективність.

Протягом останніх 50 років зростання IQ супроводжувався ослабленням емоційних здібностей чи навичок, тобто людина гірше керує як самим собою, так і іншими. Якщо середній показник IQ підскочив на цілих 25 пунктів, то EQ підлітків і людей середнього віку помітно знизився. Розвиток методів управління надзвичайно відстає від технологічного прогресу, що ставить менеджерів у вкрай непросте становище. Вихід із цього становища – створення системи управління людьми в організаціях, яка б сприяла постійному їхньому розвитку, насамперед, у частині емоційного інтелекту. Завдяки емоційному інтелекту число конфліктів скорочуватиметься, люди, з якими ми спілкуємося, стануть більш схильними до співпраці.

Лідерство – це уміння надихати і вести за собою окремих людей і цілі групи.

Люди-лідери:

- 1.ясно висловлюють свої думки, надихаючи співробітників розділити колективну точку зору і місію;
2. в разі необхідності викликаються взяти на себе керівництво незалежно від займаної посади;
3. керують роботою інших, не знімаючи з них відповідальності;
4. переконують особистим прикладом.

Не викликає сумнівів той факт, що без емоційного інтелекту ефективне лідерство неможливе. Гоулман в своїй книзі наводить дані

досліджень Гарвардського університету, які просто приголомшують: успішність будь-якої діяльності лише на 33% визначається технічними навиками, знаннями і інтелектуальними здібностями (тобто IQ людини), а на 67% – емоційною компетентністю (EQ). Причому для керівників ці цифри розрізняються ще сильніше: тільки 15% успіху визначається IQ, а 85% – EQ. Гоулман стверджує, що на 50-70% створення клімату в організації залежить від дій однієї людини – лідера. При цьому тільки один окремо взятий організаційний клімат – емоційно забарвлене ставлення людей до роботи – здатний пояснити 20-30% відмінностей в продуктивності праці працівників. Саме емоційний стан керівника реально впливає на психологічний клімат в колективі і тим самим на ефективність роботи співробітників.

Сьогодні успішні люди беруть в союзники не тільки логіку, але і емоції, оскільки успіх людини, уміння будувати соціальні зв'язки і досягати поставлених цілей безпосередньо залежать від його емоційного інтелекту. «Емоційний розум» працює в десятки тисяч разів швидше, ніж неокортекс (області кора головного мозку, що відповідають за вищі нервові функції), і встигає обробити значно більше інформації.

В структурі емоційного інтелекту виокремлюють два аспекти – внутрішньоособистісний і міжособистісний. Перший характеризується такими компонентами, як самооцінка, усвідомлення власних почуттів, впевненість у собі, терпимість, самоконтроль, відповідальність, мотивація досягнень, оптимізм і гнучкість. Міжособистісний аспект включає емпатію, толерантність, комунікабельність, відкритість, діалогічність, антиципацію.

Виділяють 4 рівні емоційного інтелекту:

1-ий рівень – це рівень розуміння характеру власних емоцій, уміння визначити, яку емоцію, ми відчуваємо у даний момент, та її складові; усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, цінностей і мотивів.

Наділені самосвідомістю лідери володіють чудовою інтуїцією, а тому знають, куди тримають курс і чому. Вони прозорливі і проникливі, схильні обдумувати те, що відбувається, а не реагувати на ситуацію імпульсивно. Виходячи з емоційного стану, вони можуть проявити твердість і відхилити заманлива пропозиція, якщо воно суперечить принципам або довгостроковим планам.

2-ий рівень – здатність управляти власними емоціями, уміння визначити причину їх виникнення, правильно використовувати їх (визначати ступінь їх корисності). Це є елементом емоційного інтелекту, який рятує від впливу руйнівних емоцій, що надає ясність розуму, наділяє лідера енергією, оптимізмом, налаштовує на позитив.

3-ій рівень – усвідомлення емоцій інших людей, визначення емоційних станів за вербальними і невербальними ознаками. Така емоційна властивість дає можливість лідеру розпізнати колективні

цінності і пріоритети групи, орієнтуватися в подіях організаційної життя, створювати структури для вироблення рішень.

4-ий рівень – здатність управляти емоціями інших людей, цілеспрямована дія на їх емоції. Управління відносинами, можна визначити як дію для досягнення певної мети: спонукати людей в потрібному напрямку. Включає найбільш явні елементи лідерства: вміння переконувати, здатність приймати правильні рішення в ситуації кризи. Якщо лідери надходять згідно з власним баченням і цінностями, впевнені в собі, розуміє оточуючих, тоді навички управління відносинами викличуть у людей позитивний відгук.

Аналізуючи ці рівні можемо сказати, що емоційний інтелектом є самосвідомість, самоконтроль, соціальна чуйність та соціальний досвід або управління відносинами. Лідер з високим рівнем емоційного інтелекту здатний до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами та почуттями як власними, так і інших людей, що формуються протягом життя людини у спілкуванні та професійній діяльності протягом тривалого періоду часу.

Біологічні передумовами емоційного інтелекту є:

1.Рівень EI батьків — Чим вище рівень емоційного інтелекту в батьків і сімейний дохід, тим вищі показники емоційного інтелекту в їх дітей. Відповідно до теорії Д. Гоулмана, кар'єрні й матеріальні успіхи є, як правило, наслідком високого емоційного інтелекту.

2.Правопівкульний тип мислення — як відомо, права півкуля відповідає за творчість, уяву, за цілісне сприйняття (сприйняття образів) й інтуїцію (на противагу функціям й компетенціям лівої півкулі). Було доведено, що люди з розвиненою правою півкулею краще розпізнають емоції оточуючих за мовною інтонацією, оскільки правопівкульний тип мислення пов'язаний з невербальним інтелектом. Таким чином, домінування в особистості правої півкулі над лівою виступає як певна передумова підвищеної емоційної сприйнятливості, що характеризує успішність адаптації емоційного стану індивідуума до зовнішніх умов [1].

3.Властивості темпераменту — розумова активність екстравертів більше спрямована на зовнішній світ, ніж на самих себе, а це означає, що вони найбільш здатні до формування адекватної емоційної відповіді на дії й почуття інших людей.

Емоційні лідери, виходячи з власних цінностей, здатні намалювати підлеглим привабливий і правдивий образ майбутнього, запалити і повести їх за собою. Завдяки емоційним лідерам діяльність команди знаходить сенс, а у членів команди підвищується мотивація. Розділене відчуття спільної місії допомагає емоційним лідерам проявляти твердість у керівництві підлеглими.

Лідер зобов'язаний направляти колективні емоції в потрібне русло, створювати атмосферу дружелюбності і вміло боротися з

негативними настроями. Ключ до розвитку емоційного лідерства - у розвитку емоційного інтелекту.

Засновники теорії емоційного лідерства Д. Гоулман, Р. Бояціс і Е. Маккі свою однойменну програмну працю розпочинають з констатації значення емоційного впливу лідерів на своїх послідовників. «Великі лідери – надихають нас. Вони запалюють нас, пробуджуючи наші кращі почуття». Коли ми намагаємося пояснити, чому ці люди настільки ефективні, то починаємо говорити про стратегії, прозорливість чи великі ідеї. Проте все це має насправді куди більш стародавню першооснову: геніальне лідерство зачіпає наші емоції [2, с. 19].

Для українського суспільства характерною є ситуація, коли управлінська еліта, не маючи достатньої управлінської компетентності, не володіючи лідерськими здібностями та моральними якостями, відчувши переваги привілейованого становища без зворотного зв'язку, щонайменше перетворюється на обмежену групу бюрократів та політичних демагогів. «Така еліта, - як пише Г.К.Ашин, - піклуючись переважно про свої корпоративні інтереси, дедалі більше «загниває», відриваючись від народу, стає ізольованою системою» [3, с. 91].

Однією із проблем, що існує у сфері державного управління, є відсутність у представників сучасної управлінської еліти якісних ознак управлінця.

Справжні лідери, здатні створити позитивну емоційну атмосферу в колективі, стимулюють його членів до творчості, самовіддачі, зміцнюють їх віру у власних можливостях, ентузіазмі, зрештою, сприяють зростанню продуктивності праці й ефективності організації. Таких лідерів автори називають резонансними. «Одна з ознак резонансного лідерства – наявність прихильників, які тягнуться за лідером, розділяють його завзяття й енергію» [2, с. 36]. На думку вчених, «ширий емоційний відзвон не виникає у відповідь на хороший настрій лідерів чи їх уміння говорити вчасно потрібні слова – він з'являється на світ завдяки цілому набору узгоджених дій, якими користується керівник. Ці дії утворюють своєрідні стилі лідерства».

Феномен резонансного лідерства фактично дає ключ до розв'язання проблеми відсутності у сучасної управлінської еліти якісних ознак лідера-управлінця.

Розглянемо стилі емоційного лідерства. До них автори теорії відносять:

1. ідеалістичний (лідер досягає емоційного резонансу, надихаючи людей, малюючи їм захоплюючий образ майбутнього; стиль позитивно впливає на клімат в організації, його доцільно застосовувати тоді, коли зміна ситуації вимагає створення нового образу майбутнього, або необхідно визначити ясний напрямок руху);

2. навчальний (емоційний резонанс стає наслідком того, що лідер пов'язує бажання людей з цілями організації; це досить позитивно

впливає на клімат в організації; стиль доцільно застосовувати, щоб допомогти співробітникові поліпшити продуктивність за рахунок розвитку перспективних здібностей);

3.товариський (емоційний резонанс досягається завдяки створенню лідером гармонії через зближення людей; здійснює позитивний вплив на організаційний клімат; стиль доцільно використовувати, щоб «залікувати» розлад у колективі, мотивувати співробітників у нелегкі часи чи зміцнити міжособистісні стосунки);

4.демократичний (емоційний резонанс стає наслідком того, що лідер оцінює внесок співробітників у роботу і за допомогою активного їх включення в процес управління, досягає відданості; стиль позитивно впливає на клімат в організації; його доцільно використовувати, щоб досягти підтримки, однотайності, отримати від співробітників пропозиції щодо розвитку справи);

5. амбіційний (емоційного резонансу досягає лідер, який прагне досягти складних цілей і вирішити найбільш цікаві завдання; часто вкрай негативно впливає на клімат в організації; його доцільно застосовувати лише тоді, коли необхідно отримати відмінні результати від команди кваліфікованих співробітників з високою мотивацією);

6. авторитарний (емоційний резонанс базується на основі того, що лідер розсіює страхи, вказуючи чіткий напрямок руху в непередбачуваних ситуаціях; стиль вкрай негативно впливає на організаційний клімат, тому його варто застосовувати лише у кризових ситуаціях, коли необхідна повна реорганізація організації або при управлінні складними співробітниками [2, с. 60–70].

Останні два стилі називаються дисонансними, часте їхнє застосування може негативно відбитися у робочому колективі.

Чимало людей вірять у міф, що ефективні лідери належать до одного з двох типів — вони або «добрі та м'які», або «суворі та директивні». Практика ж свідчить, що найкращих результатів досягають ті лідери, яким вдається поєднати «м'який» та «авторитарний» стилі управління. Інакше кажучи, це лідери з високим рівнем емоційного інтелекту.

«Якщо лідер знає, коли обставини такі, що не обійтися без сильної руки, а коли потрібно послабити обійми, ця майстерна суворість може бути тонізуючою. Проте якщо єдиним інструментом в арсеналі лідера є бензопилка, він залишить від організації одну лише тирсу» [2, с. 94].

Важливими для використання у практичній діяльності є праці Г.В.Щокіна[4], Л.Е.Орбан-Лембрик [5], В.С.Савельєвої [6] та ін. Якщо керівник своїм управлінським кредо обирає орієнтацію на розвиток підлеглих як особистостей та професіоналів, то головні мотиви такої співпраці повинні закладатися з перших днів прийому на роботу. Саме доброзичливе ставлення до підлеглого у хвилюючий для нього період адаптації до нових умов праці, стимулює народження резонансу, що

матиме позитивний відгук у старанній праці та сумлінному виконанні підлеглим своїх посадових обов'язків.

Однак бути резонансним лідером важко, оскільки потрібно весь час бути у важкому напруженні, зберігати бадьорість і вплив на людей, незважаючи ні на які труднощі. Постійно витрачаючи душевні й фізичні сили й надто мало отримуючи натомість, лідер може стати заручником синдрому жертви і впасти в неспокій, розгубленість і відчай. Таким чином, навіть у резонансного лідера може автоматично виникнути дисонанс, який згодом негативно впливає на всю організацію.

«Дисонансні лідери, – наголошують Р. Бояціс та Е. Маккі, – незалежно від того, чи були вони раніше здатні викликати резонанс, – завжди вносять у колектив розлад. Знаходячись у владі некерованих емоцій, вони діють неврівноважено, спонтанно й нерозсудливо, не виправдано сильно тиснуть на підлеглих. Вони сіють розчарування, страх і ворожнечу й при цьому часто навіть самі не підозрюють, яку шкоду завдають своїй організації» [7, с. 18 –19].

Дисонанс уповільнює процес діяльності, згубно впливає на загальний стан справ та призводить до механічного виконання підлеглими своїх обов'язків. Сутність цієї біологічної дисгармонії приводить людей до почуття зневіри, викликає емоційне спустошення або відсторонення. Подібні лідери передають оточуючим людям власні - часто агресивні - емоції, не цікавлячись почуттями інших. Доречним підтвердженням цих фактів є припущення Н.Р.Нижник та Л.А.Пашко стосовно появи серед управлінців так званих «термінаторів», яких ми ототожнюємо з дисонансними лідерами. Їх негативний вплив породжує стан внутрішньої мотиваційної кризи державних службовців, відчуття та почуття внутрішньої резигнації [8, с. 59-62].

Основною причиною, через яку лідери так часто приходять до дисонансу, учені вважають «управлінський стрес». На їх думку, «цей особливий вид стресу в наші дні став, на жаль, невід'ємною частиною ролі лідера. Адже керівникам організацій доводиться приймати відповідальні рішення в ситуації невизначеності. Обмін інформацією постійно ускладнюється. Часто доводиться діяти, не маючи однозначних посадових інструкцій. Додайте до цього відчуженість, яка зазвичай є супутником високого статусу, й ви отримаєте формулу управлінського стресу» [7, с. 19].

Щоб завжди залишатись резонансним лідером потрібно не піддаватися стресовим ситуаціям, потрібно придушувати у собі дисонанс. Однією з методик підтримки лідерського потенціалу є розуміння самого себе та потреб інших людей, правильно оцінювати життєву ситуацію, у якій ви опинилися; потрібно завжди споглядати на життя з позитивної точки зору, світ чудовий, з будь-якої ситуації є вихід, все вийде добре; розуміння відносин, почуттів, психічних станів людей, в формі співпереживання, готовність виявити співучасть.

Активність свідомості, оптимізм і емпатія дозволяють керівникам протистояти руйнівному впливу управлінського стресу й підтримувати високий лідерський потенціал. Таким чином, вони стають запорукою гармонійних відносин в колективі й ефективного менеджменту» [7, с. 21].

Думки психологів з приводу можливості розвитку емоційного інтелекту розділилися. Одні фахівці (включаючи Дж.Мейєра) дотримуються позиції, що EQ — це відносно стійка здатність, і «виростити» його неможливо. Але навчання допоможе підвищити емоційну компетентність. Інші вчені (зокрема, Деніель Гоулман) вважають, що емоційний інтелект можна розвивати. Як аргумент вони наводять той факт, що нервові шляхи мозку розвиваються аж до середини життя людини.

Розвиток емоційного інтелекту являє собою розвиток самосвідомості, навичок усвідомлення своїх і чужих емоцій, вміння керувати своїми і чужими емоціями і ефективно взаємодіяти з людьми.

Які найбільш типові помилки роблять лідери? Найбільш розповсюдженою помилкою сучасних лідерів є нестача емпатії – тобто правильної реакції на емоції людей, якими ви намагаєтесь керувати. Мистецтво лідерства вимагає від людини бути надзвичайно чутливою до емоцій інших людей, які її оточують. Навіть за наявності формальної влади, лідер може провалитися, якщо він не навчиться розуміти емоції людей і правильно реагувати.

Інша доволі розповсюджена помилка лідерів – це постійне прагнення «загасити» чи точніше кажучи – проігнорувати – свій власний стрес. Це та причина, через яку багато лідерів з часом усе більше відмежовуються від свого оточення. І якщо лідери будуть продовжувати ігнорувати цей стрес, вони дуже швидко втрачатимуть здатність приймати адекватні рішення.

Резонансне лідерство - це головне підґрунтя, на якому вибудовується сучасний механізм формування управлінської еліти в Україні. Науковці стверджують, що складовими механізму формування еліти, безперечно, є лідерство у певній сфері діяльності, яке не здатне існувати без притаманних управлінцеві професіоналізму у виконанні своєї роботи, матеріального і духовного становища у суспільстві, формального підтвердження освіченості (диплому), впливового положення у певній сфері людської діяльності. Додатковими складовими механізму формування сучасного представника управлінської еліти є індивідуальні здібності, таланти, обдарованість, високий рівень емоційного інтелекту, схильність до емпатії, здатність виробляти, приймати та реалізовувати відповідальні рішення, формування зазначеного статусу на основі обдарованості й високих досягнень.

Завдання лідера полягає в тому, щоб забезпечити резонанс усіх чинників, які впливають на ефективність організації. Цим вимогам, на думку М. Кете де Вріс, відповідає запропонована ним двофакторна модель лідерства, яка включає харизматичну й архітектурну базові ролі лідера.

Особливе значення він надає харизмі, тому містичному «дарові», який «дається прямо від бога, якості, притаманній лише пророкам (як вважалося раніше). Харизматичні риси лідерства збивають людей з ніг; вони становлять основу впливу справжніх лідерів» [9, с. 253–254].

Харизма - це влада, побудована не на логіці, не на давній традиції, а на силі особистих якостей людини, її привабливості. У цьому випадку якості керівника настільки привабливі для виконавця, що він хоче брати з нього приклад. Для здійснення такої влади керівник має бути харизматичною особою

Харизматичне лідерство – це лідерство, побудоване на енергетиці, чарівності, умінні надихати, вести за собою. В більшості випадків формальний лідер, який володіє харизмою, одночасно є і неформальним: він користується пошаною і симпатією колег не тільки як керівник, але і як людина. Його особа є сильним мотиваційним чинником для підлеглих. Харизматичний лідер легко об'єднує людей і створює відмінні команди. Як правило, його підлеглі демонструють високий рівень лояльності і прихильності. Харизматичні люди постійно не задоволені поточним становищем. Істинно харизматичні люди ніколи не сприймають існуючу ситуацію як догму, вони завжди запитують: чи можемо зробити це краще? Задаючи такі питання, вони посилюють почуття дискомфорту в оточуючих і змушують їх думати. Але харизматичні лідери на цьому не зупиняються: вони пропонують реальні варіанти. Скарги можуть вести людей недовго; перш ніж скарги приведуть до дії, необхідна надія на нове. Запропоновані харизматичними лідерами рішення, як правило, відповідають вимогам часу, тому що вони уміють чекати на нього. Вони вміло драматизують свої ризиковані дії й знають, як збільшити дозу адреналіну.

Лідери уміють створювати яскраві образи, які змушують людей діяти; вони хороші оповідники; вони можуть дещо пояснити з допомогою церемоній, символів, декорацій. Крім того, вони прекрасно володіють мовою, вміють використовувати посмішку, метафори й іронію» [9, с. 255].

Будь-який керівник великої сучасної компанії також не може обійтися без харизми. В усіх на слуху, до прикладу, такі імена, як Стів Джобс і Білл Гейтс. Ці люди створили свої корпорації і добилися мільярдних прибутків завдяки видатним особистим якостям. Таким чином, харизма – володіння винятковими якостями, які виділяють з натовпу, усвідомлені і допомагають завоювати послідовників.

Харизматичне лідерство

Індикатори поведінки	Очікування
1.звичайний екстраверт, енергійний, активний; 2.захоплює своїм прикладом майже завжди в центрі уваги; 3.заввичай є і неформальним лідером; 4.любить спілкуватися з людьми; 5.як правило, має хороше відчуття гумору; 7.дистанція в спілкуванні коротка або середня.	1.лідера сприймають як вождя; 2.від нього чекають людського спілкування, з ним хочуть дружити і проводити час поза роботою; 3.чекають уміння надихати, підтримувати; 4.лідер часто сприймається як «командир попереду на баскому коні»; 5.чекають індивідуального підходу; 6.ті, для кого найбільш важливе професійне зростання, чекають наставництва і уміння аналізувати.

Розрізняють два варіанти харизматичного лідерства: лідера з м'якою харизмою та із жосткою харизмою.

Лідера з м'якою харизмою люблять, поважають, але не бояться. Він, швидше, схильний мотивувати і переконувати, ніж залякувати і карати. Як правило, з ним радяться в складних ситуаціях, обговорюють свої помилки і промахи, до нього частіше звертаються за підтримкою. Проте м'який харизматичний стиль може мати такі мінуси, як зниження субординації більше, ніж це можливо, ослаблення дисципліни, деякі елементи вседозволеності.

Лідери із жосткою харизмою – це «чарівна і страшна сила». Така людина, безумовно, притягує до себе, іноді навіть зачаровує, але при цьому вселяє певний страх підлеглим. Плюси і мінуси такого стилю лідерства діаметрально протилежні попередньому варіанту.

Розглядаючи модель М. Кете де Вріса можна виділити три основних функціональних компоненти харизматичної ролі лідера.

Перша з них – це створення образу майбутнього, який, на думку вченого, проходить кілька етапів: «надання дорожньої карти майбутнього напрямку, створення піднесення навколо цього напрямку, створення порядку з хаосу, зміцнення довіри й упевненості в керівництві й установлення критеріїв успіху.

За допомогою образу майбутнього лідери дають компанії сенс, виховують зв'язок між собою й іншими членами компанії, створюють групову єдність і закладають основи для колективної уяви, яка об'єднує людей і допомагає їм мріяти» [9, с. 260]. Проте передбачення, створення бойового настрою на досягнення визначених цілей неможливі без створення й підтримання корпоративної культури організації. Тобто харизматична поведінка лідера має відобразити архітиповий зміст

колективної підсвідомості й навпаки. На думку М. Кете де Вріс, саме харизматичні лідери найбільш здатні до її формування й поширення серед членів колективу. «Лідери схожі на верховних жерців культури своєї компанії» [9, с. 262].

Реалізувати бачення харизматичного лідера допомагає ще одна його компонента – уміле делегування повноважень: «керівник спочатку повинен залучити значну частину співробітників до процесу передбачення, щоб вони отримали свою частку майбутнього, потім він повинен розподілити повноваження, щоб щось у компанії змінилось. Усі співробітники, які б місця в ієрархії вони не займали, повинні відчувати, що від них щось залежить» [9, с. 266].

Третім компонентом харизматичної ролі лідера М. Кете де Вріс вважає його вміння надихати й організовувати на позитивні дії. Завдяки умінню лідера керувати групою енергетикою, він спрямовує агресивну енергію за межі організації, акумулюючи енергію позитивних емоцій на досягненні визначених ним цілей. І тут харизматичні лідери виступають не лише як мрійники, а ще й виконавці своїх мрій, які розділяються співробітниками. «Справжні лідери – звичайні люди з незвичайною рішучістю» [9, с. 270].

Архітектурна роль лідера, пов'язана із структурою компанії і системами контролю й заохочення. При цьому дослідник підкреслює, що «архітектурна роль – значно більше ніж просто менеджмент. Це реалізація лідером тієї структури й тих правил, які забезпечують йому функції провидця, натхненника, притаманні харизматичному лідеру. Справжні лідери не можуть існувати без якої-небудь із цих ролей. Жодної з них за відсутності іншої не буде достатньо. «Якщо вони можуть однаково добре виконувати обидві ролі, велика вірогідність того, що їх компанія стане переможцем» [9, с. 270].

Таблиця 2

Архітектурне лідерство

Індикатори поведінки	Очікування
1.лідер може бути як екстравертом, так і інтровертом	1.від лідера чекають поради, допомоги, аналізу, іноді рецептів і панацеї
2.аналітичний	2.працівники, для яких важливе професійне зростання, чекають допомоги в професійному розвитку
3.глибоко вникає в суть питання	3.чекають уміння вирішити будь-яку проблему, дати пораду в будь-якій ситуації
4.прагне використовувати науково обгрунтовані підходи	4.часто вважають непогрішимим, не здатним помилятися
5.здатний до наставництва і навчання підлеглих	5.іноді хочеться, щоб лідер приділяв більше уваги підлеглим
6.постійно підвищує кваліфікацію сам і чекає цього від інших	
7.не дуже схильний до публічних виступів	
8.завичай не прагне виділитися і	

<p>не проявляє яскравої харизматичності</p> <p>9.не особливо схильний до дружніх, особистих взаємин з підлеглими, дистанція спілкування середня або велика</p>	
--	--

Архітектурне лідерство засноване, в першу чергу, на знаннях, коли керівником стає кращий фахівець - аналітик, експерт, здатний вирішити практично будь-яку складну проблему. Експерт в даному випадку - це не професіонал, який не вміє керувати, а хороший фахівець у своїй справі і одночасно адміністратор, який може допомогти вирішити будь-яку проблему.

Звичайно, можливий і ідеальний варіант - коли керівник в однаковій мірі може відповідати обом моделям, чергуючи їх залежно від обставин. Проте в реальності таке можливо не завжди. Тому бажано визначити пріоритети, які можуть залежати від специфіки діяльності/функціоналу, етапу життєвого циклу організації або корпоративної культури. Є три можливі варіанти:

Харизматична модель потрібна в тих сферах діяльності, для яких комунікативна компетентність, вміння привертати людей, впливати, створювати позитивну атмосферу навколо себе і тому подібне найбільш значущі. До цієї області можна однозначно віднести продажі, комерційну діяльність, роботу з клієнтами, рекламу, в значній мірі – маркетинг, деякі види офісних робіт.

Архітектурна модель краще працює там, де професіоналізм не припускає високого рівня емоційної компетентності, успіх визначається, швидше, специфічними навичками і знаннями, ніж умінням взаємодіяти з іншими людьми. До таких сфер можна віднести велику частину робіт, пов'язаних з фінансами, бухгалтерією, інформаційними технологіями.

Оптимальний варіант - поєднання двох моделей лідерства, уміння чергувати їх залежно від обставин, типу завдання і типу співробітника. Наприклад, при вирішенні професійно складних завдань, що вимагають системного, складного аналізу, потрібна архітектурна модель лідерства. Вона ж потрібна і при взаємодії з підлеглими, для яких головне - професійна складова їх роботи і набагато менше значення мають взаємостосунки з людьми, особові чинники. Якщо ж завдання вимагає прориву, натхнення, серйозного емоційного заряду, то в цьому випадку більше користі принесе харизматична модель. Ця ж модель буде затребувана і при контакті із співробітниками емоційного типу, для яких важливі відносини в колективі взагалі і з керівником зокрема.

Отже, емоційний інтелект є головною складовою у досягненні максимального відчуття щастя та успішної самореалізації. EQ є незамінним чинником, що активізує і підносить нашу розумову

вправність; тобто, коли людина визнає свої почуття і керується ними в конструктивний спосіб, то це збільшує інтелектуальні сили особистості. Підвищити рівень свого емоційного інтелекту цілком можливо, проте не за допомогою традиційних програм навчання, спрямованих на ту частину мозку, яка керує нашими раціональними ідеями. Тривала практика, зворотний зв'язок від колег, а також і особистий ентузіазм стосовно досягнутих змін у собі є істотними у справі успішної самореалізації.

1. Емоційний інтелект [Електронний ресурс] // Вікіпедія — вільна енциклопедія. 20 липня 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Емоційний_інтелект

2. Гоулман Д. Емоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта : [пер. с англ.] / Дэниел Гоулман, Ричард Бояцис, Энни Макки. – 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 301 с.

3. Ашин Г.К., Охотский Е.Н. Курс элитологии. - М.: ЗАО «Спортакадемпресс», 1999. - 345 с.

4. Щекин Г.В. Визуальная психодиагностика и её методы: Учеб.-метод. пособие // Методы визуальной психодиагностики. - К.: ВЗУУП, 1992. - Ч. II. - 111 с.

5. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: Навч. посіб. - Івано-Франківськ: Плай, 2001. - 695 с.

6. Савельева В.С. Психологія управління: Навч. посіб. - К.: ВД «Професіонал», 2005. - 320 с.

7. Бояцис Р. Резонансное лидерство: Самоусовершенствование и построение плодотворных взаимоотношений с людьми на основе активного сознания, оптимизации и эмпатии : [пер.с англ.] / Ричард Бояцис, Энни Макки. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 300 с.

8. Пашко Л. Людські ресурси у сфері державного управління: теоретико-методологічні засади оцінювання: Монографія. - К.: Вид-во НАДУ, 2005.- 236с.

9. Кете де Врис М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта : [пер. с англ.]/ М. Кете де Врис. – Альпина : Бизнес Букс, 2004. – 311 с.

1.9. Функціональні стратегії розвитку трудових ресурсів підприємств

Зважаючи на актуальність євроінтеграційних процесів для нашої держави, існують прописані вимоги, згідно яких має відбуватись розвиток вітчизняних підприємств, що впливатиме на їх конкурентоспроможність. Основним завданням, яке є актуальним для машинобудівних підприємств Львівщини, спрямування зусиль на опрацювання стратегій розвитку персоналу. Щоб такі виявити, необхідно встановити вузькі місця виробничо-господарської діяльності. Зважаючи на вагомість розвитку персоналу, як однієї із важливих складових успіху підприємства, у попередніх дослідженнях нами було встановлено, що непорозуміння та факт розриву інтересів між його учасниками найчастіше відбувається між внутрішніми стейкхолдерами,

а саме між працедавцем та працівником. Саме тому, досліджуючи ефективність виробничо-господарської діяльності через управління трудовими ресурсами, було охарактеризовано відносини «підприємець – працівник». Врахування особливостей стосунків між зазначеними зацікавленими групами, дозволить вибудувати функціональні механізми розвитку трудових ресурсів.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні основних факторів, які впливають на розрив інтересів внутрішніх стейкхолдерів для окремого досліджуваного підприємства, впливаючи на які, можна регулювати подальший напрям діяльності підприємства. Відповідно, запропонувати дієві функціональні стратегії, що сприятимуть розвитку підприємства в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій по темі показав, що питання розвитку підприємств машинобудування, залишається актуальним. Дослідники вважають, що саме даний вид діяльності, даний сектор економіки є ключовим, адже великі підприємства задовольняють, насамперед, потреби держави. Комарницький І.Ф. та Галушка З.І. стверджують, що нині загострюється увага на питанні соціалізації підприємств, перетворенні даного принципу на інструмент за допомогою якого легше управляти підприємством [2]. Вагомими стратегіями розвитку тепер є корпоративна культура, яка є інструментом ефективного менеджменту [7].

Досліджуючи загальну тенденцію розвитку машинобудівних підприємств Львівщини, було виявлено, що основні розбіжності, названі нами як «розрив інтересів стейкхолдерів», найбільше проявляються через низку факторів, про які піде мова далі.

Підприємство, як самостійна та самодостатня структура, розвивається індивідуально, і його фінансово-економічне становище не в останню чергу залежить від ефективної управлінської діяльності. Нами було досліджено ряд факторів, що здатні впливати на відносини між керівництвом та працівником, а саме: корпоративна культура, наявність та кількість страйків на підприємстві, адміністративні витрати на розвиток персоналу, витрати на навчання персоналу, продуктивність праці, а також рівень плинності кадрів. Такі вузькі місця, здатні вплинути на діяльність підприємства, а якщо ми говоримо про відносини між працедавцем та працівником, то і вплинути на їх подальшу співпрацю. Негативний прояв зазначених вище показників, може привести до розриву інтересів між ними та створити конфліктне середовище.

За допомогою побудови кореляційно-регресійної моделі було встановлено, що такі фактори, як продуктивність праці та рівень корпоративної культури здатні вплинути на розрив інтересів для більшості підприємств Львівщини. Тому, зважаючи на вагомість цих

показників, будемо функціональні стратегії, які регулюватимуть трудові відносини на підприємстві (рис 1).

Запропонована модель є загальною. Якщо брати до уваги рівень розвитку, економічне становище, орієнтований сегмент ринку, рівень монополізації підприємств, то кожен матиме перелік факторів, які більшою мірою впливатимуть на його основну діяльність, відповідно підприємство розроблятиме важелі впливу на окремі з них.

Рис. 1. Функціональні стратегія розвитку підприємства
*Примітка: авторська розробка

Стратегія фокусування є однією з ключових у матриці, вона означає стратегію конкуренції, але у вузькій сфері (в управлінні продуктивністю праці та в управлінні корпоративною культурою), що є вагомими для досліджуваних машинобудівних підприємств. Такі показники, при ефективному їх розвитку, здатні підвищити конкурентоспроможність підприємства та сприяти економічному зростанню.

Фокусування на корпоративній культурі виражається через соціальний аспект, під яким слід розуміти сукупність певних суспільних відносин між людьми в середині підприємства, які наділені особливими рисами, притаманними для конкретного підприємства та відображають стиль організації суб'єкта господарювання, його поведінку, місію та стратегію розвитку. Ці риси та особливості відносин інтегровані колективом підприємства чи окремими індивідуумами у визначених умовах і є об'єктом спільної діяльності. Соціальний аспект домінує усюди де задіяна людина. І, згідно нашої матриці, домінування корпоративної культури вказує на персоналізацію працівника та вагомість його професійно-трудова залученості у діяльності підприємства. Сформована позитивна корпоративна культура здатна

підвищити рівень лояльності працівників до підприємства, поважати його традиції, дотримуватись усіх писаних та неписаних норм, навіть, якщо вони неприйнятні для працівника, як людини. Завдання корпоративної культури є соціалізація працівників, їх розвиток, професійне навчання та підвищення їх кваліфікації, щоб працівники ідентифікували себе із організацією в якій працюють і вважали, що їх розвиток напряду впливає (чи залежить) на розвиток усєї компанії. Звичайно, що високий рівень корпоративної культури впливає на престиж та конкурентоздатність суб'єкта господарювання.

Розвиток продуктивності праці відбувається, коли на підприємстві порівняно висока корпоративна культура, коли зростає вартість трудових ресурсів, такий процес трудомісткий. Правда, не завжди існує пряма залежність між продуктивністю праці та коштами витраченими на розвиток персоналу, для цього апарат управління повинен враховувати додаткові важелі впливу на мотивацію працівників до праці: проводити моніторинг задоволеності працівника своїм поточним положенням, обирати на підвищення кваліфікації найлояльніших працівників, чітко визначати ключових суб'єктів, які здатні вплинути на продуктивність праці (інженери технологічних процесів, розробники, конструктори, менеджери з логістики, кадри що працюють в сфері ЗЕД, оператори поставок та відвантажень як сировини так і готової продукції і т.д.). Тобто, продуктивність праці визначається ефективністю використання трудових ресурсів.

Продуктивність праці - фактор конкурентоспроможності підприємства, виражається через економічну складову, оскільки відображає якість та кількість виконаної праці у її вартісному вираженні. Якщо збільшується обсяг основної господарської діяльності, при цьому витрати на ресурси та сировину – незмінні, можемо говорити про зростання продуктивності.

Відомі загальні тенденції після впровадження та розвитку продуктивності праці, що виражаються через економічний аспект:

- збільшення обсягів виробництва;
- заміна робочої сили машинною, що є джерелом економії часу;
- зменшення витрат на оплату праці, а це у свою чергу веде до збільшення рентабельності;
- розвиток та ефективність використання затрат минулого досвіду та праці [1].

Дамо коротку характеристику продуктивності праці згідно досліджень низки науковців. Так, Музиченко С.А. [3] вважає, що це кількість виготовленої продукції за одиницю часу за рахунок затрат конкретної праці. Сінк С. – відношення кількості продукції виробленої системою за певний період часу, до кількості ресурсів, спожитих для створення чи вироблення цієї продукції за певний період [5]. Сологут О. характеризує її як те, що якість робочої сили та соціальна активність

працівника – основні фактори досягнення продуктивності підприємством. Вудвуд В. В. та Рибачук І.І. називають продуктивність праці показником ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції (робіт, послуг) та кількості праці затраченої на її виробництво.

Низка факторів та чинників є шляхами до збільшення продуктивності праці, основними з яких є:

- соціально-економічні (якість використання робочої сили, політичний устрій, макроекономічне становище у суспільстві, розвиток НТП, освітній та кваліфікаційний рівні населення, рівень добробуту та інфляції);

- матеріально-технічні (якість засобів виробництва);

- організаційно-економічні (поєднання якості робочої сили та і засобів виробництва);

- внутрішньо-виробничі (на рівні підприємства: якість сировини, наявність обладнання, умови праці, рівень оргструктури, система адміністрування);

- галузеві і міжгалузеві (кооперативні зв'язки, суміжність виробничих галузей, спеціалізація галузі, її ЖЦ, рівень виробництва, кон'юнктура ринку споживання, грошові надходження населення);

- регіональні та загальнодержавні (інвестування у проекти, створення нових робочих місць).

Впливати на ці фактори підприємству важко, але їх враховувати слід при формуванні програм розвитку.

Економічне зростання підприємства визначається продуктивністю праці його колективу. При цьому, паралельно із НТП, який має місце на підприємстві. На ефективний розвиток підприємства вказує кількість виготовленої продукції (за одиницю часу). Екстенсивність виробництва продукції пов'язують із незмінністю продуктивності праці при збільшенні додаткових засобів. Інтенсивне виробництво відбувається за налагодженості корпоративної культури, що призводить до раціонального використання ресурсів. На практиці застосовуються у поєднанні два види зростання.

Фокусування на продуктивності праці вказує на вагомість даного фактору, який у свою чергу впливає на «використання робочої сили, що в кінцевому результаті покаже витрати та результат трудової діяльності» (Грішнова О.А.). Наслідком такого фокусування є довгострокове економічне зростання; конкурентоспроможність продукції чи підприємства яке таку продукцію виготовляє; розвиток потужностей, методів та засобів виробництва; розвиток та удосконалення професійних навичок працівників; постійне удосконалення та напрацювання у сфері управління кадрами, а також розроблення чіткої стратегії стимулів, які покликані підвищити продуктивність праці; формування нових ефективних методів

виробництва та управління за рахунок розвитку інформатизації та автоматизації виробництва, удосконалення бізнес-процесів та системи менеджменту.

Продуктивність праці є показником, що узагальнює ефективність використання робочої сили; зусилля та методи проведені на рівні корпоративної культури та характеризується як співвідношення вкладених ресурсів, зусиль до результату пов'язаного із продуктивністю праці.

Продуктивність праці – поняття, яке характеризує як управлінців, менеджерів (вищу ланку керівництва), діяльність яких покликана впливати на кінцевий продукт, шляхом розроблення програм, методів, проектів, стимулів, активної участі у корпоративному житті підприємства.

Широким охопленням займає стратегія соціалізації бізнес-процесів. Саме поняття «соціалізація» є ширшим і включає в себе економічний аспект, який є важливим при дослідженні рівня розвитку підприємства. Соціалізація включає в себе НТР, який викликаний зростаючим попитом на конкретні процеси та результати виробництва. Соціальна відповідальність вважається вагомим внеском підприємства перед його суспільством [2], для прикладу такими кроками соціалізації є стандарти праці, захист прав людини, споживача, боротьба з корупцією, управління якістю продукції, згідно визнаних міжнародних стандартів, захист навколишнього середовища (відповідні норми встановлені для підприємств). Так, для прикладу, в Японії розроблено «Хартію чемної корпоративної поведінки», де зазначається про соціальну відповідальність вищого керівництва за своїх працівників [2].

Впровадження соціалізації бізнес-процесів може допомогти підприємству підвищити ефективність виробничо-господарської діяльності, оскільки це вплине на ставлення суб'єктом господарювання до норм санітарно-екологічних стандартів. Також, позитивно впливатиме на продуктивність праці працівників, їх мотивацію, оскільки, турбота про працівників у матеріальному та психологічному вираженні формує сприятливий соціально-психологічний клімат. Таким чином формується загальна репутація підприємства, підвищується його ділова активність, що є ознакою розвитку та фактором виходу на нові ринки, забезпечує стабільну конкурентоспроможність [4].

Реструктуризація бізнес-процесів на підприємстві – це один із способів перетворення підприємства, який радикально змінює усі його структури: власників, активи, пасиви, виробничі процеси, навіть, оргструктуру. До цього методу підприємство прибігає в таких випадках:

- якщо тенденція розвитку підприємства стрімка та зростаюча завдяки унікальним конкурентним перевагам;
- якщо підприємство на поточній стадії підприємству нічого не загрожує, але прогнози на майбутнє передбачають зміни у гіршу

сторону (дана стратегія доцільна, щоб зберегти конкуруючі позиції);

- якщо підприємство знаходиться у стані занепаду та кризи.

Реструктуризація може також стосуватися аспектів продуктивності праці та поточного стану корпоративної культури.

Згідно опрацьованої статистичної та фінансової звітностей, представлено основні незалежні змінні, які впливають на розрив інтересів на окремих досліджуваних машинобудівних підприємствах Львівщини.

Таблиця 1

Коефіцієнти, що впливають на розрив інтересів стейкхолдерів на підприємствах машинобудування

Вагомість досліджуваної незалежної змінної	Підприємства Львівщини				
	П1	П2	П3	П4	П5
X1(наявність страйків та їхня кількість)	60,5%	9,8%	94,8%	49,5%	52,4%
X2(коефіцієнт плинності кадрів)	24,8%	7,9%	1,05%	43,7%	46%
X3(витрати на навчання та підвищення кваліфікації)	50,1%	85,8%	3,5%	83%	88,4%
X4 (рівень корпоративної культури)	52,3%	10,8%	1,7%	93,2%	96,3%
X5(адміністративні витрати)	90,4%	63,3%	7,5%	66,2%	67,3%
X6 (продуктивність праці)	74,7%	12,3%	3,5%	95,6%	91,1%

**Примітка: наведено на основі опрацьованої інформації з джерела [6,8] та проведених експертних опитувань та інтерв'ю незалежних експертів в галузі машинобудування*

Таким чином, бачимо, що найвагоміший вплив на розрив інтересів чинять: наявність страйків, витрати на навчання та підвищення кваліфікації та коефіцієнт продуктивності праці. Кінцевий варіант моделі дослідження для окремих підприємств матиме вигляд (фрагмент обрахунків кореляційно-регресійного аналізу):

$$П1: y = 1.18 + 0.13 \cdot x_1 - 8.07 \cdot x_2 - 0.3005 \cdot x_3 + 0.14 \cdot x_4 - 0.55 \cdot x_5 - 0.09 \cdot x_6$$

$$П2: y = -0.28 - 0.54 \cdot x_1 - 0.973 \cdot x_2 - 0.13 \cdot x_3 - 0.75 \cdot x_4 + 0.22 \cdot x_5 + 0.82 \cdot x_6$$

$$П3: y = -5.018 + 0.33 \cdot x_1 - 24.13 \cdot x_2 + 4.39 \cdot x_3 - 2.06 \cdot x_4 + 0.697 \cdot x_5 - 0.71 \cdot x_6$$

$$П4: y = -0.54 - 0.109 \cdot x_1 - 11.47 \cdot x_2 - 0.22 \cdot x_3 + 0.51 \cdot x_4 + 2.98 \cdot x_5 + 0.088 \cdot x_6$$

$$П5: y = 13.07 + 0.091 \cdot x_1 + 33.29 \cdot x_2 + 24.41 \cdot x_3 - 29.71 \cdot x_4 - 23.55 \cdot x_5 + 1.29 \cdot x_6$$

Графічно представимо вагомість незалежних змінних для підприємств на рисунку 2.

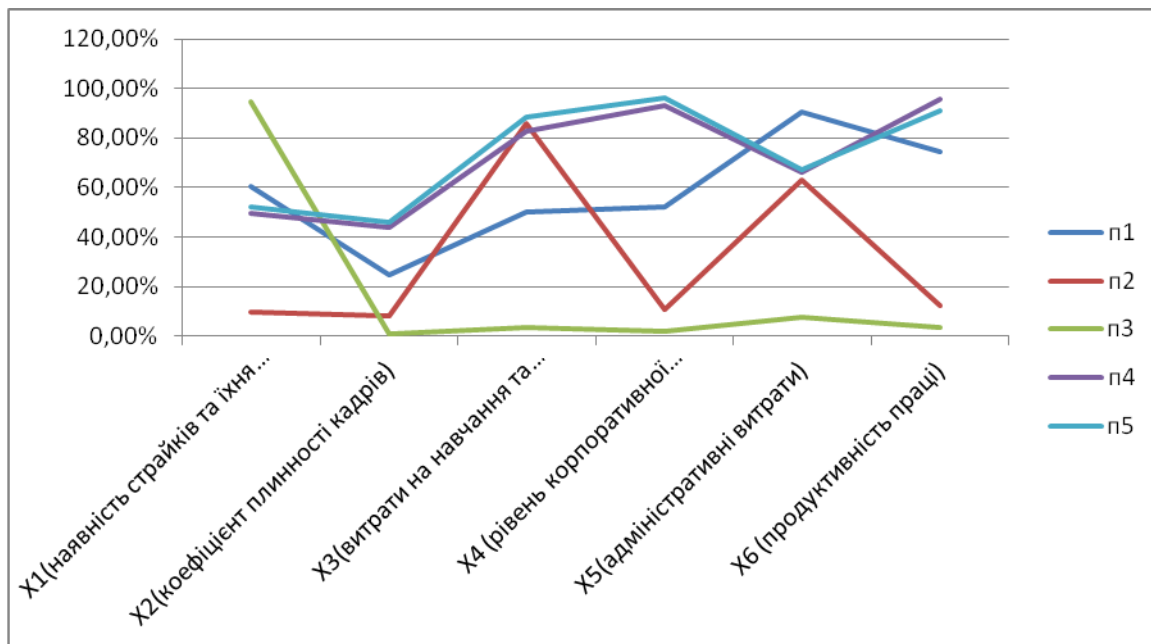

Рис. 2. Фактори, що найбільше впливають на рівень заробітної плати на машинобудівних підприємствах Львівщини

**Примітка: наведено на основі опрацьованої інформації з джерел [6,8] та експертних опитувань*

Зважаючи на вагомість окремих незалежних змінних для досліджуваних підприємств, можемо зробити висновок, що найвищі піки впливу для П1, П4 та П5 гуртуються на розвитку корпоративної культури та продуктивності праці. Звичайно, П3, яке фінансово на межі виживання, не приділяє стратегіям розвитку жодної уваги, працівники страйкуючи, мають можливість вплинути на виплати по заробітній платі. Розрив між стейкхолдерами можна назвати на рівні виживання підприємства, яке не має перспектив. Для П2 основними стратегіями, яким слід приділити увагу є заходи із підвищення кваліфікації працівників та регулювання адміністративних витрат підприємства. Недостатня увага приділена навчанню, може зумовити низькі показники продуктивності праці, а низька якість управління та керування потоком адміністративних витрат, призвести до витрат коштів не за призначенням.

Врахувавши вагомість усіх факторів, ними було встановлено, що вагомий вплив на розрив інтересів пов'язаний із рівнем матеріального стимулювання, який виражається у заробітній платі, найбільш пов'язаний із рівнем корпоративної культури та рівнем продуктивності праці. За високого рівня корпоративної культури, працівники менше вдаються до страйків, більш лояльні до керівництва, стають заручниками, а то й рабами процесу діяльності. Нижче, на рисунку 3, представлено варіанти впливу корпоративної культури та продуктивності праці та фактори, що цьому сприяють.

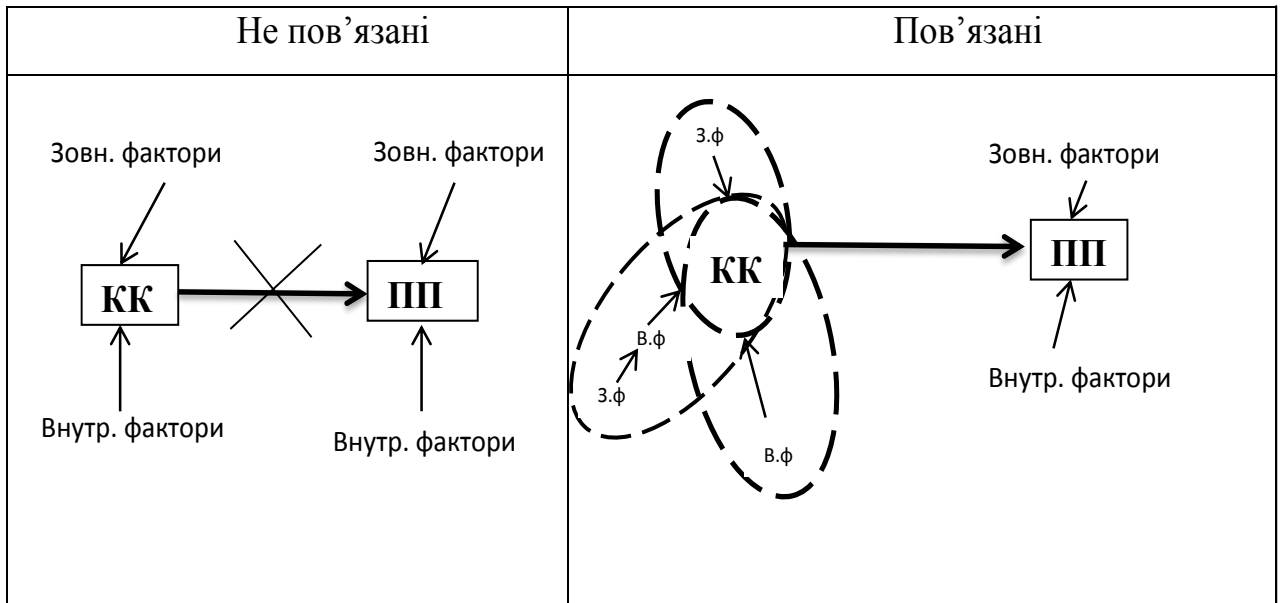

Рис.3. Модель механізмів впливу корпоративної культури (КК) на продуктивність праці (ПП).

**Примітка: авторська розробка*

У будь якому випадку вплив тих чи інших факторів визначається ступенем впливу, вагомістю у певний момент і на певному етапі. Окремо зовнішні чи внутрішні чинники впливати на процес дослідження не можуть. Вони діють опосередковано, у супроводі інших факторів, чи внаслідок дії попередніх чинників, тому, можна лише визначати ступінь впливу чи вагомість кожного із них.

Побудувавши модель маємо ряд наступних механізмів:

1. Зміна внутрішніх факторів під дією зовнішніх.
2. Зміна корпоративної культури (КК) (підсилення, послаблення) при зміні зовнішніх факторів, які впливають на внутрішні.
3. Комбінована система: а) вплив зовнішніх факторів на КК; б) вплив внутрішніх факторів на КК; в) вплив зовнішніх факторів на зв'язок КК та ПП; г) вплив внутрішніх факторів на зв'язок КК та ПП.

Розглядаючи модель непов'язаних між собою факторів (КК та ПП) визначимо які внутрішні фактори здійснюють вплив на КК. Розділимо їх на первинні та вторинні. *До первинних відносимо:* - підвищена концентрація уваги окремому проблемному питанню;

- поведінка та реакція керівництва у критичних ситуаціях (на основі чого і формується система цінностей);

- стиль і засоби керівництва;

- оцінка діяльності працівників за чіткими критеріями.

До вторинних відносимо: - організаційна структура підприємства, яка формує довіру та відображає ставлення до керівництва;

- сформовані працівником морально-естетичні цінності;
- сформовані принципи підприємства (на основі історії, культури, важливі події підприємства з живими прикладами-працівниками) [9].

Охарактеризувавши запропоновані механізми впливу корпоративної культури на продуктивність праці зведемо результати наших досліджень (таблиця 2).

Таблиця 2

Механізми розвитку трудових ресурсів на підприємстві

Механізми	Фактори впливу	Зміна та вплив на досліджувані об'єкти
1. Зміна внутрішніх факторів під дією зовнішніх	<i>Дальнє середовище:</i> економіко-політичні процеси, вплив інновацій, НТП, соціально-правові фактори. <i>Ближнє середовище:</i> споживачі, конкуренти, постачальники ресурсів (трудових, матеріальних), політико-правовий устрій (вплив на культуру, освіту, науку та супутні процеси).	Якість товару, місце підприємства на державній арені, якісне та кількісне кадрове наповнення для виконання важливих завдань.
2. Зміна корпоративної культури (КК) (підсилення, послаблення) при зміні зовнішніх факторів, які впливають на внутрішні.	Зовнішні фактори, що впливають на якість внутрішніх факторів: вплив потреб суспільства змінюють економічну організацію підприємства; адаптація допомагає підприємству усунути економічні збитки.	Зміна внутрішніх факторів: стійкість підприємства (усталені цінності, традиції); місія підприємства, стиль керівництва, методи менеджменту, система підвищення трудової активності (заохочення, премії, надбавки, санкції, штрафи)
3. Комбінована система: а) вплив зовнішніх факторів на КК;	Формування КК відбувається через місію підприємства, стратегічні цілі	Формування зовнішнього піару підприємства, який відповідає внутрішньому інформаційному наповненню.
3. Комбінована система: б) вплив внутрішніх факторів на КК;	1.Формування системи, яка пробує ігнорувати зовнішні фактори та за допомогою влади (силовими методами) добиватись економічного зростання підприємства. 2. Налагодження системи комунікацій	1. Керівництво здійснює жорсткий контроль над працівниками, а кар'єрний ріст відбувається за принципом боротьби за робоче місце (це породжує недовіру, не здорову конкуренцію, низьку лояльність). 2. Комунікаційна система здатна вплинути на корпоративну культуру; сприяти ефективності управління конфліктами
3. Комбінована	1. Коли стратегія підприємства орієнтована на	1. Корпоративна культура говорить про те, що працівник

<p>система: в) вплив внутрішніх факторів на зв'язок КК та ПП.</p>	<p>людину</p> <p>2. Інтегруючі та регулюючі процеси здатні вплинути на продуктивність праці</p>	<p>завдяки підприємству може досягати поставлених висот (підприємство є засобом досягнення цілі), Продуктивність праці ґрунтується на вмінні, знаннях, досвіді, потенціалі людини та якості роботи (і підприємство має цьому сприяти та розвивати).</p> <p>2. Інтегруючі - взаємопроникнення цінностей підприємства на усіх рівнях з цінностями персоналу.</p> <p>Регулюючі - засоби та методи, якими регулюється поведінка працівників.</p>
---	---	--

**Примітка: авторська розробка на основі опрацьованої літератури*

Таким процесом, який впливатиме на КК та ПП відповідно може бути продумана PR – кампанія, що носить внутрішній характер (тобто орієнтована на працівників). PR – менеджмент має бути орієнтований на досягнення найвищого рівня лояльності працівників до підприємства, оскільки результатом є продуктивність праці.

Корпоративна культура – процес невід’ємний від цілісного управління підприємством. Як і на будь які інші процеси, на КК впливають зовнішнє і внутрішнє оточення. Підприємство залежить від зовнішніх чинників, а вони в свою чергу впливають на його зростання.

У нашому викладі ми вважаємо, що зовнішніми факторами є процеси глобалізації, економіко-політичні процеси, соціально-правовий фактор, рівень розвитку цивілізації (у відношенні до попередніх поколінь), розвиток НТП, рівень розвитку інтелектуальної власності, а також вплив інновацій на процес.

Вплив зовнішніх факторів на корпоративну культуру можливий і в негативному плані – збій системи, але її налагодження через внутрішні процеси.

Розвиток корпоративної культури сприяє :

- меншій потребі у настановах, інструкціях, регламентуванні діяльності;
- збільшенню рівня престижу та конкурентоспроможності підприємства, як наслідок – виокремлення підприємства за особливою ознакою серед конкурентів;
- підвищенню показників продуктивності праці та її ефективності.

Основне для підприємства, на нашу думку, підвести працівників до того, щоб вони самі хотіли процвітання підприємства. Якщо при цьому основна мета збільшення прибутку за рахунок засобів в якості

корпоративної культури, то не рідко така КК перетворюється в апатію одних суб'єктів до інших, місцем заробляння грошей, не більше (через брак турботи про працівників). Зазвичай на машинобудівних підприємствах працівники не відчують взаємозв'язку КК зі збільшенням дохідності підприємства. Збільшення прибутку не відображається на преміях, надбавках, відсутність можливості впливати на розподіл коштів підприємства.

Основне на чому базується діяльність підприємства – це ціль та місія, відповідно до яких формуються завдання. Тому, на корпоративну культуру впливають такі фактори як поставлені завдання, цілі, сформована організаційна культура та колектив підприємства (можна використати як інструмент впливу на окремих людей чи колектив), структурні підрозділи (відображають ступінь управління) і якщо всі ці елементи взаємопов'язані та відрегульовані, то корпоративна культура є довершеною.

Підводячи підсумки нашого дослідження, зазначимо, що нами було досліджено основні фактори, які впливають на розрив інтересів між зацікавленими групами. Основними з яких є корпоративна культура та продуктивність праці. Саме на них варто звернути увагу підприємствам, розвиваючи стратегії фокусування на продуктивності праці, на корпоративній культурі, а також, проведення соціалізації бізнес-процесів, які є першочерговими на шляху до розвитку конкурентоспроможного підприємства, і до якого входять усі інші аспекти, включно з економічними, що є не менш вагомими для діяльності підприємства.

1. *Диагностика состояния предприятия: теория и практика: Монография / под ред. Проф. А. Э.Воронковой- Х.:ВД «ИНЖЕК», 2006 – с. 448.*

2. *Комарницький І.Ф., Галушка З. І. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент управління сучасним підприємством [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znpen/2010_6/7_Social.pdf.*

3. *Музиченко С.А. Продуктивність праці: соціально-економічна сутність категорії //Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 6. –с.24-26.*

4. *Петрушенко Ю.М., Іванова Т.І., Дудкін О.В. Міжнародні тенденції соціалізації діяльності підприємств // Міжнародні маркетингові стратегії інноваційного розвитку регіону. Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 3. – Т. 2. С. 268 – 275.*

5. *Синкс Д.С. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение: Пер. Сс англ. – М.: Прогресс, 1989. -582 с.*

6. *Статистичний щорічник. Головне управління статистики у Львівській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/archive_publ.php?ind_page=archive*

7. *Тарасова О.В. Корпоративна культура як інструмент ефективного менеджменту підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.echp_2013_3_8.pdf.*

8. *Фінансова звітність - Smida, бази даних. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: smida.gov.ua/*

9. Янковий Р.В., Харченко Т.С. Шляхи підвищення продуктивності праці та результативності праці на підприємстві // Економіка промисловості та організація виробництва. Економіка: реалії часу. – №1(6). – 2013. – с.23 – 26.

1.10 Перспективи використання європейського досвіду для реалізації принципу децентралізації в публічному управлінні

Децентралізація є доволі складним поняттям, яке можна розкривати через його вплив на: адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів публічної адміністрації, розподіл між ними функцій, повноважень та фінансових ресурсів. Однак статтею 132 Конституції України децентралізацію задекларовано як одну із засад, на яких ґрунтується територіальний устрій держави. Проте, на відміну від Конституцій багатьох зарубіжних держав, засадою є не сама децентралізація, а «поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади».

Прийнятий в липні 2015 року Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» започаткував новий етап реформування публічного управління. Децентралізація в державно-правовому аспекті виступає, як модель організації та процес функціонування публічної влади на національному, регіональному та локальному рівнях, у конституційному вимірі об'єктивована через реалізацію принципу народного суверенітету.

Для успішного процесу децентралізації необхідно не лише його комплексне конституційне політико-правове забезпечення, а й відповідний контроль з боку громадянського суспільства.

На сьогодні стало актуальним питання щодо проведення адміністративної та муніципальної реформ, а саме впровадження ефективної моделі територіальної організації влади на всіх рівнях.

Для досягнення головної мети перетворень в частині територіальної організації влади, а саме побудови децентралізованої моделі організації влади, яка безпосередньо спрямована на ефективне використання фінансового ресурсу з метою досягнення збалансованого соціально-економічного розвитку були поставлені наступні завдання:

- забезпечення територіальності місцевого самоврядування;
- забезпечення повсюдності місцевого самоврядування;
- забезпечення формування самодостатніх територіальних громад.

Спрямовуючи свої зусилля на реалізацію євроінтеграційного курсу та виконання міжнародно-правових зобов'язань, Україна, на сучасному етапі, посилено працює над розвитком місцевої і регіональної демократії.

Подальша демократизація суспільства, децентралізація влади на засадах субсидіарності були і залишаються пріоритетами України.

Важливу роль у цих процесах відіграє реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади відповідно до основних положень Європейської Хартії місцевого самоврядування, яка стала невід'ємною складовою національного законодавства у цій сфері.

Підтвердженням тому стало визначення нормативно-законодавчими актами України пріоритетів, серед яких - децентралізація влади, передача фінансових ресурсів та зміцнення матеріально-фінансової основи органів місцевого самоврядування, задоволення інтересів громадян у всіх сферах діяльності на відповідних територіях, надання високоякісних та доступних публічних послуг населення, узгодження інтересів держави і територіальних громад. Для вирішення проблеми вдосконалення місцевого самоврядування, зокрема взаємодії органів ДУ та МС сьогодні проводиться реформування публічної адміністрації в Україні відповідно до сучасних європейських стандартів публічного управління.

Впровадження реформи розпочато на основі Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, програми діяльності Уряду, «Стратегії 2020» Президента України та відповідного плану з їх реалізації.

Відповідно до Концепції, одним з основних завдань реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади є досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації.

Децентралізація влади дозволить громадянам впливати на вирішення більшості життєво важливих для них питань, самостійно обирати місцеву владу, яка матиме всю повноту повноважень для реалізації конституційних зобов'язань. Першочерговим кроком на шляху реформи місцевого самоврядування стало завдання щодо фінансової децентралізації шляхом прийняття в 2015 році змін до Бюджетного та Податкового кодексів України, зокрема передачі органам місцевого самоврядування додаткових бюджетних повноважень і стабільних джерел доходів для їх реалізації; стимулювання територіальних громад до об'єднання та переходу на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом з відповідним ресурсним забезпеченням на рівні міст обласного значення.

З метою запровадження правових засад формування спроможних територіальних громад, шляхом підвищення їх фінансової та економічної спроможності стало прийняття в лютому 2015 року Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

Створення законодавчої основи щодо реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади стало поштовхом для активізації процесу об'єднання територіальних громад, формування

найбільш оптимальних їх конфігурацій, удосконалення механізмів та інструментів формування нової системи місцевого самоврядування на новій законодавчій базі.

Незважаючи на це, проблематика децентралізації як одного із засобів підвищення ефективності функціонування публічної влади вже впродовж тривалого часу перебуває в полі зору вітчизняних науковців та експертів. Це зумовлено, зокрема, успішною реалізацією засади децентралізації у практиці більшості держав Європейського Союзу. Тому для України, в якій ще не завершено процес реформування державних інститутів, надзвичайно важливим є ознайомлення з кращими прикладами впровадження децентралізації у зарубіжних державах.

Для країн європейської спільноти, куди ми прагнемо ввійти повноправними партнерами, досконалість управління, чіткий розподіл повноважень і фінансів між центром і територіями, баланс взаємоповаги і взаємоконтролю між структурами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування – це аксіоми, на яких тримається держава і добробут її населення.

Зазначимо, що світовій муніципальній практиці відомі абсолютно різні моделі, типи й системи місцевого самоврядування. На сьогодні в стабільних у політичному і соціально-економічному плані державах склалися власні, багато в чому унікальні й неповторювані моделі місцевого самоврядування. Внаслідок того, що більшість цих держав пройшли загалом схожі етапи свого розвитку, виходячи зі спільності їх цілей, завдань та інтересів, слід сказати, що всі ці моделі безумовно мають багато схожих рис, проте не позбавлені й певної індивідуальності. Зокрема, ми можемо спостерігати схожі моменти закріплення характеру повноважень місцевого самоврядування та його посадових осіб, близькі за змістом і формою механізми взаємовідносин, які виникають між ними, а також державними й муніципальними органами в процесі здійснення місцевого самоврядування тощо. Принциповим залишається те, що у всіх випадках держава залишає за собою право контролювати здійснення повноважень місцевими органами, що виступає істотним елементом державного механізму та підтверджує тим самим певну єдність діяльності держави й місцевого самоврядування.

У різних країнах застосовуються різні системи управління на місцевому рівні (в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць) на вибір яких впливають такі фактори, як державний режим, форма державного устрою, неоднаковий підхід до розуміння сутності й природи державної влади, розмежування адміністративно-територіальних одиниць на «природні» та «штучні», національні й історичні особливості та традиції тощо.

Україна розміщена в центрі країн Європейського Союзу, який дає їй численні приклади демократичного й ефективного управління державою. Наразі Україні необхідно підвищувати відповідність своєї

законодавчої бази законодавчій базі ЄС, принципам верховенства права, а також будувати життєздатну демократичну державу [1, с. 245].

Як відомо, децентралізацію визначають як один з ключових принципів розвитку демократії в державах Європейського Союзу і Ради Європи, основою їх регіональної політики, поряд з принципами субсидіарності, концентрації, компліментарності, партнерства, програмного підходу. Даний принцип закріплено у Європейській хартії місцевого самоврядування [3], Проекті Європейської хартії регіональної демократії і т.д., де йдеться про перерозподіл повноважень регіонам з метою ефективного використання внутрішнього потенціалу, заохочення регіональних ініціатив та розмежування функцій і повноважень між різними рівнями влади. Децентралізація є основною умовою для держав-кандидатів на вступ до ЄС, на ній базуються всі галузеві політики, які розробляються і впроваджуються у межах ЄС.

Виходячи з принципу розподілу влади, для кожної демократичної держави необхідним є розмежування компетенції органів публічної адміністрації. В свою чергу, надзвичайно важливим є визначення оптимального рівня концентрації владних повноважень для кожної інституційної ланки в системі публічної адміністрації – з подальшою передачею «надлишкових» повноважень максимально наближеним до населення суб'єктам, тобто їх децентралізацією.

Децентралізація означає такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість з них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власними завданнями та повноваженнями органів нижчого рівня. Можна також зазначити, що питома вага адміністративної діяльності покладається на місцеві органи або інші уповноважені державою суб'єкти. Така децентралізація влади в державі сприяє розвитку демократії, адже відбувається розширення впливу територіальних громад, соціальних груп та громадськості в цілому на справи публічного значення. Демократична держава завжди прагне залучити громадськість до здійснення публічних функцій урядування з метою оптимального задоволення різносторонніх потреб людини та народу загалом.

Зрозуміло, що йдеться як про вищий (загальнодержавний) рівень організації влади, так і про регіональний та, безумовно, місцевий рівні. Адже влада може бути зосереджена в руках центральних органів виконавчої влади (та їх територіальних органів) чи може становити систему відповідних повноважень, наданих різним органам державної влади та іншим суб'єктам, зокрема, за критерієм територіальним (міськове самоврядування); підвідомчості тощо. Тож урядування на місцевому рівні й щодо місцевих справ може здійснюватися двома способами: як призначуваними «згори» чиновниками державного апарату, що функціонують «на місцях» (посадовцями державних виконавчих органів влади), так і в рамках децентралізованої системи

урядування, що передбачає діяльність органів місцевого самоврядування та інших уповноважених державою суб'єктів.

Специфічною формою децентралізації адміністративних функцій є *делегування повноважень* – наділення тимчасовими повноваженнями конкретних суб'єктів щодо прийняття рішень із чітко визначених питань у справах, що належать до компетенції уповноваженого органу. При децентралізації влади делегування повноважень є конкретизованою системою виконання повноважень та відповідно реалізації публічних функцій на чітко окреслений термін і з вказівкою на конкретного виконавця відповідного завдання. Метод делегування повноважень може бути реалізовано на різних рівнях адміністрації, а також всередині конкретного органу (від керівника – підлеглому). Делегування повноважень сприяє посиленню відповідальності, самостійності, підвищенню рівня кваліфікації, а також може застосовуватись адміністрацією як тимчасовий захід з експериментальною метою – перед децентралізацією певної функції на необмежений термін згідно із законодавством.

Децентралізація влади передбачає також ширше коло суб'єктів реалізації завдань і функцій, що мають публічний характер, не обмежуючись лише рівнем територіальних одиниць, а отже й органами місцевого самоврядування. Так, у Польщі до самоврядних суб'єктів належать: органи місцевого самоврядування; спілки, товариства, об'єднання; комунальні підприємства; адміністративні установи державної і недержавної форми власності (школи, лікарні); інші суб'єкти, що самостійно виконують управлінські функції та надають послуги публічного характеру, тобто здійснюють урядування. Децентралізація піддається аналізу з огляду не лише на територіальну організацію держави, але й з огляду на призначення, предмет та функції публічної адміністрації. Відтак, йдеться про різні види децентралізації, кожен з яких повинен мати відповідну правову форму у своїй практичній реалізації.

Аналізуючи польську модель територіальної децентралізації можна виокремити три основні компоненти:

1. *Децентралізація політична* (відповідний устрій). Публічно-правовий статус органів місцевого самоврядування походить від специфічного способу формування цих органів та їх представницького характеру. Відповідні конституційні гарантії формування системи органів місцевого самоврядування, її зміст та організація засвідчують незалежність таких органів від держави.

2. *Децентралізація адміністративна* полягає в тому, що на органи місцевого самоврядування покладено завдання, а відтак функції і повноваження щодо задоволення публічного інтересу в межах відповідної території.

3. *Децентралізація фінансова* передбачає наявність власних фінансових та матеріальних засобів і означає здійснення повноважень щодо володіння, користування і розпорядження фінансовими ресурсами, які перебувають у власності громад.

Перевагами та позитивними наслідками децентралізації є:

- час і місце прийняття рішення відповідають очікуванням з боку громадськості (особи, колективу, громади тощо);

- реалізація рішення відбувається за участі суб'єкта прийняття рішення або під його відповідальність.

Відтак час і місце прийняття рішення є адекватними часу і місцю його реалізації;

- завдяки оптимальній структурі управління спрощується система і процедура прийняття рішення;

- прозорість і відкритість процедур прийняття рішення та процесу його реалізації, що призводить до підвищення ефективності адміністративної діяльності, виявлення помилок, джерел їх походження тощо;

- період часу для надходження інформації з рівня виконавця на рівень прийняття рішення і навпаки – значно коротший;

- підвищення свідомості та загострення почуття відповідальності за здійснені заходи і прийняті рішення. Посадова особа в децентралізованій системі перестає бути безособовим елементом у незрозумілому їй апараті.

- зміцнення інноваційного потенціалу при прийнятті владних рішень;

- мінімізація бюрократизму. Зручність та відчуття безпеки і комфорту для фізичних і юридичних осіб.

Взаємовідносини між особою та адміністрацією набувають ознак партнерства і породжують відчуття «спільної справи» в обох сторін;

- звільнення керівництва від поточних справ, що посилює можливість зосередження керівної ланки на справах стратегічного значення, тощо;

- гнучкість процесу виконання відповідних функцій, що дозволяє швидше пристосовуватися до зовнішніх чи внутрішніх змін;

- підвищення ініціативності працівників нижчого рівня, більш повне та ефективно використання людського потенціалу, підвищення мотивації праці;

- об'єктивна оцінка результатів прийнятих і реалізованих рішень. Потенційна гнучкість щодо їх покращання, вдосконалення, виправлення помилок тощо;

- територіальна децентралізація передбачає наближеність до споживача публічних послуг тощо. [4, ст.30]

За певних обставин децентралізація може мати ризики і небезпеки. В цьому разі деякі сфери державного та суспільного життя не

можуть піддаватися децентралізації. Європейська наука оптимізації публічної адміністрації в загальних рисах сформулювала такі недоліки децентралізації управління: [5, ст.241]

- автономізація цілей. Ризик виокремлення часткових цілей, що не покривають загальних цілей адміністрації та навіть можуть їм суперечити;

- ризик реалізації одиничних амбіцій;

- загроза монолітності політики держави у відповідних сферах;

- дезінтеграція діяльності публічної адміністрації щодо надання публічних послуг та прийняття управлінських рішень;

- ускладнення координації, труднощі узгодження цілей;

- зростання ризиків із впливу на прийняття рішень неналежної кваліфікації посадовців, оскільки свобода прийняття ними рішень є досить великою. В окремих випадках відповідальність вищих посадових осіб може бути обумовлена некваліфікованими чи невідповідними діями навіть інших суб'єктів відповідної галузі (сфери), хоча вплив таких суб'єктів на вищих посадовців є суттєво обмежений.

Існуюча система публічної адміністрації Польщі ґрунтується на її територіальному устрої, який передбачає три основні види територіальних одиниць: гміни, повіти та воєводства.

Повноваження органів місцевого самоврядування європейських держав, що ґрунтуються на принципі субсидіарності, розподілені таким чином, щоб максимально наблизити надання публічних послуг до їх споживача, а орган, що приймає рішення, до тієї проблеми, яку він вирішує.

Наприклад, політичні та адміністративні завдання в Німеччині вирішуються на п'яти рівнях. По-перше, це федеральний рівень; другий рівень представлений компетенцією земель; а завдання громад поділяються на три групи: 1) завдання, що виконуються за вказівкою; 2) обов'язкові до виконання самоврядні завдання; 3) самоврядні завдання, що виконуються на добровільній основі. Перша із названих груп завдань – що виконуються за вказівкою – за змістом є делегованими державними повноваженнями: обов'язкова реєстрація за місцем проживання, реєстрація актів цивільного стану тощо.

Громада зобов'язана виконувати такі завдання з чітким дотриманням меж і процедур, визначених федеральним чи земельним законодавством. Друга група завдань громад – обов'язкові до виконання самоврядні завдання – виконуються громадами відповідно до законодавства земель щодо захисту від пожеж, будівництва та експлуатації шкіл, дитячих садків тощо. Громада зобов'язана виконувати ці завдання, проте порядок їх реалізації вона має право визначати самостійно. Всі інші завдання, що виконуються громадами, належать до третьої групи – добровільних повноважень. До них,

зокрема, належать і утримання спортивних та культурних закладів, створення молодіжних центрів тощо.

Державна політика Франції у справі організації місцевого самоврядування реалізується у двох основних напрямках: деконцентрація – більш широке делегування державою своїх адміністративних функцій на місцях, а також деконцентрація – передача державою частини своїх владних повноважень місцевим органам самоврядування [1, с. 247].

Для України цей досвід є повчальним, бо протягом останньої чверті минулого сторіччя самоврядування Франції отримало більше автономії щодо ресурсів та легітимності. З одного боку, держава закликає на великий шлях – запроваджуються нові форми діяльності органів місцевого самоврядування: великі міста отримують істотніший вплив, оскільки їх структура більше відображає сучасне суспільство країни, нові форми громадської участі підтримуються національним законодавством. З іншого боку, залишається певна напруга у відносинах між центральною та місцевими владами. Вона очевидна у використанні цільових грантів та системи контролю над місцевими бюджетами. Однак у місцевому самоврядуванні Франції вже працюють нові підходи публічного управління, з наголосом не тільки на контроль місцевих фінансів, а й на ефективність діяльності органів місцевого самоврядування та витрачання суспільних коштів.

Як і Україна, Франція тривалий час була централізованою державою. Вона пережила 25-річний процес децентралізації, який уже практично завершено. Франції знадобилося багато років послідовної децентралізації, щоб побутові послуги перетворилися на справжнє зобов'язання органів місцевого самоврядування. Цього було досягнуто шляхом запровадження нормативної системи фінансового зрівняння, яка забезпечила реальну досяжність національних стандартів, попри розбіжності в базах місцевих надходжень [1, с. 249].

Органи місцевого самоврядування *комун* вирішують питання у межах таких предметів відання: реєстраційні повноваження, виборчі функції, міське планування, довкілля, економічний розвиток, освіта і культура, утримання та ремонт муніципальних доріг, громадський порядок тощо.

Органи місцевого самоврядування *департаменту* у Франції здійснюють повноваження щодо: соціального захисту та охорони здоров'я; міського планування, благоустрою; освіти й культури; економічного розвитку; довкілля.

Органи *регіонального* самоврядування відповідальні за сфери: економічний розвиток; землекористування та планування; транспорт; освіта, програми перепідготовки кадрів і культуру; утримання та спорудження середніх шкіл; охорону здоров'я; управління європейськими структурними фондами.

Проаналізуємо компетенцію, що належить суб'єктам владних повноважень базової ланки адміністративно-територіального устрою європейських держав – органам місцевого самоврядування громади.

Таблиця

I

Держава	Компетенція органів місцевого самоврядування
<p>Німеччина (рівень Städte та Gemeinden)</p>	<p>Компетенція органів місцевого самоврядування охоплює повноваження у таких сферах:</p> <p>1. Сфери, у яких органи місцевого самоврядування можуть реалізовувати повноваження за їх бажанням та спроможністю: стимулювання місцевої економічної активності; стимулювання житлового будівництва та закладів соціального забезпечення; будівництво і підтримка інфраструктури громадського транспорту; культура та спортивні споруди; управління енергопостачанням; проекти з муніципалітетами інших країн.</p> <p>2. Сфери, у яких органи місцевого самоврядування зобов'язані реалізовувати повноваження у межах, визначених законодавством Федерації та земель: планування міст, будівництво та підтримка мережі доріг місцевого значення; будівництво та підтримка початкових шкіл; підтримка та управління мережею водопостачання і управління каналізаційною системою; соціальне забезпечення та підтримка молоді; організація та створення зон відпочинку й дозвілля; відновлення природних ресурсів.</p> <p>3. Сфери, у яких органи місцевого самоврядування великих міст та міст середнього розміру реалізовують повноваження, делеговані державою: реєстрація актів цивільного стану та видача документів, які посвідчують особу; забезпечення проведення виборів; реєстрація іноземців та осіб без громадянства; регулювання дорожнього руху у містах; нагляд за якістю продуктів харчування, готельних послуг.</p>
<p>Польща (рівень гміни)</p>	<p>Землеустрій; управління нерухомістю; охорона довкілля; водне господарство; житлова технічна інфраструктура; місцевий транспорт; соціальна допомога; охорона здоров'я; освіта; культура й охорона пам'яток архітектури; спорт і активний відпочинок; ярмарки, ринки та торговельні центри; запобігання пожежам та повеням, громадський порядок і безпека громадян, пожежна безпека</p>
<p>Франція (рівень муніципалітету)</p>	<p>Соціальний захист та охорона здоров'я; освіта; планування розвитку муніципалітету; організація та фінансування шкільного транспорту в межах муніципалітету; організація економічної допомоги територіям у складі муніципалітету; міське планування ; захист довкілля; культура.</p>

Відповідно до розглянутого принципу субсидіарності, який передбачає виконання владними органами функцій із вирішення

суспільних завдань на максимально наближеному до суспільства (громади) рівні, всі повноваження, що не реалізуються на місцевому рівні, переходять до наступного рівня територіального устрою – проміжного та регіонального.

Досвід зарубіжних держав свідчить про існування кількох підходів до організації самоврядування залежно від його співвідношення з державною владою і обсягу покладених на нього повноважень. Найбільш визначальними із них є моделі місцевої автономії та децентралізації.

Демократичне суспільство, не прагне запровадити якусь соціальну систему чи модель, а розвивається в пошуках найкращих варіантів соціального прогресу з метою запобігти виникненню тоталітаризму. У такому суспільстві важливе значення має оптимальна взаємодія різних типів соціальних механізмів, особливо застосування демократичних технологій виборів, референдумів, вивчення громадської думки. За таких умов трансформаційна роль державного управління полягає в забезпеченні стабільності суспільних відносин, без чого неможливо домогтися впорядкованості суспільного життя. Саме в цьому полягає головний зміст управлінської діяльності держави. Це завдання особливо важливе для України, адже стабілізація суспільства є необхідною умовою його подальшого розвитку.

Управлінська діяльність – це соціальна функція, що виявляється у владно-організуючій діяльності, яка забезпечує узгодженість спільної праці і побуту людей для досягнення суспільно-значущих цілей і завдань. Інакше кажучи, управлінська діяльність у соціальному сенсі – це свідомий, цілеспрямований, упорядковувачий вплив людей на соціальні процеси.

В умовах відповідності європейським стандартам публічного управління суспільний характер, структура і особливості органів влади відображають цілі суб'єктів, прагнення до змін, систему зв'язків, тенденції поведінки, забезпечують визначеність, послідовність і наступність політичного курсу, інноваційний характер державно-управлінських рішень. Водночас досвід суспільних перетворень доводить, що реалізація взаємодії в межах системи «людина-суспільство-держава» можлива завдяки демократичному суспільно-політичному партнерству, оптимальним результатом якого є розвиток України як європейської держави.

Узагальнюючи наявні в європейських правових джерелах підходи до виокремлення та тлумачення інституційних принципів, можна виділити такі основні принципи, що впливають з конституційного принципу поділу державної влади: принцип децентралізації; принцип централізації; принцип деконцентрації.

Для утвердження України як демократичної і правової держави принципово важливою є побудова дієвої системи місцевого

самоврядування, спроможної своєчасно й ефективно задовольняти потреби громадян, сприяти реалізації їхніх прав. Важливу роль у реформуванні самоврядування відіграє децентралізація влади, що передбачає передачу значного обсягу завдань, функцій та повноважень з центрального рівня на місцевий із належним їх розмежуванням між органами виконавчої влади і місцевого самоврядування. Успішність децентралізації залежить і від фінансової спроможності органів самоврядування, що необхідно для якісного виконання наданих їм функцій.

Таким чином, аналіз досвіду європейських країн дозволяють стверджувати такі передумови успішної імплементації децентралізаційних процесів для створення ефективної моделі управління в системі децентралізованої влади:

- утвердження принципу верховенства права;
- визнання та гарантії місцевого самоврядування;
- рівний правовий захист усіх форм власності;
- демократичне й ефективне виборче законодавство;
- незалежність, ефективність, доступність і прозорість судової системи, функціонування інститутів адміністративного судочинства;
- досконалий бюджетний процес та висока фінансова дисципліна;
- наявність адекватних соціальних стандартів;
- розвинутий громадський сектор або стійка тенденція до його розвитку;

Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що історичний досвід розвинутих демократій, інституціалізований в документах Ради Європи, зокрема в Європейській хартії місцевого самоврядування, був вагомим чинником реформування системи публічного управління в європейських країнах.

Зокрема, положення Хартії про потребу забезпечити спроможність місцевого самоврядування вирішувати суспільні справи стимулювало сусідні держави – з більшим чи меншим успіхом – шукати шляхи оптимізації та побудови раціональної моделі децентралізації влади. На нашу думку, врахування європейського досвіду децентралізації системи управління, публічного адміністрування й територіальної організації влади сприятиме ефективному реформуванню вітчизняної системи місцевого самоврядування, зокрема: вдосконаленню конституційно-правових засад територіальної організації влади в Україні, поглибленню децентралізації та утвердженню реальних повноважень органами місцевого самоврядування через їх делегування і демократизацію процесів управління.

1. Барвіцький В. У пошуках шляхів формування дієздатних територіальних громад: міжнародний досвід / В. Барвіцький // Проблеми децентралізації: національний та міжнародний досвід. Збірник матеріалів та документів / Науковий редактор: М. Пухтинський. – К.: Атіка-Н, 2006. – 245 с. – 744 с.

2. *Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади: [монографія] / М.О.Пухтинський, П.В.Ворона, О.В.Власенко та ін. / За заг. ред. П.В.Ворони. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 280с.*

3. *Європейська хартія місцевого самоврядування (укр/рос), Страсбург, 15 жовтня 1985 року (Хартію ратифіковано Законом N 452/97-ВР від 15.07.97), Дата підписання: 6 листопада 1996 р., - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.*

4. *Robbins S. P., DeCenzo D. A. Podstawy zarządzania. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2002. – S. 235–236; Knosala E., Nauka administracji. – Warszawa, 2006. – S. 121–135, 136–167; Knosala E. Organizacja Administracji Publicznej: studium z nauki administracji i prawa administracyjnego. – Warszawa, 2004; Leoński Z. Nauka administracji. – Warszawa: C. H. BECK, 2004. – S. 28–35, 58–92; Łukasiewicz J. Zarys Nauki administracji, wyd. II. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, 2005.*

5. *Robbins S. P., DeCenzo D. A. Podstawy zarządzania. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2002. – S. 235–236; Knosala E., Nauka administracji.*

1.11 Проблематика методології процесу реформування публічної влади

Науково-практичний супровід процесів децентралізації у реформі органів публічної влади потребує більш детального їх дослідження. Особливістю цих процесів є певний регіоналізм. Адже з огляду на те, що соціальна реклама щодо роз'яснення сутності та позитивних перспектив від цих реформ ведеться досить мляво (як правило лише на підвладних теле- й радіоканалах та друкованих і електронних ЗМІ), то їх динаміка в значній мірі залежить від активності та «майстерності» регіональних та районних влад, «якості складу» реформаторських еліт місцевого самоврядування регіону, роботи регіональних Офісів реформ, громадських інститутів та зацікавленості самих громад, що витікає теж з їхньої обізнаності.

Під «майстерністю» регіональних та районних влад у проведенні згаданої реформи розуміємо уміння та динаміку проведення комунікацій з територіальними громадами, місцевими елітами та засобами масової інформації, рівень їхньої теоретичної підготовки (уміння відповідати на «небажані гарячі питання» противників реформ – т. з. опозиції щодо реформи через укрупнення територіальних громад). Особливої ролі заслуговує уміння оперувати позитивними прикладами проведення реформи в інших громадах, їх наслідками з адресними посиланнями.

Стало вже традицією відвідувати представниками громад, що є лише перспективними до об'єднання, об'єднані територіальні громади (ОТГ), що мають позитивну динаміку зростання, у т. ч. інфраструктурних змін щодо комфортності проживання тих громад, що добровільно виявили бажання об'єднуватися і зреалізували це право. Як правило у

таких випадках акцентується увага на отриманих від держави фінансових преференціях через бюджетування та різні фонди, субвенції та проектну діяльність. Часто такі преференції пропонують і органи публічної влади на рівні регіонів. Наприклад, на Полтавщині, при проведенні обласного конкурсу проектів розвитку територіальних громад, ті громади, що створили ОТГ або уклали міжмуніципальні угоди про співпрацю на основі ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» [5] отримують на реалізацію спільних проектів значно більше коштів ніж окремі громади. Конкретніше : проекти сільських рад можуть отримати з бюджету конкурсу (кошти обласного бюджету) до 100 тис. грн.; проекти селищних рад та рад міст районного значення – до 150 тис. грн.; проекти районних рад, рад міст обласного значення та ОТГ – до 500 тис. грн., а вже спільні проекти сіл, селищ, міст, районних рад та ОТГ – до 600 тис. грн. [2]. Таким чином, регіональні органи публічної влади Полтавщини економічно стимулюють процеси створення ОТГ та співробітництво територіальних громад, яке врешті теж стимулюють процеси децентралізації.

Для більш ефективного і практико спрямованого науково-практичного супроводу процесів децентралізації у реформі органів публічної влади варто активніше долучатись органам центральної влади. Це має бути масована рекламна атака на свідомість мешканців громад через усі можливі ЗМІ та кожного державного службовця, підкріплена позитивними прикладами перспектив цих процесів. На жаль, нині ці функції більше перекладені на плечі регіональної влади, яка часто відчуває інтелектуальний голод чи дефіцит або взагалі відсутність «профі» у команді реформ на регіональному рівні. Тут часто в нагоді стає співпраця з громадськими інституціями (Інститут Громадянського суспільства, асоціації місцевого самоврядування, Інститут політичної освіти, зарубіжні фонди). Результатом такої маркетингової кампанії органів публічної має стати обоюдне розуміння невідворотності і позитивних перспектив запропонованих реформ у системі «влада – громадянин – громадські інститути». Чому виокремлюємо «громадські інститути», тому що, особливо після Революції Гідності, їх вплив на суспільні процеси став більшим і професійнішим. Краще їх активно залучати до реформування ніж тримати у стані опозиції до цього процесу.

Науково-практичний супровід процесів децентралізації у реформі органів публічної влади має передбачати серйозну їхню соціологію та аналітику з метою виявлення громадської думки (її прихильності чи несприйняття) та аналітичний супровід усіх етапів проведення згаданих реформ. На наше переконання, маючи достатньо розгалужену мережу наукових, науково-дослідницьких, науково-навчальних закладів держава, як ініціатор й головний ідеолог та «реалізатор» реформи публічної влади (фактично реформує саму себе) не використовує

достатньо велику кількість досліджень з проблематики цієї реформи. Кожна науково-практична конференція на тематику реформування чи стану публічного управління й адміністрування в Україні має свої доробки та пропозиції, які регулярно надсилаються до органів влади. Але на них, як правило, мало звертають уваги. Науковців-фахівців з публічного управління та адміністрування, економістів, політологів та соціологів варто максимально включати у процес формування політичної та юридичної освіченості населення щодо реформування. Адже науковці, особливо викладачі вишів, мають більшу ораторську майстерність і спроможність доступніше доносити до громад преференції децентралізації. Цей процес має бути підкріплений педагогіко-психологічною методикою.

Опоненти реформи публічного управління в Україні досить часто в дискусії використовують існуючу проблематику недосконалості чинного законодавства та відсутність унормування інституту старост, об'єднаних територіальних громад в основних законодавчих актах щодо місцевого самоврядування – у Конституції України [1], ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [4], ЗУ «Про статус депутатів місцевих рад» [6] тощо. Наприклад, Конституція України трактує місцеве самоврядування як право «територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1]. Звичайно, що враховуючи вже дворічний досвід процесу децентралізації, було б варто внести до Основного закону держави певні зміни, що сприяли б легалізації діяльності об'єднаних територіальних громад. Для цих змін потрібні політична воля як Президента та Уряду України, так й українського парламенту. Що стосується правового унормування діяльності органів місцевого самоврядування, то варто розпочати з єдиного визначення у законодавстві самої дефініції «місцеве самоврядування» - чи це є лише «право громади» чи «право й спроможність». Такі недосконалі правові норми не сприяють процесам реформування. Ми стикаємось з таким явищем як правова не унормованість процесу реформування публічного управління. Тобто ми проводимо відповідні зміни, а лише потім намагаємось їх легалізувати через зміни в законодавстві чи шляхом прийняття нових законодавчих актів. А варто, загалом, щоб ці процеси йшли або паралельно, або реформі передувала підготовлена у співпраці уряду та парламенту правова база для суспільних змін. Щодо процесів деконцентрації публічної влади, які стосуються перш за все органів державної влади, то про них говорити ще не приходиться, адже вони ще фактично не розпочались. При їх проведенні варто теж проводити масову просвітницьку роботу, адже адміністративні послуги будуть наближатись до місць компактного проживання населення, але хоча й

проводяться вони в адміністративному стилі - теж потребують попереднього унормування.

Аналіз методології процесу об'єднання територіальних громад, його науково-практичного супроводу свідчить про недостатньо фаховий рівень втручання держави в ці процеси та неповне й неналежне використання існуючих аналітичних, наукових центрів у справі популяризації та соціальної реклами реформи публічного адміністрування. На жаль, вертикаль взаємодії реформаторських команд та їх методологічного й аналітичного супроводу налагоджена теж недостатню. Потрібна більш динамічна і превентивна робота регіональних Офісів реформ, що часто діють не креативно, не враховуючи реалії кожного села, селища, району чи міста, а в командно-адміністративному стилі.

Актуальність змін у системі публічної влади, що посилює її ефективність, обговорювалась з початку проголошення незалежності нашої держави. Було проведено кілька спроб їх реалізувати, але часто ці потуги наштовхувались на нерозуміння як громадського сектору (самого населення) так і урядової та місцевих команд управлінців. Для успішної реалізації любого роду реформ конче необхідні: політична воля влади; наявність програми реформ, що зрозумілі для всіх; позитивна громадська думка, сформована владою; команда реформаторів-одномумців від центру до кожного району; запас часу для позитивної оцінки реформ до наступних виборів та необхідні ресурси і кошти. Дуже часто більшості цих складників на певних етапах державотворення або не було, або не вистачало. Тим паче питання зміни та модернізації адміністративно-територіального устрою (АТУ) були не популярними для українського електорату. Наприклад, спроба віце-прем'єра Романа Безсмертного розпочати реалізовувати ці реформи в 2005-2006 рр., якраз і зіткнулась з відсутністю цих складників, хоча на думку багатьох експертів у нормативно-правовому та методологічному полі вона була більш підготовленою.

Процеси децентралізації, що давно були задекларовані як основа реформування політичної системи країни в т.ч. системи місцевого самоврядування і являють собою програму заходів держави з поліпшення системи публічної влади, посилення ефективності надання послуг (їх наближення до безпосереднього проживання мешканців), модернізації АТУ країни (особливо на базовому рівні) розпочались лише після Революції гідності, коли виникла реальна політична воля до проведення інституційних реформ у системі публічного управління та з початком дії Закону України «Про добровільне об'єднання громад» [3]. Каталізувало цей процес прийняття ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» [7], що надало можливість розвивати нову форму політики місцевого і регіонального розвитку, що має все більше поширення у європейських країнах (Франція тощо).

Проведення любого роду реформ супроводжується управлінським супроводом, але часто й адміністративним не лише впливом (що має так бути) а й адміністративним тиском. З огляду на те, що у відповідності до ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» процес має проходити із доброї волі її учасників, часто на територіальному рівні спостерігаємо дії з боку місцевої влади покликані або його зупинити, або надто прискорити. З огляду на недостатню правову культуру територіальних громад такі неправові дії іноді не сприяють об'єктивному процесу прийняття рішень щодо створення ОТГ (об'єднаних територіальних громад).

Проведемо аналіз таких дій. З боку голів обласних державних адміністрацій є абсолютно повне сприяння щодо самого процесу об'єднання громад, але є й певні «свої бачення» щодо самої територіальної конфігурації об'єднання – часто на прохання великих новітніх землекористувачів (агрохолдінгів тощо) об'єднання проходить в межах їхніх господарств або ще й у межах перспективних для них населених пунктів. І тут часто їм сприяють голови ОДА через «систему переконань» органів державної влади.

Вплив позиції сільського голови на процеси створення об'єднаних територіальних громад у багатьох випадках є визначальною, особливо тоді коли у голови громади авторитет у ній беззаперечний і аргументи він може наводити достатньо емоційно забарвлені як за процес так і проти. Тому часто позиція голів територіальних громад може бути такою : активна, пасивна, нейтральна. У першому випадку – активна – тоді коли голова бачить користь для громади і відчуває власний інтерес, або ж має всі шанси стати головою новоутвореної громади. Часто голів громад приваблює крім інтересу громади й більш високооплачувана посада заступника голови чи старости в громаді. У другому випадку – пасивна – голова громади не бачить ніяких переваг для громади після об'єднання (коли громада достатньо фінансово міцна і не бажає ділитись фінансами зі своїми сусідами), не має політичної волі взяти на себе всю відповідальність за розвиток інфраструктури нової громади і формувати її розширений штат управлінців (нехай і далі керує район – так легше) та коли голова громади не має перспектив її очолити чи мати достатньо впливову посаду. Тут можливий й ідеологічний фактор – партія, що висунула голову громади на виборах, по іншому сприймає процеси децентралізації і цей процес реформування не підтримує. І в третьому випадку – нейтральна позиція – спрацьовує українська ментальність – «моя хата скраю» – мов як буде так і буде (люди мають вирішувати самі), але й активних рухів з приводу пояснення вигід (чи втрат) і перспектив від цього процесу голова територіальної громади не проводить. В багатьох випадках у цій ситуації, й у попередні, долучаються депутати відповідної ради або активний громадський

сектор, що вимагають прогресивних змін спостерігаючи за успіхами і самостійністю вже раніше об'єднаних громад.

Вплив позиції керівництва району на процеси децентралізації теж має певні аналогії з позицією лідерів громад (активна, нейтральна, агресивно-протестна). Якщо голова районної державної адміністрації зобов'язаний за посадою проявляти активність і сприяння цим процесам, то голова районної ради, усвідомлюючи, що процеси реформування громад приведуть до ліквідації керованого ним об'єкту (в кінцевому результаті до укрупнення чи ліквідації районів) часто проводять агресивно-протестну політику. Хоча дехто з них готовий й очолити перспективні громади, задовольнивши власні політичні амбіції. А є випадки коли якраз голова районної ради активно лобіює створення ОТГ у межах існуючого району – об'єднавши всі громади в одну й очоливши її. І таким чином голова районної ради отримує перспективу отримати повноту представницької і виконавчої влади на всій території району.

Вплив місцевих депутатів та народних депутатів України теж є достатньо вагомим, адже перші можуть ініціювати процеси об'єднання громад і разом з народними депутатами активно на громадських слуханнях з цього приводу сприяти децентралізації або ж її «гальмувати». Особливість вагомості впливу депутата місцевої громади є визначальною адже якраз вони приймають рішення про ініціювання процесу децентралізації на своїй території і приймають рішення про об'єднання громади з іншими. Цей процес активізував форми прямої демократії, які часто використовувались формально і виокремив проблематику процедури їх проведення та нормативно правового забезпечення.

Особливості проведення громадських слухань у територіальній громаді з питання об'єднання територіальних громад (відсутність досвіду, відсутність фахівців з питань децентралізації, роль офісу реформ має бути посиленою, недостатня інформованість тощо) ще раз підкреслила необхідність належної обов'язкової професійної підготовки новообраних голів як територіальних громад та і голів ОТГ. Є пропозиції внести в законодавче поле Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» [5] позиції про можливість нарахування різного роду надбавок і рангів лише після проходження спекурсів чи відповідного навчання новообраного голови громади, що стане свого роду стимулом підвищення професійності. На передодні старту процесу децентралізації та й нині варто розробити Мінрегіонбуду відповідні методичні матеріали та рекомендації щодо проведення громадських слухань громадян, опитування та зборів за місцем проживання щодо цього процесу.

Але на багато питань, що цікавлять особливо селян відповісти при проведенні слухань часто неможливо – адже немає чіткого розуміння

долі району, не викреслені подальші кроки проведення реформи АТУ в Україні. Тобто, на жаль, для більшості населення муніципальна реформа так і залишається явищем простого укрупнення населених пунктів і ветерани та пенсіонери, особливо, бояться втратити зв'язок з сільською чи селищною радами. У даній ситуації комунальні засоби масової інформації могли б проводити за наявності інформації активно роз'яснювальну роботу, але вони, як правило, діють часто в руслі позиції керівництва району і не можуть об'єктивно проводити агітацію щодо вигідності реформ. Тому і їм необхідно періодично централізовано надавати необхідні інформаційні матеріали (не темники а необхідну для розуміння процесу реформи інформацію) та забезпечити тісну співпрацю з вже об'єднаними громадами для висвітлення їх роботи та популяризації позитивного досвіду (якщо він є) або ж висвітлення виникаючих проблем з якими вони стикаються.

Ці проблеми (*несприйняття децентралізації*) можуть посилюватись відсутньою державною програмою навчання новообраних голів ОТГ і їх управлінських колективів, що призводить до маси помилок – накручують до верхньої межі зарплатні, некомпетентність у вирішенні місцевих проблем, нездатність активізувати проектну діяльність та ефективно використовувати отримані ресурси тощо. Тут є місце для широкої діяльності НАДУ, варто сформувати групи з новообраних голів ОТГ і провести скорочений курс їх підготовки. Варто розвернути через офіси реформ, РДА, ОДА серйозну роз'яснювальну роботу на конкретних місцевих прикладах щодо такої необхідності навчання та щодо самої сутності реформи. На громадські слухання з приводу створення нових громад варто залучати у якості експертів з числа фахових представників офісів реформ та новоутворених об'єднаних громад.

Масу змін потребує Конституція України та ЗУ – там у визначенні самої дефініції місцевого самоврядування та інших положеннях немає місця об'єднаним територіальним громадам. Конституція трактує місцеве самоврядування як право «територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1], а в ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні територіальна громада це – «жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр» [4]. Тому процеси децентралізації в Україні ще потребують нормативно-правового закріплення, а сама реформа детальнішого відпрацювання і донесення самої ідеї реформування до мешканців громад. На жаль, парламент нинішнього скликання ще не має достатньо

політичної волі для внесення зазначених змін щодо закріплення у законодавстві об'єднаних територіальних громад та змін у системі АТУ.

Вплив адмінресурсу через особливості рівня довіри до місцевої влади (голів територіальних громад та голів РДА і районних рад) може бути або достатньо високим, або навпаки може лише подразнювати громадську думку та породжувати додатково протестні настрої щодо проведення реформи. Тому варто зазначити, що проведення реформи децентралізації без адміністративного супроводу неможливе, але цей супровід не має перетворюватись у адміністративний тиск. Це має бути методична допомога та надання всебічної інформації, а також коректне проведення роз'яснювальної роботи у громадах без тиску на користь прийняття рішення. Рішення громади щодо об'єднання має бути вмотивованим на основі отриманої інформації та існуючого вже досвіду громад і відповідати духу добровільності закладеному у ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [3].

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. Офіційне видання / Міністерство юстиції України. - Київ. 2006, - с. 86.

2. Полтавська обласна рада. [Про оголошення обласного конкурсу проектів розвитку територіальних громад Полтавської області 2017 року](http://docs.google.com/viewer?url=http://oblrada.pl.ua/ses/r/2017/12.pdf). Режим доступу: <http://docs.google.com/viewer?url=http://oblrada.pl.ua/ses/r/2017/12.pdf>.

3. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року №1577-VIII; за станом на 16 квітні 2017 р. [Електронний ресурс]// Офіц. Сайт Верх. Ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/law/show/157-19>.

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року №2493-III; за станом на 14 травня 2013 р. [Електронний ресурс]// Офіц. Сайт Верх. Ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97>.

5. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року №1508-VII; за станом на 3 жовтня 2017 р. [Електронний ресурс]// Офіц. сайт Верх. Ради України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2493-14/page>.

6. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 року №1508-VII; за станом на 17 червня 2014 р. [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верх. Ради України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93-15/ed20020711/page2>.

Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 року №1508-VII; за станом на 17 червня 2014 р. [Електронний ресурс]// Офіц. сайт Верх. Ради України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.

1.12. Соціальний діалог, як механізм удосконалення соціально-трудових відносин у контексті детінізації зайнятості

Актуальним питанням для України на сучасному етапі становить вирішення проблем у соціально-економічній сфері, зокрема це стосується детінізації зайнятості працездатного населення держави. Тіньова економіка загалом, та тіньова зайнятість зокрема призводять до негативних наслідків не тільки в економічній сфері, а й несуть в собі загрозу для соціальної сфери. Так, у 2016 році за попередніми розрахунками Мінекономрозвитку рівень тіньової економіки склав 35% від офіційного ВВП держави [1]. За офіційною статистикою, чисельність зайнятого населення у 2015 році становила лише 16,2 млн. осіб, кількість безробітних — 1,7 млн. осіб. Кількість зайнятих у неформальному секторі економіки становила 4,3 млн. осіб або 26,2 % від загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років. Більше половини неформально зайнятих спостерігається серед сільського населення, де неформальний сектор є переважаючим місцем праці для кожної другої особи з числа зайнятих [2].

Аналізуючи світовий досвід для подолання та запобігання подібних негативних наслідків в розвинутих демократичних країнах успішно використовують соціальний діалог, як ефективний інструмент державної політики у сфері забезпечення соціально-економічного розвитку, створення соціально-орієнтованої національної економіки. Соціальний діалог, як інструмент подолання детінізації зайнятості, покликаний забезпечити рівні умови співпраці між основними учасниками виробничого процесу, а саме державою в особі органів державного управління, роботодавцями (об'єднаннями роботодавців) та працівниками (об'єднаннями працівників). В залежності від кількості задіяних сторін розрізняють дві системи соціального діалогу: біпартизм та трипартизм.

Біпартизм, як система соціального діалогу, використовується у країнах, де роль держави в регулюванні трудових відносин невелика (США, Канада, Великобританія), практикується двостороння співпраця між об'єднаннями роботодавців та організаціями найманих працівників. Держава за такої соціальної моделі виступає лише в ролі арбітра або посередника при виникненні соціальних конфліктів [3].

Трипартизм успішно реалізується в таких європейських країнах, як Німеччина, Швеція, Австрія. За цієї системи у врегулюванні соціально-трудова відносин беруть однаково важливу участь три сторони: організації, що представляють інтереси найманих працівників, об'єднання роботодавців та держава [4].

Основними сторонами, які беруть участь у соціальному діалозі та основними зацікавленими сторонами політики детінізації зайнятості в Україні виступають держава, роботодавець, та працівник. Кожна сторона представлена своїми представницькими органами. Так, державу представляють органи державної влади та місцевого самоврядування. Роботодавець спирається на об'єднання роботодавців, інтереси

працівника захищаються профспілками. Іншими учасниками соціального діалогу є соціально-економічні ради, примірні-посередницькі структури, фонди обов'язкового соціального страхування, та ін. Соціальний діалог здійснюється на чотирьох рівнях: національному, галузевому, територіальному та локальному.

Базовими інструментами соціального діалогу є колективно-договірне регулювання відносин у сфері праці, яке полягає в укладанні та виконанні системи колективних договорів і генеральної, галузевих та регіональних угод.

Для участі в колективних переговорах з укладення колективних договорів і угод, тристоронніх або двосторонніх органах та у міжнародних заходах склад суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців визначається за критеріями репрезентативності. Загальними критеріями репрезентативності для суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців є: а) легалізація (реєстрація) зазначених організацій (об'єднань) та їх статус; б) для профспілок, їх організацій та об'єднань - загальна чисельність їх членів, для організацій роботодавців та їх об'єднань - загальна чисельність працівників, які працюють на підприємствах - членах відповідних організацій роботодавців; в) галузева та територіальна розгалуженість [5].

Для забезпечення здійснення соціального діалогу в Україні утворені органи соціального діалогу, які діють на засадах трипартизму, до яких входять представники роботодавців, найманих працівників (профспілок) та держави. Сьогодні до таких органів належать:

- на національному рівні - Національна тристороння соціально-економічна рада, до складу якої входять всеукраїнські об'єднання професійних спілок, всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців та Кабінет Міністрів України;
- на галузевому рівні - галузеві тристоронні соціально-економічні ради, до складу яких входять галузеві об'єднання професійних спілок, всеукраїнські професійні спілки, галузеві організації роботодавців та їх об'єднання, центральні органи виконавчої влади;
- на територіальному рівні - територіальні тристоронні соціально-економічні ради, до складу яких входять організації професійних спілок та їх об'єднання, професійні спілки відповідного рівня, обласні, місцеві організації роботодавців та їх об'єднання, місцеві органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування.

Національна рада є консультативно-дорадчим органом при Президентові України та здійснює свою діяльність на засадах: рівноправності та паритетності сторін соціального діалогу; відкритості, добровільності та конструктивності соціального діалогу; пріоритетності узгоджувальних процедур та компромісних рішень; обов'язковості додержання досягнутих домовленостей і виконання прийнятих рішень.

Основними завданнями Національної ради є:

- сприяння узгодженню позицій сторін соціального діалогу щодо шляхів дальшого розвитку соціально-економічних і трудових відносин, укладанню угод з питань регулювання таких відносин;
- розроблення та внесення Президентові України пропозицій з питань формування та реалізації державної соціально-економічної політики.

Відповідно до покладених завдань Національна рада сприяє створенню та діяльності допоміжних органів соціального діалогу на галузевому, регіональному (територіальному) і виробничому рівнях, надає їм консультаційну та організаційно-методичну допомогу.

Кабінет Міністрів України, обласні, міські державні адміністрації повинні вживати відповідні заходи щодо створення умов для формування цих допоміжних органів із соціально-економічних питань для узгодженого вирішення проблем, що виникають у соціально-економічній сфері, стосуються прав та інтересів працівників і роботодавців.

Органам місцевого самоврядування рекомендовано сприяти розвитку співробітництва з організаціями профспілок і роботодавців та створенню умов для узгодженого вирішення питань, що виникають у соціально-економічній сфері.

Здійснення соціального діалогу особливо потрібно на виробничому рівні, оскільки домовленості на національному рівні часто не виконуються, і працівники повинні мати засоби та механізми захисту своїх інтересів і прав безпосередньо у відносинах із роботодавцем. Налагодження соціального діалогу на виробничому рівні є справою не стільки найманих працівників, скільки адміністрації підприємства.

Ефективність здійснення соціального діалогу можливо лише за умови незалежності всіх його сторін, які мають протилежні інтереси, але й спільне бажання досягти компромісу з тих питань, що є важливими для їх учасників. Кожна зі сторін соціального діалогу виконує властиві тільки їй функції.

Скорочення й легалізація тіньової зайнятості має оцінюватися, в першу чергу, не з позиції збирання податків та наповнення бюджетів різних рівнів (що, безсумнівно, дуже важливо), а з більш широких інституційних, економічних, і перш за все соціальних позицій. Цей ефект виявлятиметься в подоланні негативних наслідків функціонування тіньової зайнятості, а саме: випадання цілого сегмента зі сфери законодавчого регулювання ринку праці, втрата кваліфікації й професійних навичок, консервація деформацій на ринку праці, відсутність контролю якості товарів і послуг, що надаються, формування у суспільстві атмосфери припустимості порушення податкового, трудового та іншого законодавств, створення сприятливого середовища для кримінальної діяльності [6]

Аналізуючи соціальний діалог, як інструмент детінізації зайнятості в Україні, важливо визначити позиції зацікавлених сторін, та чинники що впливають на успішність реалізації державної політики детінізації зайнятості.

Так, серед чинників які призводять до тінізації зайнятості в державі, можемо виділити наступні: більш дешева робоча сила, бажання уникнути закону про мінімальну зарплату та податкових відрахувань; недоцільність офіційного працевлаштування (наприклад, через низькі зарплати в офіційній зайнятості); відсутність робочих місць (безробіття) в офіційній зайнятості (в сільській місцевості, в невеликих населених пунктах, через закриття підприємств); небажання оплачувати державі: податки, страхові внески, тощо); небажання втрачати допомогу з безробіття або інвалідності, тощо.

Також слід відмітити, що ефект від вищезначених чинників посилюється через неефективний інституціональний базис регулювання підприємництва та незадовільні умови здійснення підприємницької діяльності.

Також необхідно звернути увагу на нестабільність економічного, соціального та політичного середовища в Україні, які також мають негативний вплив на успішну реалізацію соціального діалогу в державі, в контексті детінізації зайнятості. Зокрема: недієвість механізмів антикорупційного законодавства; неефективність функціонування судової та правоохоронної системи; неефективне адміністрування податків; суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах; високий рівень злочинності; відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час ведення господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян [7].

Однією з головних соціально-економічних проблем сучасної України залишаються безробіття і тіньова зайнятість. Лише трохи більше половини працездатного населення офіційно працевлаштовані. За даними Міністерства соціальної політики України, з 26 млн осіб працездатного віку (від 15 до 70 років) офіційну роботу мають лише близько 16 млн (52,6%), а Державна служба статистики у середньому за підсумками I кварталу 2017 року вказує на 17,7 млн осіб економічно активного населення віком від 15 до 70 років (у I кварталі 2016 року – 17,8 млн осіб). Рівень економічної активності серед осіб віком 15-70 років, склав 61,4% (у I кварталі 2016 року - 61,7%) [8].

За оцінками Національного банку України, зростання витрат на оплату праці, особливо для малого та середнього бізнесу, призведе до суттєвішого зниження зайнятості, ніж прогнозувалося раніше. Загальна чисельність працівників формального сектору економіки в 2017 році скоротиться на 9% порівняно з 2016 роком. Внесок скорочення за

рахунок підвищення МЗП становитиме 5.4 в.п. (або близько 630 тис. осіб) [9].

У зв'язку з підвищенням «мінімалки», яке привело до зростання податків удвічі, багато підприємств переводять співробітників на неповну ставку. Формально такий працівник не звільнений і не погіршуватиме статистику, але фактично він отримує меншу заробітну плату, а подекуди змушений погоджуватися на «тінізацію» відносини з роботодавцем.

Слід відмітити що, в трикутнику «держава-роботодавці-працівники» саме держава має виступати головним ініціатором соціального діалогу з метою подолання тіньової зайнятості, оскільки загрози які несе в собі ця проблема стосуються не тільки економічного середовища. Тіньова зайнятість також впливає на соціальне та політичне середовище в якому існує українське суспільство.

Підвищення ефективності соціального діалогу набуло особливої актуальності після підписання Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) та імплементації Зони вільної торгівлі, а відтак проведення на цій основі повноцінних і результативних соціально-економічних та суспільно-політичних реформ. При цьому слід зважати на те, що соціальний діалог є не лише необхідною умовою європейської інтеграції України, а й прикладом того, як завдяки йому країни ЄС досягли високого економічного розвитку та гідного рівня

Соціальний діалог, в цьому аспекті виконує важливі функції системи державного управління, зокрема: пошук можливостей максимальної зайнятості працездатного населення; створення передумов для розвитку особистості, включаючи фактори соціального захисту; розвиток виробничих сил на користь всього суспільства і підвищення продуктивності праці; упровадження економічної демократії, яка надає можливість найманим працівникам брати участь у вирішенні соціально-трудова та економічних проблем; розумний розподіл доходів між усіма категоріями громадян; запобігання або мирне вирішення соціальних конфліктів [10]/ Відтак, саме держава володіє найбільш повним інструментарієм для реалізації ефективного соціального діалогу, створенням сприятливого економічного та політичного середовища, що в свою чергу приведе до детінізації ринку праці в Україні.

Основною перепоною для детінізації зайнятості в Україні виступає поширена в Україні практика «сірої» заробітної плати. У таку категорію залучена також значна кількість працюючих у формальному секторі економіки, що генерує ризики розвитку соціально-економічної сфери в країні та виступає гальмом на шляху підвищення добробуту населення. Загалом у результаті розповсюдження тіньового сегменту ринку праці в Україні, за різними оцінками фахівців, нині в тіні знаходиться від 30 до 50 відсотків фонду заробітної плати [11].

Це в свою чергу сягає обсягів 200 млрд грн. Це означає, що щорічно бюджетні надходження зменшуються приблизно на 30 млрд грн, фонди соціального страхування недоотримують від 70 до 90 млрд грн, у тому числі пенсійний фонд – біля 70 млрд грн. Проте особи, що не сплачують страхові внески в повній мірі чи частково користуються за рахунок держави медичними послугами, одержують інші соціальні виплати, наприклад, у зв'язку із народженням дитини, можуть, хоча й у мінімальному розмірі, отримати допомогу у зв'язку з безробіттям, малозабезпеченим сім'ям, пенсію тощо. Усе це лягає додатковим тягарем на фонди соціального страхування та державний бюджет України. Причому в перспективі цей тягар ставатиме відчутнішим унаслідок збільшення кількості пенсіонерів у зв'язку з досягненням пенсійного віку або проблемами зі здоров'ям людей, що певний період свого трудового життя не сплачували внески до страхових фондів [12].

Аналізуючи показники податкового навантаження з аналогічним показником країн із розвинутою ринковою економікою бачимо, що найменші рівні податкового навантаження характерні для Данії та Канади. Порівнюючи показник податкового навантаження України з державами з розвинутою ринковою економікою, можемо побачити, що цей показник у нашій країні досить високий.

Розуміючи, що хоча реформи мають перш за все йти з гори, зруйнувати тіньову зайнятість, як і тіньову економіку в цілому, використовуючи одноманітні інструменти неможливо. Для цього слід активніше використовувати різноманітні механізми соціального діалогу.

Зокрема, необхідно впливати на свідомість населення регіонів та країни в цілому, яке втягнуте у тіньові відносини. Адже власники підприємств, які використовують неоформлених згідно чинного законодавства працівників, а відтак скривають свої реальні доходи, не роблять це самотійно. До цього обов'язково залучаються їхні працівники: керівники структурних підрозділів, бухгалтерські та економічні служби, інші працівники виробничих підрозділів тощо.

Наймані працівники також йдуть на це із цілої низки причин: здебільшого, із-за неможливості будь-де працевлаштуватися, вони отримують роботу, а відтак кошти, не сплачуючи за це податки та нічого не втрачаючи. Таким чином, одним із завдань політики детінізації зайнятості є розрив цього зв'язку.

Результативність процесу обміну інформацією та консультацій стосовно фактів тіньової зайнятості в тому чи іншому регіоні, або на окремих підприємствах різних форм власності, визначальним чином впливає на перебіг колективних переговорів між суб'єктами, що представляють сторони роботодавців і працівників у тристоронніх або двосторонніх органах.

Термін колективні переговори поширюється на всі переговори, що проводяться між роботодавцем, групою роботодавців або одним або кількома організаціями роботодавців, з одного боку, і одним або декількома організаціями профспілок, з іншого боку, для визначення умов праці та умов зайнятості регулювання відносини між роботодавцями і працівниками регулювання відносин між підприємцями або їхніми організаціями і організацією або організаціями працівників.

Колективні переговори спрямовані, з одного боку, на досягнення соціальної стабільності, з другого – на впорядкування трудових та інших, пов'язаних з ними, відносин, встановлення умов праці. Вираженням цієї форми соціального діалогу та її результатом є колективні договори й угоди. В ч. 5 ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» зазначено, що за результатами колективних переговорів укладаються колективні договори та угоди на національному рівні – Генеральна угода на галузевому рівні – галузеві (міжгалузеві) угоди на територіальному рівні – територіальні угоди на локальному рівні – колективні договори. Цілі й завдання соціального діалогу на кожному рівні обумовлені змістом колективних договорів і угод та визначені Законом України «Про колективні договори та угоди».

Принагідно треба зауважити, що останнім часом у цьому плані вже здійснено певні позитивні кроки. Зокрема, в Україні реалізується «Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року»[13]. Заходи і шляхи розв'язання проблем у сфері зайнятості населення є наслідком консолідації зусиль усіх сторін соціального діалогу, що спрямовані на підвищення рівня економічної активності населення, сприяння його продуктивній зайнятості та посилення соціального захисту від безробіття.

Дослідження дозволяє сформулювати ряд висновків і пропозицій теоретичного та прикладного змісту, основні з яких зводяться до наступного.

Механізми детінізації зайнятості на вітчизняному ринку праці – це сукупність дій, спрямованих на подолання тіньової зайнятості населення в Україні, зменшення її впливу на сучасний соціально-економічний, політичний розвиток нашої держави.

На нашу думку, можна виділити три основні групи механізмів: економічні, законодавчі та організаційні. Законодавчі механізми є базовими, оскільки вони формують єдину концепцію щодо визначення та реалізації механізмів детінізації зайнятості в Україні.

Для подальшого вдосконалення системи соціального діалогу щодо детінізації зайнятості в Україні доцільним є:

залучення до системи партнерських відносин різних соціальних груп і прошарків, які в даний час в неї не включені, шляхом проведення

громадських обговорень, слухань, сесій, тощо. Зокрема, слід звернути увагу на проведення заходів по підвищенню поінформованості широких мас суспільства про соціальний діалог, у т.ч. шляхом залучення засобів мас-медіа.

Удосконалення реформування законодавчих й нормативних актів з питань соціального діалогу й соціально-трудових відносин, з метою приведення їх у відповідність із нормами міжнародного права.

Проведення додаткових заходів з боку держави, щодо мотивації роботодавців до участі в соціальному діалозі, шляхом спрощення податкового навантаження на підприємця; покращення інвестиційного клімату в державі; посилення системи захисту роботодавців та працівників, шляхом впровадження прозорої системи взаємовідносин у трикутнику «держава-підприємець-працівник». Зокрема спрямувати зусилля на мінімізацію податкових зобов'язань, ухилення від оподаткування, виведення коштів за межі України, легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та порушення бюджетних видатків.

Основні заходи: 1) зменшення податкового навантаження, в т.ч. скорочення кількості обов'язкових платежів і податкових пільг.

Очікувані наслідки: забезпечення рівних умов для всіх платників податків і зменшення стимулів до зменшення випадків мінімізації податкових зобов'язань;

2) оптимізація повернення податку на додану вартість ПДВ для підтримки експорту та підвищення довіри бізнесу до держави.

Очікувані наслідки: зменшення стимулів до фальсифікацій та корупційних схем.

3) Зменшення єдиного страхового внеску (ЄСВ) з 36,77% до 14,71% – реалізовано в новому Законі України №219 - VIII – в залежності від рівня легалізації заробітку працівників. За новими правилами у роботодавця є можливість збільшити середню заробітну плату по підприємству в 2,5 раза, не збільшуючи при цьому суму відрахувань ЄСВ. Тобто для тих, хто виводить заробітну плату своїх працівників з тіні або підвищує заробітну платню, навантаження на фонд оплати праці в розрахунку на 1 грн. зарплати пропорційно зменшується.

Очікувані наслідки: збільшення надходжень до бюджету, підвищення бази для нарахування пенсій.

4) Виявлення уповноваженими органами найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями.

Очікувані наслідки: рахунок легалізація зайнятості (за даними Інституту економіки і прогнозування у 2012 р. частка працюючих «в тіні» складала 16,61% від усіх зайнятих), збільшення надходжень до відповідних державних фондів.

5) Легалізація реальних оборотів бізнесу шляхом створення економічних стимулів, зниження ставок оподаткування, разова податкова амністія. Очікувані наслідки: легалізація доходів суб'єктів

підприємництва дасть збільшення ВВП країни на 15-20%, забезпечить підвищення культури бізнесу, захищеності найманих працівників

Державна політика щодо детінізації економіки України є складовою частиною загальної державної політики з регулювання економіки. Вона потребує розробки та застосування набору інструментів, оцінки впливу (соціального та економічного ефектів) на реальний і фінансовий сектори економіки, стимулювання підприємницької активності. Важливим фактором успіху у детінізації є політична підтримка цьому складному процесу, послідовність дій з реформування суспільства, уникнення популізму та покарання безвідповідальної діяльності посадовців, зміна менталітету громадян у напрямку усвідомлення громадянської позиції та причетності до загального процесу.

1 Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. 9 МІСЯЦІВ 2016 РОКУ // Звіт міністерства економічного розвитку та торгівлі України. [електронний ресурс] : режим доступу - <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=dc0d7cd5-ad6a-42ff-963a-e0d45ee23888&title=RivenTinovoiEkonomikiZnizivsiaDo35-VidVvp>

2 Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт [електронний ресурс] режим доступу - www.ukrstat.gov.ua/

3 Петроє О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія / О. М. Петроє. – К. : НАДУ, 2012. – 304 с (С. 50)

4 Петроє О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія / О. М. Петроє. – К. : НАДУ, 2012. – 304 с (С. 50)

5 Закон України "Про соціальний діалог в Україні" від 23 грудня 2010 р. № 2862-УІ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 28, ст.255

6 КРАУС Н. М. Тіньова зайнятість і офіційне безробіття на ринку праці: світовий досвід і українські реалії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/viewFile/525/532>

7 Аналітична доповідь «Тіньова економіка в Україні: Масштаби та напрями подолання»— Національний інститут стратегічний досліджень, Київ, 2011

8 Офіційне інтернет-представництво ДСЗУ [електронний ресурс]: режим доступу - <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350796>

9 Рішення Правління Національного банку України від 26 січня 2017 року № 48-рш "Про схвалення Інфляційного звіту" <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43401297> Інфляційний звіт Національного банку України, січень 2017 р, с. 33

10 Давиденко В. В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис. ... д-ра політ. наук. : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / Давиденко Віталій Володимирович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – 35 с. С. 12

11 Близнюк В.В. Тіньовий сегмент ринку праці в Україні / Матеріали за 10-а міжнародна науково-практична конференція, «Ключові питання в сучасній науці», – 2014. Том 3. Економіка. Софія. «БялГРАД-БГ» ООД – С.44-52. Міжнародний центр перспективних досліджень. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. 2014 р. – Режим доступу:http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf

12 Яценко Л.Д., Якушенко Л.М. Ризики поширення та шляхи мінімізації тіньової зайнятості в Україні. Аналітична записка. \ \ Національний інститут

стратегічних досліджень Серія «Соціальна політика» № 23, [електронний ресурс] режим доступу http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf

13 Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2012 р. № 1008 «Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-p](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-p)

1.13. Чинники та загрози національній безпеці України та Польщі

Основними чинниками реальної загрози національній безпеці України та Польщі на сьогоднішній день є зовнішня політика Російської Федерації. У 2014 році Росія анексувала в Україні Крим, розв'язала проти неї «гібридну війну», а коли українські війська стали перемагати сепаратистів та російських бойовиків, Москва вдалася до відвертої агресії – ввела на українську територію регулярні російські війська. Польща та країни Балтії певною мірою усвідомлюють загрози на небезпеки своїй національній безпеці з боку Росії, незважаючи на своє членство в НАТО. Свого часу Україні також гарантували безпеку та територіальну цілісність провідні країни світу – США, Великобританія та Франція, коли був підписаний Будапештський меморандум 1994 року в обмін на відмову Києва від ядерної зброї. Однак це не вберегло Україну від російської агресії. Відповідна ситуація може повторитися також з Польщею. При певному збігу обставин на міжнародній арені (наприклад, дефолт США), гарантії НАТО для Польщі та країн Прибалтики можуть бути такими ж примарними, як гарантії США, Великобританії та Франції для України. Польща вже одного разу покладалася на міжнародні договори, коли Великобританія та Франція зобов'язувалася надати їй військову допомогу у разі агресії з боку Радянської Росії та фашистської Німеччини. Однак свої зобов'язання ці країни не стали виконувати, коли СРСР та Німеччина розділили Польщу та знищили її державність у 1939 року. І хоча загрози національній безпеці Польщі не настільки очевидні, здійснивши акт агресії проти України, Росія переступила певну заборонену межу. А тому ймовірність того, що наступними жертвами агресії будуть Польща та країни Прибалтики є дуже високою. Аналізуючи трагічні події в Україні, Польщі дуже важливо зробити для себе важливі висновки, і не повторювати помилки, які допустилася українська політична еліта, недооцінюючи загрозу своїй національній безпеці з боку Росії.

Російська Федерація формально визнала незалежність України і встановила з нею дипломатичні відносини, підписала з українською стороною Договір про дружбу та співпрацю. А згідно Будапештського меморандуму 1994 року, Росія виступала гарантом незалежності та територіальної цілісності Української держави. Однак усі ці договори та

домовленості виявилася оманною, оскільки в РФ склався консенсус політичних еліт та її населення щодо розвитку Росія саме як імперської держави та відновлення домінування цієї країни в Східній Європі. Прагнення реваншу, відновлення статусу наддержави та відбудови російської імперії на новій основі – ось основна мотивація російської політичної еліти, яку не можуть стримати ні міжнародне право, ні взяті на себе раніше договірні зобов'язання. Хто ігнорує цю імперську мотивацію Росії, пізніше платить занадто високу ціну.

На відміну від фашистської Німеччини, яка намагалася за допомогою блицкригу (блискавично війни) досягнути домінування на Євразійському континенті, Росія відновлює та поширює свій вплив поступово, крок за кроком, а тому російська загроза є більш небезпечно для народів, які тут проживають. Першим кроком до відновлення свого домінування в Євразії стала реінтеграція пострадянського простору, на якому б Росія знову могла панувати. Доконечність інтеграції України в євразійський простір, де домінують національні інтереси РФ, впливає з усіх ідейно-політичних течій у Росії: націонал-більшовизму та неоевразійства, що розглядають Україну як зону російського домінування в протиборстві з атлантизмом (капіталізмом); російського націоналізму, що згідно з панправославним і панслов'янським месіанством трактують український та російський народи як єдиний наднарод; неозахідництва, яке розглядає неминучість інтеграції України та Росії в СНД та Митному союзу, з огляду на економічну доцільність [1]. Відмінності виникають радше в тактичних питаннях: праві виступають за активну експансію проти України та перетворення її в губернію відродженої Російської імперії, ліві – пропонують приєднати Україну, відновивши СРСР. Аналіз зовнішньої політики Росії свідчить, що перемогла стратегія і тактика втягнення України в євразійський простір за допомогою політики економічної експансії, де особлива роль належить СНД (пізніше – Митному союзу, Єдиному економічному простору, а в перспективі – Євразійському союзу), що є перехідною формою до утворення єдиної держави.

Така ж думка переважає і в російському суспільстві: як свідчать результати соціологічних досліджень, населення РФ виступає за створення єдиної держави до складу якої б увійшли Росія та Україна, однак виступає за утворення цієї держави мирним, невійськовим шляхом, і за умови, що це не призведе до зниження життєвого рівня росіян [2]. І лише 5,5 % респондентів у РФ погодилися беззастережно визнати незалежність Української держави і відмовитися від претензій на Крим та Севастополь [3]. Тому закономірним виявилось, що після анексії РФ Криму рейтинг В. Путіна, за даними дослідницької неурядової організації «Левада Центр», відразу зріс до 72-74 %. Окупацію Криму і Південно-Східної України російськими військами підтримували 58 %

опитаних, а 79% росіян вважали, що Крим після проведеного там референдуму потрібно приєднати до Росії.

Для українського суспільства така агресивна політика Кремля і її масова підтримка «братнім» російським народом виявилася шоком, до якої воно було не готове. Хоча Москва давно посилала сигнали, які Україною ігнорувалися. Адже ж задовго до цього РФ проголосила себе правонаступницею Радянського Союзу, визнала розпад цієї держави як найбільшу катастрофу ХХ століття, денонсувала Біловезькі угоди 1991 року і сьогодні за будь-яку ціну намагається відновити СРСР на новій основі у формі Митного союзу як підвалини майбутнього Євразійського союзу, використовуючи методи економічної та політичної інтеграції, що було проголошено у програмі В. Путіна під час виборчої кампанії Президента Росії у 2012 року [4]. Населення Росії підтримало цю програму, обравши В. Путіна Президентом РФ, яку той буде реалізовувати у найближчі шість, а можливо навіть і дванадцять років. Однак українське політичне керівництво не зробило з цього належних висновків, і не вживало адекватних заходів щодо зміцнення національної безпеки України.

Отож незважаючи на очевидні факти та реальні загрози для національної безпеки, українська політична і наукова еліта, а також населення України, недооцінило існуючу небезпеку, якою сьогодні є сучасна Росія для України. Вони зігнорували загрозові тенденції суспільно-політичного розвитку, які поступово втягує останню у реінтеграційні процеси на пострадянському просторі, що може призвести до демонтажу Української незалежної держави. Про це свідчать такі типові твердження В. Богдановича, М. Ежеєва та І. Свида, які, обґрунтовуючи теоретико-методологічні засади державного управління обороноздатністю України, стверджували: «Дистанціонуванню від Росії сприяє і живучість міфу про її імперські амбіції, що зберігаються, чреваті нібито для України у разі зближення обох держав втратою її незалежності і суверенітету» [5], а тому «українська еліта повинна припинити пошук прихованого антиукраїнського вмісту в російській політиці, відкинути підозри і перестати розглядати Росію як носія перманентної загрози її суверенітету» [6]. Однак таку позицію спростовують емпіричні дані розвитку українсько-російських відносин, а також аналіз провідних російських геополітичних доктрин. Польській еліті та народу важливо не допустити українських помилок. Україна проявила безпечність та недалекоглядність, а тому розплачуються за це втратою території, життям свої громадян, що може призвести до загибелі її державності. Знайомство з російськими геополітичними доктринами розвіюють ілюзії та дають відповідь на питання про дійсні причини, характер та стратегічні завдання і напрямки експансіоністської політики Росії.

Так в сучасній провідній російській *євразійській* геополітичній доктрині, яку розробив О. Дугін, вказується першочерговий пріоритет російської зовнішньої політики – нейтралізація України як незалежної держави: «поява на цих землях (України – авт.) нового геополітичного суб'єкта ... є **абсолютною аномалією**, до якої могли призвести тільки зовсім безвідповідальні, з геополітичного погляду, кроки. Україна як самостійна держава з певними територіальними амбіціями несе собою величезну небезпеку для всієї Євразії, і без розв'язання української проблеми взагалі говорити про континентальну геополітику немає сенсу» [7]. Тому О. Дугін формує такі першочергові завдання зовнішньополітичної стратегії Росії щодо України: «Абсолютним імперативом російської геополітики на чорноморському побережжі є тотальний і нічим не необмежений контроль Москви на всьому її проміжку – від українських до абхазьких територій. Можна як завгодно дробити всю цю зону по етнокультурному принципу, – надаючи етнічну і конфесійну автономію кримським малоросам, татарам, козакам, абхазцям, грузинам і тощо – однак все це тільки при абсолютному контролі Москви над військовою і політичною ситуацією... Північний берег Чорного моря повинен бути винятково євразійський і централізовано підкорятися Москві» [8]. Такої ж думки дотримується Президент РФ В. Путін, який на саміті НАТО в Бухаресті прямолінійно заявив, що «Україна – це навіть не держава» [9]. Тому відповідь на запитання, чи задовольниться Росія Кримом, і чи здатні Мінські домовленості 2014 року зупинити подальше просування російських військ вглиб української території, є негативними.

О. Дугін не є маргінальним діячем в російському політикумі, він вважається неофіційним ідеологом російської партії влади «Єдиной России» [10]. Його геополітична неоєвразійська доктрина була взята до виконання нинішнім політичним керівництвом Росії. Президент РФ В. Путін, прийшовши до влади у 2000 році, відразу взявся за формування *Євразійського* економічного співтовариства, а сьогодні він прагне побудувати *Євразійський* союз. Тобто О. Дугін розробив та теоретично обґрунтував євразійський геополітичний проект Росії, а В. Путін почав практичне втілення настанов та рекомендацій О. Дугіна в життя. Зокрема, ще у 90-х роках О. Дугін обґрунтував необхідність відокремлення Криму від України, а також витіснення її від Чорного моря, дроблячи українські території на квазідержавні утворення. А В. Путін через двадцять років почав її активно реалізовувати, анексувавши Крим, утворюючи донецьку та луганську «народні республіки», які повністю керовані з Москви. Далі російська стратегія вірогідно буде спрямована на підпорядкування своїй владі всього Південного Сходу України – від Харкова до Одеси, утворивши квазіфедерацію під назвою Новоросія. Таким чином Росія намагається опанувати Північне

Причорномор'я, використовуючи його як подальший плацдарм наступу на Україну, Польщу та інші країни Європи.

Формуючи державну політику національної безпеки, Польщі доцільно брати до уваги, що Україна і Польща є лише локальним елементом глобальної геополітичної гри, яка ведеться нині між Росією та США на глобальній шахівниці, що розташована на Євразійському континенті. Згідно російської неоевразійської геополітичної доктрини, у світі ведеться непримиренна боротьба між народами моря і суші, між Атлантизмом (США, Великобританією) та Євразійством (Росією). На переконання О. Дугіна, антагоністичні суперечності між цими світами неможливо примирити, і у цій боротьбі може перемогти лише одна сторона. З огляду на це, у своїй роботі «Основи геополітики» О. Дугін як мантру повторює, «Карфаген (нинішні США) повинен бути зруйнований», а над Євразією і усім світом повинна запанувати Москва (Новий Рим) [11]. Оскільки Україна розглядається небезпечним агентом атлантизму лише фактом свого існування як незалежної держави, а Польща є найбільш близьким і надійним союзником США в Центральній Європі, тому Українська та Польська держави, на думку російського геополітика, повинні бути у радикальний спосіб нейтралізовані.

Відтак, коли з Україною буде покінчено, тоді Росія візьметься за Польщу, Литву та інших союзників США. О. Дугін з цього приводу стверджує: «Эти земли (Польша та Литва – В. П.) были главным рычагом талассократической геополитики, направленной против Евразии и возможностей создания континентального блока... Надо признать, данная проблема не имеет позитивного решения, так как формулируется она следующем образом: либо польско-литовское пространство будет существовать как самостоятельная реальность (и тогда станет непреодолимым препятствием на пути проевразийского Балтийского единства о осью в Пруссии), либо его фрагменты будут интегрированы в другие геополитические блоки, а само оно будет расчленено и задавлено в зародыше» [12]. Розглянемо детальніше, як російська євразійська геополітична доктрина пропонує вирішувати польську і литовську проблему після того, як буде вирішена проблема українська.

Польща, на думку О. Дугіна, повинна перетворитися у маловпливового суб'єкта на Євразійському континенті, залежного від інших суб'єктів – передусім Росії та Німеччини. Щоб привернути Німеччину на свій бік, зробити її своїм стратегічним союзником у протистоянні із США, уся Західна та Центральна Європа має відійти до сфери впливу Берліна. При цьому передбачається, що Польща повинна втратити свої північні та західні землі і бути відрізаною від Балтійського моря. Зокрема, на цій території планується відновлення Пруссії, до якої власне повинні відійти значні польські території: «Вокруг Пруссии начнется процесс стратегического объединения балтийских государств

в единый блок... воссоздание Пруссии решило бы, по большей части, проблемы с Польшей, которой в такой ситуации оставался бы только путь на юг (так как Балтийский регион был бы под германско-русским контролем» [13]. Запропонована і обґрунтована О. Дугіним російська геостратегія сьогодні виглядає малоімовірною і нереальною до виконання, а тому може не братися до уваги польським суспільством. Власне саме таким чином поступила Україна, ігноруючи відповідні концептуальні обґрунтування російської експансії щодо відторгнення Криму та Північного Причорномор'я, за що згодом наша країна була належним чином покарана за свою безпечність.

Ще одним важливим аспектом, вартим уваги, це рекомендації щодо підриву загальнонаціональної єдності польського народу, основою якої історично став католицизм, та формуванні у його середовищі п'ятої колони з середовища сил певного спрямування: «В Литве и Польше главным геополитическим партнером Евразии должны стать силы, настаивающие на некатолической ориентации политики этих стран – сторонников светской «социал-демократии», «неоязычники», «этноцентристы», протестантские, православные религиозные круги, этнические меньшинства». Отож на їх базі і з їх середовища Росія буде намагатися сформувати свою п'яту колону (або активно використовувати у своїх цілях) для того, щоб, з одного боку підірвати єдність та монолітність польського і литовського народів, з іншого, посіяти між ними розбрат та напругу. «Этническая напряженность в польско-литовских отношениях, – цинічно заявляє О. Дугін, – является чрезвычайно ценным элементом, который следует использовать и, по возможности усугублять» [14]. Таку ж напругу Москва очевидно намагатиметься посіяти також між Україною та Польщею. Для цього можна використовувати складні сторінки історії в українсько-російських відносин, а також свою п'яту колону в Польщі та Україні. Російському неоімперіалізму вигідно підірвати довіру та стратегічне партнерство між Польщею та Україною, щоб внести напругу у відносини між нашими народами, діючи за принципом розділяй та володарюй.

Зокрема, про це свідчать події широко відзначення в Польщі у 2013 році волинської трагедії, коли польському суспільству нав'язувалася думка, що винними у цій трагедії є передусім українці. Те, що ця акція була зрежисована Москвою свідчать наступні факти. По-перше, волинські події не відзначалися у 1993 році, коли для цього випадала значно краща нагода, оскільки тоді сповнявся ювілей цієї трагедії – п'ятдесят років. По-друге, не піднімалося це питання також і в 2003 році, що свідчило, що поступово рани в українсько-польських відносинах загоюються, виростає нове покоління, яке позбавлене українофобії та полонофобії, а стратегічне партнерство України та Польщі з часом лише зміцнюється. Створювалася враження, що взаємні образи почали забуватися. Однак через 10 років потому комусь було потрібно провести

цілу інформаційну кампанію щодо формування негативного образу України та українця в польському суспільстві. Кому це було вигідно засвідчили наступні події. Отож, по-третє, акція щодо широкого відзначення волинської трагедії в Польщі, як виявилось згодом дивним чином співпали з оголошення широкомасштабної торгівельної війни проти України, яка Росія розв'язала у серпні 2013 року з метою зірвати підписання Угоди про політичну асоціацію та поглиблену зону вільної торгівлі між ЄС та Україною і втягнути її до Митного, а згодом Євразійського союзу. Таким чином Росія розпочала битву за Україну, маючи намір перед тим завдати їй удар у спину від Польщі, її стратегічного партнера, що б полегшило здійснення російської неоімперської політики щодо Української держави.

Широко профінансована та підтримана зовні акція носила довгострокові цілі, про яку простий пересічний польський та український обиватель можливо навіть не здогадувався: підірвати українсько-польське стратегічне партнерство та довіру один до одного, викликати знову ворожнечу між нашими народами, щоб можна було згодом поодиноці зламати опір і встановити своє панування над ними. І частково їм це вдалося. Широка антиукраїнська інформаційна кампанія в польських ЗМІ та Інтернеті викликали обурення в Україні. Відомий український історик Я. Дашкевич з цього приводу писав: «Зі стратегічного партнера Польща перетворюється в стратегічного ворога, а з адвоката України в *advokatus diaboli*, діяльність якого спрямована проти України, для дискредитації якої застосовуються всі можливі засоби політичної дезінформації на підставі, зокрема, сфальшованої історії» [15]. Отож напруга, яка виникла тоді між Україною та Польщею, засвідчили яким крихким є українсько-польське стратегічне партнерство. І як легко можна посяти недовіру та напругу між нашими країнами, що вигідно передусім Москві.

Щоб дещо остудити гарячі голови, слід дати звіт, що нашим спільним ворогом є російська імперська суспільна система, яка може змінювати свою форму, однак з певними модифікаціями все ж зберігає свій зміст. Вона сьогодні відновила свою могутність і в умовах цивілізаційної кризи розпочала свою фінальну геополітичну гру за світове панування [16]. Проаналізуймо основні ознаки цієї імперії, щоб давати собі звіт з ким має справу Україна та Польща.

Російська імперська суспільна система характеризувалася такими основними рисами: східна деспотія та етатизм, одержавлення усіх сфер суспільного життя (релігійного, економічного, культурного тощо), відсутність належного громадянського суспільства; надцентралізм, вирішальна роль столиці у суспільно-політичному житті країни та відсутність самоуправління територій у цій державі; азіатський спосіб виробництва, який базувався, головню, на державній власності й обмеженні приватної власності, повне підпорядкування приватної

власності та особистих інтересів державним інтересам; абсолютна деспотична державна влада, котра в інтересах правлячої еліти жорстко регламентувала всі сторони суспільного життя; панування над численними народами та їхнє національне гноблення; наявність месіанської ідеї, що у завуальованій формі висувала претензії на світове панування та гегемонію, а також виправдовувала існуючі порядки та загарбницькі війни; колективізм – абсолютизація колективного начала, нівелювання індивідуальних особливостей і сутнісних сил особистості, руйнування в ній моральних засад і духовного начала, формування своєрідного типу людини – «гомо-імперікус»; ірраціоналізм – зомбування населення, апеляція, насамперед, до підсвідомості, управління суспільною свідомістю передусім за допомогою міфів та символів, одержимість імперською ідеєю-фікс без раціонального проникнення в суть проблематики, що супроводжувалось крайніми формами фанатизму, нетерпимістю та ворожістю до іншого способу життя, мислення, поведінки («умом Россию не понять»).

Керівництво суспільними процесами здійснювалось на основі насильницької парадигми державного управління, що передбачає: управлінські впливи на свій і чужий народи з метою їх підкорення й утримання в покорі за допомогою цинічної брехні, жорстокості та тотального насилля; «холодну війну» та розклад ворога із середини; створення в його середовищі своєї п'ятої колони, використовуючи власні культурно-релігійні і економічні впливи та прямий підкуп, щедра винагорода їх зрадників; поширення там хаосу і безладу, стимулювання загострення суспільних протиріч з тим, щоб отримати привід втручатися у внутрішні справи інших країн; інформаційні війни, що супроводжуються демагогією, брехнею, ошуканством; військова агресія, що завершується окупацією, або приведення до влади проросійських (промосковських) сил; встановлення з ними нерівноправних союзів; посилення своєї військової, політичної та культурно-релігійної присутності в інших країнах; поступове обмеження державного суверенітету; здатність йти на певні тимчасові поступки в другорядних питаннях, однак незмінність курсу на повне політичне підпорядкування інших країн своїй владі; остаточне утвердження деспотичної політичної влади над територією шляхом систематичного насильства, масового терору та політики геноциду, винищення національної еліти, розстановки на керівні посади своїх ставлеників, що можуть вербуватися як з місцевого населення, так і присилатися зовні; тотальне закабалення простого народу (наприклад, запровадження кріпосницького ладу і друге закріпачення селянства під час колективізації) та перетворення його на підневільне населення; нищення історичної пам'яті підкорених народів, масова денационалізація та русифікація місцевого населення та передусім його національної еліти; здійснення політики колоніального економічного визиску,

експлуатації та пограбування національного й природного багатства, розорення місцевого населення, позбавлення його фінансової незалежності та економічних ресурсів; масові депортації населення з національних окраїн, передусім в Сибір, і одночасно переселення туди російського населення, де для них створюються сприятливі умови для стрімкого кар'єрного росту в державній адміністрації, виробництві, науці; ідеологічні кампанії та зомбування населення, боротьба проти національної ідеї та національної ідентичності поневолених народів, зображення національних героїв як зрадників свого народу, або як активних і переконаних москволюбів та русофілів; формування у поневолених народів комплексу неповноцінності та відчуття «молодшого» брата, глибокого переконання, що Російська (радянська) імперія визволила інші народи від національного, релігійного чи соціального гноблення, а хто у цьому починає сумніватися, того цькують та переслідують; формування одностайності та одноманітності в культурно-ідеологічній сфері, боротьба з інакодумством; ізоляція від зовнішнього світу, обмеження контактів з ним, ксенофобія та ідеологічна боротьба проти інших країн на міжнародній арені, поширення шовіністичних настроїв серед свого населення і зверхнього ставлення до інших народів світу; зовнішня експансія, боротьба за поширення свого політичного впливу на регіональному та глобальному рівнях і забезпечення свого домінування міжнародній арені [17].

Сутність будь-якого суб'єкта проявляється у його взаємодії з навколишнім світом. Російська імперська суспільна система у взаємодії з навколишнім світом проявила себе як система агресивна і імперська, що прагне до зовнішньої експансії, придбання все нових територій, поширення свого політичного впливу й підкорення інших народів своїй владі. Про це свідчать такі факти: впродовж XVIII і XIX сторіч Росія мала 128 воєнних років і 72 роки миру. З цих 128 років лише 5 років припадало на оборонні війни, а на всі інші роки – війни завойовницькі [18].

Російська імперська суспільна система характеризувалась винятковою цілеспрямованістю, поведінка якої, як вже зазначалось, була підпорядкована досягненню стратегічної мети – встановлення власної гегемонії у світі та панування над іншими народами. Задля досягнення цієї мети, це імперське утворення проголошувалось Третім Римом (згодом Третім Інтернаціоналом), на яке ніби провидінням була покладена особлива місія поширення єдино істинної віри (православ'я чи комунізму). Російська ідея «Москва – третій Рим» визначає національним ідеалом Росію як всесвітню імперію та Москву як Новий Рим, що виконує роль центру ієрархічної системи міжнародних відносин, де національні держави втрачають свій суверенітет, перетворюючись, по суті, на територіальні одиниці цієї світової держави. У такій міжнародній системі не має місце незалежній Польщі та незалежній

Україні. Сьогодні Україна уже стала жертвою російської агресії. А завтра такою жертвою може стати уже Польща, оскільки В. Путін уже сьогодні їй відкрито погрожує: «Якби я хотів (В. Путін. – авт.), то ввів би протягом двох днів війська не лише в Київ, але й у Ригу, Вільнюс, Таллінн, Варшаву та Бухарест»[19].

Російський фактор становить реальну загрозу національній безпеці України та Польщі. Російська експансія передбачає розчленування українських та польських територій та створення на їх територіях слабких та нежиттєздатних, залежних від Москви квазідержавних утворень. Важливим елементом російської стратегії є підірвання національної єдності українського та польського суспільства із середини, нейтралізація стратегічного партнерства між нашими країнами, а також намагання спровокувати новий українсько-польський конфлікт. Така неоімперська політика Росії обґрунтована неоевразійською геополітичною доктриною О. Дугіна. Її аналіз дозволяє спрогнозувати політику Росії щодо України, Польщі, Європейського Союзу та США та виробити ефективну контрстратегію. Відповіддю на спільні загрози національній безпеці України та Польщі повинно стати поглиблення українсько-польського рівноправного партнерства та об'єднання зусиль щодо нейтралізації та демонтажу російської імперської суспільної системи. Без таких рішучих заходів національна безпека України, Польщі та інших країн завжди буде знаходитися під постійною загрозою.

1 Колосов В. А. Геополитическая и политическая география [Текст] / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С.162-170.

2 Башкирова Е. Лабиринты посттоталитарного сознания / Е. Башкирова, Ю. Федоров // Pro et Contra. Преобразования в России: итоги десятилетия [Текст]. – 1999. – Весна. – С.136.

2 Там сам. – С.135.

4 Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня / В. Путин //Известия [Электронный ресурс]. – 2011. – 11 окт. – Режим доступа <http://www.izvestia.ru/news/502761>.

5Богданович В. Ю. Основы державного управління забезпечення обороноздатності України: теорія і практика [Текст] / Ю. В. Богданович, М. Ф. Єжеєв, І. В. Свида. – Львів: ЛІСВ, 2008. – С.39.

6 Там само. – С.40

7 Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством [Текст] / А. Дугин. – М.: АРКОГЕЯ-центр, 1999. –С.348.

8 Там само. – С.349.

9 Алленова О. Блок НАТО разошелся на блокпакеты / О. Алленова, Е. Геда, В. Новиков // Коммерсантъ [Электронный ресурс]. – 2008. – 4 июля. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/877224>.

-
- 10 Дугин, Александр Гельевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%83%D0%B3%D0%B8%D0%BD_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD.
- 11 Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством [Текст] / А. Дугин. – М.: АРКОГЕЯ-центр, 1999. – С.– 728.
- 12 Там само. – С. 273.
- 13 Там само. – С. 372-373.
- 14 Там само. – С.373.
- 15 Дашкевич Я. Волинський казан та його творці / Я. Дашкевич // Українофобія як явище та політ технологія: Збірник статей / НАН України ІУАД ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; Філологічний факультет ЛНУ імені Івана Франка; Упоряди.: Гарасим Я., Гречило А., Пилипчик С., Сова А., Халак Н. – Львів, 2014. – Вип. 1. – С.80.
- 16 Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством [Текст] / А. Дугин. – М.: АРКОГЕЯ-центр, 1999. – 213.
- 17 Демкович-Добрянський М. Україна і Росія [Текст] / М. Демкович-Добрянський. – Львів – Краків – Париж, 1993; Залізник Л. Україна і Росія: різні історичні долі. Обережно імперія // Нариси з стародавньої історії України. – К.: Абрис, 1994; С. 208-246; Кісь Р. Фінал Третього Риму [Текст] / Р. Кісь. – Львів: Інститут народознавства, 1998.
- 18 Демкович-Добрянський М. Україна і Росія [Текст] / М. Демкович-Добрянський. – С.11-12.
- 19 Путін: Я можу увійти в Варшаву, Ригу, Вільнюс і Бухарест – ЗМІ // Українська правда. – 2014. – 18 вер. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/18/7038156/>.

РОЗДІЛ II.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ

2.1. Інвестиційна безпека як фактор макроекономічного відтворення

Сучасні умови підприємницької діяльності в Україні характеризуються гострою конкуренцією між підприємствами, недосконалістю та постійною зміною законодавчої бази, нестачею кваліфікованих кадрів, дефіцитом обігових коштів, жорсткою грошовою і податковою політикою держави, неплатоспроможністю партнерів, тощо.

Україна, входячи в нове тисячоліття, ставить перед собою цілі комплексного розвитку виробничої і соціальної сфер, гармонійного та активного включення в загальносвітові і загальноєвропейські інтеграційні процеси та забезпечення відповідного рівня економічної безпеки національної економіки. Зважаючи на це, комплексність завдань економічної безпеки потребує визначення «магістральних» напрямів забезпечення безпеки, тих механізмів, які б мали спроможність здійснити інтегральний вплив на всі сфери економічного життя в умовах ринкового становлення. Цим вимогам, на нашу думку, повністю відповідає інвестиційна діяльність.

Інвестиції є невід'ємною частиною будь-якої економічної системи, тому розгляду питань пов'язаних з інвестуванням присвячена ціла низка праць як вітчизняних так і зарубіжних економістів. Такий інтерес зумовлений тим, що більшість фундаментальних економічних напрямів нерозривно пов'язано з інвестиційними процесами.

Інвестиційна складова економічної безпеки створює сприятливі передумови для соціально-економічних відносин, науково-технічного відновлення продуктивних сил суспільства за допомогою активної інвестиційної діяльності. З метою дослідження структури інвестиційної складової доцільно враховуватиметься факт, що вона формується під впливом багатьох об'єктивних чинників, різних ризиків і як наслідок відповідних умов.

Наукові основи дослідження сутності і ролі інвестицій були започатковані класичною теорією А.Сміта і Д.Рікардо, що зумовило її використання у всіх країнах, проте різноманітність національних особливостей потребувала системних змін та певних модифікацій.

Класичні доктрини знайшли своє відображення у працях «економістів нової хвилі» Ж. Сея, Ф. Бастіа, Дж. Лодердейла, Т. Мальтуса, Дж. Мілля, які приділили значну увагу обміну і розподілу та для збагачення суспільства та активізували дослідження проблем акумулювання інвестицій та економічної ролі держави.

Слід зазначити, що європейською економічною думкою було закладено важливі умови неокласичного аналізу інвестиційних процесів, які визначали саморегулювання інвестиційної діяльності на основі таких чинників, як норма прибутку та відсоткова ставка, зростання доходів та заощаджень, а також попиту на товари. Окремі автори вважали, що саме держава може стимулювати пожвавлення інвестиційних процесів, використовуючи для цього грошово-кредитну й фіскальні важелі, державні витрати і державний борг. Інші автори уважали, що втручання держави може призвести до розбалансування ринку інвестицій та значного впливу національних капіталів, що потребує формування раціональної структури суспільного виробництва, активізації політики держави у сфері міжнародної міграції капіталів.

Аналіз інвестицій як на мікро так і на макрорівні відіграє важливу роль для прийняття управлінських рішень, як урядом, так і суб'єктами господарювання за допомогою макромоделей у яких інвестиції відіграють ключову роль. До таких теорій відносять: теорію Кейнса, монетарну теорію Фрідмена, модель Фішера, модель Харрода-Домара, теорію очікувань (модель адаптивних очікувань і модель раціональних очікувань), моделі циклів ділової активності [1, с. 300; 2, с. 110].

Період формування нових, узагальнення та розвиток існуючих теорій є досить складним періодом для України, адже при цьому слід враховувати деяку політичну заангажованість економічних теорій, і непослідовний перехід до ринкових відносин, та цілу низку існуючих, як об'єктивних так і суб'єктивних проблем.

Однак, на основі аналізу літературних джерел, можемо зазначити, що розвиток інвестиційної теорії та практики характеризується не тільки прогалинами, а й науковими здобутками.

Серед найбільш значущих доцільно виокремити такі дослідження як: вивчення чинників економічного зростання; розробка моделей економічної рівноваги; інвестиційна теорія циклу; теорія інвестиційних імпульсів; інституціональна модель конкурентних переваг; різноманітні моделі національної конкурентоспроможності та міжнародного руху капіталів [1; 3; 4; 5; 6].

Значний доробок у вітчизняну інвестиційну теорію зробив М. Герасимчук, зосередивши увагу на проблемах формування інвестиційної політики, джерелах інвестицій та їх економічному регулюванні, ролі інвестиційного забезпечення в економічному розвитку [3; 4; 8].

Значне теоретичне опрацювання інвестиційної проблематики міститься в роботах А. Пересади, зокрема його бачення характеру та особливостей інвестиційної діяльності в Україні [5]. Грунтовне теоретичне дослідження інвестицій, знайшло відображення в наукових працях А. Сухорукова [12; 13]. Не менш важливим дослідженням щодо реальних інвестиційних процесів в Україні є монографія Л. Борщ, у якій

розкрито особливості інвестування в умовах гуманізації виробництва, впровадження новітніх технологій, глобалізації соціально-економічних зв'язків [14]. Актуальним у теоретичному і практичному плані, щодо формування механізму регулювання інвестиційно-інноваційних процесів в Україні слід відзначити дослідження науковця В. Осецького [15].

Отже, сучасний етап розвитку соціально-економічних процесів обумовлює актуальність розробки концептуальних основ аналізу економічної безпеки держави загалом та її складової – інвестиційної безпеки зокрема. Посилення нових тенденцій соціально-економічного розвитку, що мають різну ступінь керованості та суперечливості, обумовили нові вимоги до науково-теоретичного забезпечення суспільно-необхідних трансформацій.

Сучасна домінанта національної безпеки у всій сукупності форм прояву та напрямів її зміцнення потребує з'ясування економічної природи даного явища, виділення її змісту та рушійних сил відповідно до завдань розробки і впровадження цілісних концепцій економічної безпеки. Такий підхід вимагає вивчення поглядів на роль і місце економічної безпеки у системі інвестиційної діяльності, дослідження її структури, визначення взаємопов'язаних категорій і аналізу системи таких взаємозв'язків.

Концептуальні положення теорії економічної безпеки суб'єктів господарювання, враховують наступні обставини:

- по-перше, економічна безпека суспільства набула статусу повноправної економічної категорії лише у другій половині ХХ століття. Проте, наукові дослідження, у даній сфері дають можливість констатувати зростаючу роль проблематики економічної безпеки на сучасному етапі соціально-економічного розвитку, особливо транзитивного суспільства;

- по-друге, економічна безпека, маючи складну природу причинно-наслідкових зв'язків, здатна здійснювати комплексний вплив на життєдіяльність сучасного суспільства, що обумовлює її інтегральний характер;

- по-третє, система економічної безпеки має досить складну суб'єктну і об'єктну структуру, що в свою чергу вимагає застосування комплексу методів наукового пізнання і аналізу як самих елементів даної структури, так і системи взаємозв'язків і залежностей між ними.

- по-четверте, необхідність аналізу економічної безпеки характеризується сучасними параметрами внутрішнього розвитку країни, характером міжнародних відносин та глобалізаційних процесів.

Проаналізувавши погляди широкого кола економістів-теоретиків можна також зробити висновок про те, що зміст категорії економічної безпеки розкривається в ході аналізу: системи економічних потреб і інтересів; системи цілей економічної безпеки; загроз економічної

безпеки і негативних впливів в формі яких вони впливають на соціально-економічне середовище; рівня економічної безпеки; методів і механізму її забезпечення.

На нашу думку, всі представлені взаємопов'язані компоненти аналізу в кінцевому результаті покликані вирішити два найважливіших завдання в сфері економічної безпеки будь-якої держави. По-перше, розкрити логіку і методологію дослідження, оцінки рівня економічної безпеки на основі аналізу системи глибинних причинно-наслідкових зв'язків її формування. По-друге, визначити методи і механізми, що дають можливість максимально ефективно впливати на параметри економічної безпеки, приводити її рівень у відповідність з вимогами економічного розвитку держави.

Аналіз літературних джерел дає можливість зробити висновок про те, що проблемивзаємозв'язку інвестиційної діяльності і економічної безпеки не достатньо досліджені, зокрема на рівні понятійного апарату, механізмів взаємодії, тощо. Зокрема, теоретико-методологічні підходи до розуміння місця інвестиційної складової економічної безпеки в економічній системі вимагають більш ґрунтовного дослідження її ролі та значення в економічній діяльності як системи. Окрім того, більшість досліджень даної проблематики стосуються інвестиційної діяльності макрорівня, а наукові пошуки, щодо інвестиційної безпеки суб'єктів господарювання практично відсутні.

Інвестиційні процеси, щовзаємодіють у площині національних економік, дають можливість охарактеризувати інвестиційну діяльність, як одну із пріоритетних напрямів впливу на динаміку соціально-економічного розвитку будь-якої країни.

Дослідження економічної сутності інвестицій дає можливість віднести їх до числа тих категорій, які створюють системні взаємозалежності між окремими елементами потенціалу країни, між сферами і стадіями руху суспільного продукту. Висока ефективність впливу інвестицій на параметри економічного зростання дає змогу характеризувати їх, як інструмент подолання кризових явищ. Іншими словами інвестиційна діяльність виявляє позитивну кореляцію з системою параметрів кризового розвитку в економіці, що викликає необхідність розгляду такої діяльності з позицій економічної безпеки. Зазначимо, що у низці наукових досліджень здійснювалися спроби опосередковано з'ясувати вплив інвестицій на формування рівня економічної безпеки [16].

Серед наукових напрямів, щодо безпосереднього аналізу інвестиційної складової економічної безпеки можна виділити теорію потенційних конфліктів, у рамках якої усі процеси суспільного життя держави розглядаються крізь призму функціональних проявів різних форм енергії, яка перебуває в постійних потенційних конфліктах [12].

Так, вітчизняний дослідник Г. Пастернак-Таранушенко при дослідженні даної теорії вказує на постійну боротьбу за придбання «найвищого потенціалу розвитку», матеріально-речовою основою якого є інвестиційні ресурси [11, с. 10].

У процесі досягнення національною економікою стану безпечного розвитку і функціонування визначну роль відіграє теорія інноваційних циклів (інноваційного розвитку). При цьому інвестування розглядається як джерело інноваційного оновлення економічного потенціалу, як засіб переходу до використання конкурентних переваг, що характеризується новим станом технологічного розвитку. Так, у дослідженнях М.Портера виокремлено стадії економічного розвитку національної економіки засновані на використанні конкурентних переваг, інвестицій та інновацій, що призводить до абсолютної економії за рахунок зниження сукупних витрат, підвищення якості, тощо [18].

Важливими засадами при формуванні цілісної системи інвестиційної безпеки є, визначення об'єкта та суб'єкта інвестування. Проте з позиції інвестиційної теорії, об'єкт для інвестора є проміжною ланкою, який спрямований на задоволення потреб інвестора, та сприяє інвестиційній активності суб'єкта.

На наш погляд, з одного боку суб'єктами виступають власники вільних інвестиційних ресурсів (банківські установи, фінансові організації, інвестиційні інститути, приватні інвестори), з другого боку, підприємства, організації, що мають потребу в інвестиційних ресурсах. Проте, не менш важливою третьою стороною інвестиційної діяльності є посередники, котрі забезпечують взаємодію інвестиційних інститутів зі споживачами інвестиційних ресурсів (рис. 1).

Щодо забезпечення безпеки національної економіки, на нашу думку інвестування доцільно розглядати у площині виконання ним таких специфічних функцій, як облікової, індикативної, (відтворює основні макро- і мікроекономічні тенденції), розподільчої (виконує роль каталізатора економічної активності), стимулюючої (забезпечує взаємозв'язок інвестиційних процесів з інноваційним потенціалом).

За таких умов інвестування стає інструментом планомірного забезпечення вектора розвитку національної економічної системи, та забезпечення мети економічної безпеки.

Реалізація наведених функцій виражається у вигляді широкого діапазону проявів ролі інвестицій у перебігу, як розвитку так і ускладнення економічного життя. На нашу думку, з'ясування взаємозв'язків інвестицій зі станом економічної безпеки держави, дозволяє розкрити соціально-економічну природу їх формування і функціонування в умовах існуючих ендогенних і екзогенних тенденцій. При цьому складність і різноманітність економічного характеру

інвестицій обумовлюють водночас декілька напрямів прояву їх ролі у суспільстві.

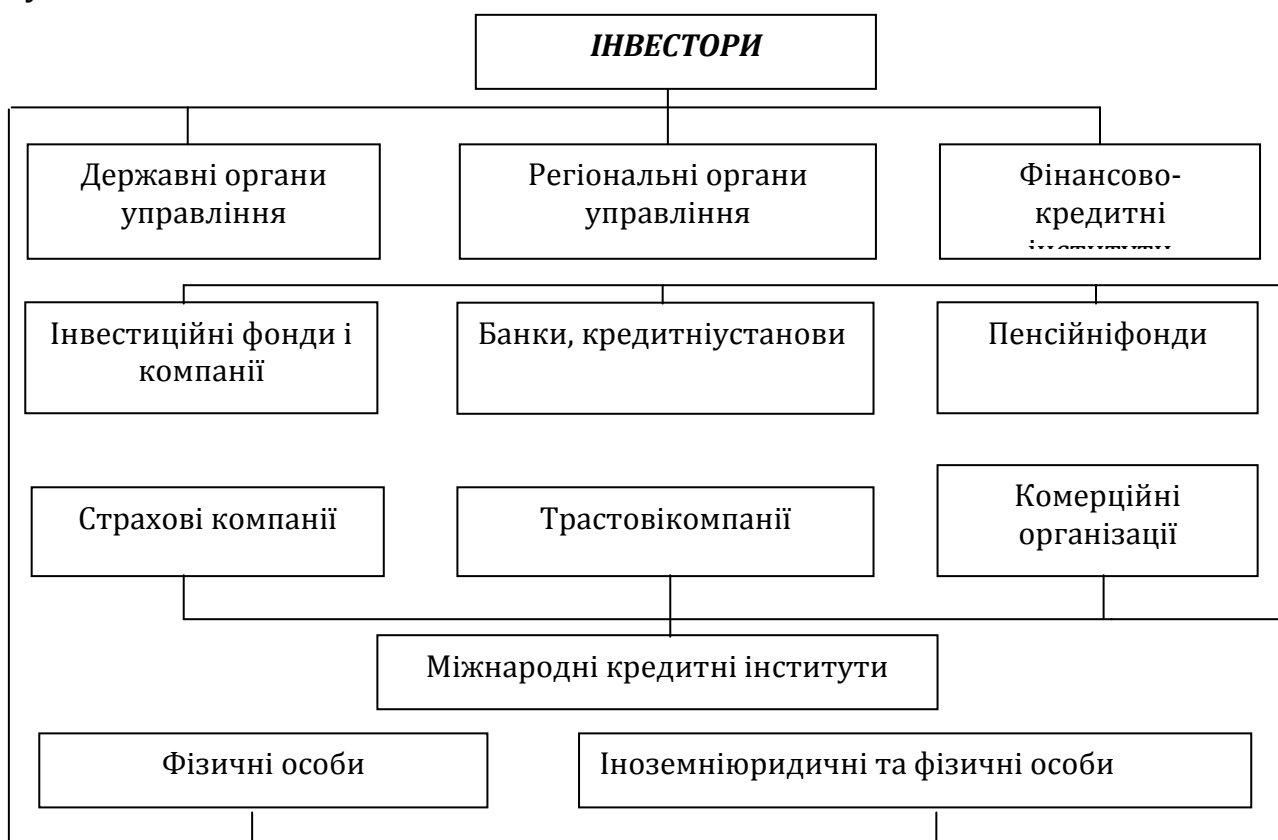

Рис. 1. Потенційні суб'єкти інвестиційного процесу

По-перше інвестування характеризується субстанціальною системою економічних потреб та уподобань, що може призвести, як до регульованого, так і до стихійного вирішення суперечностей.

По-друге, інвестиційна діяльність здійснюється у процесі відтворення суспільного продукту, активність якої визначається, валовим внутрішнім продуктом використанням амортизаційних відрахувань, використанням фонду оновлення, що формує внутрішні джерела попиту на реальні інвестиції, формування інвестиційного прибутку та середовища потенційних інвесторів.

По-третє, обслуговування інвестиціями відтворювального процесу, характеризує структурні зміни у системі продуктивних сил та економічних відносин. Міжнародний досвід світової спільноти доводить, що можливість інвестування економічно ефективних проектів сприяє модернізації економічної структури, перерозподілу і створенню нових потоків інвестиційних ресурсів та інноваційних пріоритетів економічного розвитку.

По-четверте, інвестиційна діяльність є результатом і рушійною силою науково-технічного прогресу, що сприяє об'єктивному формуванню умов циклічних змін економічного розвитку. У контексті розгляду циклічних коливань, інвестиційна діяльність, на нашу думку,

набуває активної ролі чинника, який спроможний активно впливати на тривалість та інтенсивність фаз циклічних коливань та хвилеподібного розвитку.

Погодимось із думкою тих авторів які вважають, що інвестиції покликані не тільки зупинити спад і поживавити виробництво, а й створити умови для розв'язання іншого, ще складнішого завдання – глибокої структурної перебудови національної економіки [11; 12; 14]. Як показує практика, реформи в Україні не супроводжувалися структурною перебудовою, не змогли вирватися із корупційних та тіньових схем, створити ефективне ринкове господарство.

Зазначимо, що при розробці стратегії інвестиційної діяльності ключову роль відіграють напрями інвестування, які мають вплив на національні інтереси. Запровадження довгострокових інвестиційних проектів формує перспективну макроекономічну структуру країни, зміни у внутрішньому (регіональному й галузевому) та зовнішньому поділі праці, визначення відповідної ніші країни у світовій ринковій структурі [16, с. 7].

Метою структурної перебудови економіки України є створення високоефективної соціально орієнтованої економіки, що забезпечить високу якість життя населення України, активну мотивацію до трудової та підприємницької діяльності, умови рівноправного партнерства у міжнародних економічних відносинах. При цьому макроекономічні пропорції мають бути спрямовані на забезпечення ефективного використання національного доходу шляхом підтримання норми нагромадження на оптимальному рівні, поліпшення структури валового суспільного продукту за рахунок збільшення частки споживчих товарів і підвищення частки сфери послуг у структурі ВВП [12, с. 7-10].

З позицій Кейнсіанської теорії економічне зростання розглядається з позиції чинників попиту, за допомогою трьох основних важелів: інвестицій, суми ставки відсотка та податків [3].

Погодимось із думкою тих дослідників, які розглядають теорію економічного зростання крізь призму формування інвестиційного клімату, як визначального елементу відтворення економічної безпеки держави. Так, автор ЛСиволап, характеризує інвестиційний клімат як «особливу підсистему в інституціональній економіці, що створює передумови для поліпшення використання суспільно-економічних відносин через активну інвестиційну діяльність, як з боку вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів» [9, с. 32]. При цьому автор вказує на динамічність параметрів інвестиційного клімату будь-якої господарської системи.

Проаналізувавши цілу низку особливостей формування інвестиційного клімату, погодимось із думкою тих авторів, які визначають його як комплексну категорію, структура якої визначається якісним рівнем розвитку факторів зображених на рисунку 2 [15, с. 33].

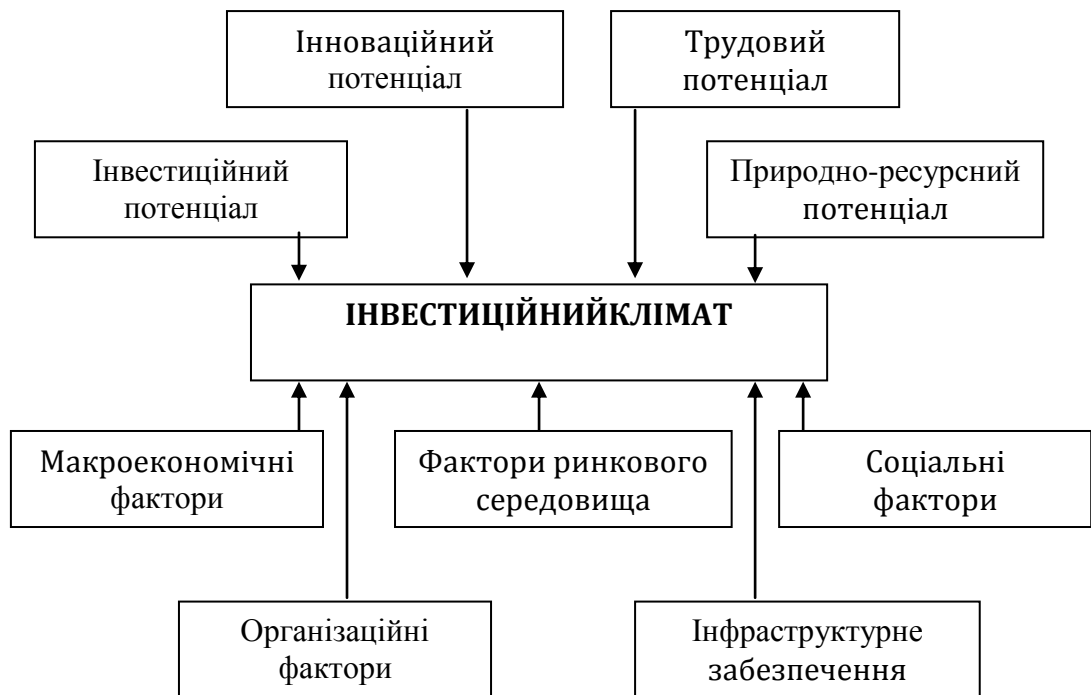

Рис. 2. Структура інвестиційного клімату

Отже, створення сприятливого інвестиційного клімату сприяє подоланню інвестиційної кризи та забезпечення економічного зростання.

Існуюча тенденція використання категорії інвестиційного клімату в контексті залучення іноземного капіталу, на нашу думку, не повним чином відображає особливості прийняття інвестиційних рішень резидентами. Вважаємо, що у сучасних умовах вільного руху інвестиційних ресурсів, як в площині національного господарства, так і в системі міжнародних економічних зв'язків, параметри інвестиційного клімату безпосередньо впливають на внутрішнє і зовнішнє інвестування.

Дане твердження дає можливість нам розглядати процес формування параметрів інвестиційного клімату як сукупність проявів ролі інвестицій у відтворенні суспільного продукту. При цьому державне регулювання інвестиційних процесів надає суттєвий коригований вплив (як позитивний, так і негативний) на якісні і кількісні параметри інвестування цілям реалізації національних інтересів у даній сфері. З такого погляду, інвестиційний клімат, як результат комплексного державного впливу на економічне життя перетворюється в об'єкт регулювання системи економічної безпеки.

Комплексність проблем глобалізації обумовлює необхідність урахування її тенденцій при забезпеченні національної економічної безпеки. При цьому інвестиції, виступаючи інструментом реалізації

інтернаціональних, глобалізаційних тенденцій, мають розглядатися як могутній чинник формування рівня безпеки національної економіки.

Таким чином, інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання доцільно розглядати як керовану підсистему у структурі діяльності щодо забезпечення економічної безпеки і одночасно як підсистему ефективного формування економічних параметрів безпечного стану підприємства. Це дає можливість нам зробити важливий висновок – інвестиційна сфера внаслідок масштабності своєї економічної ролі (рушійна сила функціонування і розвитку економіки, форма розподілу і використання ресурсів, джерело зростання суспільного виробництва, примноження національного багатства і задоволення соціальних потреб суспільства, тощо), об'єктивно включається у всі стадії відтворення економічної безпеки як держави загалом, так і суб'єктів господарювання зокрема.

Гостра конкуренція між підприємствами, недосконалість та постійна зміна законодавчої бази, вплив кваліфікованих кадрів за кордон, дефіцит обігових коштів, жорстка грошова і недосконала податкова система держави, неплатоспроможність партнерів та населення, знижує можливості до впровадження нових інвестиційних проектів та підвищує інвестиційні ризики.

Дослідження багатьма авторами, питань економічної безпеки призвело до виокремлення в її структурі такої складової, як інвестиційна безпека, що стало самостійним предметом дослідження.

Так на думку науковця О.Барановського, під інвестиційною безпекою держави слід розуміти досягнення рівня інвестицій, що дозволяє оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби національної економіки за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, у країну для підтримання позитивного національного платіжного балансу [1, с. 366].

Погодимось із думкою тих авторів які розуміють [3, с. 14] під інвестиційною безпекою такий рівень інвестування економіки, який забезпечував би її розширене відтворення, раціональну реструктуризацію та технологічне переозброєння. Інші дослідники [5, с. 24] зазначають, що інвестиційна безпека визначається можливістю нагромадження ресурсів або капітальних вкладень, за допомогою якого підвищується капіталовіддача секторів економіки, зростають темпи розширеного відтворення і технологічного переозброєння економіки [5, с. 24].

Автор В.Мунтіян, вважає, що головним критерієм інвестиційної безпеки є конкурентоспроможність економіки як процес реалізації економічної безпеки у динаміці [19, с. 434-435].

Отже, інвестиційна безпека, визначає стан рівня інвестицій, з урахуванням результативного вкладення, застосування і повернення

коштів, які були інвестовані у країну з метою забезпечення позитивного платіжного балансу та економічного відтворення.

Аналізуючи поняття інвестиційної безпеки, слід зазначити і те, що в науковій літературі не має однозначного трактування таких понять як «інвестиційні ризики», «інвестиційні загрози», «безпека інвестицій», «інвестиційна складова економічної безпеки», що потребує подальшого вивчення даної проблематики, дослідження та діагностики.

Визначальними інструментами діагностики й управління інвестиційною безпекою є моніторинг ризиків та загроз, динаміки їхнього нагромадження та оцінка ступеня їхнього впливу.

Основними загрозами інвестиційній безпеці держави на сучасному етапі є: відсутність інвестиційної стратегії; високі інвестиційні ризики; політична нестабільність; недосконала нормативно-законодавча база; загострення платіжної та бюджетної кризи; відсутність ефективних механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиції; відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій, тощо.

Як свідчать статистичні дані, станом на 1 жовтня 2016 року, в економіку України надійшли інвестиції із 125 країн світу. Зокрема, 24,4% – із Кіпру; 13,1% – із Нідерландів; 12,1% – із Німеччини; 10,2% – із Росії; 5,8% – із Австрії; 4,2% – із Британії; 4,0% – з офшорних Віргінських островів. Структуру прямих іноземних інвестицій в економіку України зображено на рис. 3.

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ (АКЦІОНЕРНИЙ КАПІТАЛ) ІЗ КРАЇН СВІТУ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ, У % ДО ПІДСУМКУ

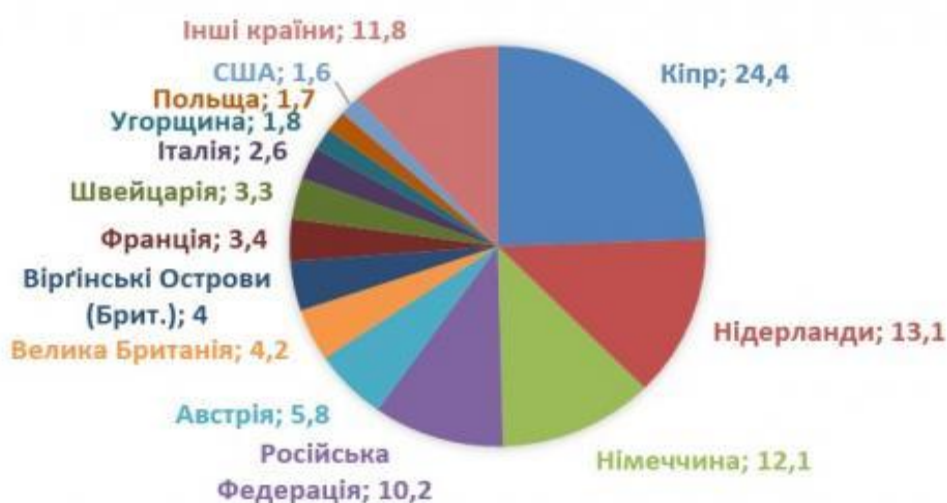

Рис. 3. Надходження прямих іноземних інвестицій в економіку України

Доцільно зазначити, що досить актуальними інвестиційними вкладеннями є державні інвестиції у соціальні проекти, проте вони є актуальними для країн з високим рівнем життя. За даними Світового

банкув Україні, ВВП на душу населення у 2015 р. становив 2115 дол., для порівняння, у США – 56 115,7 дол., Франції – 36 205,6 дол., Польщі – 12 554,5 дол. Отже, економіка будь якої держави починає зростати тоді, коли інвестиційні вкладення надходять у виробництво. Як вважають експерти, щоб досягти рівня розвитку економіки Польщі, Україні потрібно удвічі збільшувати обсяги інвестицій впродовж 10 років, та вкладати їх в експортоорієнтовані галузі із високою доданою вартістю [20].

Доцільно також зазначити, що за 2016 рік 2,825 млрд. дол., прямих інвестицій було спрямовано у фінансову та страхову діяльність; у торгівлю і ремонт автотранспорту - 524,9 млн. дол.; у промисловість - 475,2 млн дол.; Загалом, українські підприємства здійснили вкладення прямих інвестицій у 15 країн світу, що є позитивною тенденцією економіки [20].

Проте, доцільно зазначити, що за роки війни на Донбасі, відбулося різке скорочення прямих іноземних інвестицій в національну економіку, а політичні проблеми та загрози безпеці стали потужним гальмом відновлення та припливу інвестиційних потоків в Україну. З однієї сторони, військові дії локалізовані в східній частині нашої держави, проте більшість іноземних інвесторів не проводять розмежування між різними регіонами країни. З іншої сторони, недосконалість чинного законодавства, невизначеність державних органів в інвестиційній політиці, грубі порушення, шахрайство і зловживання довірчих товариств, підірив довіри до них як суб'єктів фондового ринку.

На нашу думку, перебуваючи в складних економічних умовах Україна не здатна запропонувати високу прибутковість вкладеного капіталу через високі політичні та економічні ризики.

Однак, деякі іноземні інвестори незважаючи на військові дії, інвестували свій капітал в фармацевтичний ринок, логістику сільського господарства, у промислове виробництво, використовуючи такі переваги України як інтелектуальну та дешеву робочу силу, близькість кордонів до європейських ринків.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що важливими аспектами забезпечення інвестиційної безпеки є, прозорість залучення інвестиційних коштів, подолання хабарництва та корупційних схем, «відмивання» коштів, спрощення реєстраційних процедур до ведення бізнесу та покращення бізнес-середовища, на тлі конфлікту з Росією. Таким чином, державна інвестиційна політика повинна стимулювати галузі та суб'єкти господарювання, на основі інноваційності продукції, впровадження новітніх технологій, затребуваності її на міжнародних ринках, тощо.

1. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 759 с.
2. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. інтпробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. — К., 2008. — 48 с.
3. Герасимчук М.С. Проблеми інвестиційної та інноваційної політики України // Економіка України. – 1997. – № 8. – С. 94-98.
4. Герасимчук М.С. Швидкість і послідовність реформування української економіки. / Ефективність реформування української економіки: Зб. наук. пр. / Відп.ред. Герасимчук М.С. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1999. – С. 11-18.
5. Губенко І.В. Монетарна обумовленість інвестиційної складової економічної безпеки національної економіки / І.В. Губенко // Економіка і регіон. - 2012. - № 5. - С. 75- 80.
6. Губський Б. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі /Б.Губський// – Київ. Наукова думка. - 2006. – 389 с.
7. Данилюк Г.І. Інвестиційна складова економічної безпеки [Електронний ресурс] / Г.І. Данилюк. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_DSN_2011/Economics/4_88313.doc.htm
8. Кейнс Дж.М.Общаятеориязанятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 1999. –352с.
9. Міжнародна інвестиційна діяльність: Підручник / Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський, О.М. Мозговий та ін.; За ред. Д.Г.Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2003. – 387с.
10. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні. – К.: Лібра, 1998. – 389 с.
11. Туган-Барановский М.И.Основыполитическойэкономи. – М. РОССПЭН, 1998. – 326
12. Сухоруков А.І. Інвестиційний клімат в Україні: фактори, порівняння та оцінки. – К.: НДІ БВ. Зб. наук. праць будівельне виробництво, вип. 39, 1998. – С. 118-126.
13. Сухоруков А.І. Принципи інвестиційної політики в Україні / Інвестиційно-інноваційна стратегія розвитку національної економіки: Зб.наук.пр. / НАН України. Об'єдн. ін-т економіки / Ред. кол. Сухоруков А.І. (відп.ред.) та ін. – К., 2004. – 234 с.
14. Борщ Л.М. Інвестиції в Україні: стан, проблеми і перспективи. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 318 с.
15. Осецький В.Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики. Монографія. – 2006. - К.: ІАЕ УААН. – 412 с.
16. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: монографія / В.І. Кириленко. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с. 11. 12.
17. Сундук А. Банківське кредитування як чинник гарантування інвестиційної безпеки регіонів України / А. Сундук, Я. Юрін // Вісник Національного банку України. — 2004. — № 1. — С. 24-26.
18. Сухоруков А.І. Принципи інвестиційної політики в Україні / Інвестиційно-інноваційна стратегія розвитку національної економіки: Зб.наук.пр. / НАН України. Об'єдн. ін-т економіки / Ред. кол. Сухоруков А.І. (відп.ред.) та ін. – К., 2004. – 234 с.
19. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: Вид-во КВЩ, 1999. – 464 с.
20. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2.2. Концептуально-методичний підхід до вдосконалення системи продовольчої безпеки України

Поняття «продовольча безпека» має дві сторони. З однієї, продовольча безпека розуміється й трактується як стан забезпеченості країни основними групами продовольства належної якості, що включені у продовольчий кошик, не нижче граничних норм, офіційно встановлених нормативними документами. Рівень продовольчої безпеки можна виміряти, користуючись відповідними індикаторами. З іншого боку, продовольча безпека це функція (безпекова діяльність) продовольчої системи, спрямована на протидію загрозам та збереження власної цілісності з метою створення умов для реалізації національних безпекових інтересів у продовольчій сфері.

Отже продовольча безпека з одного боку, це стан забезпеченості основними групами продовольства, а з іншого, – безпекова діяльність відповідних суб'єктів у продовольчій сфері. Для ефективного забезпечення продовольчої безпеки потрібно створювати або удосконалювати існуючу систему продовольчої безпеки. Формування системи продовольчої безпеки України достатньо складний процес. Перед тим як його розпочинати потрібне відповідне концептуальне рішення. Інакше потрібна відповідна концепція організації та функціонування системи продовольчої безпеки України.

Трактувань поняття «концепція» у наукових джерелах є багато. На думку М.І. Кондакова їх можна звести до чотирьох основних положень:

- 1) концепція як спосіб розуміння , трактування будь-яких явищ, подій;
- 2) концепція як основна ідея будь-якої теорії;
- 3) концепція як загальний задум, головна думка;
- 4) концепція як система взаємопов'язаних і таких, що впливають один із одного поглядів на ті чи інші явища чи процеси [3, с. 263].

У цьому дослідженні ми дотримуємося позиції В.І. Франчука, який під концепцією забезпечення економічної безпеки акціонерних товариств – розуміє взаємопов'язані й такі, що впливають один із одного загальні погляди на сутність, зміст та основні структурні елементи діяльності, пов'язаної з забезпеченням економічної безпеки, та зв'язки між ними. Концепція розкриває основне бачення змісту економічної безпеки акціонерних товариств та системний характер діяльності суб'єктів безпеки у реальних ситуаціях, спрямованої на її забезпечення, тобто організацію її у вигляді системи. Важливим у цьому процесі є знання основних характеристик акціонерного товариства, які відображали б і саму логіку забезпечення економічної безпеки. Саме з виокремлення таких характеристик слід розпочинати формування концептуальних засад організації системи економічної безпеки АТ [15, 212].

Концептуальну схему забезпечення продовольчої безпеки України подано на рис. 1. та наведено характеристику кожного елемента, передбаченого у схемі.

Функція розвитку – це конкретні дії, пов'язані з реалізацією інтересів і спрямовані на незворотні та закономірні зміни конкретних матеріальних об'єктів, що ведуть до виникнення їх якісно нових станів або принципово нових об'єктів як цілісних систем, або ж до забезпечення їх стабільного достатньо кількісного чи якісного станів [15, с. 43].

Змістовно функція розвитку продовольчої системи передбачає забезпечення країни продовольством згідно з попитом на нього та потреб держави. Реалізується, класично, через:

- 1) власне виробництво й імпорт продовольства;
- 2) логістику продовольства;
- 3) продовольчий ринок (розподіл та обмін продовольства).

Розвиток передбачає кількісні і якісні зміни у тих чи інших напрямках функціонування продовольчої системи. Наприклад, у сфері виробництва – збільшення кількості продовольчих товарів та підвищення їх якості. Напрями розвитку продовольчої системи залежать від офіційно сформованих національних інтересів. Їх реалізація є одночасно якісним і кількісним показником рівня розвитку продовольчої системи, характерною ознакою яких є тенденція росту, збільшення.

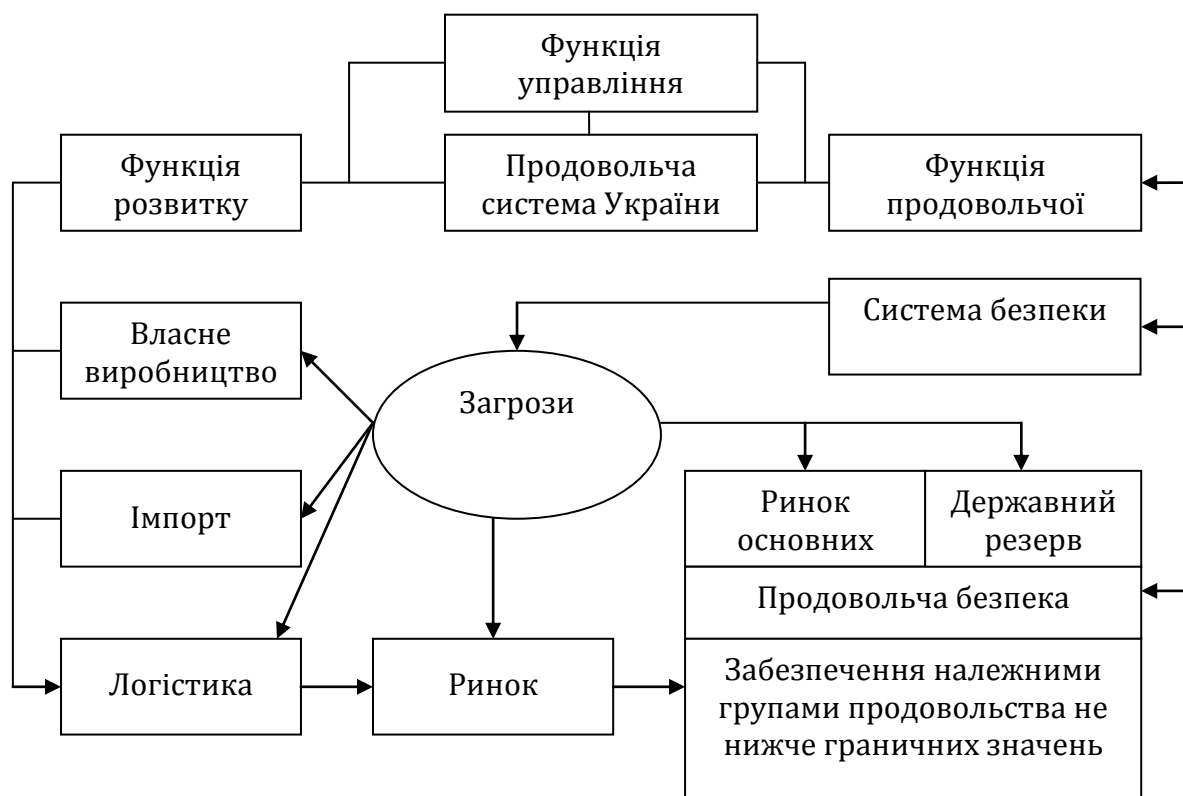

Рис. 1. Концептуальна схема забезпечення продовольчої безпеки України*
* Авторська розробка.

З погляду продовольчої безпеки забезпечення країни продовольством має здійснюватися, у першу чергу, за основними групами продовольства, що входять до складу продовольчого кошика. Цей процес може відбуватися шляхом:

1) власного виробництва основних груп продовольства (коли 70% і більше виробляється в країні);

2) імпорту основних груп продовольства (коли 70% і більше імпортується в країну);

3) поєднання власного виробництва й імпорту основних груп продовольства в залежності від реальної ситуації на продовольчому ринку в Україні та законодавчого регулювання.

Такий поділ звичайно умовний, бо у практичній діяльності надто складно забезпечити усі необхідні групи продуктів тільки власного виробництва. Це можуть зробити небагато країн. Склалася практика, якщо країна виробляє 70% і більше необхідних продуктів чи навпаки їх імпортує, то така країна сприймається як країна, що забезпечує продовольчу безпеку шляхом власного виробництва чи навпаки імпорту.

Формуючи концептуальне бачення забезпечення продовольчої безпеки України через виробництво основних груп продовольчих товарів необхідно зробити аналіз інформації про те, яка за цими критеріями політика інших країн.

Країни світу можна розділити на три основні групи залежно від політики принципового відношення до продовольчої безпеки.

Перша група – країни, які орієнтовані на власне виробництво продовольчих товарів та їх експорт: США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Уругвай, Аргентина. Вони мають сприятливі кліматичні умови, великі родючі землі, відповідну інфраструктуру тощо. Їх потенціал в принципі достатній для гарантованого забезпечення продовольством усього світу. США виступає за свободу торгівлі сільськогосподарською продукцією на світовому ринку. Світовий ринок – це ринок експортних товарів, зроблених у кращих умовах найбільш ефективними виробниками й реалізованих за світовими цінами. Світові ціни – ціни, що сформувалися на основі собівартості в кращих умовах виробництва найбільш ефективними виробниками. За останньою згодою Уругвайського раунду, повинна розвиватися вільна торгівля продовольством, субсидії сільському господарству будуть скорочуватися на 36% у цілому протягом 6 років, для країн, що розвиваються, цей процес пролонгований на 10 років, а % знижений до 20.

Друга група – країни, які орієнтовані на імпорт: Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, ОАЕ, які в цілому імпортують 70% і більше продовольства. Виробники цих країн працюють у гірших умовах, або

менш ефективним способом, мають більш високу собівартість, тому їхні ціни не можуть конкурувати зі світовими. Однак, уряди 6 країн з них, що входять у Раду співробітництва держав Перської затоки (регіону, позбавленого родючих земель і природного зволоження), прийняли рішення, спрямоване на досягнення в майбутньому більш високого рівня забезпечення продовольством.

Третя група – країни, які орієнтовані на поєднання власного виробництва й імпорту основних груп продовольства в залежності від реальної ситуації на продовольчому ринку в країні та законодавчого регулювання: Японія, ЄС та, особливо, Швейцарія [8].

В якості основного механізму, який дозволяє їм комбінувати власне виробництво й імпорт продовольства, вони обрали протекціонізм. Зовнішньоторговельні обмеження й субсидування сільського господарства – загальнопоширена практика в цих країнах. Іноді це неефективно, але відповідає інтересам національної безпеки. Як приклад, можна навести Швейцарію. З її величезним позитивним платіжним сальдо, гігантськими фінансовими можливостями й обмеженими земельними ресурсами можна було б піти по шляху імпортного забезпечення продовольством. Однак у цій країні діє закон про продовольчу безпеку, що ставить за обов'язок уряду не допускати рівень імпорту продовольства вище 40% від споживання. Звідси – постійне коректування заходів пов'язаних з аграрним протекціонізмом.

Таким чином, політика продовольчої безпеки тієї чи іншої країни через виробництво чи імпорт основних груп продовольчих товарів, або їх поєднання впливає з власних можливостей та національних інтересів. Для України, яка з одного боку, для виробництва продовольства має усі необхідні природні й кліматичні умови, а з іншого, немає достатніх фінансових й матеріальних ресурсів, необхідної інфраструктури, сучасних технологій виробництва тощо, необхідно використовувати політику розумної збалансованості власного виробництва й імпорту продовольчих товарів, з поступовим зменшенням частки імпорту.

Однією з перспективних й сучасних форм організації високотехнологічного й інноваційного виробництва продовольства та збільшення сукупного потенціалу агропромислового комплексу (АПК) є створення аграрних кластерів. Результатом їх діяльності буде не лише виготовлення конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю, а й створення наукоємних робочих місць, будівництво сучасних інфраструктурних об'єктів виробничого й соціального призначення на сільських територіях [9].

У цілому створення кластерів:

1) сприяє впровадженню безпечних технологій для сільськогосподарського землекористування та залучення інвестицій;

2) активізує інноваційно-інвестиційний характер сільськогосподарського землекористування, що посилює його конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках;

3) покращує бізнес-клімат у господарській діяльності.

Реальне а не деклароване запровадження в Україні кластерного підходу до організації виробництва основних груп продовольчих товарів це найефективніший як за часом так і використанням державних фінансів шлях до забезпечення продовольчої безпеки, а згодом й до конкурентоздатності на світовому ринку продуктів.

Вироблені в Україні чи імпортовані з інших країн продовольчі товари стають предметом логістичної діяльності. Слово «логістика» відоме ще з часів Римської імперії, де службовці, що займалися розподілом продуктів харчування, називалися «логістами» або «логістиками». Логістика (з [англ.](#) – *logistics* з [грец.](#) – *λογιστική* – облік) може розглядатися як:

1) галузь бізнесу або функція в корпорації, завданням якої є забезпечення переміщення та зберігання продукції та сировини для забезпечення виробництва та продажу.

2) сукупність різноманітних видів діяльності з метою одержання з найменшими витратами необхідної кількості продукції у встановлений час та у встановленому місці, в якому існує конкретна потреба в даній продукції;

3) інтеграція процесу перевезень з виробничою сферою і включає вантажно-розвантажувальні операції, зберігання і транспортування товарів, а також необхідні інформаційні процеси;

4) будь-які процеси пов'язані з транспортуванням, зберіганням та обробкою будь-яких предметів [4].

У цілому логістична діяльність спрямована на постачання продукції в необхідній кількості, у зазначений час і місце з заданою якістю (станом), за мінімальних витрат. Логістика прагне охопити всі етапи взаємодії ланцюга «постачання-виробництво-розподіл-споживання», інакше кажучи, вона є алгоритмом перетворення ресурсів у постачання готової продукції відповідно до існуючого попиту [5].

У даній роботі логістична діяльність розглядається як видова функція (вид діяльності) функції розвитку продовольчої системи України, сутність якої полягає у транспортуванні, зберіганні та обробці будь-яких ресурсів, товарів та інших предметів, необхідних для задоволення продовольчих потреб країни.

Роль логістичної діяльності у економічній, у тому числі й продовольчій системі є визначальною. Наприклад, у країнах Західної Європи біля 98% часу виробництва товару, з урахуванням доставки сировини і транспортування готової продукції, припадає на проходження його каналами матеріально-технічного забезпечення і здебільшого на зберігання. Власне на виробництво товарів витрачається

лише 2% сумарного часу. Крім того, у західноєвропейських країнах витрати на усі види діяльності з матеріально-технічного забезпечення становлять близько 13% вартості валового національного продукту. Структура цих витрат така: на транспортування – 41%, на зберігання товарів – 21%, на матеріальні запаси – 23%, на адміністративні витрати – 15%. Пошук шляхів скорочення витрат у цій галузі йде у напрямку вдосконалення управління постачанням, збутом, зберіганням товарів, поліпшення маркетингової діяльності і взаємодії постачальників, споживачів та посередників, зміни технології руху матеріальних потоків тощо [4].

В логістиці продовольчої системи України є багато так званих «вузьких місць»: недостатня кількість технологічно обладнаних технічних засобів транспортування, недостатня кількість сучасних гуртових продовольчих ринків, невпорядкованість торговельних місць на роздрібному ринку домашніх господарств та інші. Як наслідок відсоток витрат на усі види логістичної діяльності продовольчої системи у вартості валового національного продукту, у порівнянні з країнами Західної Європи, значно вищий.

Важливою ланкою у ланцюгу забезпечення продовольчої безпеки країни є продовольчий ринок. З погляду продовольчої безпеки у структурі ринку необхідно виокремити два підвиди ринків:

- 1) ринок основних груп продовольчих товарів;
- 2) ринок, де формується державний продовольчий резерв.

Ринок основних груп продовольчих товарів відіграє визначальну роль у задоволенні первинних потреб людини та забезпеченні продовольчої безпеки країни у звичайних щоденних умовах. Формування переліку основних груп продовольчих товарів у більшості країн закріплено на рівні Закону. В Україні цей перелік визначено у двох документах:

1. Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379, де передбачено 10 основних груп харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі та баштанні культури; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця [6].

2. Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, що затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 №1277, де визначено 8 основних груп харчових продуктів: м'ясо та м'ясні продукти; молоко та молочні продукти; яйця; олія; цукор; картопля; овочі та баштанні культури; зерно [11].

Різниця між цими документами полягає у тому, що у другому цей перелік зменшений на 2 групи, відсутні риба і рибопродукти та фрукти, ягоди й виноград. Проте включено зерно.

Найширший перелік основних груп продовольчих товарів закріплений у проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України», який був розроблений ще у 2012 році, проте не був прийнятий. До продовольчого кошика включаються такі продовольчі товари: хліб і хлібопродукти, картопля, овочі, баштанні культури, фрукти, ягоди і виноград, цукор, олія, м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, риба і рибопродукти, яйця, сіль [10].

Таким чином, в Україні на законодавчому рівні не закріплено мінімального переліку основних груп продовольчих товарів, які обов'язково мають бути фізично на продовольчому ринку й економічно доступними для найвразливіших верств населення. Як наслідок – відсутність відповідної безпекової продовольчої політики та конкретної програми забезпечення продовольчої безпеки країни. Наведені Методики визначення рівня продовольчої безпеки дають можливість лише здійснювати моніторинг, у результаті чого отримується відповідна інформація. Вони не є для уряду документом, який зобов'язує забезпечувати продовольчу безпеку за основними групами продовольства, наведеними у цих методиках.

З урахуванням життєвих потреб людини та можливостей держави все ж таки варто брати 12 основних груп продовольчих товарів закріплених у зазначеному проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України» [10]. Разом з тим, з погляду продовольчої безпеки мова має йти не лише про групи й види продовольства, а й про їх кількісні показники з граничним значенням. Саме вони є індикаторами продовольчої безпеки, що показують межу наявності продовольства на ринку, нижче якої неможна опускатися, оскільки це створить сприятливі умови для виникнення загроз в державі соціального характеру.

Державний продовольчий резерв є складовою державного матеріального резерву (особливого державного запасу матеріальних цінностей), де створюється незнижуваний запас продовольства (постійно підтримуваний обсяг його зберігання) та призначений для:

- 1) забезпечення продовольчих потреб України в особливий період;
- 2) надання державної підтримки окремим відповідним галузям народного господарства, підприємствам, установам і організаціям з метою стабілізації економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів продовольства, виникнення диспропорції між попитом і пропонуванням на внутрішньому ринку та участь у виконанні міждержавних договорів;
- 3) надання гуманітарної продовольчої допомоги [12].

Придбання продовольства з метою їх закладення до державного резерву здійснюється відповідно до вимог та процедур, визначених Законом України «Про публічні закупівлі» [13]. Продовольство, що має встановлені вимоги щодо забезпечення безпеки життя, здоров'я споживачів і охорони довкілля, повинно мати сертифікат відповідності

зазначеним вимогам на весь строк зберігання. Його запаси розміщуються на підприємствах, в установах і організаціях, спеціально призначених для зберігання матеріальних цінностей державного резерву. Частина продовольчих запасів державного резерву може зберігатися на сільськогосподарських, постачальницько-збутових та інших підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності на договірних умовах. Для підприємств, установ і організацій, заснованих повністю або частково на державній власності, а також для суб'єктів господарської діяльності всіх форм власності, визнаних відповідно до законодавства України монополістами, відповідальне зберігання матеріальних цінностей державного резерву є обов'язковим, якщо це не завдає їм збитків. Вони зобов'язані забезпечити розміщення, зберігання, своєчасне освіження, заміну, а також відпуск матеріальних цінностей із державного резерву згідно з зазначеними завданнями власними силами. Перелік таких підприємств, установ і організацій, номенклатура та обсяги накопичення продовольства визначаються мобілізаційними та іншими спеціальними планами. Зведені відомості про номенклатуру і рівні накопичення про загальні обсяги поставок, відпуску, закладення, освіження, розміщення і фактичні запаси державного резерву є державною таємницею, розголошення якої тягне за собою відповідальність у встановленому законом порядку. Державний продовольчий резерв є недоторканим і може використовуватися лише за рішенням Кабінету Міністрів України у таких випадках:

- 1) у зв'язку з їх освіженням (поновленням) і заміною;
- 2) у порядку тимчасового позичання;
- 3) у порядку розбронювання;
- 4) для надання гуманітарної допомоги;
- 5) для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 6) у разі настання особливого періоду [12].

Розвиток продовольчої системи супроводжується тими чи іншими загрозами, які виникають на кожному етапі (елементі) забезпечення країни основними групами продовольства. Під загрозою продовольчій системі розуміється дестабілізуюча діяльність людини і (або) дія природних факторів, у наслідок яких наносяться збитки продовольчій системі країни.

З даного визначення чітко можна сформулювати дві основних загальних ознаки загрози:

- 1) наявність дестабілізуючого впливу, наслідками якого є матеріальні або моральні збитки.
- 2) наявність джерела загрози (природа і (або) людина).

Знаючи джерело загрози й можливу силу його дестабілізуючого впливу, можна попередити нанесення збитків. Наприклад, наявність сильних морозів при відсутності снігового покриву як правило

призводить до вимерзання озимини. Втрати від таких системних ситуацій можна суттєво зменшити, застрахувавши врожай від вимерзання. У процесі виробництва продовольства загрози природного походження є об'єктивними та мають значний дестабілізуючий вплив. Неменші збитки наносяться продовольчій системі й бездіяльністю чи протиправною діяльністю людей. Наприклад, фіктивні угоди між міністерством й виробником про постачання зерна. У такій ситуації держава втрачає кошти й не отримує зерна.

З погляду забезпечення продовольчої безпеки потрібно знати не тільки природу виникнення загроз, а й можливі їх види на кожному етапі (елементі) забезпечення країни основними групами продовольства та продовольчій безпеці. Реалізуючись вони дестабілізують діяльність, порушують цілісність технологічних процесів чи систем, наносячи цим ті чи інші збитки суб'єктам господарювання, державі, а найголовніше стають на перешкоді в реалізації первинної потреби людини у їжі та національних інтересів у сфері продовольчого забезпечення.

Наведені у наукових джерелах класифікації загроз не дозволяють повною мірою здійснювати відповідну безпекову діяльність, спрямовану на попередження, виявлення та ліквідацію загроз продовольчій системі, оскільки вони є загальними. У зв'язку з цим необхідно потенційні чи реальні загрози класифікувати за напрямками впливу та природою їх виникнення. За результатами аналізу наукових джерел, практики забезпечення продовольчої безпеки та експертної оцінки пропонується доповнити відомі загальні класифікації загроз прикладною класифікацією (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація загроз продовольчій системі України*

№	Ознака	Види загроз
1	За напрямками впливу: За етапами (елементами) забезпечення країни основними групами продовольства	1) у процесі виробництва продовольства; 2) під час імпорту продовольчих товарів; 3) у процесі логістичної діяльності (транспортуванні, зберіганні та обробці) продовольчої системи; 4) у процесі функціонування ринку (реалізації та придбання) основних груп продовольства; 5) у процесі формування й використання державного продовольчого резерву.

2	За індикаторами продовольчої безпеки (загрози національній продовольчій безпеці)	1) загрози, що знижують рівень середньодобової енергетичної цінності раціону людини; 2) загрози, що знижують рівень достатності запасів зерна у державних продовольчих ресурсах; 3) загрози, що знижують рівень достатності продовольчого забезпечення основними групами; 4) загрози, що знижують рівень фізичної доступності основних груп продовольства; 5) загрози, що знижують рівень продовольчої незалежності за окремим продуктом; 6) загрози, що знижують рівень безпечності харчових продуктів.
3	За природою виникнення загрози	1) природні загрози (повені, морози, землетруси, та інші природні катаклізми); 2) суб'єктивні (пов'язанні з діяльністю людини).

* Складено автором

Для протидії загрозам продовольча система країни має виконувати функцію безпеки. Функція безпеки – це конкретні дії, які необхідно виконати, щоб захистити функцію розвитку соціальної системи від потенційних чи реальних внутрішніх і зовнішніх загроз створити в такий спосіб необхідні умови для її реалізації [15, с. 48].

Ефективність функції безпеки продовольчої системи значно буде вищою, якщо для її організації та здійснення використовуватиметься системний підхід. Інакше забезпечення продовольчої безпеки буде організовано у формі системи, яка спроможна об'єднати у єдине ціле усі необхідні механізми для протидії загрозам. Мова йде про механізми збору й аналізу інформації про загрози, їх попередження, ліквідації та відновлення руйнівних наслідків, цілісності процесів чи об'єкта. Такими механізмами на думку Франчука В.І., з якою можна цілком погодитися, мають бути:

- 1) інформаційно-оперативні;
- 2) попереджувально-профілактичні;
- 3) ліквідаційно-відновлювальні [16].

Зазначені механізми продовольчої безпеки як функції (діяльності) продовольчої системи України містяться у видових функціях продовольчої безпеки на чотирьох рівнях: держави, органів місцевого самоврядування, підприємства, сім'ї й окремої людини..

Між функцією розвитку та функцією безпеки існує природний зв'язок, який характеризується як єдиний процес з суперпозицією (накладанням) цих функцій. Проте, їх вплив здійснюється властивими для них методами та засобами [7, с. 25].

Функція розвитку передбачає конкретні дії, спрямовані на закономірну зміну конкретних матеріальних об'єктів, що призводять до їх якісно нових станів або принципово нових об'єктів як різноманітних цілісних систем. Такі конкретні дії не мають змісту без здійснення в

реальному режимі часу інших дій, спрямованих на захист функції розвитку соціально-економічної системи від загроз, як потенційних, так і реальних. Захист функції розвитку здійснюється протягом усього життєвого циклу організації, циклів виробництва продукції, проведення торгових операцій тощо. Кожний цикл «розвиток – безпека» починається за нових граничних умов функції безпеки.

Такий підхід повністю може бути застосованим й до взаємозв'язків між зазначеними функціями продовольчої системи України. Основною метою функції розвитку є реалізація національних інтересів у сфері продовольчого забезпечення, а саме забезпечення країни продовольством, й в першу чергу основними групами продовольства, а функції безпеки – їх захист шляхом протидії загрозам.

Взаємозв'язки між функцією розвитку та функцією безпеки створюють умови для формування безпекових властивостей будь-якої соціальної системи у формі самодостатності та стійкості. З одного боку, вони є результатом безпекової діяльності, а з іншого, – перетворюються у певні можливості щодо збереження параметрів її функціонування та стримування руйнування [14]. Ці ж властивості також притаманні й продовольчій системі країни.

Самодостатність соціальної системи – це наявність у розпорядженні суб'єктів управління відповідних ресурсів та уникнення залежності від джерел їх походження, що може становити загрозу, а також їх використання на рівні необхідному для збереження параметрів життєдіяльності системи [14].

Стійкість соціальної системи – це наявність необхідних умов, елементів та системних зв'язків між ними як мінімум на рівні, достатньому для стримування дії дестабілізуючих факторів [14]. Стійкість економічної системи відображає міць і надійність її елементів, здатність витримувати внутрішні і зовнішні навантаження. Чим стійкіша економічна система, тим життєздатніша економіка, а відтак, і оцінка її безпеки буде вищою. Порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами системи призводить до її дестабілізації і є сигналом переходу економіки від безпечного стану до небезпечного [1, с. 412].

Такі трактування сутності безпекових властивостей (самодостатності та стійкості) соціальної системи повністю відображають загальний зміст самодостатності та стійкості продовольчої безпеки як функції продовольчої системи країни. Крім цього вони можуть використовуватися в якості індикаторів стану продовольчої безпеки та ефективності СПБ.

Індикатори безпеки це критерії оцінювання з граничними показниками, які сигналізують про зону безпеки й небезпеки [14]. Проте для продовольчої системи зазначені критерії мають власні, притаманні лише їй характеристики та показники. Інакше необхідно сформулювати з

критеріїв самодостатності та стійкості відповідні індикатори продовольчої безпеки. При цьому варто виходити з того, що зазначені критерії пов'язані між собою, їх поділ є умовним та методичним. З огляду на таку обставину індикатори мають бути комплексними, простими, об'єктивними й зрозумілими для прийняття рішень у сфері забезпечення продовольчої безпеки країни. Найголовніше вони повинні відображати відповідь на два основних запитання:

1) чи достатньо в країні основних груп продовольства (відповідно до продовольчого кошика) для споживання на рівні не нижче середньорічної потреби?

2) чи імпортує країна продовольство, яке входить до складу продовольчого кошика?

Відповіді на ці два запитання для будь-якої країни, особливо в сучасних умовах для України є визначальними. Це пов'язано з тим, що формувати ємність внутрішнього продовольчого ринку з продовольчих товарів, що входять до продовольчого кошика, держава зобов'язана виходячи з офіційно встановлених раціональних норм харчування на одну людину та середньорічної чисельності населення країни. При цьому державна продовольча політика має бути орієнтована на власне виробництво. Україна для цього має всі необхідні природні ресурси та умови, проте не раціонально їх використовує, а також немає в достатній кількості розвинутої відповідної інфраструктури. У зв'язку з цим є потреба в імпорті деяких зазначених груп продовольства, але його частка не повинна перевищувати 30% від середньорічної потреби. В Україні використовується норма 30% як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Така інформація є не об'єктивною, оскільки на ємність внутрішнього продовольчого ринку суттєво впливає платоспроможність людей. Чим вона нижча тим менша ємність ринку, а отже реальні потреби у виробництві чи імпорتنні продовольства будуть занижені.

Таким чином, на основі аналізу науково-методичних джерел та зазначеного можна визначитися, що основними індикаторами продовольчої безпеки мають бути:

1. Рівень середньодобової енергетичної цінності раціону людини.
2. Достатність запасів зерна у державних продовольчих ресурсах.
3. Достатність продовольчого забезпечення.
4. Фізична доступність основних груп продовольства.
5. Продовольча незалежність за окремим продуктом.
6. Безпечність харчових продуктів.

На основі запропонованих індикаторів продовольчої безпеки можна розробляти відповідні методики визначення рівня продовольчої безпеки за кожною групою продовольчих товарів, а також у цілому.

Зазначений взаємозв'язок між функціями розвитку й безпеки продовольчої системи України здійснюється за рахунок механізмів функції управління.

Функція управління – це конкретні дії, які необхідно виконати, щоб інтегрувати в єдиний процес функції розвитку, безпеки і забезпечуючи на цій основі життєдіяльність соціальної системи [14].

Основне призначення функції управління полягає у координації зусиль людей, організацій, державних й недержавних інституцій та створенні всіх необхідних умов для реалізації функцій розвитку й безпеки продовольчої системи.

Взаємозв'язок функцій управління, розвитку і безпеки через національні інтереси і загрози подано на рис. 2.

До основних механізмів управління, завдяки яким забезпечується взаємозв'язок між функціями розвитку й безпеки продовольчої системи України, можна віднести:

1. Концепцію продовольчої безпеки України.

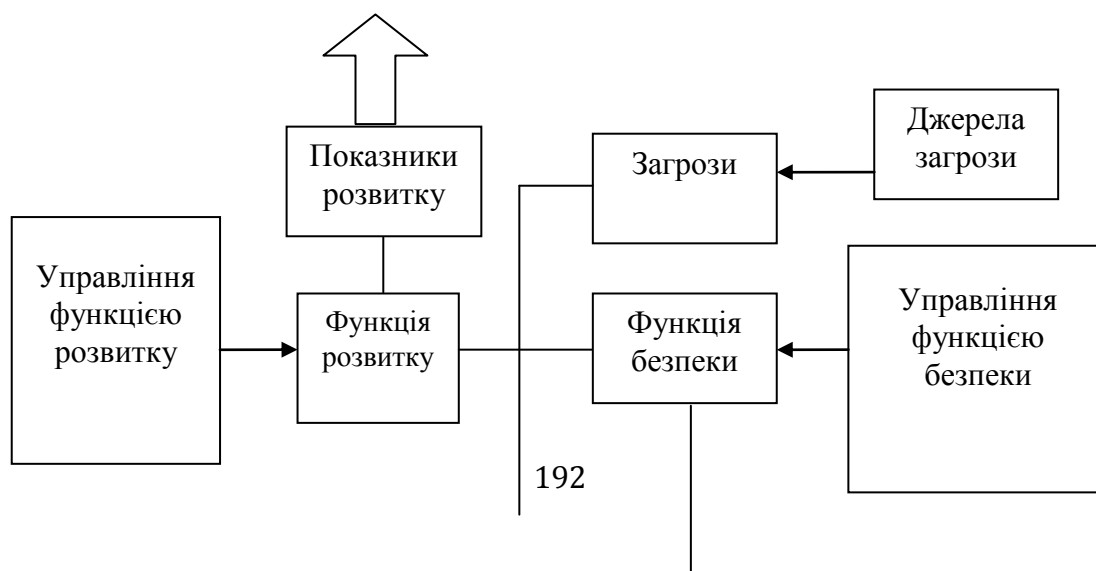
2. Закону України «Про продовольчу безпеку України», або ЗУ «Про національну безпеку», у якому передбачити основні засади продовольчої безпеки.

3. Стратегію розвитку аграрного сектору економіки України на певний період.

4. Державну програму розвитку аграрного сектору економіки на певний період.

5. Інші закони та нормативно-правові документи з питань функціонування, розвитку й безпеки продовольчої системи України.

Зазначені документи з одного боку, є продуктом державного (публічного) управління, а з іншого, – правовими його засадами, яких дотримуватися й виконувати зобов'язанні без виключення усі, хто має відношення до продовольчого забезпечення країни. Крім цього, необхідно виходити з того, що базовим правовим документом, на основі якого мають розроблятися й прийматися закони й підзаконні акти, зазначені та інші, має бути Концепція продовольчої безпеки України. Саме у ній має бути закладений системний підхід до право та нормотворення у сфері продовольчого забезпечення в Україні.

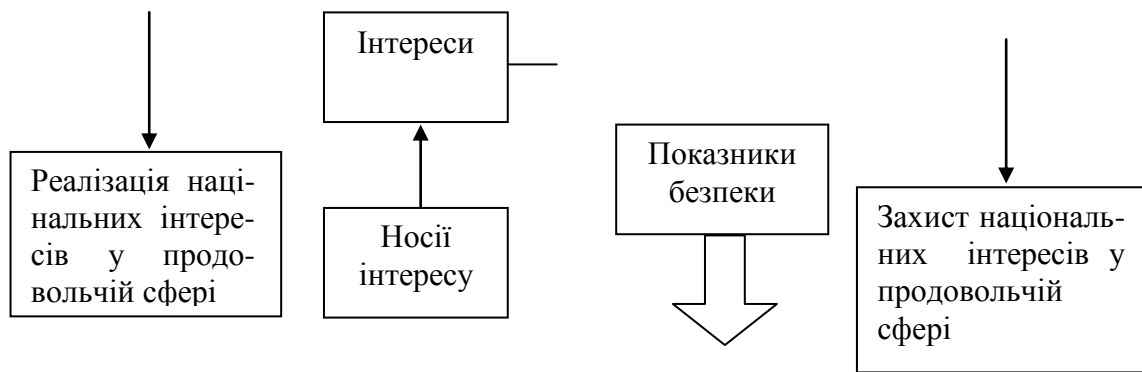

Рис.2. Загальна схема взаємодії функцій управління, розвитку й безпеки продовольчої системи України
Джерело: [7, с. 25].

Для експертного оцінювання основних ідей та положень запропонованого концептуально-методичного підходу до організації системи продовольчої безпеки України були розроблені відповідні параметри та критерії. У якості експертів виступали відомі науковці й практики у сфері продовольчої безпеки. Їх відбір здійснювався за методикою Кендалла. Вона дозволяє встановити рівень узгодженості думок експертів: «оцінки експертів погоджені» або «оцінки експертів непогоджені», використовуючи коефіцієнт конкордації, що розраховується за формулою:

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m)}, \quad (1)$$

де W – коефіцієнт конкордації; S – сума квадратів відхилень суми рангів кожного об'єкта експертизи від середнього арифметичного рангів; n – кількість експертів; m – кількість об'єктів експертизи. Коефіцієнт конкордації може мати значення в діапазоні від 0 (за відсутності погодженості) до 1 (за повної однотайності оцінок). Граничне значення коефіцієнта конкордації становить не менше 0,5 [2, с. 437].

Результати експертної оцінки подано у таблиці 2.

З наведеного випливає, що основний зміст концептуально-методичного підходу до формування та функціонування системи продовольчої безпеки України зводиться до наступного:

1. Поняття «продовольчої безпека України» має містити чотири пов'язанні складові:

1.1) наявність у нормативно-правових документах переліку основних груп продовольства, які входять до складу продовольчого кошика та їх фізична доступність на продовольчому ринку, не нижче встановлених граничних значень на основі раціональних норм споживання (ця норма має бути включена у ЗУ «Про національну безпеку», або передбачити її у окремому, який необхідно розробити й прийняти, ЗУ «Про продовольчу безпеку України»);

**Результати експертної оцінки
основних положень концептуально-методичного підходу до
організації системи продовольчої безпеки України***

№	Параметри оцінювання	Критерії оцінки		
		Так (%)	Важко оцінити (%)	Ні (%)
А	Чи згодні Ви з тим, що продовольча безпека України передбачає такий стан забезпеченості на продовольчому ринку основних груп продовольства, які входять до складу продовольчого кошика, який не є нижчим встановлених граничних норм споживання?	100	0	0
Б	Чи згодні Ви з тим, що складовою продовольчої безпеки України є державний продовольчий резерв, формування якого має бути у межах згідно з діючим законодавством?	100	0	0
В	Чи згодні Ви з тим, що забезпечення продовольчої безпеки є однією з основних функцій продовольчої системи України?	86	14	0
Г	Чи згодні Ви з тим, що забезпечення продовольчої безпеки має бути організовано у формі системи продовольчої безпеки України?	87	13	0
Д	Чи згодні Ви з тим, що система продовольчої безпеки України повинна містити інформаційно-оперативні, попереджувально-профілактичні та ліквідаційно-відновлювальні механізми функціонування?	97	3	0
Е	Чи згодні Ви з тим, що систему продовольчої безпеки України необхідно розглядати як форму взаємодії відповідних суб'єктів безпеки (державних й недержавних інституцій які забезпечують власною діяльністю чи ресурсами продовольчу безпеку) на макро та мікрорівнях?	88	12	0
Є	Чи згодні Ви з тим, що стан продовольчої безпеки України доцільно визначати за такими комплексними критеріями: 1) рівень середньодобової енергетичної цінності раціону людини; 2) достатність продовольчого забезпечення по кожній основній групі товарів на продовольчому ринку; 3) достатність запасів зерна у державних ресурсах; 4) фізична доступність основних груп продовольства; 5) продовольча незалежність за окремим продуктом; 6) безпечність харчових продуктів.	88	12	0

* Складено автором

1.2) наявність державного продовольчого резерву в країні та його сформованість у межах згідно з діючим законодавством;

1.3) забезпечення якості та безпечності харчових продуктів;

1.4) протидія загрозам у процесі продовольчого забезпечення країни. Перші дві складові відображають наявність сформованості у продовольчій системі необхідних безпекових властивостей:

самодостатності й стійкості та граничну межу, нижче якої неможна опускатися, забезпечуючи продовольством країну. Третя та четверта складові, це безпекова діяльність різних суб'єктів продовольчої безпеки, що супроводжує весь процес забезпечення продовольством країни.

2. Безпекова діяльність суб'єктів продовольчої безпеки є сутністю функції продовольчої безпеки. Її ефективні та результативність буде значно вищою, якщо вона буде здійснюватися у формі системи.

3. Система продовольчої безпеки (СПБ) країни має бути органічною складовою продовольчої системи України, якій властива низка базових характеристик. Їх потрібно знати та враховувати під час формування, удосконалення та функціонування СПБ. У протилежному випадку вона буде відірвана від загального «живого організму», у наслідок чого буде зорієнтована сама на себе. Такі помилки часто спостерігається, наприклад, під час створення систем економічної безпеки на підприємствах.

4. СПБ має містити відповідні механізми функціонування, які б передбачали всі необхідні види діяльності, методи, засоби протидії загрозам продовольчій системі України, в першу чергу тим, що визначенні в ЗУ «Про основи забезпечення Національної безпеки України» та могли користуватися ними суб'єкти продовольчої безпеки як на макро так і на макрорівні.

5. СПБ України необхідно сприймати не як організаційно оформлену інституцію, що має відповідно організаційну структуру та ієрархію управління, а як форму взаємодії відповідних суб'єктів безпеки (державних й недержавних інституцій які забезпечують власною діяльністю чи ресурсами продовольчу безпеку) на макро- та мікрорівнях, а також відповідне ресурсне забезпечення на засадах системного підходу. Інакше йдеться про те, що має бути такий набір видів діяльності, що у цілому міститимуть усі необхідні механізми забезпечення продовольчої безпеки, у тому числі й нормативно-правове, інформаційне, організаційне, технологічне, кадрове тощо. Основним інструментами формування СПБ мають бути Політика забезпечення продовольчої безпеки та Стратегія забезпечення продовольчої безпеки України. Ці основні документи мають розроблятися Мінагрополітики та продовольства, як це й передбачено у Положенні про міністерство.

6. У функціонуванні будь-яких систем, у тому числі й СПБ України, мають місце й вузькі місця, тобто ті чи інші види діяльності, ресурси тощо, що знижують її ефективність. До певної міри це об'єктивний процес, оскільки внутрішнє й зовнішнє середовище СПБ є змінним, його вплив активним та у більшості випадків негативним. Для усунення цих вузьких місць потрібна діагностика та аналіз діяльності СПБ на підставі якого й вони визначаються. Крім цього, для ефективної протидії загрозам СПБ повинна мати у розпорядженні й ними користуватися відповідні критерії оцінювання, які б відображали самодостатність та стійкість продовольчої системи України.

1. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России / Л. И. Абалкин // Вестник РАНМ, 1997. – 417 с.
2. Айвазян С. А. Прикладная статистика и основы эконометрии / С. А. Айвазян, В. С. Мхитарян. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 437 с.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
4. Логістика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Мета, завдання та функції логістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text>.
6. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки України, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
7. Минаев Г. А. Безопасность – менеджмент организации / Г. А. Минаев // «Bestofsecurity». – 2008. – № 4(26). – С. 25.
8. Мішина І. Г. Продовольча безпека: сутність та напрямки забезпечення в умовах кризи / І. Г. Мішина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Tiru/2009_27/11.pdf.
9. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні: аналіт. доп. / В. М. Русан, О. В. Собкевич, А. Д. Юрченко. – К.: НІСД, 2012. – 88 с.
10. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України», зареєстрований у Верховній Раді України 24.10.2012 за № 11378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pi3/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=11378&skl=7.
11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.kmu.gov.ua>.
12. Про державний матеріальний резерв: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 24.01.1997 р. № 51/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
13. Про публічні закупівлі: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 25.12.2015 р. № 922-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
14. Франчук В. І. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності: підручник / В. І. Франчук. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 236 с.
15. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: монографія / В. І. Франчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.
16. Франчук В. І. Теоретико-методологічні засади економічної безпеки акціонерних товариств: монографія / В. І. Франчук. – Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 400 с.

2.3. Позичування інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки

За сучасних трансформаційних процесів центральне місце посідає проблема зміцнення економічної безпеки. Водночас розвиток будь-якої

національної економіки можливий за існування дієвої системи економічної безпеки держави. Створення та ефективного функціонування системи економічної безпеки держави є необхідною умовою забезпечення економічної безпеки загалом. Фахівці з теорії безпекознавства, досліджуючи систему безпеки, акцентують увагу на таких її властивостях: стабільність, тобто тривале збереження певного незмінного стану або оптимального рівня безпеки; стійкість – здатність системи належно функціонувати та чинити опір дестабілізуючим чинникам; живучість, або спроможність діяти за цілеспрямованого зовнішнього впливу, несприйнятливості до будь-яких факторів впливу; відносна самостійність – здатність системи функціонувати без сторонньої підтримки; цілісність, тобто відсутність окремих частин, сприйняття системного утворення як єдиного цілісного об'єкта.

Здійснений аналіз свідчить про те, що сьогодні майже усі галузі науки перебувають на етапі переосмислення одержаних результатів та упорядкування їх відповідно до системи. Відтак у багатьох випадках поняття «система» використовується на інтуїтивному рівні та слугує своєрідним виразником таких загальних понять, як множина, цілісність, складене із частин, порядок, що об'єднує безліч елементів тощо.

У нашому розумінні *система* у вузькому значенні – це порядок, зумовлений цілеспрямованим розміщенням усіх складових у певній ієрархії або логічному підпорядкуванні, а в розгорнутому – це динамічна, самоорганізуюча, багатофункціональна структура, всі компоненти якої взаємодіють та зумовлюють синергетичний ефект, спрямований на досягнення корисного (позитивного) результату.

Природу, структуру та властивості системи економічної безпеки розглянемо з позиції системно-структурного підходу. Об'єктивна закономірність процесу її створення та функціонування охоплює декілька послідовних аспектів. По-перше, необхідно дослідити природу системи, з'ясувати її внутрішню сутність та тип (наприклад, закрита чи відкрита; абстрактна чи конкретна; статична чи динамічна; централізована чи децентралізована; сумативна чи активна). По-друге, визначити мету та основні завдання, розкрити функції, охарактеризувати порядок її функціонування та розвитку. По-третє, з'ясувати структурні компоненти системи, встановити відносини та взаємозв'язки між ними, визначити ієрархію рівнів тощо. По-четверте, охарактеризувати основні якості та властивості системи, зосередити увагу на таких її можливих формах прояву, як цілісність, сумісність, адаптація, еволюція, здатність до самоорганізації чи вдосконалення та ін.

Відповідно до запропонованої логічно-послідовної схеми побудови системи безпеки представимо систему економічної безпеки.

1. Система економічної безпеки є штучною, відкритою та динамічною системою, в якій відбувається постійний динамічний рух, відчувається надходження зовнішньої енергії у вигляді позитивних

факторів та деструктивних імпульсів на кшталт загроз і небезпек. Водночас система економічної безпеки є активною, оскільки усі її елементи постійно взаємодіють між собою та сприяють появі нових інтегральних якостей. Слід також зауважити, що усі штучні системи є відкритими, тобто в них діють суб'єктивні закони, принципи та правила.

2. Система економічної безпеки здатна ефективно протидіяти негативним проявам і деструктивним чинникам та забезпечувати економічну безпеку, виконуючи інформаційну, превентивну, аналітико-прогностичну функції. Інформаційна функція полягає в отриманні суб'єктами економічної безпеки повної й достовірної інформації про стан об'єктів безпеки та ймовірність настання реальних і потенційних загроз з метою прийняття відповідних заходів. Превентивна функція пов'язана з використанням комплексу попереджувальних заходів, спрямованих на недопущення або мінімізацію економічних збитків внаслідок настання реальних загроз. Аналітико-прогностична функція спрямована на аналіз управлінської інформації, визначення проблем, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей і тенденцій розвитку системних негативних явищ, відображення об'єктивної ситуації, розробку наукового передбачення перспектив економічного розвитку. Розвиток (або аутопоезис) системи економічної безпеки передбачає її ймовірну якісну зміну та здатність генерувати нові якості, не властиві елементам системи, і таким чином набувати властивостей емерджентності. Емерджентність є результатом виникнення синергетичних зв'язків між компонентами системи, що забезпечують більший загальний ефект, ніж сума ефектів елементів системи.

3. Структурно система економічної безпеки представлена сукупністю взаємопов'язаних елементів, зокрема: об'єкта безпеки, суб'єкта безпеки, механізму зміцнення безпеки. Всі ці компоненти разом із цілями та принципами утворюють органічну єдність. Водночас усі елементи системи економічної безпеки пов'язані між собою прямими та зворотними відносинами, відтак домінують прямі. Структура системи економічної безпеки характеризується горизонтальними та вертикальними зв'язками. Водночас горизонтальні зв'язки притаманні однотипним елементам системи, вертикальні – різним рівням системи. Щодо рівнів ієрархії, то в системі економічної безпеки, як і в будь-якій іншій системі, можемо виокремити її підсистеми, про які йтиметься згодом.

4. Система економічної безпеки є цілісною, сумісною з іншими системами, наприклад, системою національної безпеки, адаптованою до навколишнього середовища, яке постійно «кидає» виклики її стійкості. Водночас система економічної безпеки є змінною щодо часу, бо згодом може набувати нових рис та ознак, змінювати пріоритети, цілі та завдання,

виконувати функції, що будуть актуальними в конкретний проміжок часу [8, с. 263].

Ґрунтуючись на законах об'єктивної закономірності створення та функціонування системи економічної безпеки, ми дійшли до висновку, що систему економічної безпеки слід розглядати з двох позицій:

1) як підсистему, що функціонує в межах системи національної безпеки (або входить до складу СНБ) та разом з іншими видами безпеки утворює певний порядок;

2) як сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, які завдяки узгодженим діям здатні протидіяти загрозам та гарантувати безпечний розвиток національної економіки.

Згідно з першим підходом система економічної безпеки є своєрідною підсистемою, тобто невід'ємним елементом складніших систем, зокрема системи національної безпеки. Своєю чергою система національної безпеки є множиною елементів, або підсистем, що знаходяться у відносинах або зв'язках один із одним та утворюють певну цілісність.

Аналізуючи складові елементи національної безпеки, практично усі дослідники виокремлюють такі її підсистеми: економічну, політичну, соціальну, воєнну, екологічну, епідемічну, технологічну, інформаційну [3, с. 55–56]; економічну, демографічну, екологічну, продовольчу, військову, ресурсну, прісноводну, енергетичну, цінову, фінансово-грошову, політичну, соціальну, кримінальну, медичну, інформаційну, науково-інтелектуальну [4]. Деякі автори акцентують увагу на одній із найважливіших складових економічної безпеки – інтелектуальній [1; 5, с. 11; 2].

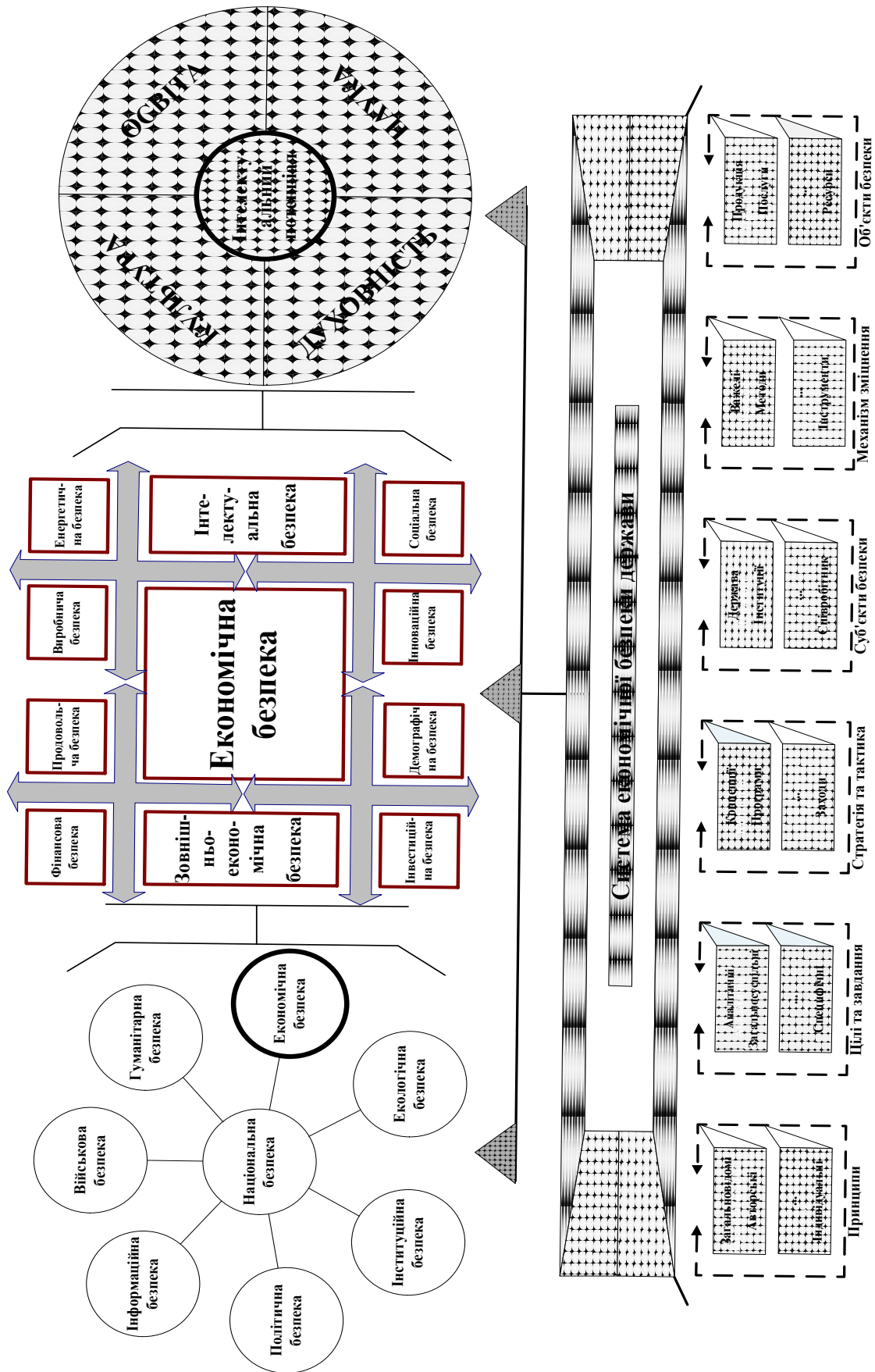
На наш погляд, система національної безпеки охоплює такі підсистеми: економічну, військову, гуманітарну, інформаційну, політичну, інституціональну та екологічну безпеку. Щодо підсистем нижчого рівня, то поряд із економічною безпекою її цілісність формують зовнішньоекономічна, виробнича, енергетична, соціальна, демографічна, продовольча, фінансова, інвестиційна, інноваційна та інтелектуальна безпека.

Відповідно до другого підходу система економічної безпеки є: системою відкритого типу, що взаємодіє з навколишнім середовищем та відчуває постійне надходження зовнішньої енергії та інформації (йдеться про постійні небезпеки та загрози, які до певної міри є стимуляторами, завдяки яким система набуває ознак інфрагільності); активною, органічно стабільною і витривалою, якій властива циклічність; динамічною системою, яка постійно змінюється, особливо під впливом інституціонального середовища, і внаслідок таких змін набуває якісно нової форми або сутності; системою самоорганізованою, в основу якої закладено дію закону синергії – загального закону розвитку будь-якої організованої системи, що виражає внутрішньо

необхідні, сталі зв'язки між її елементами. Поєднання усіх елементів системи зумовлює утворення якісно нових джерел розвитку та виникнення, так званого, системного ефекту – ефекту емерджентності.

Концептуальна схема коллокації інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави (у взаємозв'язку з круговою, радіальною та закритою коловою структурами елементів системи) наведено на рис. 1.

Невід'ємними атрибутами системи економічної безпеки є вихідні положення або принципи узгодженості та взаємодії усіх елементів; окреслені цілі та завдання, що стоять перед системою, та нормативно-правова база, що слугує своєрідним підґрунтям для конкретних дій.

Джерело: складено автором

Рис. 1. Концептуальна схема колокації інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави (у взаємозв'язку з круговою, радіальною та закритою коловою структурами елементів схеми)

Безумовно, повнота і дієвість системи економічної безпеки багато в чому залежить від наявності досконалої нормативно-правової бази, інтелектуальних, фінансових, матеріально-технічних ресурсів, розуміння кожним із суб'єктів безпеки важливості питання зміцнення економічної безпеки. Особливістю і складністю водночас функціонування системи економічної безпеки є те, що її ефективність значною мірою залежить від людського фактора.

До основних домінант функціонування системи економічної безпеки слід віднести принципи: законності, системності, комплексності, гласності, повноти, взаємодії, безперервності, економності, гнучкості, своєчасності. Принцип *законності* передбачає дії усіх суб'єктів СЕБ відповідно до прийнятих нормативно-правових актів, положень, інструкцій тощо. *Системність* СЕБ означає єдність та сумісність усіх складових СЕБ як багатофункціональної системи. Принцип *комплексності* передбачає максимально широке використання різноманітних інструментів з метою надійного та повного захисту об'єктів безпеки від різного роду загроз та небезпек. Сутність принципу *гласності* полягає у необхідності безперешкодного руху інформаційних потоків у межах СЕБ. Принцип *повноти* – у виявленні та детальному вивченні всіх фактів, що містять ознаки або прояви небезпек чи загроз економічній безпеці. За принципу *взаємодії* всі учасники цієї системи мають взаємодіяти, а зусилля всіх задіяних осіб, служб, підрозділів бути скоординованими. Принцип *безперервності* передбачає постійний моніторинг внутрішнього і зовнішнього середовища з метою виявлення ймовірних загроз або небезпек. Принцип *гнучкості* створює можливість системного підходу до організації системи економічної безпеки загалом. Принцип *своєчасності* передбачає таку побудову системи економічної безпеки, яка б дала змогу на ранніх стадіях виявляти різноманітні деструктивні чинники і вживати адекватні заходи щодо запобігання негативним наслідкам та заподіяння шкоди об'єкту(ам) безпеки.

Концептуально метою процесу забезпечення економічної безпеки є досягнення такого стану національної економіки, за якого б створювалися сприятливі умови для розвитку й окремої особистості, і зміцнення економічної могутності держави загалом. Важливою передумовою ефективного функціонування системи економічної безпеки є визначення стратегічних пріоритетів та дотримання національних інтересів у всіх сферах національної економіки.

Метою створення системи економічної безпеки є формування цілісних орієнтирів дотримання національних інтересів у всіх сферах національної економіки та створення і реалізація умов щодо розвитку і використання інтелектуального потенціалу з метою забезпечення вищого ступеня економічної безпеки держави.

Основними завданнями системи економічної безпеки, на нашу думку, є: захист національних інтересів та законних (конституційних) прав усіх суб'єктів держави; збір, аналіз, оцінка даних та прогнозування розвитку подій у внутрішньому та зовнішньому середовищі; своєчасне виявлення, аналіз та оцінювання реальних загроз; ухвалення рішень і виконання заходів щодо протидії загрозам та повернення системи економічної безпеки до рівноваги; запобігання кризовим ситуаціям, зокрема надзвичайним подіям, пов'язаних із діяльністю внутрішніх і зовнішніх агресорів; систематичний моніторинг індикаторів економічної безпеки та результативності заходів із ліквідації загроз та їх наслідків; контроль над ефективністю функціонування системи економічної безпеки, удосконалення функціонування її елементів.

Чільне місце у системі економічної безпеки безумовно посідає об'єкт безпеки, або керований елемент, який зазнає впливу найрізноманітніших деструктивних чинників і потребує постійного захисту з боку суб'єктів безпеки. Безпека об'єкта – це стан захищеності об'єкта від різноманітних загроз, за якого створені умови для його належного функціонування. Безпеку об'єкта гарантує і підтримує суб'єкт безпеки шляхом розробки та реалізації системи відповідних заходів. Досліджуючи систему економічної безпеки держави, можемо стверджувати, що вітчизняний інтелектуальний потенціал є, з одного боку, джерелом поповнення наукової і виробничої сфер висококваліфікованими кадрами, а з іншого – визначальним елементом у забезпеченні зростання вітчизняної економіки. Адже в основі інноваційної моделі національного розвитку мають бути інтелектуальний потенціал, науково-технологічна база та національний виробник, що утворюють замкнений «інноваційний трикутник». Від наявності високопродуктивних науковців, раціональної організації наукових фундаментальних, прикладних, науково-технічних досліджень чи розробок, розвиненої системи комерціалізації наукових ідей, сучасного інформаційного забезпечення та технологічного обладнання, здатного забезпечити випуск вітчизняної конкурентоспроможної продукції, залежатиме ступінь інтелектуальної, а, відтак, й економічної безпеки.

З огляду на такі закономірності, інтелектуальний потенціал як об'єкт безпеки макрорівня, по-перше, потребує постійного захисту з боку суб'єктів безпеки, зокрема державних інституцій, а, по-друге, в ньому акумульовані інтелектуальні ресурси та невикористані можливості, що робить його тим фундаментом національної економіки, від раціонального використання якого залежать не лише позитивні зміни у процесах структурної трансформації національної економіки, а й високий ступінь забезпечення економічної безпеки.

Суб'єктами безпеки (як економічної, так й інтелектуальної), відповідно до передбачених вітчизняним законодавством гілок влади та

суспільних інституцій, є: органи законодавчої влади, які визначають на рівні законів основні напрями й механізми зміцнення економічної безпеки; органи виконавчої влади, що визначають стратегію зміцнення економічної безпеки та її реалізацію на рівні економічної політики; правоохоронні органи, які забезпечують дотримання законів у цій сфері і правовий контроль за їх виконанням; державні інститути, які виконують адміністративно-правові функції; наукові колективи, які проводять дослідження проблем зміцнення економічної безпеки у теоретичній, методологічній і практичній площинах.

Суб'єкти безпеки, що забезпечують дотримання національних інтересів, повинні дбати про цілковиту безпеку усіх об'єктів (у нашому випадку – інтелектуального потенціалу), використовувати весь наявний арсенал, а відтак гарантувати економічну безпеку загалом.

Головне місце у системі економічної безпеки посідає механізм зміцнення економічної безпеки, структура якого представлена методами, важелями, інструментами та відповідним забезпеченням (правовим, нормативним, інформаційним, кадровим та фінансовим). Схематично загальну структуру механізму зміцнення економічної безпеки наведено на рис. 2.

Цей механізм є своєрідним умонтованим пристроєм багатофункціонального призначення, за допомогою якого суб'єкти безпеки гарантують безпечний стан та розвиток усіх об'єктів безпеки. У контексті авторського дослідження дія механізму зміцнення економічної безпеки має бути спрямована на захист (збереження), розвиток та відтворення інтелектуального потенціалу як найважливішого стратегічного ресурсу держави.

Вагомими передумовами функціонування такого механізму є: обґрунтування стратегії та тактики зміцнення економічної безпеки; виокремлення найважливіших індикаторів економічної, зокрема інтелектуальної безпеки; моніторинг чинників, що становлять загрозу економічній безпеці держави; здійснення економічної діагностики; аналіз показників результативності заходів із забезпечення економічної безпеки держави.

Водночас дієвість механізму зміцнення економічної безпеки необхідно розглядати на таких рівнях: стратегічному, що передбачає ухвалення концептуальних перспективних рішень щодо дотримання належного рівня економічної безпеки та безпекової дисципліни у державі; тактичному, що охоплює комплекс превентивних заходів та ліквідацію детермінованих загроз у конкретний проміжок часу.

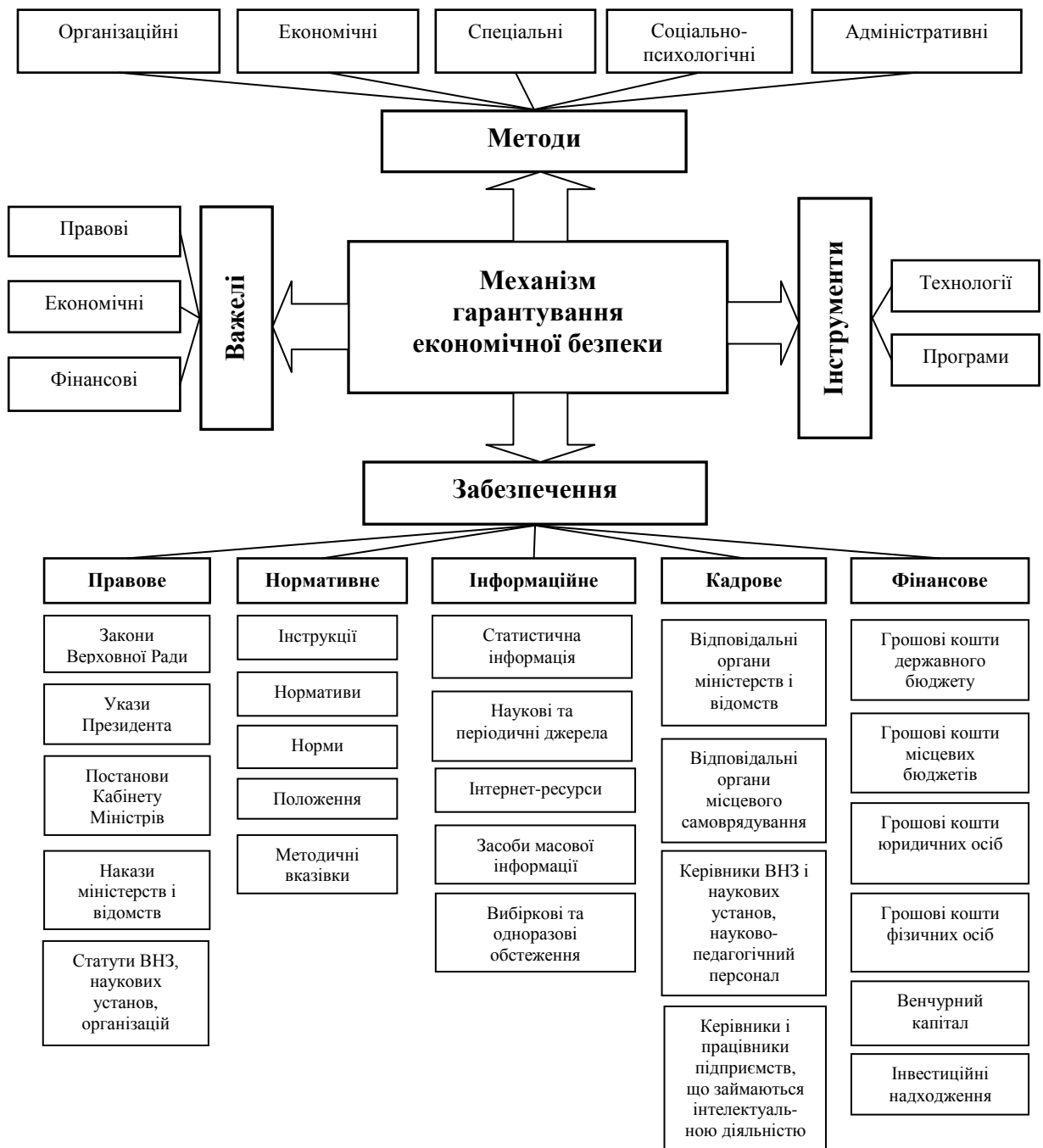

Рис. 2. Структурні елементи механізму зміцнення економічної безпеки

Джерело: складено автором

Особливістю механізму зміцнення економічної безпеки є те, що він: по-перше, може розширювати арсенал застосовуваних інструментів відповідно до уточнених або змінених цілей та завдань, окресленої стратегії та тактики зміцнення економічної безпеки; по-друге, має адаптивний характер, тобто здатний адекватно відображати зміни, спричинені коригуванням стратегічних орієнтирів, національних пріоритетів, макроекономічної політики тощо.

На нашу думку, основне призначення механізму зміцнення економічної безпеки полягає у створенні та реалізації умов щодо

нагромадження та використання інтелектуального потенціалу з метою забезпечення вищого ступеня економічної безпеки держави.

Важливими компонентами механізму зміцнення економічної безпеки є методи, важелі та інструменти, що становлять систему прийомів та засобів прямої та опосередкованої (непрямої) дії на об'єкт(и) безпеки. Методи – це специфічні способи впливу суб'єкта безпеки, зокрема держави, на об'єкт безпеки – інтелектуальний потенціал – з метою гарантування сприятливих умов його розвитку та використання відповідно до визначених мети та завдань. Найефективнішими *методами*, на нашу думку, є організаційні, економічні, спеціальні, соціально-психологічні та адміністративні. *Організаційні методи* передбачають систему організаційних і розпорядчих впливів, спрямованих на досягнення поставленої мети. До них відносимо інструктаж, нормування, різні розпорядчі акти. *Економічні методи* пов'язані з вирішенням завдань щодо недопущення реалізації потенційних загроз та прогнозування макроекономічної ситуації. Ця група методів охоплює методи економічного планування, прогнозування економічної ситуації, діагностики кризових періодів, індикативні методи. *Спеціальні методи* характеризують особливості впливу суб'єктів політики на об'єкти та відображають специфіку протидії загрозам в інтелектуальній сфері. Такі методи є індивідуальними, оскільки враховують особливості поточної ситуації, стан показників інтелектуальної безпеки, тенденцію до зміни, стан чутливості об'єктів безпеки до впливу загроз. Спеціальні методи також враховують специфіку збору необхідної інформації, методи її обробки, аналітичну роботу, планові розрахунки і обґрунтування. *Соціально-психологічні методи* відображають способи здійснення управлінських дій, що ґрунтуються на засадах соціології та психології. До цієї групи відносимо методи формування суспільної свідомості про неприйнятність загроз та протидію загрозам соціального планування та соціального прогнозування. *Адміністративні методи* – це заходи держави, які передбачають заборони, дозвіл або примус (укази, розпорядження, ліцензування, встановлення фіксованих цін тощо) Їх використовують у випадках, коли поточна ситуація вимагає прийняття жорстких адміністративних рішень. Ці методи мають застосовуватися тоді, коли ймовірність трансформації потенційних загроз у небезпеки є доволі високою або об'єктам безпеки завдано серйозних збитків. Адміністративні методи є обов'язковими до виконання та представлені комплексом вимог і розпоряджень, розроблених суб'єктами державної політики. Вони є ефективними, оскільки починають діяти негайно і охоплюють усі суб'єкти, залучені у відповідні економічні процеси.

Невід'ємним елементом механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України є *важелі*, або засоби, якими можна надати дії, або поживати діяльність кого-, чого-небудь. Важелі

призначені для підсилення протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу, запобігання їм або недопущення їх руйнівної сили. Прискорені дії запропонованому механізму можуть надати правові, економічні та фінансові важелі. *Правові важелі* призначені для регулювання правових норм та закріплюють цілі, основні завдання та напрями діяльності держави в інтелектуальній сфері. *Економічні важелі* використовуються для регулювання процесів, що відбуваються в інтелектуальній сфері, щодо моніторингу потенційних загроз та нейтралізації реальних. Саме завдяки *фінансовим важелям* держава забезпечує фінансове регулювання, формування грошових фондів для ймовірного відшкодування збитків, спричинених реалізацією загроз.

Повноцінним структурним компонентом механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України є *інструменти* – практичні підходи, які використовують суб'єкти державної політики для протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України. Пропонуємо за реальних умов використовувати два найефективніші інструменти – технології та програми: інформаційні технології передбачають автоматизоване управління збором інформації, яка надходить від різноманітних зовнішніх і внутрішніх джерел, із подальшим її зберіганням й обробкою; прикладні програми спеціального призначення використовуються для виконання конкретних завдань, що пов'язані зі статистичною обробкою даних, ранжуванням спеціальної інформації, підтримкою управлінських процесів діагностики загроз, застосуванням методів протидії загрозам тощо.

Дія механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України має ґрунтуватися на правовому, нормативному, інформаційному, кадровому та фінансовому забезпеченні. Елементами *правового забезпечення* є: Закони України; Укази Президента; Постанови Верховної Ради; Постанови Кабінету Міністрів; накази міністерств і відомств; статuti вищих навчальних закладів, наукових установ та організацій. Організаційну роботу з виконання діючого законодавства провадять відповідні компетентні органи: Міністерство освіти і науки України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку та торгівлі, органи місцевого самоврядування – обласні державні адміністрації, обласні ради, міські ради, інші компетентні органи влади. До *нормативного забезпечення* відносимо інструкції, нормативи, норми, положення, методичні вказівки. Варто зауважити, що вітчизняна нормативна база з питань протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України є практично несформованою. Потребують законодавчого врегулювання такі невідкладні питання, як: розробка Стратегії розвитку і раціонального використання інтелектуального потенціалу України; внесення до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [6]

такого виду безпеки, як інтелектуальна, що давно набуло надзвичайної актуальності та продиктоване вимогами часу; встановлення нормативів, тобто граничних значень для показників інтелектуальної безпеки України. Вважаємо, що правове та нормативне забезпечення механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України має бути динамічним, як і сам механізм.

Інформаційне забезпечення охоплює всю доступну статистичну інформацію, погруповану у тематичних статистичних збірниках та представлену у мережі Інтернет; відомчі матеріали, результати вибіркового та одноразового обстежень; наукові та періодичні джерела; інформацію зі ЗМІ; звітно-аналітичну інформацію наукових інституцій тощо. *Фінансове забезпечення* механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України полягає у виділенні необхідної суми фінансових ресурсів для здійснення відповідних заходів активного, профілактичного, ліквідаційного характеру. Акумулявання необхідних грошових коштів має здійснюватися з різних джерел, зокрема надходжень із державного та місцевих бюджетів, коштів юридичних осіб, що зацікавлені у розвитку освіти та науки в Україні, коштів підприємств, які займаються інтелектуальною та інноваційною діяльністю, добровільних внесків населення, венчурного капіталу, інвестиційних надходжень на розвиток вітчизняної освіти і науки.

Особливу роль у механізмі протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України виконує *кадрове забезпечення*. Кадрова політика у рамках державного управління має на меті забезпечити всі структурні підрозділи управлінської вертикалі достатньо кваліфікованими працівниками і створити у них мотивацію до ефективної праці. Кадровий потенціал, задіяний до копіткої та надзвичайно відповідальної роботи щодо виявлення, ідентифікації та відвернення загроз розвитку інтелектуального потенціалу, потребує особливих умов праці та можливості постійного підвищення рівня кваліфікації. Очевидно, що чимало загроз розвитку інтелектуального потенціалу мають латентний характер, їх можуть вчиняти інтелектуалі-деструктиви, тобто особи, здатні використати власний інтелект всупереч інтересам суспільства та держави. Відтак кадрове забезпечення механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України є одним із ключових його елементів, від якого залежить прийняття правильних рішень та своєчасне реагування на зміну поставлених завдань.

Прикладне значення механізму зміцнення економічної безпеки держави розкривається через функції, які він виконує. Безумовно, функція – це не що інше, як дія, діяльність, звершення чи виконання певних операцій, що відбувається відповідно до зазначеного плану, алгоритму, припису тощо, тобто має чітко виражену траєкторію та сферу застосування. До основних функцій цього механізму, на нашу

думку, можна віднести: нормативно-методичну, контрольну, практичну, регулюючу. Нормативно-методична функція передбачає розробку та дотримання вимог нормативно-методичного забезпечення, зокрема документів методичного, організаційно-методичного, організаційно-технічного, економічного, техніко-економічного характеру, інструкцій тощо суб'єктами забезпечення економічної безпеки. Контрольна функція механізму виявляється у контролі суб'єктів економічної безпеки за правильністю застосування інструментів, пов'язаних із захистом національних інтересів та запобіганням потенційним загрозам. Практична функція механізму зводиться до наукового обґрунтування державної політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу, розробки рекомендацій щодо застосування принципів і методів раціонального господарювання та підвищення рівня економічної безпеки. Регулююча функція полягає у посиленні взаємозв'язків між елементами механізму зміцнення економічної безпеки щодо протидії потенційним і реальним загрозам, його здатності виконувати роль засобу впливу суб'єктів безпеки на недоторканість та захист власних національних інтересів, національних цінностей від внутрішніх та зовнішніх посягань [7, с. 245–246].

Отже, механізм зміцнення економічної безпеки характеризується сукупністю ефективного взаємоузгодженого інструментарію, що використовується для підвищення рівня економічної безпеки та гарантування на цій основі сприятливих умов для економічного і соціального розвитку, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та зростання добробуту громадян. Застосування механізму зміцнення економічної безпеки зводиться до того, що держава намагається забезпечити його найбільш повну відповідність вимогам макроекономічної політики конкретного періоду, що передуює повній реалізації її цілей і завдань.

На основі відповідних досліджень можна зробити висновок про те, що інтенсивність використання інструментарію механізму зміцнення економічної безпеки значною мірою залежить від загальних умов та середовища, що сформувалися в державі, тобто від ступеня розвитку економічної системи, інституціонального середовища, рівня інноваційності підприємницького сектора, соціально-політичного клімату тощо. Адже від того, наскільки коректно і правильно обраний інструментарій для зміцнення економічної безпеки в конкретних умовах, залежатиме ефективність функціонування системи економічної безпеки загалом.

Отже, у період загострення внутрішніх та зовнішніх протиріч неабиякої актуальності набуває питання щодо створення системи економічної безпеки. Ефективна та дієва система економічної безпеки є гарантом захисту національних економічних інтересів та економічної системи загалом від реальних та потенційних загроз. Становлення та

розвиток системи економічної безпеки – процес складний, має свою логіку та етапи впровадження, функціонує відповідно до сучасних потреб з урахуванням наявних економічних можливостей та існуючих вимог. Водночас об'єктивний процес зміцнення економічної безпеки держави зумовлює використання системного підходу до відстеження усіх можливих загроз економічній безпеці та оперативного реагування на їх прояви за допомогою цілісного складного механізму зміцнення економічної безпеки держави.

1. Дубровин І. Р. Интеллектуальная безопасность / И. Р. Дубровин, Е. Р. Дубровин // МОСТ. – 2004. – № 57. – январь

2. Мосов С. П. Інтелектуальна безпека як складова національної безпеки України: реалії сьогодення / С. П. Мосов // Державна політика забезпечення національної безпеки України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання : матеріали круглого столу (м. Київ, 19 лютого 2013 р.) / за ред. Г. П. Ситника, Л. М. Шупілової. – К. : НАДУ, 2013. – С. 29–33.

3. Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус ; за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.

4. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.

5. Пирумов В. С. Некоторые аспекты методологии и исследования проблем национальной безопасности России в современных условиях / В. С. Пирумов // Геополитика и безопасность. – 1993. – № 1. – С. 7–17.

6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738

7. Ревак І. О. Механізм забезпечення фінансової безпеки України: теоретичний аспект / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2009. – Вип. 2. – С. 238–247.

8. Ревак І. О. Системно-структурний підхід до формування системи економічної безпеки держави / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Збірник наук. праць. – Львів, 2014. – Випуск 1. – С. 259–269, Випуск 2. – С. 92–101.

2.4. Методологія оцінювання корупційних ризиків публічних закупівель з метою раціонального використання публічних фінансів

Корупція є однією із найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості, вона перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному і справедливому функціонуванню як держави та суспільства в цілому, так і підприємствам, установам, організаціям. Тому розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетних напрямків розвитку держави [1].

Корупція в системі публічних закупівель призводить до колосальних втрат у будь-якій країні, причому це не тільки фінансові втрати. Збитки держави і суспільства від корупційних дій у сфері публічних закупівель автор пропонує умовно розділити на три групи: фінансові, якісні, кількісні.

Фінансові втрати полягають в укладенні договорів на не вигідних для держави умовах. Насамперед це завищення цін на продукцію, товари і послуги, що закуповуються порівняно з ринковою. Кількісні втрати складають завищення або зниження обсягу постачання продукції або надання послуг в особистих цілях, а не для задоволення державних потреб. Якісні втрати – укладення договору із порушенням технічних умов, що в свою чергу призводить до погіршення якості продукції, товарів і послуг.

У прийнятому Законі України «Про запобігання корупції» корупція трактується як «використання особою ... наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей для одержання неправомірної вигоди» [2]. Під неправомірною вигодою в Законі розуміється «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав»

Корупційні правопорушення у сфері публічних закупівель мають місце, як з боку розпорядників державних коштів так і з боку учасників. За даними Звіту щодо аналізу функціонування системи державних закупівель за січень-грудень 2015 року МЕРТ замовниками було оприлюднено на веб-порталі 88454 оголошення про проведення процедур закупівель, що на 21,47 відсотка більше, ніж кількість оприлюднених оголошень у зазначеному періоді 2014 року (72 818 оголошень).

Частка оголошень про проведення конкурентних процедур закупівель складає 59 відсотків (Рис.1). Аналіз цих оголошень свідчить, що з конкурентних процедур закупівель замовники частіше обирають відкриті торги, які, згідно Закону, є основною процедурою закупівель (49 відсотків).

Так Державною фінансовою інспекцією у 2014 році, були виявлені такі правопорушення:

- здійснення публічних закупівель без застосування процедур, визначених законом про державні закупівлі;
- необґрунтоване застосування процедури закупівлі для одного учасника
- поділ предмета закупівлі на частини з метою ухилення від застосування передбачених Законом закупівельних процедур [3].

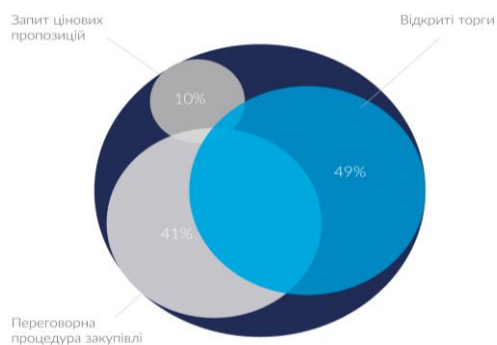

Рис.1. Структура оголошень про заплановані процедури публічних закупівель у січні-грудні 2015 року

Примітка: наведено на основі офіційного сайту Міністерства економічного розвитку і торгівлі [3]

Проведення замовником відкритих торгів, на жаль, також не є запорукою чесної конкуренції між постачальниками товарів, робіт і послуг. Зловживання при проведенні торгів починаються з моменту надання інформації про проведення конкурсних торгів та підготовки пакету тендерної документації. найбільш поширеним з них є:

- встановлення жорстких кваліфікаційних вимог до учасників в документації конкурсних торгів;
- розмивчасте визначення предмету закупівлі, що не завжди може скласти правильне уявлення про товари, роботи або послуги, що закупаються;
- штучне скорочення характеристик предмету закупівлі, яким відповідає лише один виробник.

Інша категорія порушень з боку замовника - це процедурні порушення, під час їх проведення, а саме:

- необґрунтоване відхилення пропозицій деяких учасників конкурсних торгів;
- неправомірне визначення переможця процедури закупівлі;
- розкриття конкретному учаснику торгів інформації, щодо кількості пропозицій, що надійшли;
- допуск до конкурсних торгів, учасників які є «підставними» фірмами;
- махінації та фальшування документації про проведення конкурсних торгів.

Винагородою замовник торгів отримує «відкат» від переможця. Розмір таких відкатів, які у кінцевому рахунку здійснюються за рахунок державних коштів, може складати до 50% вартості предмета закупівлі [4].

Для усунення таких протиправних дій з боку учасників торгівлі в законодавстві розвинених країн світу існують запобіжні заходи.

Найбільш чітко сформульована заборона змови між учасниками торгів в законодавстві Канади. Розділ 47 Закону про конкуренцію Канади прямо забороняє шахрайство із заявками в торгах (bid-rigging),

яке визначається як заздалегідь домовлені заявки або відмова деяких з потенційних учасників від участі в торгах. Шахрайство із заявками карається ув'язненням строком до 5 років та/або штрафом, розмір якого визначається судом [5, с. 895].

Заслугує уваги також застосування в США та в інших західних країнах електронних торгів та електронної звітності з державних закупівель. Наприклад, в США усі федеральні відомства повинні направляти інформацію про закупівлі на суму понад 25 тис. дол. до центральної інформаційної системи федеральних закупівель [6, с. 53].

Тому здійснення оцінки корупційних ризиків публічних закупівель є необхідним кроком у запобіганні порушень антикорупційного законодавства та добросовісного використання публічних фінансів, які ми з вами сплачуємо у вигляді податків.

Дана методологія оцінювання корупційних ризиків має на меті:

- Визначити поняття «корупційний ризик» та способи виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути при здійсненні процедури публічних закупівель;
- Виявити основні причини, що породжують корупційні ризики при здійсненні процедури публічних закупівель;
- Запропонувати заходи протидії та запобігання корупційних ризиків при здійсненні процедури публічних закупівель.

Під корупційними ризиками розуміються законодавчі, нормативно-правові, адміністративні, організаційні, а також інші фактори при здійсненні процедури публічних закупівель, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень.

Сфера публічних закупівель характеризується високим рівнем корупціогенності, що пов'язано з поширеною практикою непрозорого проведення закупівельних процедур. Водночас, прийняття нового Закону «Про публічні закупівлі» дозволило усунути багато корупціогенних факторів у цій сфері на законодавчому рівні [7]. Згідно з цим законом «електронна система закупівель» - інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує проведення процедур закупівель, створення, розміщення, оприлюднення та обмін інформацією і документами в електронному вигляді, до складу якої входять веб-портал уповноваженого органу, авторизовані електронні майданчики, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією та документами» [7].

Закон, зокрема, удосконалив правила та умови здійснення закупівель, забезпечив створення системи електронних закупівель. Однак, на організаційному рівні мають місце окремі ризики, особливо коли йдеться про проведення допорогових закупівель. Частина публічних закупівель здійснюється у електронному вигляді на експериментальній основі з використанням електронної системи

Prozorro. Власником центральної бази даних Prozorro виступає ДП «ПРОЗОРРО» згідно Постанови КМУ №166 від 24 лютого 2016 року [8].

Навесні 2015 ДП підключилося до реформи публічних закупівель. На той час підприємство здійснювало наповнення веб-порталу уповноваженого органу, а простими словами просто публікувало оголошення про державні закупівлі на сайті в форматі pdf. Крім того, шляхом ускладнення доступу до особистих кабінетів для державних замовників, змушувало їх користуватись такими платними послугами, як зручний кабінет користувача тощо. Підприємство було збитковим і жило за рахунок державних дотацій.

Етапи проведення публічних закупівель в системі Prozorro:

- Державний замовник онлайн розміщує оголошення про закупівлю: ціна, назва предмету закупівлі, вимоги та свій орієнтовний бюджет
- Підприємець читає оголошення (або підписується на розсилку та отримує новини на імейл або мобільний телефон) та обирає цікаві для себе торги
- Підприємець через особистий кабінет подає в онлайн свою пропозицію на торги
- Після збору всіх пропозицій система розкриває ціни постачальників анонімно і кожен з них може в інтерактивному режимі знизити свою першу пропозицію (аукціон на зниження ціни)
- Після закінчення аукціону система розкриває всю інформацію про учасників
- Учасник з найпривабливішою ціною має підтвердити документально, що в нього є товар або послуга заявленої якості та він сам відповідає вимогам Замовника
- Якщо учасник пройшов кваліфікацію, він оголошується переможцем. Замовник публікує договір в системі і закупівля набуває статус завершеної
- Якщо під час закупівлі учасник бажає оскаржити дії або бездіяльність Замовника, він може подати вимогу або скаргу в онлайн режимі
- Інформація про оголошені торги ідентична на всіх майданчиках, тому обирайте майданчик за зручністю користування та якістю сервісу

Впровадження електронних торгів дозволить усунути значну кількість корупційних ризиків. Деякі переваги використання електронних публічних закупівель порівняно з «паперовими» наведено у табл.1.

Типові ризики, які існують в державних організаціях при здійсненні процедури публічних закупівель:

- розголошення посадовою особою організації одному з учасників процедури закупівель конфіденційної інформації щодо пропозицій інших учасників;

- приховування працівником організації, який безпосередньо залучений до організації процедури закупівель, наявного у нього конфлікту інтересів;
- змова учасників процедури закупівлі;
- фальсифікація документації;
- оприлюднення на офіційному веб-сайті не повної інформації про порядок проходження закупівель, їх оцінки та отримання рішення про затвердження;
- неповідомлення головою та/або членом тендерного комітету чи членом технічної комісії про наявність конфлікту інтересу;
- прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди головою та/або членом тендерного комітету чи членом технічної комісії від потенційного контрагента;
- зловживання при оцінці пропозицій учасників закупівлі з метою відхилення пропозиції учасника-переможця закупівлі.

Таблиця 1

Фактори зменшення корупційних ризиків при використанні електронних торгів

Фактор	Конкурсні торги в загальній формі	Конкурсні торги за ціновим критерієм	Електронні торги
Суб'єктивність при оцінці пропозицій замовником	Так	Ні	Ні (оцінка за ціновим критерієм)
Можливість чинити тиск на учасників торгів	Так	Так	Ні (анонімність учасників торгів)
Можливість змови між учасниками торгів і замовником	Так	Так	Ні (анонімність учасників торгів)
Можливість змови між учасниками торгів	Так	Так	Незначна (можливість змови залишається лише на концентрованих ринках)

Примітка: сформовано на основі [9]

Метою якісної оцінки фінансового ризику є виявлення основних видів ризиків, що впливають на фінансовий результат діяльності підприємства. Перевага такого підходу полягає в тому, що вже на якісному етапі оцінки управлінець може наочно оцінити ступінь ризикованості за кількісним складом ризиків і вже на цьому етапі відмовитися від втілення в життя певного управлінського рішення [10].

Таблиця 2

Результати експертної оцінки корупційних ризиків публічних закупівель

Умовн е познач ення	Типовий корупційний ризик публічних закупівель	Ймовірність здійснення, бали			Вагомість впливу, бали		
		Висока 7-10	Середня 4-6	Низька 1-3	Висока 7-10	Середня 4-6	Низька 1-3
R1	розголошення посадовою особою Компанії одному з учасників процедури закупівель конфіденційної інформації щодо пропозицій інших учасників;		5		8		
R2	приховування працівником Компанії, який безпосередньо залучений до організації процедури закупівель, наявного у нього конфлікту інтересів;			3		4	
R3	змова учасників процедури закупівлі;			1			2
R4	фальсифікація документації;			2			2
R5	оприлюднення на офіційному веб-сайті не повної інформації про порядок проходження закупівель, їх оцінки та отримання рішення про затвердження;		4		7		
R6	неповідомлення головою та/або членом тендерного комітету чи членом технічної комісії про наявність конфлікту інтересу;		5			4	
R7	прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди головою та/або членом тендерного комітету чи членом технічної комісії від потенційного контрагента;			3			2
R8	зловживання при оцінці пропозицій учасників закупівлі з метою відхилення пропозиції учасника-переможця закупівлі.		4		8		

Примітки: сформовано на основі [1]

Отже згідно рис. 2., найбільш небезпечними корупційними ризиками процедур публічних закупівель, є ті котрі знаходяться у лівому верхньому квадранті, оскільки мають вагомий вплив та високу ймовірність здійснення. Тому державним установам, потрібно вживати реальних заходів для мінімізації впливу ризику. Такий процес оцінки ризиків є досить дієвим у випадку, якщо організація визначила відносно невелику кількість можливих ризиків. Проте часто організація визначає настільки широкий перелік можливих ризиків, що шкала від 1 до 10 та приклад діаграми (рис.2) не забезпечують необхідної деталізації. Іноді кращим є підхід оцінювання наслідків ризику у відсотковому еквіваленті (наприклад, 52 %) або ж ймовірності його настання у відносному вираженні (наприклад, 0,52). Спільна ймовірність двох

незалежних подій є продуктом двох окремих ймовірностей, що буде визначатися за формулою (1):

$$P(A) \cdot P(B) = P(A,B), \quad (1)$$

де $P(A)$, $P(B)$ - ймовірності настання подій А та В відповідно; $P(A,B)$ - спільна ймовірність настання двох незалежних подій.

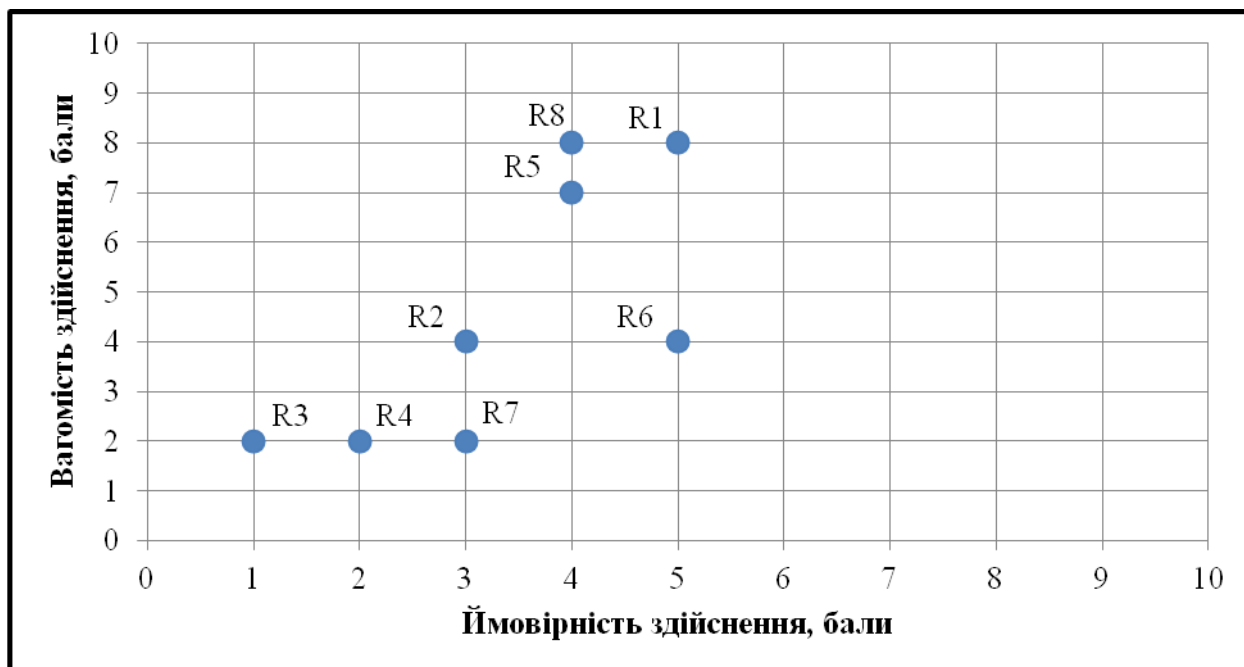

Рис. 2. Матричне представлення експертної оцінки корупційних ризиків публічних закупівель

Примітка: сформовано на основі таб.2

Таким чином, якщо подія 1 та подія 2 мають ймовірність на рівні 0,50, загальна ймовірність настання двох подій становитиме 0,36. З погляду оцінки, якщо важливість ризику оцінюється як 50 % або існує впевненість на 50 % настання цієї події та якщо ймовірність важкості наслідків також оцінюється як 50%, то існує 36% загальної ймовірності настання цих обох ризиків. Інший метод аналізу можливих ризиків організацій полягає у використанні відносного показника ризику, який розраховується як добуток двох показників оцінки ймовірностей настання ризику та його наслідків. Так ризики R5 та R8 мають найвищий ранг та можуть бути розташовані у лівому верхньому квадранті попередньої діаграми як найбільш важливі з усієї вибірки. Ці дві характеристики також часто називають факторами ризику. У майбутньому організація має зосередити свою увагу на цих важливих видах ризиків.

Тому на мою думку, для мінімізації корупційних ризиків у системі внутрішнього управління державних установ, організацій чи підприємств потрібно запроваджувати методологію внутрішнього

контролю (the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission's Internal Control – Integrated Framework) COSO.

Структура внутрішнього контролю COSO стала міжнародною моделлю для опису та визначення внутрішнього контролю [11, с.148]. Загальна модель COSO містить кілька основних положень: внутрішній контроль є процесом (це засіб для досягнення мети, а не самоціль); внутрішній контроль залежить від людей (це не тільки політика, керівництво та певні форми, а й люди на всіх рівнях організації та управління); внутрішній контроль має забезпечити керівництву та раді директорів підприємства достатню впевненість, але не абсолютні гарантії досягнення цілей; внутрішній контроль спрямований на досягнення цілей [12].

Ця модель засновується на певних фундаментальних парадигмах, що забезпечують дієвість інтегрованої моделі COSO-ERM: управління ризиками підприємства (ERM) – процес, сукупність дій, спрямованих на досягнення певного результату; процес ERM використовується при розробці та формуванні стратегії всього підприємства; має бути дотримана концепція ризик-апетиту, де ризик-апетит - це той обсяг ризику, який підприємство готове взяти на себе задля досягнення своїх цілей; процес ERM дає його керівництву «розумну» гарантію досягнення цілей та розроблений, щоб сприяти досягненню цілей.

Оскільки Україна знаходиться на порозі інтеграції в Європейську спільноту та на першому щаблі впровадження європейської моделі державного внутрішнього фінансового контролю (ДВФК). Тому пропонуємо розглянути основні концептуальні положення моделі COSO на базі ризик-орієнтованого підходу на рис.3.

Також слід зауважити, що впровадження належного внутрішнього контролю в державному секторі економіки є обов'язковою умовою прийняття нових країн-членів до Європейського Союзу. У документі, що регулює процес розширення ЄС, цьому питанню присвячена глава 28, згідно якої необхідно виконати ряд завдань: внести в основний закон, що регулює бюджетний процес в країні, положення про обов'язкову організацію служб внутрішнього аудиту в державних відомствах, визначити основні функції цих служб. Крім того, уряд повинен прийняти стратегію розвитку внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, а центральний орган виконавчої влади (частіше такі повноваження надаються міністерству фінансів) повинен розробити стандарти внутрішнього аудиту, а також запровадити систему звітності про виявлені порушення, прийняти відповідні заходи щодо відшкодування нанесених державним фінансам збитків [13, с. 87].

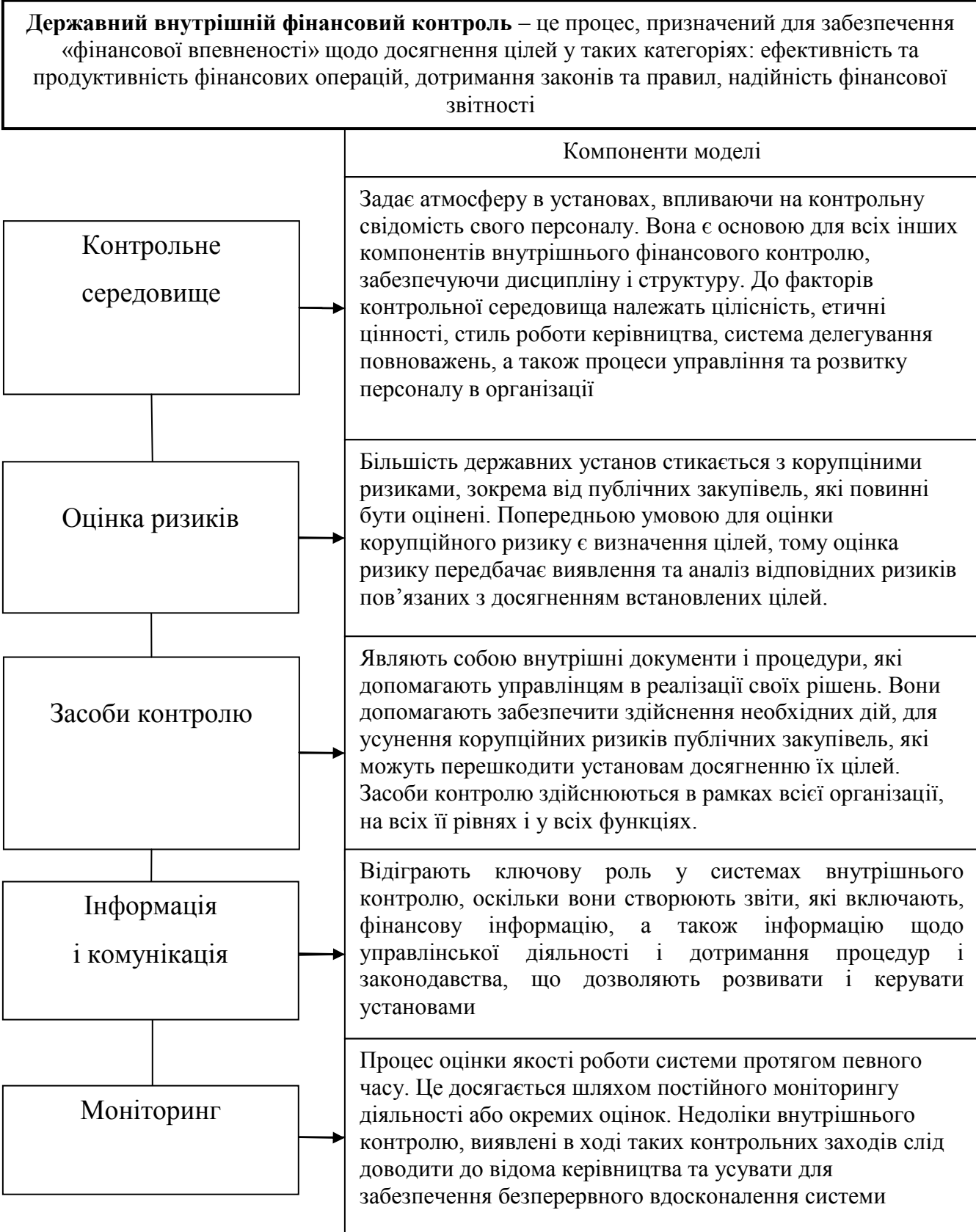

Рис.3. Основні поняття моделі COSO на базі ризик-орієнтованого підходу
Примітка: наведено на основі [14]

В загальному вигляді модель COSO представляють таким чином, спочатку потрібно визначити основні ризики державних установ, зокрема корупційних ризиків публічних закупівель, розробити

запобіжні заходи, щодо їх запобігання та постійно перевіряти ефективність дотримання даних заходів.

Рис.4. Рекомендована структура Положення про ОВКДУ відповідно до моделі COSO на базі ризик-орієнтованого підходу

Примітка: Авторська розробка

Для надійності, дієвості, ефективності функціонування внутрішньогосподарського контролю, як самостійної функції управління всередині державних установ мною запропоновано положення про організацію внутрішньогосподарського контролю державних установ (ОВКДУ) відповідно до моделі COSO на базі ризик-орієнтованого підходу (рис.4).

У Положенні конкретно визначено індивідуальну відповідальність працівників організацій за попередження, усунення та мінімізацію фінансових ризиків, зокрема корупційних ризиків публічних закупівель, що негативно впливають на здатність персоналу та структурних

підрозділів виконувати свої функції, запропонований підхід, який відповідає міжнародним стандартам у сфері внутрішньогосподарського контролю.

Отже, отримати відчутні результати зниження корупційних ризиків у сфері публічних закупівель можливо лише шляхом застосування комплексного методологічного підходу, тобто збалансованого використання усіх методів протидії на всіх етапах процесу публічних закупівель. Обмежуючись окремими галузями впливу або методами, можна отримати лише короткочасний ефект, однак через деякий проміжок часу структура і механізм вивільнення незаконного доходу зміняться, перемістившись в галузі, що не покриті інструментами контролю та протидії. В результаті сумарні корупційні втрати повернуться до попередніх розмірів або навіть перевищать їх.

1. Офіційний сайт ДП «НАЕК «Енергоатом». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://energoatom.kiev.ua/files/file/metodology_corruption.pdf

2. Закон України «Про запобігання корупції». Редакція від 02.06.2016// Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 29 – ст.535. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

3. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Звіти щодо аналізу функціонування системи державних закупівель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Zviti>

4. Остапчук Д. Анатомія тендерів: «Тендерні гейші» та «тендерні тролі», шухляди замовників та розміри «відкатів» [Електронний ресурс] / Д. Остапчук. – Режим доступу : https://site.ua/dmytro_ostapchuk/909-anatomiya-tenderiv-tenderni-geysyi-ta-tenderni-troli-shuhlyadi-zamovnikiv-ta-rozmirividkativ/

5. Church, Jeffrey R. Industrial organization: A strategic approach / Jeffrey Church, Roger Ware. – McGraw Hill, 2000. – 926 p.

6. Кайдаш Т. Державні закупівлі в Сполучених Штатах Америки / Т. Кайдаш. – К. : Державні закупівлі України. – 2007. – № 12 (42). – С. 52–56

7. Закон України «Про публічні закупівлі». Редакція від 12.05.2016// Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 24 – ст.488. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/922-19>

8. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків». Редакція від 01.07.2016// КМУ. – 2016. – № 396. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/166-2016-%D0%BF>

9. Мельников О.С. Шляхи протидії корупції у сфері державних закупівель/О.С. Мельников// Актуальні проблеми державного управління - № 1(49) -2016 - С.1-5

10. Бажанова О.В. Організаційні аспекти оцінки фінансових ризиків промислового підприємства/О.В. Бажанова// Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Глобальні та національні проблеми економіки – Випуск 2 -2014 – С.411-414

11. Дорош, Н. І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві [Текст] / Н. І. Дорош // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. Випуск 44. – Львів: Львівська комерційна академія. – 2014 р. – С. 148

12. Enterprise Risk Management – Integrated Framework / Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) [Electronic resource]. – NY, September 2004. – Retrieved from: <http://www.coso.org>

13. *Enlargement of the European Union. Guide to the negotiations. Chapter by Chapter.* [Електронний ресурс]. - European Commission, 2004. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/enlargement_process/future_prospects/negotiations/eu10_bulgaria_romania/negotiationsguide_en.pdf

14. Савченко Р.О. Організація системи внутрішнього контролю на основі ризик-орієнтованого підходу/Р.О. Савченко// Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу- Випуск 2 (26) – 2013 – С.296-302- ISSN 1994-1749

2.5. Податкова безпека як складова фінансової безпеки держави

Питання оподаткування та податкової безпеки сьогодні особливо актуальні на всіх рівнях економіки, як на рівні держави, так і на рівні підприємства. Адже процес оподаткування віддзеркалює які трансформації відбуваються в економіці. Потреба у забезпеченні стабільності та прогресивного розвитку національної економіки вимагає комплексного та багатовекторного підходу до всіх складових економічної безпеки держави. Податкова безпека як складова економічної безпеки базується на впливі податкових процесів на економіку країни, регіону, підприємства та вимагає комплексного дослідження принципів, функцій, методів та способів забезпечення сталого розвитку.

Проблемам економічної безпеки держави, регіону та підприємства присвячена низка наукових праць авторитетних вчених: В.Г.Алькеми, О. М. Бандурки, Г. Ф. Бінька, В. Т. Білоуса, О.Ф. Белова, З. С. Варналія, О. С. Власюка, Ю. В. Гончарова, М. М. Єрмошенка, С. А. Єрохіна, Я. А. Жаліла, З. Б. Живко, Г. В. Козаченко, М. І. Копитко, О. М. Ляшенко, І. П. Мігус, А. І. Мокія, В. І. Мунтіяна, Н. Р. Нижник, Г. А. Пастернак-Таранушенка, К. Я. Петрової, Ю. С. Погорелова, В. А. Предборського, Г. П. Ситника, В. І. Франчука, В. Т. Шлемка, О. С. Шнипка та ін.

У працях цих вчених зібрано, структуровано та опрацьовано величезний масив інформації щодо з'ясування сутності та трактування поняття «економічна безпека», чинників і критеріїв економічної безпеки, визначено основні критерії та методи оцінювання ступеня вразливості національної економіки, вітчизняного підприємництва та окремо взятих суб'єктів господарської діяльності. В працях подані класифікації загроз економічній безпеці, визначені ризики та небезпеки, запропоновані шляхи їх локалізації та механізми запобігання й усунення.

Є конкретні напрацювання саме по податковій безпеці, як складовій економічної безпеки, однак таких напрацювань не достатньо. Так, питаннями податкової безпеки займалися: М. Р. Ваврін,

Ю.В.Гончаров, О.В. Грачов, М.М. Єрмошенко, І.А. Майбуров, І.І.Подік, Н.Й. Реверчук, А.І. Сухоруков, С.І. Юрій та ін.

Тому, актуальність теми нашого дослідження визначає необхідність детального вивчення податкової безпеки як складової системи економічної безпеки. Забезпечення економічної безпеки неможливе без ґрунтовних наукових досліджень на базі застосування системного підходу. Саме із застосуванням цього підходу можна спроектувати та реалізувати систему економічної безпеки держави та підприємства. Система економічної безпеки є комплексним утворенням, до складу якого входять суб'єкти, об'єкти, способи та механізми забезпечення економічної безпеки.

Функціонування системи економічної безпеки, відповідно до її призначення можливе в тому випадку, коли система є керованою, тобто є об'єктом управління. Управління є функцією системи економічної безпеки, реалізація якої забезпечує її збереження як цілого та її структуру, дозволяє виконувати призначення системи та її функції.

Узагальнюючи напрацювання вітчизняних та закордонних науковців, можна стверджувати, що:

- безпека є умовою існування будь-якої соціально-економічної системи, в т.ч. підприємства;

- безпека – це здатність протидії впливу зовнішнього середовища;

- ключовими для існуючих визначень безпеки є терміни «захищеність», «відсутність небезпеки», «спокій», «незалежність», «стабільність», «допустимі межі», «безпечні та контрольовані умови», «збереження», «надійність», «захист від небезпеки (загроз)», «механізм запобігання загрозам», «зменшення впливу загроз», «зниження ризику»;

- опосередкованими категоріями є «прогресивний розвиток», «існування», «цілісність», «життєдіяльність соціуму та його структур», «розвиток», «впевненість», «рівновага», «самозбереження».

Суттєві відмінності у поглядах на природу поняття «безпека», а також окремих складових, які супроводжують його існування вимагає більш детального вивчення їх природи та взаємозв'язок в межах однієї системи таких складових як «небезпека», «загроза» та «ризик».

Проведене дослідження дозволило виявити, що серед науковців сформувався схоже трактування небезпеки, але яке все таки у кожного з них має певні відмінності, тому процитуємо окремі. Так, Е. Олейніков дотримується думки, що небезпека – це цілком усвідомлена, але не фатальна ймовірність заподіяння шкоди, що визначається наявністю об'єктивних або суб'єктивних факторів, яким притаманні певні негативні властивості [1]. В. Ярочкін подає небезпеку як наміри, плани підготовка дій та самі дії, спрямовані на знищення, підпорядкування, послаблення і т. д. [2]. Український науковець М. Єрмошенко доводить необхідність трактування небезпеки як об'єктивно існуючої можливості

негативного впливу на якість явище, систему, механізм, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо [3].

Узагальнюючи вище подані трактування нами зроблено висновок, що окрім іншого їх об'єднує визначення небезпеки як ймовірності заподіяння шкоди, яка може мати фатальні наслідки для певної системи.

У свою чергу, В. Манілов та М. Дзлієв подають небезпеку як заподіяння шкоди важливим національним інтересам і національній безпеці в обмежених (локальних) масштабах [4; 5]. Небезпеку на національному рівні Н. Нижник, Г. Ситник та В. Білоус трактують як практичні дії однієї держави (або їх груп), юридичних осіб щодо завдання шкоди національним інтересам іншої країни, тобто процес безпосереднього практичного завдання шкоди національним інтересам держави [6]. Небезпеку стосовно регіону З. Герасимчук та Н. Вавдіук визначають як стан, за якого відбувається деструктивний вплив дестабілізуючих чинників на економіку регіону, внаслідок чого нищиться його економічний потенціал, втрачається здатність до самовідтворення та захисту, що призводить до незадоволення потреб та інтересів населення, колапсу регіону [7].

Спільними для процитованих визначень можна вважати те, що в них небезпека подається як факт, реальність, послідовність певних дій, які мають негативний характер і можуть призвести до завдання шкоди.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що попри схожість поглядів науковців на суть небезпеки, нами виділено два підходи: перший – ймовірнісний, коли розглядається можливість виникнення негативних наслідків; другий – реальний, коли йдеться про конкретні дії, які завдають шкоди певній соціально-економічній системі.

Наступним кроком стане дослідження наукових підходів щодо трактування поняття «загроза». Поняття «загроза», як попередньо розглянуті, також не має єдиного визначення. Російський науковець В. Ярочкін загрозу подає як небезпеку на стадії переходу із можливості у дійсність, висловлений намір або демонстрація одних заподіяти шкоду іншими [8]. Як конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов визначає загрозу М. Єрмошенко [3]. Е. Олейніков доводить необхідність визначення загрози як найбільш конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупність умов і факторів, що утворюють небезпеку інтересам громадян, суспільства і держави, а також національним цінностям і національному способу життя [1].

Узагальнюючи вище подані трактування, їх можна об'єднати в один підхід, згідно якого загрозу ототожнюють із небезпекою.

Дещо відмінної точки зору дотримуються В. Манілов та М. Дзлієв у трактуванні яких загроза унеможлиблює досягнення життєво важливих національних інтересів і знижує рівень національної безпеки, виходячи

за локальні межі і стосуючись основних національних цінностей (суверенітету, державності, територіальної цілісності) [4; 5]. З. Герасимчук та Н. Вавдіюк визначають загрозу як існування негативних чинників, які здійснюють дестабілізуючий вплив на функціонування економіки регіону, порушуючи її стійкість до задоволення потреб населення [7]. Загроза в розумінні О. Ареф'євої та В. Кузенко – це сукупність умов, процесів, факторів, які перешкоджають реалізації національних економічних інтересів або створюють небезпеку для них та суб'єктів господарської діяльності [10]. Схоже трактування подає і В. Амітаном у розумінні якого загроза – це потенційно чи реально можлива подія, дія, процес чи явище, що здатне порушити його стійкість і розвиток чи призвести до зупинки його діяльності [11] та В. Шлемко й І. Бінько, у науковій праці яких досліджуване поняття подається як явні або потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [12]. Б. Губський виникнення загрози пов'язує з дією факторів, що безпосередньо чи у перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і небезпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу [13].

Узагальнюючи можна стверджувати, що другий підхід передбачає трактування загрози як сукупності умов, процесів та факторів, які негативно впливають на стан та динаміку розвитку соціально-економічної системи.

Підсумовуючи можна стверджувати, що, на нашу думку, поняття «загроза» потрібно трактувати не як безпосередню небезпеку, а як одну із її форм, виникнення і розвиток якої спричинено негативною дією зовнішнього середовища та неможливістю проконтролювати і здійснювати ефективно управління внутрішнім середовищем системи.

Як і визначення поняття «безпека», трактування «ризик» також відрізняється у науковій літературі. Наприклад, у «Словнику банкіра» не включено пояснення поняття ризику, хоча існує характеристика видів ризику, серед яких: валютний, кредитний, процентний та ін. [14].

Проведене ретельне дослідження дозволило розглянути трактування ризику та згрупувати їх з метою виділення ключових підходів.

В. Манілов та М. Дзлієв розглядають ризик як існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови (накопичується потенціал) протидії реалізації національних цінностей, інтересів та цілей забезпечення національної безпеки [4; 5]. У трактуванні Е. Олейнікова ризик – це можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта [1].

Близьким до зазначеного визначення є твердження І. Лукасевич, згідно якого ризик – це можливість настання деякої несприятливої події, що тягне за собою виникнення різного роду втрат [15]. Схожої думки, але стосовно регіону, дотримуються З. Герасимчук та Н. Вавдіюк, які визначають ризик як ймовірність виникнення несприятливої ситуації в економіці регіону [7]. Доволі близькими є визначення досліджуваного поняття у наукових працях Г. Кірейцева [16] та Є. Стоянова [17] та у відповідності з яким ризик подається як можливість виникнення збитків, внаслідок дії зовнішнього середовища.

Узагальнюючи можна стверджувати, що відповідно до вище поданих трактувань ризик визначається як ймовірність настання негативних наслідків.

Дещо відмінна точка зору присутня в наукових працях наступних науковців. Так Я. Белінська визначає ризик як економічну категорію, сутність якої полягає у невизначеності реального очікуваного результату в ситуації управління та оцінювання і яка має діалектичну об'єктивно-суб'єктивну структуру [18]. Згідно міркувань В. Вітлінського та П. Верченко, ризик – це економічна категорія, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору у процесі виробничо-господарської діяльності. Вона відображає міру (ступінь) відхилення від цілей, бажаного (очікуваного) результату, а також ступінь невдачі з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотних зв'язків стосовно об'єкта керування [19]. Схожої думки дотримується і А. Доронін, адже він подає ризик як діяльність, спрямована на подолання невизначеності, яка виражається у стійких відносинах між суб'єктами виробництва з приводу оптимізації своїх інтересів до максимізації прибутку при об'єктивній неможливості врахувати і кількісно визначити весь комплекс одночасно діючих факторів, що породжують визначеність економічної системи [20]. Близьким за суттю є і визначення, яке дає А. Альгін [21], переконуючи, що ризик – це діяльність, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі та відхилення від мети, яка міститься в альтернативах, що вибираються.

Узагальнюючи можна стверджувати, що у відповідності із другим підходом, ризик трактується як невизначеність та дії спрямовані на подолання цієї невизначеності.

Третій підхід, на нашу думку, представлений у напрацюваннях Л. Романенко й А. Коротеєва [22] та В. Глущенко [23]. Згідно міркувань Л. Романенко й А. Коротеєва ризик – це подія, що може відбутися або ні. У разі настання такої події можливі три економічних результати: негативний (програш, збиток), нульовий і позитивний (виграш, вигода, прибуток). Водночас з точки зору В. Глущенко під цим поняттям потрібно розуміти невизначеність щодо настання тієї чи іншої події у

майбутньому, причому ризик в економічному контексті може бути як негативним, так і позитивним явищем.

Узагальнюючи можна стверджувати, що відповідно до цього підходу ризик не передбачає чітко визначеного результату, він може бути або позитивним, або негативним. На нашу думку, серед інших трактувань потрібно виділити в окремий підхід ще одне, а саме В. Ярочкіна, згідно якого ризик подається як можлива небезпека невдачі застосованих дій, або самі дії, що пов'язані з такою небезпекою [24], тобто ризик фактично ототожнюється із небезпекою.

Окремо, на нашу думку, потрібно взяти до уваги і економічну сутність ризику. Так, дослідники, пропонуючи власні визначення категорії ризику, акцентують увагу, в основному, на негативних наслідках ризику: імовірності втрат, настанні несприятливих подій, небезпеці виникнення збитків, проте, виникнення ризику не завжди пов'язано з негативними наслідками, інакше підприємці не займалися б господарською діяльністю. Оскільки однією з ключових ознак підприємницької діяльності є ризик, він апріорі супроводжує будь-яке підприємницьке рішення, і часом пов'язаний не з можливістю втрат, а лише з недоотриманням прибутку. Тому ризик варто розглядати як можливість настання ситуації при будь-якій діяльності, яка може відхилитись від поставленої мети (спричинити виникнення втрат чи недоотримання прибутку) або залишатися незмінною.

Метою підприємницької діяльності, що здійснюється на власний ризик і під особисту майнову відповідальність є одержання прибутку, а економічний результат такої діяльності може бути як позитивним, так і нейтральним чи негативним (рис. 1).

Рис. 1. Характеристики ризику підприємницької діяльності за ознакою економічного результату

Підсумовуючи можна стверджувати, що у нашому трактуванні ризик поруч із загрозою є формою небезпеки, реалізація якої може мати як позитивний, так і негативний наслідки; в першому випадку це спричинить зростання рівня безпеки, а в другому – приведе до виникнення загрози, а в подальшому і небезпеки.

Дослідження сутності понять «безпека», «небезпека», «загроза» й «ризик» та отримані в результаті, на нашу думку, доцільно прийняти як підґрунтя до ретельного розгляду категорії «економічна безпека» та подальшого удосконалення процесу гарантування економічної безпеки.

Відповідно до цього в економічній літературі розрізняють макро-, мезо- та мікрорівні економічної безпеки [25].

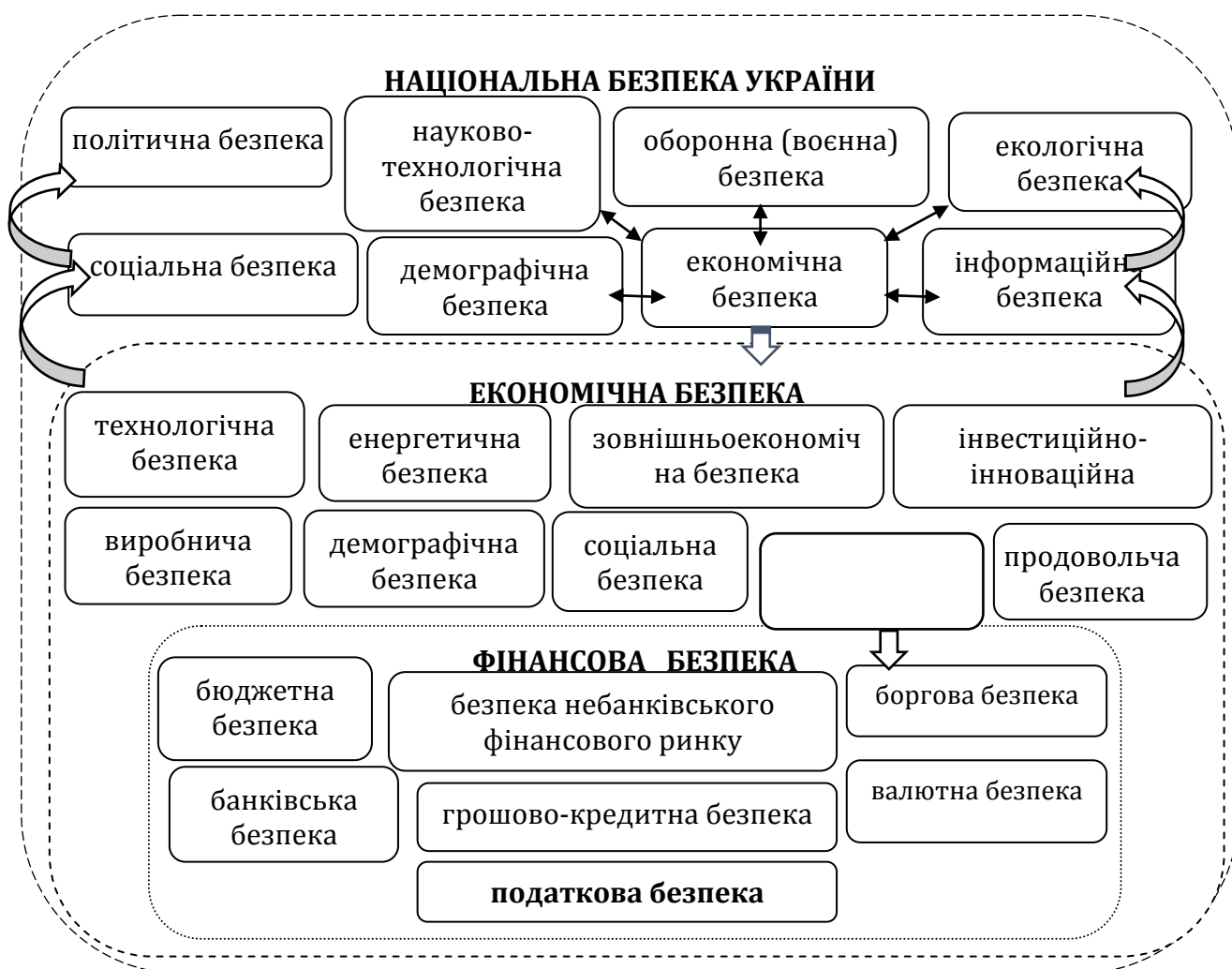

Рис. 2. Системна природа поняття «податкова безпека»

* Джерело: удосконалено автором за: [26-28].

Структура національної безпеки була формалізована на основі прийняття Закону України «Про основи національної безпеки України» [27], який у 2003 році прийшов на зміну «Концепції (основи державної політики) національної безпеки України» [28]. В свій час саме Концепція визначала основні засади державної політики, спрямованої на захист

національних інтересів і гарантування в Україні безпеки суспільства і держави, підприємства та особи від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності: зовнішньополітичній сфері, сфері державної безпеки, військовій сфері та сфері безпеки державного кордону, внутрішньополітичній, економічній, науково-технологічній, екологічній та інформаційній сферах. Сфери безпеки дуже тісно перетинаються в різних площинах діяльності, тому не завжди їх можливо відокремити один від одного, тим паче, що всі вони базуються на економічній безпеці [30, с. 46]. Зокрема, за твердженням В. Мунтіяна: «за горизонтальною структурою економічна безпека є складовою частиною національної безпеки держави. Економічна безпека, відбиваючись у сферах впливу національної безпеки, проникаючи у неї і взаємодіючи з нею, у свою чергу акумулює в собі її впливи, залишаючись при цьому основою (базисом) національної безпеки» [31, с. 54]. Підтверджує важливість економічної безпеки і Л. Кістерський, який зазначає, що соціально-економічна безпека є однією з головних складових системи національної безпеки й означає розвиток добробуту окремої людини та суспільства в цілому [32, с. 30].

В систему економічної безпеки як систему вищого порядку входить ряд підсистем нижчих рівнів, зокрема фінансова безпека, складовою якої є податкова безпека. Проте їх однозначний перелік, у зв'язку з відсутністю консенсусу в науковому середовищі, ускладнений. Зокрема, на думку В. Мунтіяна, економічна безпека має внутрішню і зовнішню складову. Внутрішніми складовими при цьому є: сировинно-ресурсна безпека, енергетична безпека, фінансова безпека, воєнно-економічна безпека, інформаційна безпека, технологічна безпека, продовольча безпека, демографічна безпека, екологічна безпека і тіньова економіка [32, с. 459]. А. Сухоруков в системі економічної безпеки держави виділяє підсистеми фінансової, інвестиційної, інноваційної, продовольчої, енергетичної та зовнішньоекономічної безпеки [33, с. 12]. У методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України пропонується для аналізу такі її складові, як макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, енергетична, виробнича, продовольча, соціальна та демографічна [34].

Одночасно важливість податкової безпеки та безпосередньо ролі податків у системі економічної безпеки є незаперечною. Осмислення ролі податків у системі забезпечення економічної безпеки проявляється через їх як позитивний вплив на макроекономіку (зростання податкового потенціалу держави), так і негативний - у вигляді ненадходження податкових доходів до бюджетів усіх рівнів, криміналізації податкових відносин, зростання податкового нігілізму, кризи податкової системи, руйнуючи соціально-політичні основи державності, позбавляючи органи влади фінансових ресурсів [29].

Як показує досвід, наявні умови оподаткування можуть або сприяти, або перешкоджати концентрації виробництва і капіталу, підвищувати або стримувати економічну активність в окремі періоди, сприяти розширенню виробництва в окремих галузях чи гальмувати його. Адже, розміри податків часто визначають не тільки рівень оплати праці, але і його форми, впливають на рівень і структуру сукупного попиту. Беззаперечним є факт, що від податків залежить співвідношення між витратами виробництва і цінами товарів і послуг, виробництво і реалізація продукції, наповнення ринку. А держава через рівень оподаткування, порядок обчислення податкової бази і системи податкових пільг та обмежень має можливість спрямовувати ділову активність господарюючих суб'єктів і окремих громадян у відповідність з встановленими цілями і пріоритетами розвитку країни.

Також погодимося, що з податковою системою пов'язані інтереси не тільки суспільства і держави, але й усіх громадян, груп населення, підприємств і організацій. Адже надання державою членам суспільства благ і послуг, пов'язаних зі створенням нових робочих місць, підтримкою загальної зайнятості, соціальним забезпеченням і соціальним захистом, освітою і охороною здоров'я, охороною природного середовища і безпекою, а також їх кількість і якість повністю залежать від податкових надходжень [35, с. 11].

Сьогодні значення податкової безпеки настільки вагоме, що зміст завдань, які стоять перед податковою політикою без розгляду їх з позицій взаємодії та впливу економічної безпеки, здатне призвести до втрати послідовності та ефективності стратегії економічного розвитку країни, оскільки податки об'єктивно включені в кожен із елементів, що виділяються при її аналізі: економічна незалежність та самостійність, фінансова стійкість, стабільність національної економіки, здатність до саморозвитку і відтворення. (рис. 3).

Економічна незалежність передбачає незалежність держави у формуванні й розвитку власної економічної системи та здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в інтересах народу [37, с. 185].

Економічна незалежність та самостійність можливі за наявності та взаємодії всіх її підсистем, елементів та компонентів. Економічна незалежність - це самостійне формування економічної політики; здійснення державного контролю над національними ресурсами та державного регулювання економіки; спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі.

Основна небезпека для країни-реципієнта полягає в обмеженості впливу на власну економіку через слабкість конкурентних позицій:

- вітчизняного та місцевого бізнесу, порівняно із міжнародним;
- в існуванні факту відтоку капіталу;

через відтік фінансових ресурсів до материнської країни через ухилення від сплати місцевих податків.

Рис. 3. Місце податків у елементах аналізу економічної безпеки*

* Джерело: доповнено автором за: [35, 36]

Саме через це, за умов інтернаціоналізації та глобалізації економіки, будь-яка країна світу змушена вдаватись до відповідних захисних заходів щодо власних економічних інтересів та економічної безпеки, і найбільш дієвим серед них є податки, а через них і податкова безпека країни. Бо податки, не створюючи видимих перепон для притягнення капіталовкладень, створюють всі умови для держави нейтралізувати обмеженість впливу на власну економіку через слабкість конкурентних позицій місцевого бізнесу, порівняно із

міжнародним, та в існуванні факту відтоку капіталу і фінансових ресурсів до материнської країни через ухилення від сплати місцевих податків.

Стійкість національної економіки передбачає здатність останньої реагувати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища шляхом безперервного удосконалення складових її внутрішньої структури на основі механізму адаптації з метою забезпечення досягнення цілей соціально-економічного розвитку та ефективного функціонування національної економіки. Стійкість і стабільність національної економіки передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів. Таким чином, вона становить основне завдання макроекономічної політики держави та важливу умову забезпечення економічної безпеки, що виражається у формуванні державної політики, спрямованої на підтримку національної економіки у стійкому стані [36-38].

Національна економіка як система відноситься до групи самокерованих, саморегулюючих систем, тому однією із основних її функцій є функція збереження системи, її сталого стану (гомеостазу). Усе, що робить система, на що спрямовані основні сфери діяльності людини, працює на цю функцію, тобто на відтворення системи. Статику в суспільному житті виражає і сам термін, який використовується задля визначення держави в більшості європейських мов (state), походить з латинської мови – statio і означає «нерухомий стан». Тому процес становлення державності, в тому числі української, пов'язаний зі стабілізацією податковими засобами положення (статусу) всіх головних елементів економіки, а також зв'язків (відношень) між ними, адже протягом тисячоліть функція збереження економіки реалізовувалась, перш за все, за рахунок оподаткування [37, с. 65].

Незважаючи на велику кількість наукових праць, слід зазначити, що податкова безпека є достатньо новою економічною категорією в наукових колах, в державному управлінні, в самій системі економічної безпеки держави, а тому трактування її економічної природи та змісту основних характеристик є неоднозначним.

Однак, проведені дослідження щодо суті та змісту дефініції «податкова безпека» засвідчують, що у науковій спільноті домінує розуміння її економіко-правової форми, як підсистеми, якій держава має створити умови для взаємодії інтересів особистості, суб'єктів господарської діяльності й держави на основі дотримання принципу взаємної відповідальності суб'єктів оподаткування. Тому вважаємо за необхідне навести найбільш повні, ємкі та точні, на нашу думку, визначення поняття «податкової безпеки» розроблені сучасними вітчизняними та іноземними науковцями (табл. 1).

Трактування суті поняття «податкова безпека»

Автор і джерело	Трактування суті «податкова безпека»
Баранецька О. Мартинюк В. [38, с. 84]	фіскальна безпека держави визначається ефективністю фіскальної політики, яка забезпечує реалізацію фіскальних інтересів держави як суспільного інституту і має задовольняти вказані інтереси на двох рівнях: необхідному та достатньому.
Волошин В., Каркавчук В. [39, с. 74-76]	Податкова безпека підприємства є таким економічним та фінансовим станом платників податків, при якому досягається мінімізація податкових ризиків, платником податків сумлінно сплачуються всі нараховані податки, а виконавчі та контролюючі органи захищають платників податків згідно з чинним законодавством. За даних умов зросте чистий прибуток підприємства, і, разом з тим, підвищиться рівень економічної безпеки вітчизняних платників податків
Виклюк М., Герасик В. [40, с.246].	податкова безпека – це такий стан податкової системи, який визначає гармонізацію процесу оподаткування та справляння податків за умови ефективного управління ризиками та загрозами, що виникають у податковій сфері, шляхом вжиття необхідних заходів з боку виконавчих органів для задоволення інтересів держави, суспільства та платників податків (суб'єктів господарювання, організацій, населення).
Голіков С. [41, с. 135]	податкової сфери, який характеризується захищеністю інтересів всіх суб'єктів, задіяних у податкових відносинах, стійкість та незалежність податкової системи, що має проявлятися у стабільності податкового законодавства
Грачов О.В. [42, с. 86]	це фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацією податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб'єкта повністю й вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих і законодавчих органів забезпечується передбачені законом захист платника податків. Це сприяє зростанню чистого прибутку підприємства й підвищенню економічної безпеки українських платників податків.
Іванов Ю., Бережна Ю. [43, с. 9]	податкову безпеку варто розглядати як інтегровану підсистему економічної безпеки, яка впливає на фінансове забезпечення всіх її складових: інноваційно-технологічної, інвестиційної, енергетичної, сировинно-ресурсної, продовольчої, соціальної, експортної, імпортової та міжнародно-інтеграційної безпеки.
Іщенко В. [44, с. 36]	податкова безпека - це частина фінансової безпеки держави, яка визначається наявністю сформованої податкової системи, оптимальним рівнем оподаткування, що забезпечує достатнє наповнення за рахунок податкових надходжень дохідної частини бюджету для виконання державою своїх функцій, а також забезпечує розвиток реального сектору економіки та соціальний захист населення.
Коробов В. [45, с.6-9]	податкова безпека - це спосіб забезпечення права держави на податкові доходи і характеризує стійкість її наповнення податковими платежами.
Малий В. [46, с.134]	чітке встановлення загальнообов'язкових умов функціонування податкової системи та їх жорстке дотримання на всіх рівнях та всіма

	учасниками, що забезпечить створення і стабільне функціонування системи оподаткування, з одночасним забезпеченням справедливого та ефективного оподаткування на всіх її рівнях
Подік І. [36]	такий стан податкової системи, за якого оптимізується податковий тиск на суб'єктів господарювання, мінімізуються загрози інтересам бізнесу, суспільства і держави та забезпечується їх захист від негативного ефекту глобалізаційних процесів
Полонська Ю. [47, с.282]	податкова безпека підприємства – це комплексний захист від факторів зовнішнього та внутрішнього середовища системи податкового планування на підприємстві.
Тимовецька І. [48, с. 24]	податкова безпека - такий стан податкової системи, при якому забезпечується гарантування захисту податкових інтересів держави, бізнесу і суспільства від внутрішніх та зовнішніх загроз.
Тихонов Д. [49]	податкова безпека держави – це стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантоване надходження податкових платежів до бюджету, забезпечує захист національних інтересів, соціальну спрямованість податкової політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.
Цвілій-Букланова А. [50, с. 15]	податкова безпека – підсистема національної безпеки держави, являє собою стан податкової системи, за якого забезпечується гарантований захист і гармонійний розвиток всієї податкової системи держави, можливість податкових інструментів захищати національні інтереси держави, підтримувати соціально-економічну стабільність суспільства, а також формувати достатньо фінансових ресурсів для держави і місцевого управління, успішне протистояння існуючим загрозам податкової системи.
Цимбалюк І. [51, с.13-23].	податкова безпека – це такий стан податкової сфери держави, для якого характерним є захищеність інтересів суб'єктів податкових відносин, стійкість і економічна незалежність податкової системи, що проявляється у стабільності податкового законодавства; здатність податкової системи до розвитку і вдосконалення, спроможність своєчасного виявлення та запобігання потенційних загроз у сфері оподаткування та здатність системи оподаткування в повній мірі реалізовувати усі функції податків як фіскальної так і регулюючої та соціальної з метою максимального узгодження інтересів держави та платників податків

Джерело: складено за [38-51].

Як бачимо, що вчені розуміють податкову безпеку як таку форму безпеки, яка має забезпечувати такі умови взаємодії держави, підприємницьких структур та особи, щоб був досягнутий принцип взаємної відповідальності суб'єктів господарювання.

Одночасно, науковці по-різному визначають властивості даної категорії:

1) податкова безпека характеризує стан захисту інтересів платників та тих, хто розподіляє валовий внутрішній продукт через систему оподаткування;

2) здатність системи вчасно виконувати свої функції та вчасно реагувати на будь-які зміни;

3) вміння та спроможність реагувати на ризики та небезпеки, ліквідовувати, мінімізувати, приймати чи ігнорувати їх вплив на учасників податкової безпеки [52, с. 130].

Вважаємо, що **податкова безпека** – це складова фінансової безпеки держави, яка характеризується сформованою податковою системою, оптимальним рівнем податків, що забезпечують гарантований захист і гармонійний розвиток всієї податкової системи держави, містять ефективні податкові інструменти захисту національних інтересів держави, підтримують соціально-економічну стабільність суспільства, суб'єктів господарської діяльності та кожного громадянина зокрема. Таке розуміння сутності податкової безпеки припускає, що в її достатньому рівні будуть зацікавлені державні структури, приватний бізнес та всі верстви суспільства.

Ми розглядаємо податкову безпеку через призму національної безпеки держави з позиції складової частини та ціле. Тому погоджуємося з І.І.Подік, яка запропонувала розглядати податкову безпеку як інтегровану складову фінансової підсистеми економічної безпеки, яка впливає на забезпечення всіх її складових: інноваційно-технологічної, інвестиційної, енергетичної, сировинно-ресурсної, продовольчої, соціальної, експортної, імпоротної та міжнародно-інтеграційної безпеки (рис. 4) [36].

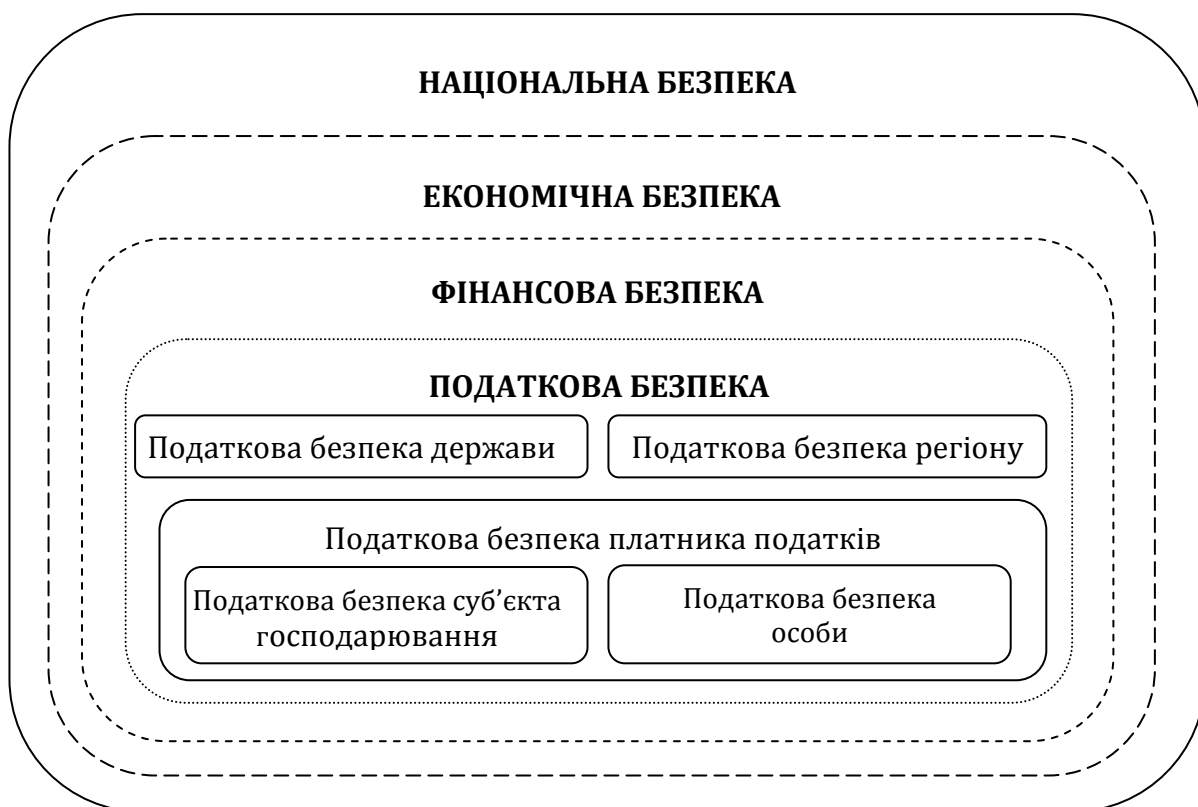

Рис. 4. Місце податкової безпеки у структурі національної безпеки [36]

Системою вищого порядку для податкової безпеки виступає фінансова безпека, яка визначається як одна із базових складових економічної безпеки. А економічна безпека, в свою чергу, входить до системи національної безпеки. Відповідно до цього, як система вищого порядку податкова безпека об'єднує ряд підсистем нижчих рівнів, які формуються залежно від її суб'єктного складу. Суб'єктами податкової безпеки виступають держава та платники податків, тому в системі податкової безпеки виділяють податкову безпеку держави та податкову безпеку платників податків відповідно.

Податкова безпека держави визначається ефективністю податкової політики держави, яка має оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків. Податкова безпека держави - це стан оподаткування в країні, за якого забезпечується гармонізація інтересів платників і держави шляхом установлення обґрунтованих податків, забезпечення чіткості порядку їх стягнення на базі досконалого податкового законодавства за умови наявності рівня справедливості оподаткування.

Проте аналіз соціально-економічної ситуації показує, що причини загроз національній податковій безпеці мають яскраво виражений регіональний характер. Усі вони – як от падіння обсягів промислового виробництва або безробіття, високий рівень заборгованості із заробітної плати, пенсій та соціальних виплат, слабка захищеність вітчизняних товаровиробників тощо – регіонально диференційовані. Тому подальший соціальний та економічний розвиток суспільства залежить від чіткої регіональної політики країни, до основоположних принципів якої мають бути включені вимоги щодо забезпечення регіональної податкової безпеки. Виходячи з цього, окремого розгляду потребує ще один рівень податкової безпеки – регіональний [53, с. 10].

Податкова безпека платника податків – це окремий вид безпеки, який за своїм змістом є системою захисту платників податків від можливих ризиків, загроз і втрат, що пов'язані як з державним адмініструванням податків, так і з виконанням платниками власних податкових зобов'язань.

Розглядаючи коло платників податків як складову частину, необхідно враховувати, що згідно із законодавством України платники податків – це юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичні особи, які мають статус суб'єктів підприємницької діяльності чи не мають такого статусу, на яких, згідно із законами покладено обов'язок утримувати та/або сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі), пеню та штрафні санкції [54]. А оскільки податкові інтереси фізичної особи та суб'єкта господарювання значно різняться, то розглядаючи податкову безпеку мікрорівня варто їх розрізняти як окремі структурні елементи.

Відповідно, податкова безпека суб'єкта господарювання – це фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацією податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб'єкта повністю й вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих і законодавчих органів забезпечується передбачені законом захист платника податків [42].

Податкова безпека особи визначається таким рівнем податкового навантаження, за якого сплата всіх податків не загрожує її добробуту.

Також вивчення питання сутності податкової безпеки передбачає розгляд її складових елементів, що включають систему оподаткування; принципи оподаткування; систему податкових органів; форми і методи адміністрування; права, обов'язки і відповідальність суб'єктів податкових правовідносин.

Отже, система оподаткування – це сукупність податків і зборів, що справляються до бюджетів і державних цільових фондів у встановленому законами України порядку, є одним із ключових факторів, що забезпечують економічний розвиток і соціально-економічне зростання в державі. Кожна держава встановлює власну систему оподаткування, тобто визначає платників податків, об'єкти оподаткування, ставки податків, види податків і порядок їх справляння

Звідси, виділення податкової безпеки в системі економічної безпеки держави є економіко-правовою дефініцією, що розкриває юридичну природу безпеки щодо економічної сутності податків в умовах постійного конфлікту інтересів у сфері оподаткування. Саме конфлікт інтересів держави та платників податків визначає основні складнощі у формулюванні визначення категорії «податкова безпека», що стало поштовхом до здійснення ретроспективного аналізу ролі податків в забезпеченні економічної безпеки держави. Бо податки та податкова система здатні стабілізувати або дестабілізувати економічний стан держави, регіону, суб'єкта господарської діяльності чи окремого громадянина.

1. *Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / [под ред. Е. А. Олейникова]. — М.: Наука, 1997. — 288 с.*

2. *Ярочкин В. И. Корпоративная разведка / В. И. Ярочкин, Я. В. Бузанова. — М.: Ось-89, 2005. — 185 с.*

3. *Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. — К.: КНТЕУ, 2001. — 309 с.*

4. *Манилов В. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии / В. Манилов // Военная мысль. — 1995. — № 5. — С. 9–18.*

5. *Дзलिएв М. И. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности : курс лекций / М. И. Дзलिएв, Н. Н. Потрубач. — М.: Наука, 1996. — 186 с.*

6. *Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посіб. / Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. ; за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. — Ірпінь, 2000. — 304 с.*

7. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: [монографія] / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіюк. — Луцьк: Надстиря, 2006. — 243 с.
8. Ярочкин В. И. Секьюритология — наука о безопасности жизнедеятельности / В. И. Ярочкин. — М.: «Ось-89», 2000. — 400 с.
9. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / [под ред. Е. А. Олейникова]. — М. : Бизнес-школа «Интел-синтез», 1997. — 278 с.
10. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузьменко. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. — 170 с.
11. Амитан В. Н. Экономическая безопасность: понятие, концепция / В. Н. Амитан, А. Г. Амитан, А-ндр. Г. Амитан / Промитей: регіональний збірник наукових праць з економіки. — Донецьк: Юго-Восток, 2000. — №2. — 333 с.
12. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : моногр. / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. — К.: НІСД, 1997. — 144 с.
13. Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : моногр / Б. В. Губський. — К.: Укрархбудінформ, 2001. — 121 с.
14. Гунько М. М. Словник банкіра / М. М. Гунько, Т. С. Смовженко. — Львів: Фенікс Лтд., 1992. — 49 с.
15. Лукасевич И. Я. Анализ финансовых операций / И. Я. Лукасевич. — М.: Финансы, Изд. об-ние «Юнити», 1998. — 400 с.
16. Фінансовий менеджмент : навч. посіб / за ред. проф. Г. Г. Кірейцева. — Житомир: ЖІТІ, 2001. — 432 с.
17. Финансовый менеджмент: теория и практика : учебн. / под ред. Е. С. Стояновой. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Перспектива, 1999. — 656 с.
18. Белінська Я. В. Теоретичні засади аналізу валютних ризиків / Я. В. Белінська // Актуальні проблеми економіки. — 2002. — № 10. — С. 34-40.
19. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч. посіб. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. — К.: КНЕУ, 2000. — 292 с.
20. Доронин А. Бизнес-разведка / А. Доронин. — М.: Ось-89, 2003. — 384 с.
21. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. — М.: Мысль, 1989. — 187 с.
22. Романенко Л.Ф., Коротеєва А.В. Ризики у банківській діяльності. // Фінанси України. — 2003. — №5.
23. Глущенко В. В. Фінансові ризики комерційного банку [Текст] / В. В. Глущенко, А. І. Граділь. — Х. : ХНУ, 2007. — 202 с.
24. Ярочкин В. И. Система безопасности фирмы / В. И. Ярочкин. — М. : Ось-89, 2003. — 352 с.
25. Панов М., Тихий В. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 3 (22). — С. 10-16.
26. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / О. С. Бодрук. — К.: НІПМБ, 2001. — 300 с.
27. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV.
28. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 № 3/97-ВР
29. Подік І. І. Податкова складова економічної безпеки / Іванна Іванівна Подік // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Економічна безпека і

проблеми господарсько-політичної трансформації соціально економічних систем» / Іванна Іванівна Подік. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – С. 85–87

30. Данілян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : [навч. посіб.] / О. Г. Данілян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов; худож.-оформлювач С. І. Правдюк. – Харків : Фоліо, 2002. – 285 с.

31. Мунтіян В. І. Теоретичні засади економічної безпеки / В. І. Мунтіян // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : Матеріали круглого столу (Київ, 1 листопада 2000 р.). ; Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т українсько-російських відносин. – К., 2001. – С. 53–57.

32. Кістерський Л. Л. Економічна безпека України / Л. Л. Кістерський // Наука і оборона. – 1999. – № 2. – С. 30–36.

33. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : [монографія] / А. І. Сухоруков; [передмова акад. НАН України С. І. Пирожкова]. – К. : НІПМБ, 2005. – 140 с.

34. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277

35. Онишко С. Податкова складова економічної безпеки України / Онишко С., Новицька О. // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2004. – № 5 (27). – С. 10-14.

36. Подік І.І. Податкова складова економічної безпеки : дис... кандидата економічних наук : 08.00.03 / Подік Іванна Іванівна . – Ірпінь, 2016. – 235 с.

37. Предборський В.А. Економічна безпека держави/ В.А. Предборський: монографія. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.

38. Баранецька О. Національні інтереси України в сфері фіскальної безпеки / О. Баранецька, В. Мартинюк // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 83-87.

39. Волошин В.І. Системний підхід до аналізу та забезпечення фінансової безпеки підприємства / В.І. Волошин, В.В. Каркавчук // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. – Донецьк : ДонНУ. – 2012. – С. 73–77.

40. Вихлюк М. І. Податкова безпека: дуалістичність економічної природи трактування змісту основних характеристик інноваційна економіка / Вихлюк М. І., Герасик // Всеукр. наук. виробничий журнал. – 2013. – № 5. – С. 242–246.

41. Голіков С.С. Податкова безпека у системі фінансової безпеки / С.С.Голіков // Економічна наука. – С.135-137 [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2015/36.pdf

42. Грачов О.В. Податкова безпека як невід'ємна складова економічної безпеки підприємства / О.В.Грачов // Економічна безпека: Вісник економіки транспорту і промисловості, 2010. - № 29. – С. 86-87.

43. Іванов Ю.Б. Податкова безпека: сутність та умови забезпечення / Ю.Б. Іванов, Ю.В. Березна // Економіка розвитку. – 2010. – № 2(54). – С. 9-11.

44. Іщенко В.В. Податкова складова фінансової безпеки держави / В.В. Іщенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С.35-40.

45. Коробов В.В. Финансовая безопасность в системе государственного финансового контроля : автореф. дис. ... канд. эк. наук. : 08.00.10 / В.В. Коробов. – Іванов, 2010. – 18 с.

46. Малий, В. М. Щодо визначення поняття податкової безпеки [Електронний ресурс] / В. М. Малий // Форум права. – 2015. – № 5. – С. 130–135. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_5_24.pdf.

47. Полонська Ю.М. Організаційне забезпечення системи підтримки прийняття управлінських рішень у податковому плануванні за критерієм податкової безпеки / Ю.М. Полонська // *Комунальне господарство міст*. – 2011. – № 100. – С. 277-284.

48. Тимовеева И.Ю. Налоговая безопасность государства, бизнеса и общества: концепция і методология : автореф. дис. ... док. эк. наук. : 12. 00. 14 / И.Ю. Тимовеева. – М., 2011. – 53 с.

49. Тихонов Д.Н. Основы налоговой безопасности / Д.Н. Тихонов. – М. : Аналитика-Пресс, 2002. – 224 с.

50. Цвиллий-Букланова А.А. Налоговый контроль в системе обеспечения налоговой безопасности государства : автореф. дис. ... канд. юр. наук. : 12. 00. 14 / А.А. Цвиллий-Букланова. – Челябинск, 2011. – 32 с.

51. Цимбалюк І. О. Податкова безпека в системі фінансової безпеки держави : [кол. монографія] / за заг. ред. О. В. Кендюхова // *Стратегічне управління національним економічним розвитком : монографія : в 2 т.* – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТ», 2013. – Т. 2. – 392 с.

52. Голюков С. С. Сутність податкової безпеки // *Економіка та держава*. – 2015. – № 9. – С. 130-136

53. Іванов Ю.Б. Податкова безпека: сутність та умови забезпечення / Ю.Б. Іванов, Ю.В. Бережна // *Економіка розвитку*. – 2010. – № 2(54). – С. 9-11.

54. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI.

2.6. Зайнятість у неформальному секторі економіки

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки та ефективності використання трудового потенціалу країни залежать від комплексу факторів, пов'язаних із формуванням дієвих механізмів державного регулювання.

Проблеми, що існують на національному ринку праці, зокрема у сфері зайнятості і безробіття, набувають особливого значення на сучасному етапі, що характеризується не тільки впливом на зайнятість процесів глобалізації та інтеграції України у світову економічну систему, але й негативними наслідками світової фінансової кризи, військовою агресією Російської Федерації на Сході України. Це призвело до кризи у виробничій сфері і, таким чином, до скорочення сукупного попиту на робочу силу, зменшення обсягів і рівня зайнятості, зростання безробіття, зниження загального рівня життя населення та поширення бідності. Таким чином, створюються передумови для збільшення обсягів тіньового сектору економіки, розвитку неформальної і тіньової зайнятості.

Неформальна зайнятість існує як у неформальному, так і у формальному секторах економіки. Незважаючи на різноманіття проявів, спільною "базовою" рисою неформальної зайнятості є вразливість, оскільки ці особи не мають доступу до сучасного ринку капіталів, формальної системи виробничого навчання, соціального страхування та юридичного захисту. Рівень неформальної зайнятості включено до системи індикаторів гідної праці за ключовим виміром "Можливості

зайнятості”, оскільки цей показник є важливим індикатором якості зайнятості як для розвинутих та перехідних країн, так і для країн, що розвиваються [1].

Неформальна зайнятість є одним із видів незареєстрованої зайнятості. Дослідження її обсягів, причин виникнення і розповсюдження та визначення шляхів можливої легалізації є важливим фактором протидії негативним тенденціям у сфері зайнятості в Україні, що поглиблюються завдяки кризовим явищам в економіці та на ринку праці. Надмірна експансія неформальної зайнятості, її тісне переплетіння з формальною обумовлює нерегульованість і неконтрольованість процесів у соціально-трудовій сфері.

За визначенням МОП, до неформального сектору відносяться “дуже малі підприємства, що виробляють товари і надають послуги, а також незалежні самозайняті виробники в містах країн, що розвиваються. Деякі з них використовують також працю членів родини чи найманих працівників, мають невеликий капітал, низьку продуктивність праці і нерегулярну зайнятість” [2].

Сучасна глобалізована економіка зумовлює подальшу «неформалізацію» зайнятості навіть у розвинутих країнах через поширення тимчасової роботи, зайнятості неповний робочий час, дистанційної роботи, субконтрактів та інших форм гнучкої зайнятості. Стосовно країн з перехідними економіками експерти називають головними факторами поширення неформальної зайнятості намагання ухилитися від високого фіскального навантаження податками та соціальними внесками (у тому числі шляхом приховування частини зарплат) та недовіру до органів державного управління [1].

На міжнародному рівні вивчення проблеми неформального сектора економіки ведеться з початку 1970-х років. Дослідження і сьогодні виконуються Міжнародною організацією праці та іншими міжнародними організаціями, зокрема Департаментом ООН з міжнародних економічних та соціальних питань, Світовим банком тощо. Їх спостереження стосуються переважно країн, що розвиваються, незважаючи на те, що аналогічні явища достатньо розповсюджені у розвинених країнах Європи.

Проблеми обліку обсягів неформальної зайнятості пов’язана з її потенціалом, завдяки чого цей тип зайнятості є значним сегментом ринку праці і, таким чином, потребує врахування при розробці механізмів державного регулювання ринку праці. Завдяки специфіці неформального сектору статистичне вимірювання як його обсягів, так і чисельності зайнятих є досить складним. Це пояснюється, у першу чергу, тим, що неформальний сектор охоплює широкий спектр видів діяльності, які мають різні форми реалізації, а також значну кількість одиниць із специфічними особливостями, що ускладнює їх статистичне вимірювання. До цих особливостей відносять: малий розмір об’єктів

неформального сектору і, відповідно, чисельності зайнятих; висока мобільність і плинність кадрів; сезонні коливання ділової активності; нерівномірна територіальна концентрація; відсутність специфічних рис для ідентифікації і визначення місцезнаходження; можливе небажання приймати участь у обстеженні і т. ін. Через це існує певний спектр оцінок, що різняться як методологією, так і джерелами інформації. Оскільки значна частина неформальної зайнятості відмічається у домогосподарствах або у пов'язаній з цим діяльності, найбільш достовірним джерелом інформації можуть бути обстеження домогосподарств.

Принципові інструментальні підходи до вимірювання зайнятості у неформальному секторі для національних статистичних органів сформульовано у рекомендаціях 15-й Міжнародної конференції статистиків праці у 1993 р. На конференції визначено неформальний сектор у широкому сенсі як “сукупність одиниць, що зайняті виробництвом товарів та послуг з основною метою забезпечення роботи і доходу для тих, хто пов'язаний з цими одиницями. Ці одиниці характеризуються низьким рівнем організації та невеликими розмірами. Трудові відносини – за їх наявністю – базуються переважно на залученні випадкових працівників, родинних і особистих зв'язках, а не на договірних засадах, які надають формальні гарантії” [2].

Таким чином, з точки зору статистики національних рахунків неформальний сектор розглядається як частка сектору домогосподарств. Вищезазначене свідчить, що неформальний сектор не є частиною кримінальної або тіньової економіки і до нього не входять зайняті забороненою діяльністю. До нього також не відносяться працюючі без реєстрації на великих та середніх підприємствах формального сектору економіки. Проте він може включати як самозайнятих, так і працюючих за наймом на підприємствах неформального сектору або у фізичних осіб. Як альтернативний або додатковий критерій віднесення підприємств до неформального сектору може бути використаний їх розмір. Як правило, це мікропідприємства з чисельністю зайнятих від 5 до 10.

Для визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі чисельність зайнятих у ньому було класифіковано за місцем основної роботи, за місцем додаткової роботи або за загальним обсягом зайнятості у неформальному секторі.

Так, відповідно до результатів дослідження Eurobarometer (служба вивчення суспільної думки при Європейській комісії), частка зарплат «у конвертах» у 27 країнах ЄС коливається від 1 до 23%. Кожен двадцятий житель Євросоюзу одержує «сіру» зарплату. В середньому по Євросоюзу показник складає 5% отримання тіньової заробітної плати [3].

Неформальний сектор є невід'ємним атрибутом ринкової економіки. У різних країнах світу існує багато форм і видів неформальної зайнятості, основними із них є:

- за видами діяльності – у сфері освіти, медицини, сільського господарства, надання різних видів послуг (пошиття одягу, ремонт, будівництво, торгівля, човниковий бізнес);

- організаційні – індивідуально зайняті, працівники і власники малих незареєстрованих виробничих одиниць;

- за часткою неформальної зайнятості у доходах – особи, що отримують тільки доходи від неформальної зайнятості, а також такі, що зайняті одночасно у формальному і неформальному секторах. Достатня кількість працівників поєднують роботу у цих двох секторах. До них відносяться, наприклад, особи, що працюють неповний робочий день (тиждень) з ініціативи адміністрації або перебувають у вимушених відпустках, а також працівники, що отримують низьку заробітну плату, мають відносно вільний режим роботи та можливість поєднувати дві форми зайнятості.

Неформальна зайнятість у розвинених країнах існує у значно менших масштабах, ніж у таких, що розвиваються. Так, у країнах з розвинутою ринковою економікою частка неформального сектора дорівнює в середньому 5-10% валового внутрішнього продукту, за виключенням Італії, у якій, за деякими оцінками, до 30% ВВП виробляється у неформальному секторі.

В більшості європейських країн концепція неформального сектору не має офіційного підтвердження, а дослідження неформальних ринків праці відбувається, зокрема, з використанням різних варіантів теорій сегментації ринку праці і визначається переважно як “вторинний ринок праці” [4].

В країнах з розвинутою економікою до неформального сектора, як правило, відносять дрібне виробництво в домашніх господарствах для самозабезпечення, діяльність добровільних об'єднань споживачів, взаємний обмін послугами, випадкову чи тимчасову зайнятість. Дослідження в цьому напрямку проводили Е. Фейг, Е. Гіденс та інші науковці. Трактуювання неформальної зайнятості Міжнародною організацією праці пов'язане із зайнятістю на мікропідприємствах, але видається, що воно потребує істотного розширення з огляду на специфіку соціально-економічної ситуації країн на етапі економічних реформ, у тому числі і в Україні.

На сучасному етапі розвитку світової економіки розподілення економіки окремих країн на формальний і неформальний сектор є спрощенням реальної ситуації. Так, експерти відзначають деформалізацію економіки також у розвинених країнах Європи. Це відбувається, зокрема, у зв'язку із формуванням так званої “нової економіки”.

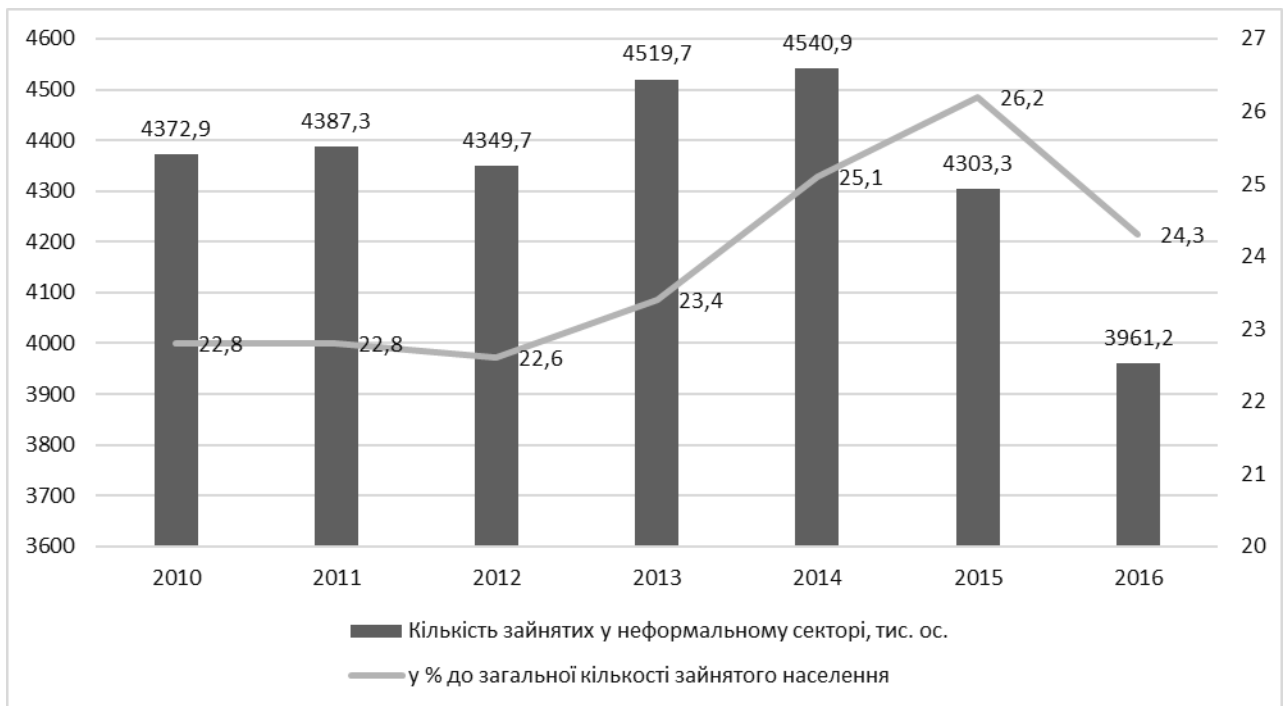
Згідно результатів досліджень українських фахівців[1; 5], до основних ознак неформального сектору в Україні входять такі риси підприємств:

- ринкова спрямованість;
- приватна некорпоративна власність;
- обмежений розмір по загальному числу працюючих;
- відсутність реєстрації підприємницької діяльності або підприємства як юридичної особи.

Висування інших критеріїв, таких як несплата податків, відсутність відображення в офіційній статистиці чи недотримання вимог трудового законодавства, не доцільно, тому що ці явища можуть спостерігатись у тіньовій діяльності будь-яких підприємств в усіх інституціональних секторах економіки.

Поширення неформальної зайнятості має негативні наслідки для держави та суспільства в цілому, і в першу чергу, це недоотримання надходжень до бюджету та соціальних фондів, які могли б бути спрямовані на розвиток соціальної та економічної сфери.

Так, за даними Держстату офіційний, легалізований фонд оплати праці у 2015 р. складав 405,9 млрд. грн. і більш ніж 200 млрд. – тіньова складова ФОП. Навантаження на фонд оплати праці складає більше 40%. Для порівняння: в Польщі – 25%, Німеччині – 21%. Тобто існуючі в Україні механізми не сприяють повній легалізації тіньових зарплат. За офіційною статистикою, кількість зайнятих у неформальному секторі економіки становить 4,4 млн осіб або 26,5 % від загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років. Більше половини неформально зайнятих спостерігається серед сільського населення, де неформальний сектор є переважаючим місцем прикладання праці для кожної другої особи з числа зайнятих [6].

*2015-2016 рр. – за даними Держстату без урахування зони проведення антитерористичної операції

Рис. 1. Зайняте населення у неформальному секторі економіки

За оцінками фахівців, нині в тіні знаходиться від 30 до 50% фонду заробітної плати (біля 200 млрд. грн.), тобто щорічно доходна частина бюджету країни втрачає приблизно 30 млрд грн. а фонди соціального страхування від 70 до 90 млрд. грн., в тому числі пенсійний фонд – біля 70 млрд. грн. (власні надходження Пенсійного фонду у 2015 р. склали 264,7 млрд. грн.) [3; 7].

Позитивним кроком в сфері державного регулювання зайнятості та її детінізації стало набуття чинності з 1 січня 2017 року Закону України від 06.12.2016 № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [8], яким передбачена легалізація відносин у сфері зайнятості та оплати праці, шляхом делегування органам місцевого самоврядування повноважень у сфері контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення, а також накладення штрафів за його порушення.

Слід окремо виділити позитивні і негативні наслідки функціонування неформального сектору.

Так, існування тіньової економіки у будь-якої країні світу – є безумовно негативне явище, у той же час неможливо в цілому надавати негативну оцінку неформальному сектору. Так, внаслідок значної за масштабами зайнятості у неформальному секторі виникає ряд соціальних та економічних проблем. Доходи від діяльності працівників цього сектору не оподатковуються, через це бюджети та соціальні фонди не отримують певних коштів. Через відносно низьку

продуктивність праці його розвиток може негативно відобразитися на темпах економічного зростання завдяки нераціональному використанню ресурсів. Розвиток неформальної зайнятості, як правило, посилює нерівність доходів. Трудові права працівників цього сектору не захищені законом, вони не мають соціального захисту і соціальних пільг. Крім того, нелегальні кошти цього сектору можуть сприяти зростанню корупції, посиленню кримінального сектору економіки і т. ін. Працівники неформального сектору, як правило, не мають можливості відстоювати власні інтереси на політичному рівні і, таким чином, виявляються виключеними із політичних процесів. Чим більше масштаби і обсяги неформального сектору економіки, тим більш значними можуть бути його негативні наслідки.

Проте у країнах з перехідною економікою, або таких, що розвиваються, існують певні позитивні риси неформального сектору та неформальної зайнятості. Так, доходи зайнятих у неформальному секторі є складовою сукупного попиту в економіці і витрачаються в основному у межах формального сектору. Неформальний сектор також дозволяє працюючим в ньому отримати певні навички і досвід, який може бути використаний у підприємницької діяльності, тобто є фактором, що сприяє розвитку підприємництва. В умовах, коли існують бар'єри входу у малий бізнес, саме неформальний сектор дозволяє мінімізувати витрати. Таким чином, останній є важливим механізмом соціальної, трудової і професійної мобільності і адаптації до нових умов професійної діяльності. Окрім цього, неформальна зайнятість в сучасних умовах є одним із компенсаторів соціальних проблем і негативних наслідків існуючої економічної ситуації в Україні, важливим засобом економічного виживання для людей, найменш підготовлених до ринкових відносин (пенсіонери, сім'ї з дітьми, молодь, яка вперше виходить на ринок праці). Одночасно неформальний сектор стає важливою формою адаптації до нових відносин для значної частини населення, а для багатьох – і засобом вертикальної мобільності.

У країнах, що розвиваються, частка неформального сектору у ВВП складає до 35%. За даними МОП, у цілому в країнах, що розвиваються, у неформальному секторі зайнято більш ніж 300 млн. осіб, у тому числі близько 75 млн. – на дрібних промислових підприємствах [2]. При цьому обстеження країн Латинської Америки свідчить, що темпи росту чисельності зайнятих у неформальному секторі цих країн є вищими за аналогічні показники промисловості. Вивчення потенціалу неформального сектора країн, що розвиваються, на матеріалах дослідження МОП, свідчить, що цей сектор є джерелом доходів близько 33-75% міського населення цих країн, тобто робота в ньому є основним засобом існування, і відіграє все більшу роль у забезпеченні мінімального прожиткового рівня для багатьох людей. Цей факт є відмінною рисою неформального сектора зайнятості у країнах, що

розвиваються.

Розвиток неформального сектору та неформальної зайнятості у країнах, що тільки розпочинають процеси модернізації національної економіки, обумовлений тим, що значна частина населення цих країн має переважно тимчасову зайнятість і не має стабільної системи соціального захисту. Одночасно із розвитком нових технологічних систем у цих країнах посилюється соціальна нерівність населення, що викликає зростання неформального сектору і неформальної зайнятості. Це стимулює зростання попиту на ринку праці, збільшує зайнятість населення внаслідок включення до ринкових відносин домашніх господарств, продукція яких може задовольнити попит на товари і послуги з боку сімей з низьким рівнем доходів. До роботи у неформальному секторі включаються надомні працівники, а також такі, що працюють на посередників або використовують сімейну працю.

Аналіз неформального сектора ринку праці України свідчить про об'єктивний характер його існування на сучасному етапі економічного розвитку країни. Головним фактором його поширення стали повільні темпи і непослідовність соціально-політичних та економічних перетворень, що проявляються через такі чинники: незадовільні умови для повноцінного розвитку приватної підприємницької діяльності; досить складна ситуація на ринку праці та у сфері соціального забезпечення; порівняно низький життєвий рівень окремих категорій населення, що примушує їх займатися діяльністю у неформальному секторі.

Традиційно розвинута "домашня" економіка в кризових умовах набуває нової якості: вона стала все частіше спрямовуватись на ринок, стає розповсюдженим джерелом грошових надходжень. Відмінністю обставин поширення неформального сектора в Україні можна назвати те, що воно проходить на фоні тривалої дії режиму звуженого відтворення населення і відсутності значного надлишку робочої сили на відкритому ринку праці. При цьому важливим фактором є також і низький рівень оплати праці та соціальних виплат, що змушує населення шукати додаткових доходів для подолання бідності.

Таким чином, в умовах кризового стану економіки неформальний сектор в Україні виконує такі основні функції:

- поглинає надлишкову робочу силу, яка не знаходить попиту в інших секторах економіки;
- забезпечує доходом зайнятих в ньому осіб та їх сім'ї, протидіє процесу зубожіння і, таким чином, виконує роль соціального амортизатору;
- заповнює ніші на ринку споживчих товарів і послуг, задовольняє попит населення з низькою платоспроможністю.

Ці властивості неформального сектора відіграють певну позитивну роль у стабілізації соціально-економічної ситуації та підтримці

життєвого рівня населення. З іншого боку, соціальна якість зайнятості в неформальному секторі дуже низька, вона не відповідає нормам трудового законодавства, неспроможна забезпечити повноцінну реалізацію прав людини на працю і не дає жодних соціальних гарантій. Результати дослідження свідчать, що найвищі рівні участі у неформальному секторі спостерігаються серед сільського населення, людей пенсійного віку та підлітків, а також серед офіційно зареєстрованих безробітних, тобто у категорій населення, які мають обмежені можливості працевлаштування і відчувають найбільш гостру нестачу грошових коштів. Тобто зайнятість у неформальному секторі виникає не як результат свідомого, вільного вибору серед різних форм і видів зайнятості, а як намагання якимось чином компенсувати, замінити відсутність такого вибору, тому їй притаманний чітко виражений вимушений характер.

Враховуючи те, що зайнятість у неформальному секторі не відповідає обраному курсу на побудову соціально орієнтованої економіки, головною метою державної політики щодо неформального сектора в Україні має бути поступове переведення його виробничих одиниць і працівників до структур більш високого рівня організації. Для цього необхідно створити комплексний, цілеспрямований механізм державного регулювання, який має включати такі основні елементи: державний статистичний моніторинг; оперативну оцінку та визначення напрямів регулювання неформального сектору; удосконалення законодавчої бази і правового регулювання підприємницької діяльності, трудових відносин та соціальних нормативів; запровадження програм сприяння розвитку мікропідприємництва; створення системи стимулів і заохочень для населення з метою легалізації і подальшого розвитку підприємницької діяльності.

Таким чином роль неформальної зайнятості як в світі так і в Україні неоднозначна. З одного боку, цей вид зайнятості стримує падіння рівня життя населення і зростання безробіття; особи, що зайняті у цьому секторі, мають можливість вибору зручного режиму роботи, виробляють відносно дешеві товари і послуги, у тому числі і за рахунок відхилення від сплати податків. Однак, у першу чергу, це є вимушеною реакцією населення на економічну кризу та його низький рівень життя. У кінцевому підсумку можна стверджувати, що розвиток неформальної зайнятості є одним із механізмів ринкового саморегулювання економіки. Проте неформальна зайнятість породжує комплекс соціальних проблем; в цьому секторі відсутні соціальні гарантії, контроль за умовами праці, якістю товарів і послуг; зайняті у цьому секторі можуть втратити кваліфікацію; держава не отримує податків внаслідок приховування доходів від оподаткування.

Проте повністю ліквідувати цей сектор зайнятості неможливо і нерационально. Масштаби отримання неформальних доходів можуть

скоротитися лише внаслідок створення сприятливих умов розвитку малого і середнього бізнесу, відповідно, реєстрації неформальних одиниць. Найбільш ефективними напрямками державної політики зайнятості у неформальному секторі може бути, за оцінками фахівців, спроба обмеження масштабів неформального сектору і його легалізації. Для цього, перш за все, необхідно переглянути податкову політику по відношенню до малого бізнесу і самозайнятих, розробляти та впроваджувати програми допомоги цим секторам економіки. Крім того, при розробці політики зайнятості для неформального сектору слід враховувати гендерні особливості і специфічні характеристики (вік, освіта) зайнятих працівників. При цьому важливо розуміти, що від того, як будуть вирішуватися у державі і суспільстві проблеми неформальної економіки, залежать і перспективи загальної зайнятості в Україні.

Регулювання зайнятості в неформальному секторі має стати невід'ємною складовою державної політики щодо забезпечення реалізації прав людини в сфері праці, сприяння повній, ефективній та вільно обраній зайнятості. Оскільки підприємства неформального сектора не існують як окремі інституціональні одиниці, доцільно проводити диференціацію регулюючих заходів за категоріями працюючих. Так, на нашу думку, доцільно розрізняти дві основні групи населення, зайнятого у неформальному секторі економіки України:

- працездатні особи, що вимушені працювати в неформальному секторі через неможливість повною мірою реалізувати своє право на працю в інших секторах економіки, хоча готові і бажають працювати;

- особи з обмеженою працездатністю, що вимушені працювати в неформальному секторі через неможливість існування, хоча соціальний статус цих людей дозволяє їм не працювати (особи пенсійного віку, інваліди, діти).

Для першої категорії населення заходи державної політики повинні бути спрямовані на сприяння зайнятості чи то на власному підприємстві, чи то по найму, для другої – на створення дієвого механізму соціального захисту, який в достатній мірі забезпечуватиме повноту охоплення і гідний рівень життя вразливих верств населення, а також створення робочих місць, де може використовуватись їх праця. Державна політика має передбачати не ліквідацію неформального сектора як такого, а усунення причин, що викликають його поширення.

Враховуючи тісну залежність неформального сектору ринку праці від загальноекономічної ситуації, для легалізації неформальної зайнятості в країні, в першу чергу, необхідне досягнення збалансованого економічного й соціального розвитку та забезпечення економічного зростання.

Враховуючи те, що неформальний сектор ринку праці існує в значній мірі як самостійне явище і не зникає автоматично після нормалізації соціально-економічної ситуації для прискорення процесу їх

легалізації разом із загальноекономічним регулюванням необхідна розробка ефективної системи заходів, яка б впливала безпосередньо на зазначені сектори ринку праці та на чинники, що їх формують.

Актуальним питанням є реформування ринку праці у напрямку забезпечення його ефективного функціонування. В аспекті легалізації зайнятості це означає максимальне спрямування державної політики у сфері соціально-трудова відносин на виведення із тіні частини зайнятого населення, яке нелегально працює на роботодавців і підприємців, що використовують у власному бізнесі незареєстровану зайнятість. З точки зору державної політики у сфері праці для легалізації зайнятості є два напрямки впливу – економічний та адміністративний [9].

Перший передбачає розробку та впровадження комплексу заходів, що спрямовані на стимулювання легальної зайнятості, реформування системи трудових відносин відповідно до світових стандартів з урахуванням сучасного стану економіки та ринку праці. До них відносяться, зокрема:

- впровадження комплексу заходів із легалізації заробітної плати та вдосконалення системи соціального страхування;
- забезпечення розвитку гнучких форм зайнятості, створення робочих місць з неповним робочим часом, на допоміжних роботах, що дозволяє працівникам вільно вибирати робочий час відповідно до власної необхідності;
- реформування існуючої системи соціального захисту з її максимальним наближенням до європейських стандартів т. ін.

Соціально-економічні засади детінізації зайнятості населення передбачають застосування державних важелів впливу на кількісні та якісні характеристики робочої сили, її структуру, формування механізму мотивації до легальної праці, а також підтримку соціально прийняттого рівня вартості та ціни робочої сили. Мотиваційний механізм легалізації зайнятості повинен доповнюватися такими структурними елементами, які стимулюють працівників до легальної праці, що у подальшому надає їм можливість отримати соціальне забезпечення у разі втрати роботи, здоров'я або виходу на пенсію.

1. *Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/metod_16.pdf

2. *Офіційний сайт Міжнародної організації праці* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org>

3. *Телецька Ю.О., Іванюк В.В. Легалізація тіньової зарплати: переваги, недоліки та заходи протидії.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content>

4. *Сучасна політика ЄС щодо скорочення неформальної зайнятості та*

адаптація її підходів в Україні / В. І. Костриця, Т. В. Бурлай // Ринок праці та зайнятість населення. – 2016. – № 3. – С. 32-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2016_3_9

5. Міжнародний центр перспективних досліджень. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. 2014 р. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf

6. Державна служба статистики України. Ринок праці у 2015 році. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

7. Близнюк В.В. Тіньовий сегмент ринку праці в Україні / Матеріали за 10-а міжнародна научна-практична конференція, «Ключові проблеми в сучасній науці» – 2014. Том 3. Економіка. Софія. «БялГРАД-БГ» ООД – С.44-52.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 року № 1774 – VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>

9. Боков О.В. Напрями детінізації зайнятості населення в Україні / О.В. Боков // Наслідки нелегальної зайнятості для економіки України та шляхи її подолання: матеріали наук.-практ. конф. (27 жовт. 2016 р., м. Київ) / за наук. ред. к. держ. упр., с.н.с. О.В. Бокова – К.: ІПК ДСЗУ, 2016. – С. 20–25. – 93 с.

2.7. Тіньова зайнятість як загроза економічній безпеці України

Актуальним питанням для України на сучасному етапі є вирішення проблем у соціально-економічній сфері, зокрема це стосується детінізації національного ринку праці. Тіньова економіка загалом та тіньова зайнятість зокрема призводять не тільки до негативних наслідків в соціальній сфері, а й несуть у собі загрозу економічній безпеці країни.

Наслідки поширення тіньової зайнятості супроводжуються ризиками для держави та суспільства в цілому: недодержання надходжень до бюджету та соціальних фондів, які могли б бути спрямовані на розвиток соціально-економічної сфери та підвищення рівня та якості життя населення, ускладнення процесів регулювання зайнятості населення, зростання корупції та тіньової економіки, ускладнення контролю за грошовим обігом, обмеження можливості отримання повної та достовірної економічної інформації, що негативно впливає на процеси макроекономічного прогнозування, розробку ефективних програм соціально-економічного розвитку регіонів країни, переважання примітивних технологій і низької продуктивності праці.

Складність статистичної ідентифікації юридичних і фізичних осіб, зайнятих в тіньовій економіці та поширення атипових форм зайнятості актуалізують необхідність дослідження тенденцій та основних чинників тіньової зайнятості в Україні в контексті економічної безпеки.

Вивченню проблеми тіньової зайнятості в контексті економічної безпеки приділяється дедалі більше уваги науковцями. Це пов'язано з

різким зростанням масштабів тіньової економіки, відтоком кваліфікованих кадрів із формального сектору економіки до неформального, значними фінансовими втратами держави, незадоволеністю значної частини населення реальним станом справ на ринку праці, що призводить до реальної економічної небезпеки країни. Належну увагу проблемам тіньової зайнятості в контексті економічної безпеки приділяли такі наковці як Г. Ангелко, А. Баланда, О. Білик, В. Геєць, А. Колот, І. Мазур, Г. Юрчик та ін. Основна увага вчених зосереджена на вивченні умов розвитку тіньового ринку праці в Україні, світового досвіду з подолання тіньової зайнятості та пошуку шляхів легалізації.

Наявність тіньового сектору стає глобальною проблемою сучасності. В Україні вирішальну роль у його розвитку відіграли повільні темпи і непослідовність економічних перетворень, тому тіньова економіка виступає наслідком деформації легальної економіки. Як відомо, тіньова економіка існує нелегально, реалізуючи свої можливості через незаконні канали, що дає змогу одержувати прибутки за рахунок інших сфер діяльності, використовуючи незаконні методи.

Тіньова економіка – фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей, тобто такі соціально-економічні взаємини між окремими громадянами, соціальними групами щодо використання діючих форм власності в корисливих особистих і групових інтересах, які приховуються від органів державного управління і самоврядування, громадськості. Вона містить у собі всі невраховані, нерегламентовані, відмінні від викладених у нормативних документах і правилах господарювання види економічної діяльності. З економіко-правового погляду це означає, що тіньова економіка охоплює не тільки корисливі економічні злочини, а й незлочинні корисливі економічні правопорушення і правомірну, але невраховану або непідконтрольну державі економічну діяльність [1, с. 92–93].

Розвиток ринкових відносин в Україні супроводжується суттєвими змінами у сфері праці та зайнятості, призводить до виникнення нових закономірностей та особливостей функціонування ринку праці позитивного чи негативного характеру. Однією з найбільших перешкод на шляху побудови нової моделі соціально-економічного розвитку на сучасному етапі в нашій країні є високий рівень тінізації економіки, що унеможлиблює прискорення економічних реформ, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграцію в європейське співтовариство.

Основою будь-якої економіки є трудові ресурси. Тіньова економіка не є виключенням. Тому доречно розглядати тіньову зайнятість як складову тіньової економіки.

Неоднозначними є думки науковців і практиків щодо сутності тіньової зайнятості. Найчастіше для її характеристики використовують терміни «неофіційна», «підпільна», «неформальна», «прихована» і навіть «кримінальна».

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» серед низки інших факторів тінізація національної економіки визначена як загроза національним інтересам і національній безпеці України. А статтею 8 цього Закону подолання тінізації економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси визнано одним із основних напрямів державної політики з питань національної безпеки [9].

Тіньова зайнятість населення є перешкодою на шляху зростання добробуту українського суспільства. Це явище має на меті приховування або маскування заборонених видів діяльності (підпільного виготовлення зброї, вибухових пристроїв, наркотиків, ліків, горілки тощо), використання незаконно найнятих працівників як рабської сили. Якщо метою нерегламентованої зайнятості населення є лише приховання доходів, то нелегальної, крім цього, – ще й приховання забороненої діяльності та зайнятих нею громадян. Основним принципом формування і розвитку нелегального ринку праці (нерегламентована і передусім нелегальна зайнятість) завжди є особиста (колективна) власність і відповідна зацікавленість певної групи людей в одержанні незаконних доходів. У нинішніх кризових умовах темою сьогодення є боротьба з виплатою заробітної плати «у конвертах», реалізація гарантій оплати праці та організація заходів щодо погашення заборгованості з виплати заробітної плати. Нелегальна зайнятість і виплата заробітної плати «в конвертах» – проблема, що існує у багатьох країнах. Проте в Україні вона досягла критичного рівня.

Тіньова зайнятість в Україні набула такого поширення, що створює загрозу економічній безпеці країни. Економічна безпека є однією зі складових національної безпеки, яка охоплює також оборонну, екологічну безпеку тощо. Основними завданнями економічної безпеки є:

- забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання,
- приборкання інфляції та безробіття,
- формування ефективної структури економіки та розвинутого ринку цінних паперів,
- скорочення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту та підвищення якості життя населення,
- підтримка стійкості національної валюти тощо.

Ці завдання визначають стратегію економічної безпеки як формування та обґрунтування стратегічних пріоритетів, національних інтересів, засобів і механізмів вирішення проблем.

У макроекономічному аналізі економічної безпеки вирізняють такі складові: економічну незалежність; стійкість і стабільність національної економіки; здатність до саморозвитку й прогресу.

Тіньова зайнятість в Україні в останні роки стрімко поширюється, охоплюючи значну кількість робочих місць на підприємствах та організаціях формального та неформального секторів економіки, а саме [7, 11, 12]:

- індивідуально зайнятих, працюючих без утворення юридичної особи та без патенту;
- працівників й власників дрібних незареєстрованих виробничих одиниць;
- офіційно неоформлених працівників в зареєстрованих виробничих одиницях;
- працюючих за наймом у приватних осіб без офіційного оформлення трудових відносин (без укладання трудової угоди, контракту);
- працівників офіційного сектору, що здійснюють невраховану діяльність на своєму робочому місці (посаді).

У формальному секторі економіки в Україні також поширюється явище неформальної зайнятості. За даними офіційної статистики, неформальні трудові відносини переважали в секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 74,3 %, а серед працюючих за наймом таких осіб було 15,1 % [8, 12]. За даними Федерації професійних спілок України, реальна кількість зайнятих у неформальному секторі економіки значно перевищує офіційну - поза межами легального ринку праці знаходиться близько 5-7 млн працездатних українців, які вимушені звертатися до пошуків неофіційних заробітків, при цьому втрачаючи право на соціальний захист, пенсію й безпеку праці [5, 12].

Для України властиве стрімке зростання неформального сектора економіки та відповідно неформальної зайнятості - її чисельність зростає з 3,0 млн осіб у 2000 р. до 4,3 млн осіб у 2015 р., тобто в 1,4 раза. Самостійно організована трудова діяльність здебільшого ґрунтується на примітивній техніко-технологічній основі, не сумісній з інноваційними засадами, і характеризує низьку місткість офіційного ринку праці та нестачу робочих місць для їх пошукачів [5, 8, 12].

У цьому контексті необхідно зазначити, що в загальній кількості зайнятого населення у 2016 р. в одинадцяти регіонах країни найбільша частка неформально зайнятих осіб не перевищувала середній показник по Україні (24,3 %). Найбільше значення цього показника спостерігалось в Івано-Франківській області (53,2 %), а найменше - у Київській області

(10,3 %). Привертає увагу така обставина - в окремих західних областях України (Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській, Рівненській) із найнижчою концентрацією інноваційно орієнтованої зайнятості, частка неформально зайнятих становить близько половини (рис. 1).

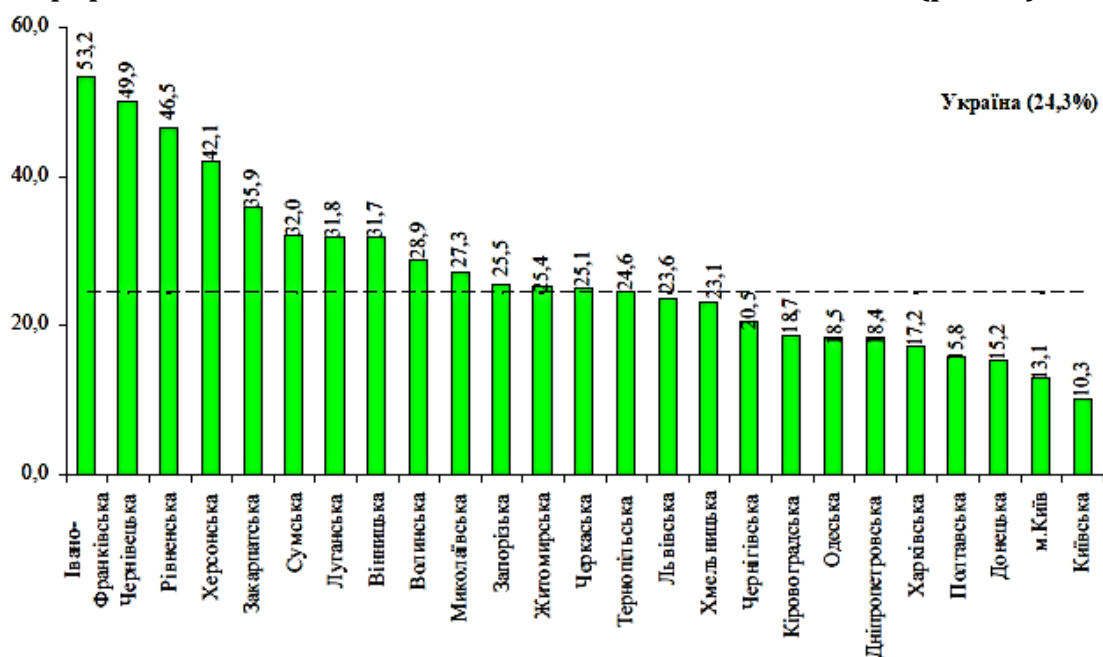

Рис. 1. Неформальна зайнятість за регіонами України у 2016 році (у % до кількості зайнятого населення у відповідному регіоні) [5, 8, 12]

Найбільше розповсюдження неформальна зайнятість отримала серед уразливих категорій працівників - молоді у віці 15-24 роки (35,6 % до загальної кількості зайнятого населення відповідної вікової групи) та осіб пенсійного віку (36,0 % до загальної кількості зайнятого населення відповідної вікової групи). Найбільшого поширення неформальна зайнятість здобула серед чоловіків у віці 15-24 роки - 38,9 % та серед жінок у віці 60-70 років - 38,5 %, а також спостерігається збільшення неформальної зайнятості в сільській місцевості - 40,6 %. Найнижчий рівень неформальної зайнятості спостерігається в міських поселеннях серед населення у віці 40-49 років (15,6 %), 35-39 років (16,7 %) та 30-34 роки (17,6 %) [5, 8].

У 2016 р. серед неформально зайнятого населення дві третини (66,2 %) склали особи, які мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту, а серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (уключаючи повну, базову та неповну вищу освіту) (61,2 %). Неформально зайнятими є переважно особи з невисоким рівнем освіти та ті, хто займається фізичною або некваліфікованою працею. Зокрема, частка неформально зайнятого населення серед працівників найпростіших професій була значно вищою, ніж серед офіційно зайнятого населення (49,0 % проти 9,2 %).

Найбільший вплив поширення тіньової зайнятості має на якісні показники стану трудового потенціалу України: людині доводиться

корегувати структуру свого потенціалу за рахунок розвитку особистісних здібностей і схильностей, трудових навичок і вмінь, що обумовлюють здатність виконувати роботу незвичного рівня та якості, скорочення рівня громадянської свідомості, духовної та соціальної зрілості [12].

Отже, можна виділити наступні напрями скорочення масштабів тіньової зайнятості з метою запобігання економічній небезпеці:

- формування політики стабілізації економіки, відокремлюючи владу від бізнесу;
- забезпечення конкурентоспроможності економіки та можливостей для інноваційного розвитку;
- формування та розвиток інноваційної інфраструктури;
- формування конкурентоспроможності особистості та здатності до самореалізації;
- оновлення інструментів і методів скорочення масштабів тіньової зайнятості.

Ефективними засобами зниження рівня загроз економічній безпеці країни в процесі скорочення масштабів тіньової зайнятості визначимо: посилення конкурентних переваг регіону на основі реалізації міжнародних проектів; формування сприятливого інвестиційного клімату з використанням диференційованого підходу до визначення умов інвестування залежно від об'єкта; покращення інформаційного забезпечення, проведення моніторингу результатів реалізації спільних проектів та інформування громадськості; розвиток інноваційної та фінансової інфраструктури; підвищення ефективності діяльності державних інституцій за рахунок розширення повноважень місцевих органів влади у сфері міжнародного співробітництва.

За таких умов важливими завданнями є відродження економіки на інноваційних засадах та приведення трудового потенціалу у відповідність до нових потреб; стимулювання інвестицій у людський капітал (кредити, стипендіальні програми, гранти); визначення пріоритетних та перспективних професій, що будуть затребувані в майбутньому; забезпечення професійно-кваліфікаційного балансу на ринку праці; стабілізація сукупного попиту; забезпечення макроекономічної стабільності та соціальної згуртованості; швидке реагування на кризу та структурні зрушення; забезпечення продуктивної зайнятості та розвиток підприємництва; підвищення рівня соціальної відповідальності всіх учасників соціально-трудова відносин; сприяння більш повному використанню професійно-кваліфікаційного та творчого потенціалу особистості; зростання рівня та якості життя; створення умов для прискореного переходу регіональної економіки та підприємництва до інноваційного розвитку; розробка та реалізація загальнодержавних і регіональних програм, що стосуються скорочення масштабів тіньової зайнятості.

У сучасних умовах упровадження запропонованих напрямів скорочення масштабів тіньової зайнятості, в контексті економічної безпеки, дозволить удосконалити нормативно-правову базу щодо регламентації трудових відносин, сформувати ефективну систему прогнозування потреби національної економіки в працівниках з урахуванням змін у структурі зайнятості, своєчасно оновлювати й розвивати механізми та інструменти виявлення поточних і перспективних потреб ринку праці, що має забезпечити високий рівень конкурентоспроможності економіки та можливостей для інноваційного розвитку суспільства.

Скорочення масштабів тінізації економіки, а відповідно і тінізації зайнятості, є невід'ємною складовою стратегії реформ та основним вектором економічної безпеки держави.

Економічні та наукові дослідження переконливо свідчать про те, що поширення нестандартної зайнятості пов'язане з тіньовою зайнятістю. Тому пріоритетним завданням для українського ринку праці є перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати праці, що виступить у ролі стимулу та мотиватору для повернення працюючих в офіційний сектор економіки.

Невпинне заміщення стандартної зайнятості новими її формами, які менш сприятливі для становища працівника та ринку праці в цілому зумовлено: зростаючою глобалізацією, економічною і політичною нестабільністю в країні, кризовими явищами в соціально-трудої сфері, значною «тінізацією» ринку праці, недотриманням роботодавцями положень діючого трудового законодавства, слабким контролем і наглядом з боку держави за дотриманням роботодавцями положень діючого трудового законодавства тощо. Тривожні масштаби нестандартної зайнятості унеможливають стійку соціальну динаміку та досягнення високих стандартів якості трудового життя. Для вирішення проблем ринку праці та зменшення масштабів нестандартної зайнятості, в першу чергу, варто акцентувати увагу на посиленні соціальної відповідальності на всіх рівнях економіки, посиленні державного контролю за дотриманням норм діючого трудового законодавства, заохоченні роботодавців до «стандартних» трудових відносин, обмеженні доступу нелегальних трудових мігрантів в Україну.

1. Баланда А.Л. Структура зайнятості населення в контексті забезпечення захищеності життєво важливих інтересів України / А.Л. Баланда // Економіка та держава. – 2008. – № 9. – С. 103-107.

2. Білик О.М. Нестандартна зайнятість: виклики сьогодення / О.М. Білик // Соціально-трудої відносини: теорія та практика. – 2014. – № 1. – С. 296-300. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvtpp_2014_1_49.

3. Геєць В. М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання / В. М. Геєць // Економіка України. - 2015. - № 1. - С. 4-25.

4. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
5. Інформаційно-аналітична записка "Забезпечення зайнятості - головне завдання соціальних партнерів" [Електронний ресурс] / Федер. профспілок України. - Режим доступу :[http://www.ntser.gov.ua/split/files/content/Аналіт. довідка до п. 1\(профспілки\).doc](http://www.ntser.gov.ua/split/files/content/Аналіт. довідка до п. 1(профспілки).doc).
6. Колот А.М. Трансформація інститута зайнятості як складова глобальних змін в соціально-трудовій сфері: феномен прекарізації / А.М. Колот // Уривок життя населення регіонів Росії. — 2013. — № 11. — С. 93—101.
7. Мазур І.І. Детинізація економіки як пріоритет економічної безпеки України // Стратегічні пріоритети. – 2008 – №3 (8) – С. 76 -83.
8. Основні тенденції на ринку праці [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості України. - Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543.
9. Про основи національної безпеки України: [Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст.351.
10. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання. - К.: НІСД, 2011. - 31 с.
11. Торжевський М.В Першочергові напрями детинізації зайнятості в Україні / М.В. Торжевський //Соціально-трудові відносини. Теорія і практика. Збірник наукових праць. – 2016. - №2 (12).
12. Харазішвілі Ю. М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні: оцінки та прогнози / Ю. М. Харазішвілі // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). - 2011. - № 4 (т. 1). - С. 171-182.
13. Шаульська Л., Якимова Н. Проблеми тіньової зайнятості в контексті структурних трансформацій ринку праці економікою // СХІД серія «Економічні науки». – 2017. – №2 (148) – С. 28 -34.
14. Юрчик Г. М. Оцінювання масштабів та наслідків тіньової зайнятості / Г. М. Юрчик // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. - 2013. - № 1. - С. 138-143.

2.8. Показники ринку праці як індикатори економічної безпеки держави

Загальний процес формування ринкової економіки знаходить своє концентроване відображення в сфері зайнятості, так як більшість економічних явищ у тій чи іншій мірі виступає в якості факторів і результатів процесів, що протікають у даній сфері. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується якісною зміною суспільних відносин, формуванням ринкових структур, структурною перебудовою. Найбільш глибока трансформація відбулася в сфері трудових відносин у зв'язку з переходом від моделі офіційної загальної зайнятості до ринкової моделі трудових відносин.

Гострі проблеми в сфері зайнятості пов'язані з перерозподілом трудових ресурсів, виникненням неформальних трудових відносин. Спад

виробництва і згорання технологічно застарілих процесів, падіння продуктивності праці свідчать про кризу в сфері зайнятості. Сучасні процеси на ринку праці, що формуються, чинять негативний вплив на економіку в цілому, виступають факторами, що підривають економічну безпеку держави. У зв'язку з цим актуальним і своєчасним є аналіз ринку праці з позицій теорії економічної безпеки.

Аналіз проблем економічної безпеки, частиною яких є загрози в сфері зайнятості, дозволяє найбільш комплексно і ефективно забезпечувати формування та розвиток ринкової моделі національної економіки. Формування ринкової моделі зайнятості тісно пов'язане зі структурно-інвестиційною політикою, відтворювальними процесами, розвитком системи ринкових інститутів. Вплив стану несформованого ринку праці на економічну безпеку національного господарства під впливом погроз, що виникають у сфері зайнятості, робить необхідним і своєчасним аналіз даної взаємодії.

Наукові дослідження теоретичної бази ринку праці, зайнятості та безробіття активно здійснюються провідними вітчизняними вченими, серед яких: А.А. Грішнова, Е.М. Лібанова, С.І. Бандур, Т.П. Петрова, В.М. Петюх та ін. Дослідниками розглядаються стан та актуальні проблеми державного регулювання зайнятості, їх зв'язок з економічними реаліями, даються рекомендації щодо вирішення проблем. Особливо актуальні є публікації з досліджуваної проблематики І.Ф. Гнибіденко [1,2].

Згідно ст.1 Закону України «Про зайнятість населення», зайнятість – це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб, і така, що, як правило, приносить їм доход у грошовій або іншій формі [3]. У наукових доробках останнього періоду розуміння зайнятості дещо трансформується під впливом досліджень в області людського капіталу. Відповідно, зайнятість населення як соціально-економічна категорія – це ступінь залучення до трудової діяльності громадян відповідно їх фізичним і майновим можливостям, яка складається під впливом попиту та пропозиції на ринку праці і приносить матеріальну вигоду, здатну задовольнити відповідний життєвий рівень працівників та їх сімей [4].

Ринок праці і трудові ресурси являють собою потужний потенціал, зосереджений в руках держави, за допомогою якої вона може впливати на економіку. Більшість економічних явищ у тій чи іншій мірі виступає в якості факторів або результатів процесів, що відбуваються в сфері зайнятості.

Отже, зайнятість є індикатором, що оцінює національне благополуччя, стан економічної безпеки національного господарства, чинником результативності перетворення економічної системи.

Поняття економічної безпеки розглядається на різних рівнях [5]:

1) на рівні національного господарства – забезпеченість захисту національних інтересів економічними засобами, утримання економічної системи за межами порогових значень, узгодження економічних інтересів суб'єктів національного господарства;

2) на рівні регіону – стабільність і стійкість розвитку регіону, можливість проводити власну економічну політику, ступінь узгодженості інтересів центру і регіонів;

3) на рівні індивіда – захищеність індивіда щодо зайнятості, а також підтримання балансу інтересів найманого працівника та роботодавця.

На рівні національного господарства економічна безпека України має свою специфіку. При трансформації української економіки зовнішні загрози її економічній безпеці були доповнені погрозами інституційного характеру, при цьому акцент в реформуванні економіки був зроблений на інтереси прошарку власників, а державні інтереси трактувалися як спроба повернення до тоталітаризму. Таким чином, недостатня врахованість національних економічних інтересів призвела до погіршення стану економічної безпеки України.

Проведений аналіз наукових джерел дає підстави зробити висновок, що при розгляді зайнятості населення як фактора забезпечення економічної безпеки традиційно використовуються такі індикатори: кількість зайнятого населення (тис. осіб), кількість зареєстрованих безробітних (тис. осіб), рівень безробіття за методологією МОП (%), рівень тривалого безробіття у працездатному віці (%), реальна заробітна плата (%).

Ринок праці формується як основний елемент економічної системи, що чутливо реагує в цілому на всі суспільні процеси (табл. 1). Аналіз кількості зайнятого населення у віці 15-70 років свідчить про підвищення їх економічної активності з 2010 р. до 2013 р., що характеризується зростанням рівня зайнятості в цей період. Проте в 2014 р. спостерігається різке скорочення зайнятості населення і вже в 2016 р. економічною діяльністю було зайнято на 2903,3 тис. осіб менше ніж в 2010 р., відповідно рівень зайнятості зменшився на 2,1%.

Таблиця 1

Кількість та рівень зайнятого населення в Україні за 2010-2016 рр.

Рік	Зайняте населення у віці 15-70 років	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років	Працездатного віку	Рівень зайнятості населення працездатного віку
2010	19 180,2	58,4	17 451,5	65,5

2012	19 261,4	59,6	17 728,6	66,9
2013	19 314,2	60,2	17 889,4	67,3
2014	18 073,3	56,6	17 188,1	64,5
2015	16 443,2	56,7	15 742,0	64,7
2016	16 276,9	56,3	15 626,1	64,2

Джерело:[6]

Аналіз тенденцій зайнятого населення працездатного віку свідчить про скорочення даної категорії на 1825,4 тис. осіб за період 2010-2016 рр. З 2010 по 2013 роки відбувалося помірно підвищення кількості зайнятого населення, проте складна політична та економічна ситуація в Україні спричинила значний спад, більш, ніж на мільйон осіб. У відсотковому значенні на сьогодні зайняте населення працездатного віку становить 56,3%, що демонструє найнижчий рівень зайнятості за останні десять років.

Головною причиною уповільнення темпів підвищення рівня зайнятості в Україні була світова фінансово економічна криза 2008-2010 рр., та нарощування другої її хвилі, яка, за твердженням деяких фахівців, уже розпочалася і ознаки її стають все більш помітними в сучасних умовах розвитку української економіки.

Слід зауважити, що з середини 2014 р. державні служби зайнятості в Україні зіткнулися з новими проблемами, що виникли в результаті окупації Кримського півострова та проведенням антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях. Управліннями праці та соціального захисту населення з початку окупації АР Крим та проведення антитерористичної операції взято на облік 85,4 тис. внутрішньо переміщених осіб, з яких 66,9 тис. – особи працездатного віку.

Зміни в економічній та політичній ситуації в країні знайшли своє відображення у сегментації ринку праці, зокрема в змінах структури працюючих за видами економічної діяльності (табл. 2). За період 2010-2016 рр. суттєво збільшилась питома вага зайнятого населення в сільськогосподарському секторі на 3 % та зменшилась у секторі операцій з нерухомим майном на 3,8%. В той же час загальна кількість зайнятого населення за цей період зменшилась на 3989 тис. ос., що знайшло відображення у кількісному складі працюючих за всіма видами економічної діяльності.

Таблиця 2

Зайняте населення за видами економічної діяльності

Вид економічної діяльності	2010 рік, тис. ос.	2010 рік, %	2016 рік, тис. ос.	2016 рік, %	Відхилення, %
----------------------------	--------------------	-------------	--------------------	-------------	---------------

(КВЕД -2010)					
Сільське, лісове та рибне господарство	3115,6	14,6	2866,5	17,6	3,0
Промисловість	3461,5	16,2	2494,8	15,3	-0,9
Будівництво	943,0	4,4	644,5	4,0	-0,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4505,3	21,1	3516,2	21,6	0,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1389,7	6,5	997,2	6,1	-0,4
Тимчасове розміщення й організація харчування	326,7	1,5	276,7	1,7	0,2
Інформація та телекомунікації	297,9	1,4	275,2	1,7	0,3
Фінансова та страхова діяльність	332,8	1,6	225,6	1,4	-0,2
Операції з нерухомим майном	1153,2	5,4	255,5	1,6	-3,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	504,1	2,4	428,1	2,6	0,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	343,9	1,6	304,3	1,9	0,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1223,8	5,7	973,1	6,0	0,2
Освіта	1688,3	7,9	1441,4	8,9	0,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1341,4	6,3	1030,4	6,3	0,0
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	225,69	1,1	201,6	1,2	0,2
Інші види економічної діяльності	486,8	2,3	345,8	2,1	-0,2

Джерело:[6]

Найбільша кількість зайнятого населення за останні роки спостерігається у сфері оптової та роздрібної торгівлі, сільському господарстві та промисловості, хоч у кожній з них спостерігається спад за останній рік. Найнижчі показники зайнятості у сфері мистецтва, спорту та відпочинку, інформації та телекомунікацій, фінансової діяльності. Формування саме таких тенденцій на ринку праці відбувається через те, що Україна залишається сировинною і низько технологічною країною.

Наступним важливим показником, який визначає стан ринку праці, є рівень безробіття. Як свідчать дані Державної служби статистики України, ситуація на ринку залишається напруженою та супроводжується скороченням попиту на робочу силу. Чисельність безробітних у 2016 р. становила 1,68 млн осіб. Рівень безробіття, за методологією МОП, становив 9,3%, а серед осіб працездатного віку – 9,7% економічно активного населення (в I кварталі 2017 р. вже зареєстровано 10,1%). Зазначений рівень безробіття досить високий, хоча нижчий в порівнянні з показниками країн Європи (Франція – 10,1%, Польща – 13,9%, Італія – 12,2%, Іспанія – 26,1%, Португалія – 16,5%). Динаміку чисельності безробітних, що визначені за методологією МОП та в державних центрах зайнятості наведено на рис. 1.

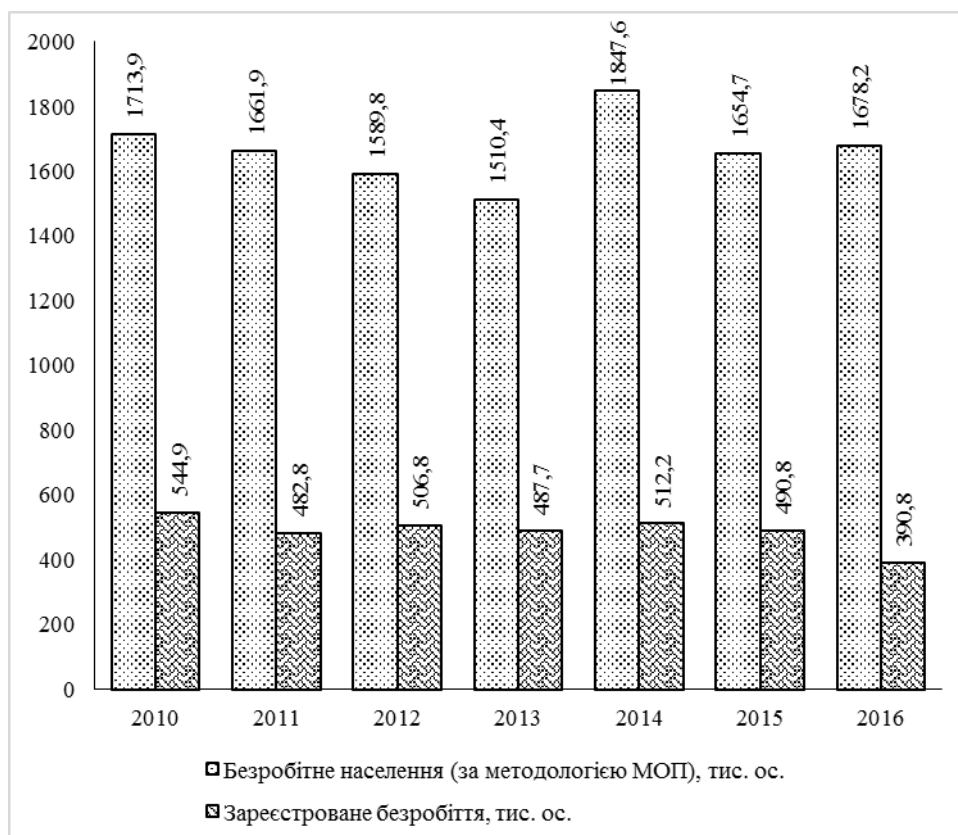

Рис. 1. Динаміка чисельності безробітних в Україні в 2010-2016 рр.
Джерело:[7]

З рис. 1 чітко видно значну розбіжність між зареєстрованим безробіттям та реальним, помітна тенденція до зменшення кількості зареєстрованих офіційно. Кількість безробітних, визначених за методологією МОП, за період з 2010 по 2013 рр. мала стійку тенденцію до зменшення, але економічна криза викликала стрімке зростання цього показника.

Така невідповідність показників зареєстрованого безробіття та розрахованого центром статистики є однією з парадоксальних характеристик ринку праці України. Слід зауважити, що не існувало та не існує жодного регіону та жодного періоду, де і коли б показники зареєстрованого безробіття співпали з відповідними показниками, розрахованих за методологією МОП. Різницю між ними не можна пояснити особливостями регіональної політики зайнятості або відмінностями поведінки певних соціально-демографічних груп, оскільки при їх розрахунку використовуються різні методики збору та обчислення даних. Беззаперечним є і той факт, що показники зареєстрованого безробіття набагато нижчі від аналогічних показників, розрахованих за методологією МОП, через недостатній рівень ефективності державної інфраструктури, призначеної для обслуговування ринку праці, у зв'язку з чим значна частина населення не розраховує на допомогу служби зайнятості у пошуках роботи, намагаючись працевлаштуватися самостійно [8].

Рівень безробіття значно варіює в залежності від вікової групи (рис. 2). Серед молоді у віці до 25 років рівень безробіття залишається більш як удвічі вищим, ніж в середньому по країні – 21,3% економічно активного населення.

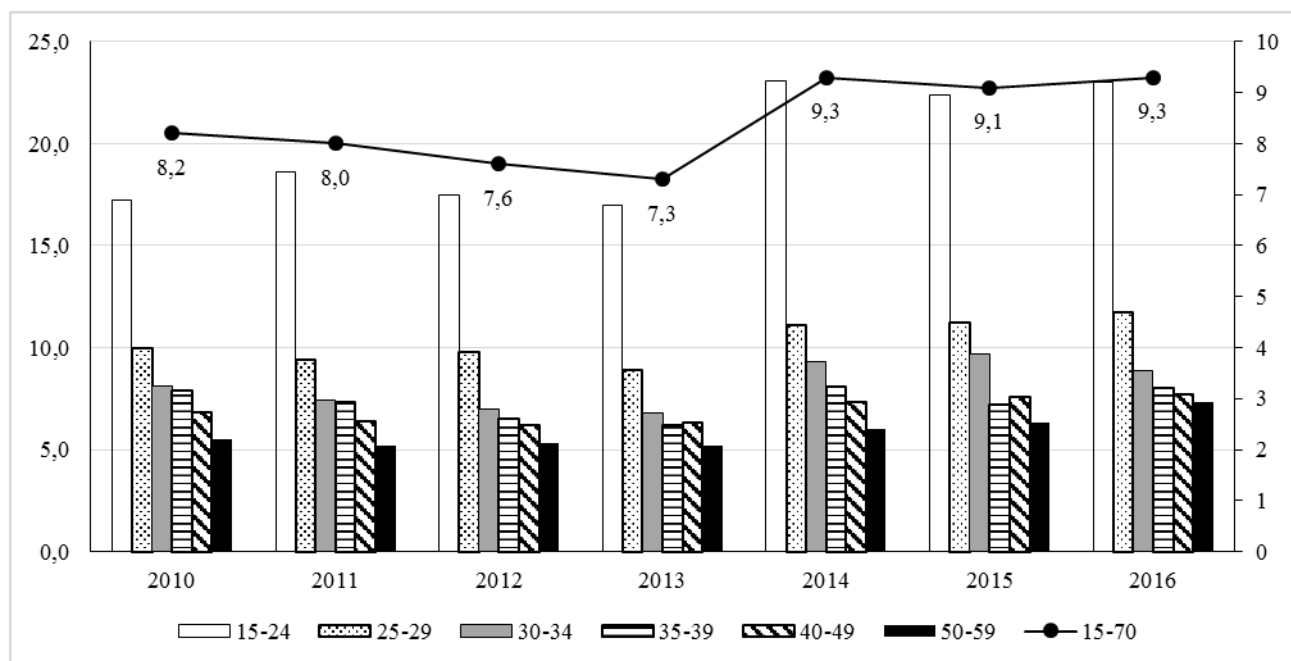

Рис. 2. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за віковими категоріями, %

Джерело: [7]

Найвищий рівень безробіття у 2010-2016 рр. стабільно спостерігається у віковій групі 15-24 роки. При цьому потрібно відмітити, що рівень безробіття у цій віковій групі стрімко зростає: від 17,2% у 2010 р. до 23,0 % у 2016 р. Слід зауважити, що рівень безробіття у віковій категорії 60-70 років практично відсутній.

Для дослідження важливим критерієм є порогове значення рівня безробіття, яке може встановлюватися виходячи із середнього значення по країнах ЄС. На нашу думку, необхідно враховувати і фазу економічного циклу. Так, під час його спаду граничне значення може перевищувати показник, прийнятий на період підйому. Відомо, що при визначенні граничних значень індикаторів соціальної складової економічної безпеки дослідники дотримуються різних точок зору. Наводяться порогові значення рівня безробіття – 7,6% [9] і не більше 10% [10]. Однак, за обома варіантами, вже сьогодні в Україні перевищено граничне значення, а збереження існуючих перспектив щодо погіршення стану ринку праці дає підстави очікувати подальше зростання такого перевищення, що становить загрозу економічній безпеці держави.

У зв'язку з цим нами аналізується вплив загроз ринку праці на економічну безпеку на декількох рівнях: національного господарства, регіону, індивіда.

Для дослідження впливу зайнятості на економічну безпеку на рівні національного господарства і регіону визначаються фактори, від яких залежить можливість її забезпечення і фактори, що ведуть до її підриву (загрози).

В теорії економічної безпеки розрізняють загрози: а) в економічній сфері; б) на стику суміжних проблем; в) внутрішні і зовнішні; г) ті, що можуть проявлятися як результат якихось нерозпізнаних своєчасно економічних, соціальних, екологічних та інших процесів; д) як наслідок недооцінки або переоцінки будь-яких факторів; е) загрози інституційного характеру; ж) загрози підвищеної небезпеки (інтенсивний ріст економічної злочинності, критичне звуження ресурсного простору, якісна деградація індустріальної системи).

Загрозою виступають і деякі явища в сфері зайнятості, які пропонується класифікувати за такими групами індикаторів:

– група показників, що характеризують безробіття (рівень безробіття в % до економічно активного населення, кількість безробітних на одну вакансію і т.ін.);

– група показників, що характеризують демографічні зміни на національному ринку праці, в тому числі міграційні потоки;

– показники господарської діяльності і соціальної сфери, що впливають на зайнятість (кількість збиткових підприємств; середня

заробітна плата і виплати соціального характеру; заборгованість по заробітній платі);

- показники трудової мобільності;
- мотивація трудової діяльності;
- продуктивність праці;
- економічна активність;
- рівень кваліфікації;
- структура зайнятості;
- співвідношення офіційної і неофіційної частин ринку праці;
- масштаби неповної зайнятості;
- зміни зайнятості під впливом інституціональних перетворень;
- зміни зайнятості під впливом інвестицій;
- диференціація зайнятості по регіонах.

Аналіз і оцінка загроз на ринку праці, що формується дозволяють зробити висновок про те, що тут суттєво важливі в даний момент часу загрози і порогові значення виражаються не в суворо визначених кількісних показниках, а в негативному характері довготривало створених тенденцій. Тобто визначальне значення для економічної безпеки має навіть не глибина розглянутих загроз, а їх характер (динаміка, тенденції) і тривалість.

Кількісні показники, що характеризують процеси на вітчизняному ринку праці, на думку провідних економістів, реально близькі до граничних значень. Граничні значення деяких показників, прийняті в світовій практиці, з часом змінюються. При встановленні порогового рівня необхідно враховувати особливості кризового періоду в економіці, коли можливе тимчасове зниження порогових значень (наприклад, рівня життя), що не прийнятне в умовах стабільного розвитку. Однак подібне зниження може відбуватися не більше 3-5 років.

Проблему оцінки стану економічної безпеки поки не вдається вставити в рамки суворого математичного аналізу в зв'язку з неоднозначністю у виборі системи її індикаторів, а також проблемою визначення порогових рівнів індикаторів. Граничні значення прийнято розглядати: на рівні світових, на рівні середніх національних, на рівні певного року.

На регіональному рівні стан економічної безпеки має кілька аспектів. Спостерігається неузгодженість інтересів на рівні держави і регіонів, у тому числі з приводу політики зайнятості, її фінансування, перерозподілу відрахувань до Фонду зайнятості, що є загрозою для економічної безпеки регіонів. У той же час наростаюча диференціація регіонів за станом ринків праці несе загрозу для економічної безпеки України в цілому

Економічна безпека регіону залежить від раціональності втручання центральних органів влади в їх економічну діяльність, можливості проводити самостійну економічну політику. Додатковим

фактором є можливість регіону до самостійного ефективного втручання в кризових ситуаціях і нейтралізації загроз.

На рівні індивіда економічна безпека ставиться під загрозу, коли індивід позбавляється права доступу до продуктивних ресурсів (права на працю). У цьому випадку її забезпечення здійснюється самими працівниками (неформальний, тіньовий сектор економіки). Крім того, стан економічної безпеки індивіда виявляється під загрозою навіть при продуктивному використанні ним своєї робочої сили внаслідок того, що:

1) він не може реалізувати свій потенціал в умовах диспропорцій, що склалися у сфері зайнятості (як показує аналіз ринку праці найбільша кількість робочих місць пов'язана з низькою кваліфікацією, ручною працею);

2) заробітна плата в даний час не може виступати стимулом до праці внаслідок її гранично низького розміру і постійного інфляційного знецінення.

Зайнятість як індикатор відображає стан економічної безпеки на всіх трьох рівнях. При цьому на всіх рівнях відзначається неузгодженість інтересів її суб'єктів.

Для відображення загроз на ринку праці необхідне теоретичне обґрунтування запропонованих заходів. У зв'язку з цим нами класифіковані та проаналізовані найбільш відомі теорії зайнятості.

Як показує аналіз, більшість з них, на наш погляд, не стосуються сучасної вітчизняної економіки, так як вихідні передумови аналізу стану зайнятості та факторів її динаміки різні.

Так, неокласична теорія пов'язує безробіття із занадто високою заробітною платою і, згідно з цією теорією, встановлення її мінімального розміру обмежує можливості розширення зайнятості. У вітчизняній економіці мінімальна заробітна плата не може впливати на зайнятість через те, що вона в кілька разів нижча за реальний прожитковий мінімум.

Гнучкість ринку праці проявляється у вирішенні населенням питань працевлаштування самостійно (неформальний сектор, введення гнучких форм зайнятості, неповної зайнятості і т.ін.).

Інтерес представляють нові інституціональні теорії, що розширюють можливості дослідження за рахунок звернення до аналізу економічних інститутів, врахування культурних і владних чинників на ринку праці. Так, можна виділити трансакційні витрати на ринку праці (витрати в сфері обміну, пов'язані з передачею прав власності) – витрати пошуку інформації, витрати на ведення переговорів і укладення контрактів, витрати вимірювання, наприклад, оцінка кваліфікації найманого працівника). Наявність трансакційних витрат поглиблюється поділом праці та розвитком спеціалізації.

У цілому, неоінституціональні теорії, що враховують трансакційні витрати, невизначеність та асиметричність інформації в ринковому господарстві найбільш повно відображають специфіку ринку праці.

Аналіз практичних заходів на ринку праці деяких країн показує наявність (наприклад, в країнах Східної Європи) як ринкової саморегуляції так і, в ряді випадків, державного втручання в критичних ситуаціях. Разом з тим, існує і приватне регулювання зайнятості, яке набуло широкого поширення в багатьох країнах світу. До нього можна віднести приватні агентства зайнятості, а також багатосторонній вплив різних суб'єктів ринку праці на його регулювання на основі принципів соціального партнерства.

Забезпечення економічної безпеки на рівні регіону можливо за рахунок державної підтримки кризових територій, розвитку міжрегіонального співробітництва, максимального використання регіональних ресурсів; проведення зваженої міграційної політики, спрямованої на позитивне територіальне переміщення населення, врахування національних інтересів як основи реалізації політики на ринку праці.

Відображення загроз на ринку праці на рівні національного господарства можливе за рахунок державної політики зайнятості, що включає в себе заходи, спрямовані на:

- забезпечення прогресивних зрушень у галузевій структурі зайнятості;
- переорієнтацію економічно активного населення на нові форми трудових відносин;
- підвищення гнучкості ринку праці;
- досягнення збалансованості попиту і пропозиції на робочу силу;
- попередження масового безробіття на регіональних ринках праці;
- створення нових і підвищення ефективності існуючих робочих місць з точки зору умов праці та її оплати;
- розвиток кадрового потенціалу шляхом вдосконалення системи навчання, перенавчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації;
- зростання мобільності трудових ресурсів;
- соціально-економічне регулювання внутрішньої трудової міграції.

У той же час можливості нейтралізації загроз на ринку праці дуже обмежені. Макроекономічна політика прямо може впливати тільки на офіційний ринок праці, розміри якого, за оцінками дослідників, зменшуються. Разом з тим, політика зайнятості може бути ефективною, якщо буде спрямована на створення нових робочих місць для існуючих безробітних і особливо тих, хто вперше вступає на ринок праці.

Метою політики зайнятості є поступове перетворення прихованого безробіття у відкриту форму (можливо часткову, гнучку), що дозволить реально оцінити ситуацію на ринку праці і, як наслідок, більш ефективно управляти нею.

На наш погляд, необхідні оцінки динаміки зайнятості, а також конкретні заходи щодо її прогнозування. Практичними заходами можуть бути: створення центрів з працевлаштування майбутніх випускників вищих навчальних закладів, центрів професійної орієнтації; надання субсидій (наприклад, у вигляді податкових пільг) підприємцям, які розширюють можливості працевлаштування і професійного перенавчання працівників при зміні професії, перетікання робочої сили з одних галузей в інші; створення нових виробництв, робочих місць у регіонах з урахуванням кваліфікаційного складу працівників, що вивільняються і працівників, які вперше вступають на ринок праці.

Стратегія при реформуванні зайнятості ринкового типу посилює економічну безпеку національної економіки в тому випадку, якщо вона спрямована на підтримку балансу економічних і соціальних пріоритетів на ринку праці через посилення макроекономічного регулювання зайнятості та своєчасне коригування політики зайнятості відповідно до економічної кон'юнктури.

1. Гнибіденко І.Ф. Зайнятість як соціальна складова економічного розвитку держави / І.Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2008. – № 1. – С. 7–9.
2. Гнибіденко І.Ф. Фінансово–економічна криза: стан і перспективи його подолання / І.Ф. Гнибіденко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2009. – № 1. – С. 11–16.
3. Закон України «Про зайнятість населення» №5067–VI від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
4. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально–трудова відносина: Підручник / О.А. Грішнова. – К.: Знання, 2007. – 535 с.
5. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. / Правові системи НАУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
6. Економічна активність населення України 2016: Стат. збірник/ К. : Державна служба статистики України, 2016. – 205 с.
7. Офіційний сайт державної служби населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350793>
8. Хомяк М. Аналіз сучасного стану зайнятості та безробіття в Україні / М. Я. Хомяк // [Актуальні проблеми філософії та соціології](#). – 2015. – Вип. 4. – С. 141-146.
9. Харинович Д. О. Зовнішньоекономічна безпека України: економічні проблеми і загрози глобалізації / Д. О. Харинович // Вісник Чернівецько–го торговельно–економічного інституту. – 2009. – № 4. – С. 90–104.
10. Розвиток людських ресурсів і міграційна політика в Україні. Дослідження GfK Ukraine на замовлення проекту ETF Migration and Skills Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment))

ДОДАТКИ

Додаток А

Пропозиції щодо структури видів економічної діяльності в розрізі територій у Львівській області*

Сектор	Вид економічної діяльності	Райони	Площа	Населення	Щільність населення	Основні галузі економіки	Найбільші підприємства	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Сільське господарство	Бродівський район	1162 км ²	60,2 тис. осіб	51,8 особи/км ²	Рослинництво, харчопереробна, деревообробна, тваринництво	Основа економіки району - це сільське господарство. Спеціалізується на вирощуванні зернових, цукрових буряків, картоплі. Район - єдиний в області виробник хмелю. Промислові підприємства району: ВАТ "Бродівський завод сухого знежиреного молока", ТзДВ "Бродівський механічний завод", ТзДВ "Галант", КП "Бродитеплоенерго", ДП "Бродівське лісове господарство", Суходільське місцезнаходження №6 державного підприємства "Укрспирт".	Надра району багаті на такі корисні копалини як торф, буре вугілля, вапняк, кварцовий пісок, глина, залізна руда.
		Буський район	850 км ²	46,4 тис. осіб	54,6 осіб/км ²	Тваринництво, харчопереробна, рослинництво	Основа економіки району - сільське господарство, у якому переважає тваринництво. На кінець 2011 року в районі нараховувалось 21,8 тис. поголів'я свиней, 4,3 тис. корів, 349,4 тис. голів птиці. З продукції рослинництва вирощуються зернові культури, цукрові буряки, картопля, овочі. З видів промислової діяльності переважає харчова промисловість, машинобудування. Промислові підприємства: ТзОВ "Хеммель-Україна", ТзОВ "Буський консервний завод", Спільне українсько-німецьке підприємство "Олнова", Сторонибаське місцезнаходження №3 державного підприємства "Укрспирт", ТзОВ "Бусол".	Район має унікальні родовища мінеральних вод: милятинська сірководнева вода, олеська мінеральна вода - природна лікувально-столова (сульфатна кальцієво-магнієва); куткірська мінеральна вода - природна лікувально-столова (хлоридно-гідрокарбонатно-натрієва); соколівська мінеральна - природна лікувально-столова.
		Жидачівський район,	996 км ²	71,1 тис. осіб	71,4 осіб/км ²	Целюлозно-паперова, харчова промисловість	Одним із найбільших промислових підприємств як району, так і Львівщини загалом, є ВАТ "Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат". Серед інших промислових підприємств слід відзначити ТзОВ "Дунапак-Україна", ТзОВ "Галпак", ТзОВ "Ходорівський м'ясокомбінат", ПАТ "Кохавинська паперова фабрика", ТзОВ "Монді Пекеджінг Бегс Юкрейн".	В економіці району провідне місце належить промисловості. У структурі промисловості району переважна частина належить целюлозно-паперовій та харчовій промисловості.
		Золочівський район,	1097 км ²	70,0 тис. осіб	63,8 осіб/км ²	Харчопереробна, рослинництво, тваринництво	Основа економіки району становить сільське господарство, спеціалізується на вирощуванні буряків та ріпаку, зернових культур. У промисловості району вагому частку займає харчова промисловість, целюлозно-паперове виробництво, поліграфічна діяльність, виробництво будматеріалів. Промислові підприємства: ТзОВ "Графопак", Завод по виробництву цегли УДВ, Струтинське місцезнаходження №28 ДП "Укрспирт", філія ТзОВ "Карпатські мінеральні води".	В надрах Золочівщини корисних копалин небагато. Тут добувають крейду і крейдовий мергель, вапняки, цегляну глину, пісок, торф.
		Перемишлянський район,	918 км ²	40,1 тис. осіб	43,6 осіб/км ²	Рослинництво, харчова промисловість,	Район традиційно сільськогосподарський. Переважає тваринництво. Основа промисловості району складає харчова промисловість та машинобудування. Найбільші промислові	Є тут також значні запаси вапняку, каменю, ведуться торфорозробки. Біля сіл Кореличі та Іванівка

Сектор	Вид економічної діяльності	Райони	Площа	Населення	Щільність населення	Основні галузі економіки	Найбільші підприємства	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9
						машинобудуванн	підприємства району: ТзОВ "Електроконтакт Україна", ВАТ "Великогірбовицький деревообробний завод".	відкрито джерела мінеральної води.
		Радехівський район	1144 км2	48,6 тис. осіб	42,5 осіб/км2	Харчопереробна, рослинництво, тваринництво	У структурі промисловості району переважає харчова промисловість. Промислові підприємства: Лопатинське місцезнаходження №5 ДП "Укрспирт", Вузлівське місцезнаходження №2 ДП "Укрспирт", ТзОВ "Мебель-сервіс", ТзОВ "Радехівський цукор", ПАТ "Галичина". В районі знаходиться природний заказник "Пукачі" площею 1649 га.	У районі діє державне підприємство "Радехівське" Інституту землеробства та тваринництва Західного регіону
		Миколаївський район	675 км2	63,3 тис. осіб	93,7 осіб/км2	Промисловість, тваринництво	У структурі промисловості переважає виробництво будівельних матеріалів. Флагманом промисловості є ВАТ "Миколаївцемент", яке виробляє переважну частину промислової продукції району. У виробництві сільськогосподарської продукції переважає тваринництво та рибне господарство.	Миколаївщина є одним з розвинених промислових районів області.
2	Туризм, рекреація, спортивні бази, деревообробка	Дрогобицький район	1206 км2	74,5 тис. осіб	61,8 осіб/км2	Тваринництво, машинобудування, нафтопереробна	Район є суто сільськогосподарським. Переважає молочне тваринництво та птахівництво. Район є в області найбільшим виробником яєць. У рослинництві переважає вирощування овочів, картоплі, плодів та ягід. Тут знаходяться спортивно-оздоровчі бази "Смерічка" та "Соліт". Крім цього, в гірській частині району діють дитячі оздоровчі табори "Карпати" та "Веселка".	Дрогобицький район багатий на різні види корисних копалин (будівельні матеріали, зокрема на пегляно-керамічну та карбонатну сировину, нафту і газ, торф)
		Самбірський район	934 км2	69,5 тис. осіб	74,4 осіб/км2	Харчопереробна, рослинництво, тваринництво	Основний напрям сільського господарства - м'ясо-молочне тваринництво. У районі утримується значна частина поголів'я великої рогатої худоби (6%), птиці (8%), виробляється близько 7% м'яса та молока, 5% - яєць. Промислові підприємства: Відділення №10 "Керамзитовий завод", ПАТ "Вістовицький завод будівельної і художньої кераміки ім. Ю.С.Завадського", приватна фірма "Білаки", ТзОВ "Самбірська птахофабрика", Воютиське місцезнаходження №10 державного підприємства "Укрспирт".	Промисловість Самбірщини зосереджена переважно у місті Самборі, і на район припадає менше 1% обсягу промислової продукції області. У промисловості переважає харчова промисловість, значним є внесок підприємств з виробництва неметалевої мінеральної продукції.
		Сколівський район	1471 км2	47,4 тис. осіб	32,2 осіб/км2	Лісове господарство, тваринництво, рослинництво	Основна галузь сільського господарства - тваринництво, у господарствах району утримується 4,8% поголів'я корів області. З продукції рослинництва тут вирощують незначні обсяги зернових, картоплі, овочів. У районі функціонує 19 закладів тривалого перебування (з яких 18 баз відпочинку, один пансіонат відпочинку) (2-е місце після Трускавця), 28 готельних закладів (2-е місце в області після обласного центру), 41 дитячий заклад оздоровлення та відпочинку. В районі є два гірськолижні центри: спорткомплекс "Тисовець" та в смт. Славське.	Основа господарського комплексу району становить лісове господарство та промислове виробництво на його основі. Розвинені традиційні народні художні промисли з обробки деревини та художньої вишивки.
		Старосамбірський район	1245 км2	78,2 тис. осіб	62,8 осіб/км2	Тваринництво, деревообробна, рослинництво	В економіці провідне місце належить сільському господарству. Основним напрямком сільського господарства є тваринництво. З продукції рослинництва вирощують зернові культури, картоплю, овочі, плоди та ягоди.	Старосамбірщина має густу мережу шляхів сполучення, довжина автомобільних шляхів з твердим покриттям 385 км.
		Стрийський район	808	62,1	76,8	Промисловість,	Найбільші промислові підприємства: Дочірнє підприємство	Основними видами промислової

Сектор	Вид економічної діяльності	Райони	Площа	Населення	Щільність населення	Основні галузі економіки	Найбільші підприємства	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9
		район	км2	тис. осіб	осіб/км2	тваринництво, рослинництво	"Стрийлісопродукт" фірми "Лайстенфабрик арнольд деппе Гмбх & Ко", ВАТ "Галенергобудпром", ПП "Агротем", ТзОВ "Леоні Ваерінг Системс УА Гмбх". Значну частину земельного фонду Стрийщини займають сільськогосподарські угіддя.	продукції є м'ясна продукція, хліб і хлібобулочні вироби; будівельні вироби; запчастини до автомобілів.
		Турківський район	1193 км2	50.3 тис. осіб	42.2 осіб/км2	Целюлозно-паперова, деревообробна, рослинництво, тваринництво	Основа господарського комплексу району становить лісове господарство. У сільському господарстві переважає тваринництво, яке зосереджене в приватному секторі. Основа кормової бази є природні пасовища та сінокоси гірських полонин. У Турківському районі зосереджена десята частина поголів'я великої рогатої худоби області, район посідає 2 місце з виробництва молока.	Продовження дод. А
3	ІТ-технології, торгівля, туризм	Львів (міськрада)	171 км ²	758,1 тис. осіб	4433,5 осіб/км ²	Помисловість, торгівля, транспорт	ПАТ Львівська кондитерська фірма "Світоч", Філія ПАТ "Пиво-безалкогольний комбінат "Славутич"" Львівська пивоварня", ПАТ "Львівський жиркомбінат", ПАТ "Компанія "Ензим", ПАТ Львівський лікєро-горілчаный завод, ПАТ "Концерн Хлібпром", СП у формі ТзОВ "Галка ЛТД", ПАТ "Львівський холодокомбінат", ВАТ "Троттола", ПАТ "Шкіряне підприємство "Світанок", АТВТ "Галичфарм", ПАТ "Львівський хімічний завод", ТзОВ "Львівська ізоляторна компанія", ТзОВ "Іскра Едвард освітлювальні технології", ПАТ "Львівський локомотиворемонтний завод", ЗАТ "Завод комунального транспорту", державне підприємство "Львівський державний ювелірний завод", ПАТ "Львівобленерго"	У жовтні 2011 року в обласному центрі було урочисто відкрито новий стадіон 5-го покоління, збудований до Євро-2012. Стадіон "Арена-Львів" розрахований на 34915 місць.
		Кам'янка-Бузький район	868 км ²	57,4 тис. осіб	66,1 осіб/км ²	Рослинництво, енергетика, деревообробна, тваринництво	Найбільшим підприємством - Добротвірська ТЕС, тому в структурі промисловості району близько 2/3 припадає на виробництво електроенергії. Промислові підприємства: Добротвірська ТЕС, ТзОВ "Кроно-Україна", ДП "Амбіенте Ферніче Україна", ТзОВ "Кондитерська фабрика "Ярич", Приватне підприємство "Скіфи".	Надра району багаті на торф, глину, піски, мергелі, вапняки.
		Жовківський район	1294 км2	109.3 тис. осіб	84.4 осіб/км2	Машинобудування, харчопереробна, деревообробна, хімічна	Основа економіки району - сільське господарство. Район є найбільшим виробником в області продукції рослинництва, а саме овочів (майже 20% від обласного обсягу). У структурі промисловості району переважає харчова промисловість, машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість. Промислові підприємства: ДП "Ен Джі Метал Україна", Рава-руське місцезнаходження №11 державного підприємства "Укрспирт", ТзОВ "Галфрост", ТзОВ з іноземними інвестиціями "Агрокап", ТзОВ "Магнат РР". З природоохоронною метою на території району створено гідрографічний заказник загальнодержавного значення "Потелицький", заказники місцевого значення "Грядя" і "Загора".	У 1992 році в Рава-Руській відкрито міжнародний автомобільний пункт пропуску через кордон. Зона діяльності Рава-Руської митниці охоплює сім районів області.
		Пустомитівський район	946 км ²	112,9 тис. осіб	119,3 осіб/км ²	Сільське господарство, промисловість,	Основні галузі економіки - сільське господарство, промисловість, будівництво і торгівля. У промисловості основними видами діяльності є харчова, хімічна та нафтохімічна	Район займає в області перше місце за кількістю вирощеної картоплі та поголів'ям птиці, друге - за кількістю

Сектор	Вид економічної діяльності	Райони	Площа	Населення	Щільність населення	Основні галузі економіки	Найбільші підприємства	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9
						будівництво і торгівля	промисловість. Найбільші промислові підприємства: ТзОВ "Щирецький завод залізобетонних виробів", ТзОВ "Барком", ТзОВ "СП українсько-канадське "Росанпак", ТзОВ "Корпорація КРТ", ПП "Оліяр".	вищених овочів та обсягами виробленого м'яса.
		Городоцький район	726 км2	69.3 тис. осіб	95.5 осіб/км2	Промисловість	Основа економіки району - промисловість. Значний вплив мають харчова, хімічна і нафтохімічна промисловість. Промислові підприємства: ДП "Квімекс" датської компанії "Йорк і Ларсен а/с", ТзОВ "Ельпласт-Львів", Великолюбінське місцезнаходження №14 державного підприємства "Укрспирт", ТзОВ "Яблуневий дар", ТзОВ "Бадер Україна", ПП "Інсталпласт-ХВ".	Знання є санаторій у смт. Великий Любін.
		Яворівський район	1544 км2	123.6 тис. осіб	80.1 осіб/км2	Деревообробна, хімічна, нафтохімічна, рослинництво, тваринництво	Важливою галуззю економіки є промисловість. Домінуюча частка промислового виробництва припадає на підприємства хімічної та нафтохімічної, харчової промисловості, електроенергетики, виробництва готових металевих виробів. Вагомим є вклад району у виробництво продукції сільського господарства області зокрема, картоплі та овочів, м'яса та молока. На території району розташовані два санаторії - у смт.Немирів, де сірководневими ваннами лікують периферійну нервову систему, суглоби, радикуліти, та у смт.Шккло, де лікують жовчно-кам'яні хвороби, в основному, за допомогою цілющої води типу "Нафтуса".	Безпосереднє сусідство з повітами Польщі підвищує його економічний потенціал, що значною мірою компенсує сучасну "периферійність" місцезнаходження. До того ж, Яворівщина зберігає зручне розташування на перетині міжнародних шляхів "схід-захід".
4	Логістичні центри, будівельні матеріали	Мостиський район	845 км2	57.4 тис. осіб	67.9 осіб/км2	Харчопереробна, рослинництво, тваринництво	Основою промисловості району є підприємства харчової промисловості (ТзОВ "Галхліб", ТзОВ "Дукат") та підприємства з виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції (Мостиський виробничий кооператив "Мрія", ТзОВ цегельний завод «Промінь»).	
		Жовківський район	1294 км2	109.3 тис. осіб	84.4 осіб/км2	Машинобудування, харчопереробна, деревообробна, хімічна	Основа економіки району - сільське господарство. Район є найбільшим виробником в області продукції рослинництва, а саме овочів (майже 20% від обласного обсягу). У структурі промисловості району переважає харчова промисловість, машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість. Промислові підприємства: ДП "Ен Джі Метал Україна", Рава-руське місцезнаходження №11 державного підприємства "Укрспирт", ТзОВ "Галфрост", ТзОВ з іноземними інвестиціями "Агрокап", ТзОВ "Магнат РР".	У 1992 році в Рава-Руській відкрито міжнародний автомобільний пункт пропуску через кордон. Зона діяльності Рава-Руської митниці охоплює сім районів області.
		Яворівський район	1544 км2	123.6 тис. осіб	80.1 осіб/км2	Деревообробна, хімічна, нафтохімічна, рослинництво, тваринництво	Важливою галуззю економіки є промисловість. Домінуюча частка промислового виробництва припадає на підприємства хімічної та нафтохімічної, харчової промисловості, електроенергетики, виробництва готових металевих виробів. Вагомим є вклад району у виробництво продукції сільського господарства області зокрема, картоплі та овочів, м'яса та молока. На території району розташовані два санаторії - у смт.Немирів, де сірководневими ваннами лікують периферійну	Безпосереднє сусідство з повітами Польщі підвищує його економічний потенціал, що значною мірою компенсує сучасну "периферійність" місцезнаходження. До того ж, Яворівщина зберігає зручне транспортно-географічне розташування на перетині

Сектор	Вид економічної діяльності	Райони	Площа	Населення	Щільність населення	Основні галузі економіки	Найбільші підприємства	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9
							нервову систему, суглоби, радикуліти, та у смт.Шкло, де лікують жовчно-кам'яні хвороби, в основному, за допомогою цілющої води типу "Нафтуса".	міжнародних шляхів "схід-захід".
5	Переробна промисловість, енергетика	Радехівський район	1144 км²	48,6 тис. осіб	42,5 осіб/км²	Харчопереробна, рослинництво, тваринництво	У структурі промисловості району переважає харчова промисловість. Промислові підприємства: Лопатинське місцезнаходження №5 ДП "Укрспирт", Вузьківське місцезнаходження №2 ДП "Укрспирт", ТзОВ "Мебель-сервіс", ТзОВ "Радехівський цукор", ПАТ "Галичина". В районі знаходиться природний заказник "Пукачі" площею 1649 га.	У районі діє державне підприємство дослідне господарство "Радехівське" Інституту землеробства та тваринництва Західного регіону
		Сокальський район	1570 км²	93,6 тис. осіб	59,6 осіб/км²	Гірничовидобувна, харчопереробна, рослинництво, тваринництво	Суттєвим є також внесок легкої промисловості, харчової промисловості, машинобудування. Сокальщина відзначається добре розвинутим сільським господарством. Тут виробляється найбільший в області обсяг молока, зернових культур, цукрових буряків. Вагома частка району в області з виробництва картоплі та овочів, ягід.	Значним є внесок району у результати промисловості області - близько 3,7%. За цим показником Сокальщина посідає в області 7-е місце.
		Кам'янка-Бузький район	868 км²	57,4 тис. осіб	66,1 осіб/км²	Енергетика, деревообробна, рослинництво, тваринництво	Найбільшим підприємством - Добротвірська ТЕС, тому в структурі промисловості району близько 2/3 припадає на виробництво електроенергії. Промислові підприємства: Добротвірська ТЕС, ТзОВ "Кроно-Україна", ДП "Амбіенте Ферніче Україна", ТзОВ "Кондитерська фабрика "Ярич", Приватне підприємство "Скіфи".	Надра району багаті на торф, глину, піски, мергелі, вапняки.

*Власне опрацювання автора на основі джерела [12].